

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EKLERİN YAPISI VE İŞLEVLERİ

Doç. Dr. Hasan KARACA

İKSAD
Publishing House

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EKLERİN YAPISI VE İŞLEVLERİ

Doç. Dr. Hasan KARACA

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.20347471>

Copyright © 2026 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed
or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial
uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2026©

ISBN: 978-625-378-650-2
Cover Design: İbrahim KAYA
May / 2026
Ankara / Türkiye
Size: 16x24cm

ÖN SÖZ

Göktürk Kitabeleri (VIII. yy.) Türk dilinin ilk yazılı belgeleri kabul edilse de birçok kaynak, Türk yazı dilinin tarihini daha eskilere dayandırmaktadır. Bu kadar köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen Türk dili, henüz ‘yorumlanmış diller’ arasında yer almamaktadır. Türk tarihine baktığımızda Türkçenin zaman zaman hak ettiği ilgiyi görmediğine şahit oluruz. Birçok Türk devletinde Türkçe, yerine göre Arapça, Farsça ve Batı dillerinin gölgesinde kalmıştır.

Türk diline dair araştırmalar, Cumhuriyet döneminden itibaren kurumsal ve bireysel çerçevede artmış, bu bağlamda birçok değerli eser ortaya konulmuştur. Türk dilinin sorunlarını ele alıp çözüme kavuşturma çalışmaları geçmişle kıyaslanamayacak derecede hız kazanmıştır. Söz konusu çalışmalara katkı mahiyetinde hazırlanan bu eserde Türkçede eklerin söz, söz öbeği ve cümle boyutlarında işlevsel belirleyiciliği ele alındı. Hareket noktamız H. İbrahim Delice’nin “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi” adlı makalesi oldu. Çalışmanın kapsamı Türkiye Türkçesi ve yazı diliyle sınırlıdır. Eklerin ağızlardaki kullanımları, deyim, atasözü, türkü, mâni, ninni, halk şiiri gibi ürünlere belirgin şeklide yansımadağı sürece çalışma kapsamına alınmadı.

Eklerin görev ve işlevleri bütün ayrıntılarıyla ortaya konulmadan Türkçenin ne tür kullanım özellik ve zenginliklerini barındırdığı da tam anlamıyla kavranamaz. Bu çalışmayla Türkçenin ek dünyasının kapısını biraz daha aralayabilmeyi hedefledik. Çalışma, Türkçenin yorumlanmış diller arasında yerini alabilmesi sürecine mütevazı bir katkıda bulunabilirse amacına ulaşmış olacaktır. Eksiklik ve yanlışlıkların hoş görülmesini diliyorum.

Beni yetiştiren aileme, üzerimde emeği olan bütün hocalarıma; bilgisini, kaynaklarını ve zamanını cömertçe istifademe sunan, bana daima yol gösteren değerli danışmanım sayın Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE’ye sonsuz teşekkür ediyorum.

Hasan KARACA

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

Alıntılarda geçen simge ve kısaltmalar -alıntının kaynağına ait olduğundan- burada gösterilmedi.

Kısaltmalar

ADS : Atasözü ve Deyimler Sözlüğü

bk. : Bakınız

BTS : Büyük Türkçe Sözlük

C. : Cilt

çev. : Çeviren

EAT : Eski Anadolu Türkçesi

E-SOSDER : Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi

Fr. : Fransızca

haz.: Hazırlayan

krş. : Karşılaştır

p. : Sayfa (page)

s. : Sayfa

S. : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu (Kaynakça dışındaki kullanımında kurumsal kimliğinden ziyade yazar kadrosunu ifade etmek için kullanıldı.)

Üniv. : Üniversite

vb. : Ve başkası, ve benzeri, ve bunun gibi

vd. : Ve devamı, ve diğerleri

vs. : Vesaire

Simgeler

- : Ek veya çekimsiz fiili gösterme
- + : Biçim birim birleştirme
- < : Anlamsal veya yapısal gelişme, eski biçim veya kullanım
- > : Anlamsal veya yapısal sonuç, çıkma
- <> : İnternet adresinin başlangıç ve bitişini belirtme
- // : Birbirini yerine geçebilecek eş değer, paralel kullanımlar
- / : Ve, veya
- [] : Tamlama, öbek veya birlikte kullanımı belirtme

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	ii
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1
YAPILARINA GÖRE EKLER.....	16
1. BASİT EKLER	17
1.1. -A	17
1.1.1. Genişletme Eki	17
1.1.2. Durum Eki	19
1.1.3. Dönüştürücü Ek.....	22
1.1.4. Kurucu Ek	23
1.1.5. Yapım Eki	24
1.1.6. Bütünleşik Ek	26
1.1.7. Temsil Eki	31
1.1.8. İlave Ses	33
1.2. -Aç	33
1.2.1. Dönüştürücü Ek.....	33
1.2.2. Yapım Eki	34
1.3. -Ak	34
1.3.1. Dönüştürücü Ek	34
1.3.2. Yapım Eki	35
1.4. -Al	37
1.4.1. Genişletme Eki	37
1.4.2. Dönüştürücü Ek	37

1.4.3. Yapım Eki	38
1.5. -Am	39
1.5.1. Yapım Eki	39
1.6. -An	40
1.6.1. Genişletme Eki	40
1.6.2. Dönüştürücü Ek	40
1.6.3. Kurucu Ek	41
1.6.4. Yapım Eki	42
1.6.5. Temsil Eki	43
1.7. -Ar	43
1.7.1. Genişletme Eki	43
1.7.2. Dönüştürücü Ek	44
1.7.3. Yapım Eki	45
1.8. -At	46
1.8.1. Genişletme Eki	46
1.8.2. Yapım Eki	46
1.9. -Av	47
1.9.1. Yapım Eki	47
1.10. -Ay	47
1.10.1. Yapım Eki	47
1.11. -Az	48
1.11.1. Yapım Eki	48
1.12. -bAç	48
1.12.1. Yapım Eki	49
1.13. -bİl	49

1.13.1. Yapım Eki	49
1.14. -büz	49
1.14.1. Genişletme Eki	49
1.15. -CA	50
1.15.1. Genişletme Eki	50
1.15.2. Dönüştürücü Ek	51
1.15.3. Yapım Eki	55
1.15.4. Temsil Eki	56
1.16. -cAl	57
1.16.1. Yapım Eki	57
1.17. -cAn	58
1.17.1. Dönüştürücü Ek	58
1.18. -CI	58
1.18.1. Dönüştürücü Ek	58
1.18.2. Yapım Eki	59
1.19. -CIk	61
1.19.1. Genişletme Eki	61
1.19.2. Yapım Eki	62
1.20. -CII	66
1.20.1. Genişletme Eki	66
1.20.2. Dönüştürücü Ek	66
1.20.3. Yapım Eki	67
1.21. -cIm	67
1.21.1. Yapım Eki	67
1.22. -CIn	67

1.22.1. Yapım Eki	67
1.23. -ç	68
1.23.1. Genişletme Eki	68
1.23.2. Yapım Eki	69
1.24. -DA	71
1.24.1. Durum Eki	71
1.24.2. Dönüştürücü Ek	73
1.24.3. Kurucu Ek	75
1.24.4. Yapım Eki	76
1.24.5. Temsil Eki	76
1.25. -DAç	77
1.25.1. Yapım Eki	77
1.26. -DAn	78
1.26.1. Durum Eki	78
1.26.2. Kurucu Ek	81
1.26.3. Yapım Eki	83
1.26.4. Bütünleşik Ek	84
1.26.5. Temsil Eki	86
1.26.6. Boş Ek	88
1.27. -DAr	88
1.27.1. Genişletme Eki	88
1.28. -DAş	89
1.28.1. Yapım Eki	89
1.29. -DI	90
1.29.1. Genişletme Eki	90

1.29.2. Dönüştürücü Ek	93
1.29.3. Yapım Eki	94
1.29.4. Bütünleşik Ek	96
1.30. -Diç	96
1.30.1. Yapım Eki	96
1.31. -Dik	96
1.31.1. Dönüştürücü Ek	97
1.31.2. Kurucu Ek	98
1.31.3. Yapım Eki	98
1.31.4. Temsil Eki	99
1.32. -Dir	99
1.32.1. Genişletme Eki	99
1.32.2. Durum Eki	101
1.32.3. Dönüştürücü Ek	104
1.33. -Diz	105
1.33.1. Yapım Eki	105
1.34. -ebe	105
1.34.1. Yapım Eki	105
1.35. -GA	106
1.35.1. Yapım Eki	106
1.36. -GAç	106
1.36.1. Dönüştürücü Ek	107
1.36.1. Yapım Eki	107
1.37.. -GAl	108
1.37.1. Dönüştürücü Ek	108

1.37.2. Yapım Eki	108
1.38. -GAn	108
1.38.1. Dönüştürücü Ek	108
1.38.2. Yapım Eki	109
1.39. -GI	110
1.39.1. Dönüştürücü Ek.....	110
1.39.2. Yapım Eki	110
1.40. -GIç	111
1.40.1. Yapım Eki	111
1.41. -GIn	111
1.41.1. Genişletme Eki	111
1.41.2. Dönüştürücü Ek	111
1.41.3. Yapım Eki	112
1.42. -GIr	112
1.42.1. Genişletme Eki	112
1.42.2. Dönüştürücü Ek	113
1.43. -gil	113
1.43.1. Genişletme Eki	114
1.44. -I	114
1.44.1. Genişletme Eki	114
1.44.2. Durum Eki.....	115
1.44.3. Dönüştürücü Ek	116
1.44.4. Kurucu Ek	117
1.44.5. Yapım Eki	122
1.44.6. Bütünleşik Ek	124

1.44.7. İlave / Yardımcı Ses	125
1.45. -Im	125
1.45.1. Genişletme Eki	126
1.45.2. Durum Eki	126
1.45.3. Kurucu Ek	126
1.45.4. İlave Hece	127
1.46. -In / -nIn	128
1.46.1. Genişletme Eki	128
1.46.2. Kurucu Ek	128
1.46.3. İlave Hece	128
1.47. -İp	129
1.47.1. Dönüştürücü Ek	129
1.47.2. Kurucu Ek	130
1.47.3. Bütünleşik Ek	131
1.48. -İş	132
1.48.1. Dönüştürücü Ek	132
1.48.2. Kurucu Ek	132
1.48.3. Yapım Eki	133
1.49. -İz	133
1.49.1. Genişletme Eki	133
1.49.2. Durum Eki	134
1.50. -k	134
1.50.1. Genişletme Eki	134
1.50.2. Dönüştürücü Ek	136
1.50.3. Yapım Eki	138

1.51. -kek	139
1.51.1. Genişletme Eki	139
1.52. -ken	139
1.52.1. Dönüştürücü Ek	139
1.52.2. Kurucu Ek	140
1.53. -kII	140
1.53.1. Genişletme Eki	140
1.54. -kİ	141
1.54.1. Dönüştürücü Ek	141
1.54.2. Temsil Eki	141
1.55. -I	142
1.55.1. Genişletme Eki	142
1.55.2. Dönüştürücü Ek	144
1.55.3. Yapım Eki	145
1.56. -IA	146
1.56.1. Genişletme Eki	146
1.56.2. Dönüştürücü Ek	147
1.56.3. Yapım Eki	147
1.57. -IAr	148
1.57.1. Genişletme Eki	148
1.58. -II	156
1.58.1. Dönüştürücü Ek	156
1.58.2. Kurucu Ek	159
1.58.3. Yapım Eki	159
1.58.4. Bütünleşik Ek	161

1.59. -Ilk	161
1.59.1. Genişletme Eki	161
1.59.2. Dönüştürücü Ek	161
1.59.3. Yapım Eki	162
1.60. -m	165
1.60.1. Genişletme Eki	165
1.60.2. Dönüştürücü Ek	166
1.60.3. Kurucu Ek	166
1.60.4. Yapım Eki	166
1.60.5. Bütünleşik Ek	169
1.61. -mA	169
1.61.1. Genişletme Eki	169
1.61.2. Dönüştürücü Ek	170
1.61.3. Kurucu Ek	170
1.61.4. Yapım Eki	171
1.61.5. Boş Ek	171
1.62. -mAk	172
1.62.1. Dönüştürücü Ek	172
1.62.2. Kurucu Ek	172
1.62.3. Yapım Eki	172
1.62.4. Bütünleşik Ek	173
1.63. -mAl	173
1.63.1. Dönüştürücü Ek	173
1.64. -mAn	173
1.64.1. Genişletme Eki	174

1.64.2. Dönüştürücü Ek	174
1.64.3. Yapım Eki	174
1.65. -mAr	175
1.65.1. Yapım eki	175
1.66. -mAz	175
1.66.1. Genişletme Eki	176
1.66.2. Dönüştürücü Ek	176
1.66.3. Kurucu Ek	178
1.66.4. Yapım Eki	178
1.66.5. Bütünleşik Eki	179
1.67. mI-	180
1.67.1. Genişletme Eki	180
1.68. -mIk	182
1.68.1. Yapım Eki	182
1.69. -mİş	183
1.69.1. Genişletme Eki	186
1.69.2. Dönüştürücü Ek	186
1.69.3. Kurucu Ek	186
1.69.4. Yapım Eki	187
1.69.5. Bütünleşik Ek	188
1.69.6. Temsil Eki	189
1.70. -mIz	189
1.70.1. Kurucu Ek	189
1.71. -mUr	190
1.71.1. Yapım Eki	190

1.72. -n	190
1.72.1. Genişletme Eki	190
1.72.2. Durum Eki	193
1.72.3. Dönüştürücü Ek	194
1.72.4. Kurucu Ek	195
1.72.5. Yapım Eki	195
1.72.6. Bütünleşik Ek	196
1.72.7. Boş Ek	197
1.72.8. İlave / Yardımcı Ses	198
1.73. -nAk	198
1.73.1. Yapım Eki	198
1.74. -nAz	199
1.74.1. Yapım Eki	199
1.75. -ne	199
1.75.1. Yapım Eki	199
1.76. -nİz	200
1.76.1. Genişletme Eki	200
1.76.2. Kurucu Ek	200
1.77. -p	200
1.77.1. Genişletme Eki	200
1.78. -pAk	201
1.78.1. Yapım Eki	201
1.79. -r / -Ar / -Ir	201
1.79.1. Genişletme Eki	201
1.79.2. Dönüştürücü Ek	206

1.79.3. Kurucu Ek	207
1.79.4. Yapım Eki	208
1.79.5. Bütünleşik Ek	209
1.80. -rA	210
1.80.1. Genişletme Eki	210
1.80.2. Dönüştürücü Ek	210
1.80.3. Yapım Eki	210
1.81. -rAk	211
1.81.1. Genişletme Eki	211
1.82. -sA	211
1.82.1. Genişletme Eki	211
1.82.2. Dönüştürücü Ek	214
1.82.3. Kurucu Ek	217
1.82.4. Yapım Eki	217
1.82.5. Bütünleşik Ek	218
1.83. -sAl	218
1.83.1. Dönüştürücü Ek	218
1.83.2. Yapım Eki	219
1.84. -sİ	220
1.84.1. Dönüştürücü Ek	220
1.84.2. Yapım Eki	220
1.85. -sIn	221
1.85.1. Genişletme Eki	221
1.85.2. Durum Eki	222
1.85.3. Yapım Eki	222

1.86. -sIz	223
1.86.1. Genişletme Eki	223
1.86.2. Dönüştürücü Ek	223
1.86.3. Yapım Eki	224
1.87. -ş	225
1.87.1. Genişletme Eki	225
1.87.2. Yapım Eki	227
1.88. -şIn	228
1.88.1. Genişletme Eki	228
1.89. -t	228
1.89.1. Genişletme Eki	228
1.89.2. Dönüştürücü Ek	230
1.89.3. Yapım Eki	231
1.89.4. İlave Ses	232
1.90. -tay	232
1.90.1. Yapım Eki	232
1.91. -v	233
1.91.1. Yapım Eki	233
1.92. -vAn	233
1.92.1. Yapım Eki	233
1.93. -y	233
1.93.1. Genişletme Eki	233
1.93.2. Yapım Eki	234
1.93.3. İlave / Yardımcı Ses	234
1.94. -yor	234

1.94.1. Genişletme Eki	235
1.94.2. Bütünleşik Ek	237
1.95. -z.....	237
1.95.1. Genişletme Eki	237
1.95.2. Yapım Eki	237
2. BİRLEŞİK EKLER.....	238
2.1. AcAğInA	238
2.1.1. Dönüştürücü Ek	238
2.1.2. Kurucu Ek	239
2.2. -AcAk	239
2.2.1. Genişletme Eki	239
2.2.2. Dönüştürücü Ek	241
2.2.3. Kurucu Ek	242
2.2.4. Yapım Eki	242
2.2.5. Bütünleşik Ek	243
2.2.6. Temsil Eki	244
2.3. -AcAn	244
2.3.1. Dönüştürücü Ek	244
2.4. -AdAk	244
2.4.1. Dönüştürücü Ek	245
2.5. -AğAn	245
2.5.1. Dönüştürücü Ek	245
2.5.2. Yapım Eki	246
2.6. -AğI	246
2.6.1. Yapım Eki	246

2.7. -AkII	247
2.7.1. Dönüştürücü Ek	247
2.8. -AlA	247
2.8.1. Genişletme Eki	248
2.8.2. Dönüştürücü Ek	248
2.9. -AlAk	249
2.9.1. Yapım Eki	249
2.10. -AlgA	250
2.10.1. Yapım Eki	250
2.11. -AlI	250
2.11.1. Dönüştürücü Ek	250
2.11.2. Kurucu Ek	250
2.11.3. Bütünleşik Ek	251
2.12. -AlIm	251
2.12.1. Genişletme Eki	251
2.12.2. Bütünleşik Ek	253
2.13. -AmA	254
2.13.1. Yapım Eki	254
2.14. -AmAç	254
2.14.1. Yapım Eki	254
2.15. -AmAk	254
2.15.1. Yapım Eki	254
2.16. -AmIk	255
2.16.1. Yapım Eki	255
2.17. -AnAk	255

2.17.1. Yapım Eki	255
2.18. -AndA	256
2.18.1. Dönüştürücü Ek	256
2.18.2. Kurucu Ek	256
2.19. -ArAk	257
2.19.1. Dönüştürücü Ek	257
2.19.2. Kurucu Ek	258
2.19.3. Yapım Eki	259
2.20. -Arİ	259
2.20.1. Dönüştürücü Ek	259
2.20.2. Yapım Eki	259
2.21. -ArİA	260
2.21.1. Yapım Eki	260
2.22. -Asİ	260
2.22.1. Dönüştürücü Ek	261
2.22.2. Kurucu Ek	261
2.22.3. Bütünleşik Ek	261
2.22.4. Temsil Eki	261
2.23. -AsİyA	262
2.23.1. Dönüştürücü Ek	262
2.24. -Aş	263
2.24.1. Genişletme Eki	263
2.24.2. Yapım Eki	263
2.25. -Ayİm	264
2.25.1. Genişletme Eki	264

2.26. -cAğIz	265
2.26.1. Genişletme Eki	265
2.26.2. Dönüştürücü Ek	266
2.27. -CAk	266
2.27.1. Genişletme Eki	266
2.27.2. Dönüştürücü Ek	267
2.27.3. Yapım Eki	267
2.28. -CAIk	269
2.28.1. Yapım Eki	269
2.29. -cAmA	269
2.29.1. Yapım Eki	270
2.30. -cAsInA	270
2.30.1. Dönüştürücü Ek	270
2.30.2. Kurucu Ek	271
2.31. -CIIk	271
2.31.1. Yapım Eki	271
2.32. -DAk	272
2.32.1. Yapım Eki	272
2.33. -dAIk	272
2.33.1. Dönüştürücü Ek	272
2.33.2. Yapım Eki	273
2.34. -DAm	273
2.34.1. Yapım Eki	273
2.35. -DIğIndA	273
2.35.1. Dönüştürücü Ek	274

2.35.2. Kurucu Ek	275
2.36. -DIğIndAn	275
2.36.1. Dönüştürücü Ek	275
2.36.2. Kurucu Ek	275
2.37. -DIkçA / -DIğIncA	276
2.37.1. Dönüştürücü Ek	276
2.37.2. Kurucu Ek	277
2.38. -DIrIk	277
2.38.1. Genişletme Eki	278
2.38.2. Yapım Eki	278
2.39. GIIt	278
2.39.1. Yapım Eki	278
2.40. -IcI	279
2.40.1. Dönüştürücü Ek	279
2.40.2. Kurucu Ek	279
2.40.3. Yapım Eki	280
2.40.4. Bütünleşik Ek	280
2.41. -IksA	280
2.41.1. Genişletme Eki	280
2.42. -IncA	281
2.42.1. Dönüştürücü Ek	281
2.42.2. Kurucu Ek	283
2.43. -IrgA	283
2.43.1. Dönüştürücü Ek	283
2.43.2. Yapım Eki	284

2.44. -laç	284
2.44.1. Yapım Eki	284
2.45. -IAk	284
2.45.1. Yapım Eki	285
2.46. -IAmA	285
2.46.1. Genişletme Eki	285
2.46.2. Yapım Eki	286
2.47. -IAn	286
2.47.1. Dönüştürücü Ek	287
2.47.2. Yapım Eki	287
2.48. -IArdA	288
2.48.1. Genişletme Eki	288
2.49. -IArI	288
2.49.1. Kurucu Ek	288
2.50. -IAş	289
2.50.1. Dönüştürücü Ek	289
2.51. -IAt	291
2.51.1. Dönüştürücü Ek	291
2.52. -IAz	291
2.52.1. Yapım Eki	291
2.53. -Ieyin	292
2.53.1. Genişletme Eki	292
2.54. -mAcA	292
2.54.1. Dönüştürücü Ek	292
2.54.2. Yapım Eki	293

2.55. -mAç	294
2.55.1. Yapım Eki	294
2.56. -mAdA	295
2.56.1. Genişletme Eki	295
2.56.2. Dönüştürücü Ek	295
2.57. -mAdAn	296
2.57.1. Dönüştürücü Ek	296
2.57.2. Kurucu Ek	297
2.58. -mAktA	297
2.58.1. Genişletme Eki	297
2.58.2. Bütünleşik Ek	298
2.59. -mAktAnsA	298
2.59.1. Dönüştürücü Ek	298
2.59.2. Kurucu Ek	299
2.60. -mAlI	299
2.60.1. Genişletme Eki	299
2.61. -mAş	300
2.61.1. Genişletme Eki	300
2.61.2. Yapım Eki	301
2.62. -mAzllk	301
2.62.1. Yapım Eki	301
2.63. -msA	301
2.63.1. Genişletme Eki	302
2.63.2. Dönüştürücü Ek	302
2.64. -msAr	302

2.64.1. Genişletme Ek	303
2.64.2. Yapım Eki	303
2.65. -msI	303
2.65.1. Genişletme Eki	304
2.65.2. Dönüştürücü Ek	304
2.65.3. Yapım Eki	304
2.66. -mtIk	304
2.66.1. Genişletme Eki	305
2.67. -mtII	305
2.67.1. Genişletme Eki	305
2.68. -mtrak	305
2.68.1. Genişletme Eki	305
2.69. -ncI	306
2.69.1. Dönüştürücü Ek	306
2.70. -rIk	306
2.70.1. Yapım Eki	306
2.71. -sAk	307
2.71.1. Dönüştürücü Ek	307
2.71.2. Yapım Eki	307
2.72. -sIk	308
2.72.1. Yapım Eki	308
2.73. -sII	308
2.73.1. Dönüştürücü Ek	308
2.73.2. Yapım Eki	309
2.74. -sInA	309

2.74.1. Genişletme Eki	309
2.75. -sInIz	310
2.75.1. Genişletme Eki	310
2.75.2. Durum Eki	310
2.76. -sIzIn	311
2.76.1. Dönüştürücü Ek	311
2.77. -ştIr	311
2.77.1. Genişletme Eki	312
2.78. -zik	312
2.78.1. Yapım Eki	312
2.79. -zir	312
2.79.1. Genişletme Eki	313
3. BİRLİKTE EKLER	313
3.1. -DAn ...-A	313
3.1.1. Kurucu Ek	313
3.1.2. Bütünleşik Ek	314
3.2. -DI ...-AcAk	314
3.2.1. Kurucu Ek	314
3.3. -DI ...-AlI	314
3.3.1. Kurucu Ek	314
3.4. -DI ...-AsI	315
3.4.1. Kurucu Ek	315
3.5. -DI ...-DI	315
3.5.1. Kurucu Ek	315
3.6. -DI ...-mAdI	316

3.6.1. Kurucu Ek	316
3.7. -DI mI	316
3.7.1. Kurucu Ek	316
3.8. -DIğInA ...-AcAğInA	316
3.8.1. Kurucu Ek	316
3.9. -I ...-InA	317
3.9.1. Kurucu Ek	317
3.10. -In / -Im ...-m / -mIz / -n / -nIz / -I / -sI / -lArI	317
3.10.1. Kurucu Ek	317
3.11. -II ...-InA	322
3.11.1. Kurucu Ek	322
3.12. -II ...-IncA	322
3.12.1. Kurucu Ek	322
3.13. -II ...-II	322
3.13.1. Kurucu Ek	322
3.14. -II ...-sIz	323
3.14.1. Kurucu Ek	323
3.15. -mAz mI-	323
3.15.1. Kurucu Ek	323
3.16. -mIş ...-mAmlş	324
3.16.1. Kurucu Ek	324
3.17. -mIyor mu-	324
3.17.1. Kurucu Ek	324
3.18. -r / -Ar / -Ir ...-mAz	325
3.18.1. Kurucu Ek	325

SONUÇ	326
KAYNAKÇA	330

GİRİŞ¹

Türk Dili üzerine çalışmış birçok araştırmacı, eklerin yapım eki ve çekim eki şeklindeki sınıflandırılmasını yetersiz bulmaktadır. Dile dair yayın ve toplantı, konferans, sempozyum gibi etkinliklerde bu sınıflandırmanın yetersizliği ile bu yetersizliğin sonucu ortaya çıkan dil sorunları dile getirilmiştir: “Eklerin yapım ve çekim eki olarak iki grupta toplanışının doğruluğu değerlendirilmelidir. Yapım eki olarak adlandırılan eklerin tümünün bu işlemi gerçekleştirdiği konusu kuşkuludur. Ekleri yeniden sınıflandırmak gerekmektedir.” (Üstünova, 2007, s. 11). “Çekim ve yapım ekleri şeklindeki bu ikili ayırım, böyle özetlendiğinde, işe yarar ve açık seçik gibi durmaktadır, ama gerçekte çok sorunludur.” (Erkman-Akerson, 2008, s. 138). Yine aynı çalışmada Akerson, -IAr ekinden bahsederken bu ekin mevcut sınıflandırmayla izah edilemeyeceğini dile getirir: “Şimdi, bu eke neden çekim eki deniyor? Bu ek, iki sözcük arasında bağlantı mı kuruyor? Hayır. Öyleyse yapım ekidir diyebilir miyiz? Yapım ekleri, sözcüğün ya türünü değiştirir, ya da anlamını. Oysa, çoğul eki almış bir adın (ya da filin) ne anlamı değişir ne de türü.” (s. 146).

Gökdayı ve Sebzecioğlu (2006), sorunun tespitine dair değerlendirmelerde bulunurlar:

“Türkçedeki ekler genellikle çekim ve yapım eki başlıkları altında tasnif edilirken, eşitlik (+cA), olumsuzluk (-mA) ya da filimsi gibi kimi ekler bazı dil bilgisi kitaplarında çekim, bazılarında ise yapım eki olarak gösterilmiştir. Bazen de, bu tip ekler hem çekim hem yapım eki işlevine sahip olarak düşünülmüş; fakat, hangi durumda çekim ve hangi durumda yapım eki olduğu hususu tam olarak açıklığa kavuşturulmadan birbirleriyle çelişen örnekler verilmiştir.” (s. 61).

Gökdayı ve Sebzecioğlu aynı çalışmada -CA eki için sorunu çözüme yönelik bir öneri de sunarlar: “Bu yazıda, söz konusu ekin çekim ve yapım eki olarak sınıflandırılmasının yanında üçüncü olarak, ne çekim ne de yapım eki olan ya da hem

¹ Bu çalışma, 2013 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE danışmanlığında hazırlamış olduğum “Türkiye Türkçesinde Eklerin İşlevleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

çekim hem de yapım eki özellikleri gösteren türü için yapımsı eki adlandırılması önerilmiştir.” (s. 71).

24-25 Kasım 2016 tarihlerinde İstanbul’da “*Türk Dil Bilgisi Toplantıları ve Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu*” düzenlenmiştir. Bu sempozyumda eklerin özelliklerine ve nasıl sınıflandırılması gerektiğine dair değerli çalışmalar sunulmuştur.

Yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, Türkçede eklerin yapım ve çekim eki şeklinde iki başlık altında ele alınmış olması çok yüzeysel bir sınıflandırmadır. Türk dili eklemeli bir dildir ve Türkçenin işletimi eklere dayanmakta; ek sayesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Türkçede eklerin yapım ve çekim eki adlandırmasıyla sınırlandırılmayacak kullanım çeşitliliği vardır. Kelimelerin temel anlam, yan anlam, mecaz anlam gibi anlam çeşitlilikleri -ki kelimelerdeki bu farklı kullanım ve anlam çeşitliliğinin bir kısmı da kendi bünyelerindeki eklerin kullanım amacının farklılığına dayanır-gibi eklerin de anlam katma boyutunda böyle bir çeşitliliği vardır. “*Gerçekten kelimeler gibi ekler de, bazen anlamlarına ve görevlerinin verdiği imkânlara göre, uzun devirleri içine alan benzetme ve anlam gelişmesi yolları ile bir gruptan ötekine geçebiliyor.*” (Korkmaz, 2005, s. 72).

Yapım ve çekim eki adlandırmasının (sınıflandırılmasının) yetersizliğini tespit, sadece sınıflandırma sorununu ortaya koymaktadır. Sorunu tespitini yanı sıra çözüme dair sınıflandırma denemeleri de yapılmıştır. Bu çerçevede zikredilebilecek çalışmalar şunlardır: Delice (2000): “*Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi*”, Turan (2000): “*Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?*”, Gülsevin (2004): “*Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine*”, Başdaş (2006): “*Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler*”, Ceritoğlu (2011): “*Türkiye Türkçesindeki Çok Görevli Eklerin Tespiti ve Sınıflandırması*”.

Yukarıda ismen zikredilen çalışmaların sınıflandırma şemaları şöyledir:

Turan’ın sınıflandırması (2000):

1. Yapım Eki
2. Çekim Eki
3. Fiilimsiler

4. Çatı Ekleri
5. Olumluluk-Olumsuzluk Ekleri
6. Teklik-Çokluk Eki
7. Soru Eki
8. Sıfatlama Eki (+II, +sIz)

Gülsevin'in önerdiği sınıflandırma (2004):

1. TÜRETME EKLERİ (Yeni, kalıcı, sözlüksel kelimeler türetirler.)

- 1.1. İsimden İsim Türeten Ekler
- 1.2. İsimden Fiil Türeten Ekler
- 1.3. Fiilden İsim Türeten Ekler
- 1.4. Fiilden Fiil Türeten Ekler

2. TÜR DEĞİŞTİRİCİ EKLER (Sözlüksel kelime türetmezler. Eklendikleri isim veya fiilleri, sözlükte yer almayacak isim, sıfat ya da zarflar hâline getirirler.)

- 2.1. Fiillere Eklenenler
 - 2.1.1. Fiilimsiler
 - 2.1.1.1. Mastar Ekleri
 - 2.1.1.2. Sıfat-fiil Ekleri
 - 2.1.1.3. Zarf-fiil Ekleri
 - 2.2. İsimlere Eklenenler
 - 2.2.1. +ki İlgî Eki
 - 2.2.2. +sIz Yokluk Eki
 - 2.2.3. +II Varlık Eki

3. İŞLETME EKLERİ (Cümlede kelimeler ve kelime grupları arasında ilişki kurarlar.)

3.1. Ögeleri Belirleyiciler

3.1.1. İsimlerde

3.1.1.1. Ad Durumu Ekleri

3.1.1.1.1. Yalın Hâl

3.1.1.1.2. Belirtme Hâli

3.1.1.1.3. Yönelme Hâli

3.1.1.1.4. Bulunma Hâli

3.1.1.1.5. Ayrılma Hâli

3.1.1.1.6. Vasıta Hâli

3.1.1.1.7. Eşitlik Hâli

3.1.2. Fiillerde

3.1.2.1. Çatı Ekleri

3.1.2.1.1. Geçişli / Ettirgenlik Ekleri

3.1.2.1.2. Meçhul / Edilgenlik Ekleri

3.1.2.1.3. İşteş / Karşılıklılık Ekleri

3.1.2.1.4. Dönüslülük Ekleri

3.1.3. Şahıs Ekleri

3.1.4. Zaman Ekleri

3.1.5. Kip Ekleri

3.1.6. Bildirme Ekleri

3.2. Bağlantı Kurucu Ekler

3.2.1. İyelik Ekleri

3.2.2. Tamlayan Eki

4. KATEGORİ EKLERİ (Eklendikleri kelimelerin kendileri ile sınırlı kalan değişik özellikler katarlar.)

4.1. Çokluk Kategorisi (+lAr)

- 4.2. Grup / Aile Kategorisi (+gil)
- 4.3. Küçülme / Sevimlilik Kategorisi (+Cİk, +CAğİz, +CAcİk)
- 4.4. Sıralama Sayı Kategorisi (+Incl)
- 4.5. Üleştirme Sayı Kategorisi (+[ş]Ar)
- 4.6. Nitelik Dereceleyici Kategorisi (+Imsl, +Imtrak, +sl, +CA)
- 4.7. Olumsuzluk Kategorisi (-mA-)

Gülsevin, bu sınıflandırmanın sonuna ekin kullanım bağlamına göre dâhil edileceği başlığın değişebileceğini not düşer (2004, s. 1280).

Başdaş'ın sınıflandırması:

1. Yapım Ekleri
2. Çekim Ekleri
3. Ara Ekler

Yapım ekleriyle çekim eklerinin kesişme noktasındaki eklerdir. Ne tam olarak yapım eki özelliği taşırlar ne de tam olarak çekim eki özelliği taşırlar. Bilinen iki grubun dışında ekler olmayıp iki grubun arasında yer alan eklerdir.

- 3.1. İsim-Fiil Ekleri
- 3.2. Sıfat-Fiil Ekleri
- 3.3. Zarf-Fiil Ekleri
- 3.4. Çatı Ekleri
- 3.5. Olumsuzluk Eki
- 3.6. Çokluk Eki
- 3.7. Eski Yön Gösterme Eki (-GARU)
- 3.8. Eski Vasıta Eki +(I)n
- 3.9. Eşitlik Eki +ÇA

Başdaş, bu sınıflandırmanın sonuna başlıkların işlevini karşılayacak başka eklerin olabileceğinin notunu da düşer (2006, s. 5). Erdem de Başdaş gibi yapım eki ve çekim eki dışında üçüncü ek türü olarak ara ek kategorisinden bahseder: “Türkçedeki bazı ekler, yukarıda verilen devamlılık ilkesinde türetim ve çekim arasında yer alır. Söz konusu ekler bazı özellikleriyle çekim eklerine bazı özellikleriyle yapım eklerine yaklaşırlar.” (2011, s. 85)

H. İbrahim Delice “Türk Dil Bilgisi Toplantıları ve Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu”nda sunduğu “Türkçenin Ekleri Nasıl Sınıflandırılmalıdır?”adlı bildiride ekleri yapı bakımından iki açıdan ele alıp sınıflandırmak gerektiğini dile getirir. Delice’nin yapısına göre ekler sınıflandırması şöyledir:

“A. Eklerin Bulunduğu Dil Bilgisel Yapı

1. Son Ek 2. Öncül Ek

B. Eklerin Oluşturulduğu Dil Bilgisel Yapı

1. Basit Ek 2. Birleşik Ek 3. Birlikte Ek” (Delice, 2016).

Boz, “Türkçe Ek Tasnifinde İki Aykırı Yöntem: Çoğaltıcı ve İndirgeyici Tasnif” adlı çalışmasıyla Türkiye Türkçesinde eklere dair yapılan tasnifleri genel veya ayrıntılı ele alışlarına göre “indirgeyici” ve “çoğaltıcı” tasnifler olarak ikiye ayırır.(2019).

Ceritoğlu, bir sınıflandırma yapmaz; ancak, çekim ekleri bünyesindeki bazı eklerin çok görevliliğinden bahseder: “Sonuç olarak Türkiye Türkçesinde iyelik, öznellik, bildirme, zaman, tasarlama, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri çok görevli eklerdendir.” (s. 1244). Bu makalede çok görevlilikle kastedilen, bir ekin aynı zamanda şekil, zaman, şahıs, sayı, olumsuzluk, ‘ana yardımcı fiil’, ‘fiil hâli’, ‘bağlı zaman’, ‘öznellik’ gibi işlevlerin en az ikisini ifade etmesidir.

Bu çalışmanın dayandığı ve ölçü aldığı sınıflandırma, yüksek lisans tezi olarak da detaylandırılmış olan (Özel, 2003) Delice’nin (2000) “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi” adlı makalesidir. Bu makaleden hareketle ortaya konulan çalışmamızda, hem ek sınıflandırmasına dair sorunu bir sınıflandırma önerisiyle aşmak hem de ekleri yapısal ve kuralcı bir sınıflandırmadan çok işlevsel olarak ele alıp değerlendirmek amaçlanmıştır.

Dil ile ilgili ve özellikle eklemeli bir dil olan Türkçenin ekleriyle ilgili tanıma dayalı, keskin sınırlar ve kurallar üzerinden değerlendirmeler yapıldığında kullanımların bir bölümünün bu sınırların dışında kaldığı görülür. Bu da sınıflandırma, tanım ve tespit sorunlarına yol açmaktadır. Buradan hareketle yapısal ve işlevsel dil bilimin penceresinden betimlemeli dilbilgisinin bakış açısıyla Türkçenin ekleri ele alındı. Kurallar öğrenmeyi öğretmeyi, bütünü görmeyi kolaylaştırırsa da dilin kullanım alanı ve esnekliği kurallaştırmayı her zaman mümkün kılmamakta, kuralları örnekleme çerçevesine her zaman sığmamaktadır. Dil, her zaman kural ve tanımlarıyla izah edilememektedir (N. Kaya, 2004, s. 98).

Dil bilim, dile ‘biçimsel yaklaşım’ ve ‘işlevsel yaklaşım’ olmak üzere iki temel bakış açısıyla yaklaşır. ‘Biçimsel yaklaşım’ geleneksel yaklaşımı ifade eder ve analize dayanır. ‘Biçimsel yaklaşım’da sınıflandırma temel işlev üzerinden yapılır. ‘Biçimsel yaklaşım’ın ötesine geçen ve ‘biçimsel yaklaşım’ı da kapsayan senteze dayalı ‘işlevsel yaklaşım’, dilin kullanım şartlarına, kullanıcıya ve dilin ne tür bir ihtiyacın ürünü olarak kullanıldığına -dolayısıyla, kullanım farklılıklarına- eğilir. Bu çerçevede, birer bağımlı biçim birim olan eklerin işlevlerini ortaya koyabilmek isim ve fiillerin dışındaki sözcük türlerini de dikkate almayı gerektirmektedir. Bunlar sıfat, zarf, zamir ve edat biçim birimleridir ve söz dizimsel kullanımdan doğarlar. Bu çalışmada yapılan tespit, adlandırma ve sınıflandırmalar işlevsel yaklaşımla söz dizimsel kullanımlara dayandırıldı. Bu çerçevede, işlevsel dil bilimin dildeki unsurların kullanım bağlamına öncelik ve ayrıcalık tanınmasından faydalanıldı.

İşlevsel sınıflandırma ekler esas alınarak ek merkezli yapıldı. Eklerin belirlenmiş başlıklar altında gösterilmesi yerine bir ekin birden fazla başlığın altına girebileceği düşüncesinden hareketle her ekin kendi kullanım başlıklarının tespit edilmesi yoluna gidildi. “*Herhangi bir ek bazen birçok görevi alabildiği gibi, aynı görevi birçok ekler tarafından da görülebilir.*” (Korkmaz, 2005, s. 71). Eklerin bu özelliğine Akerson (2008) da değinir: “*Bir eki tek bir işleve bağlamanın anlamsızlığı, tüm eklerin çok işlevli olduğu, seçilecek işlevi ise ağırlıklı olarak bağlamın belirlediği anlaşılıyor.*” (s. 270). Dildeki kullanımların eklerini tespit yerine, eklerin dildeki kullanılışlarını ortaya koymak amaçlandı.

Eklerin işlevleri değerlendirilip tanımlandırılırken uygulamalı dil bilimin esaslarına göre hareket edildi. Böylece, özellikle söz dizimsel örneklemelemlerle uygulamalı dil bilimin somutlaştırma gücünden faydalandı. Bu anlamda, uygulamalı dil bilimin dile ve insana katkısını Vardar (2001) şu ifadelerle anlatır:

“Çağın gereksinimlerine koşut bir gelişim çizgisi izleyen uygulamalı incelemeler ana dili ve yabancı dil öğretiminden dil düzenlemesi girişimlerine, çeviri sorunlarıyla uzmanlık terimlerine ilişkin çalışmalardan çeşitli betik incelemelerine değin uzanan geniş alanda çok başarılı sonuçlara ulaşılmasını sağlamış, dilbilim ilke ve yöntemlerini, değişik türden somut veriler düzleminde sınayarak büyük ölçüde doğrulamıştır.” (s. 163).

Eş sesli biçim birimler, aynı başlık altında ele alındı. Eklerin dar ünlülü şekilleri için -I, geniş ünlülü şekilleri için -A kullanıldı. Tek şekilli ekler küçük harflerle gösterildi.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu hususlardan biri de eklerin kılınış ve görünüşe ait kullanım özellikleridir. Klasik kullanımda fiillerin birleşik zamanlı çekimi olarak verilen çekimdeki birinci kip eki, fiilin kılınış zamanını anlatır. Bir fiil, aynı anda iki zaman ifade etmez. Bir fiilin aynı anda iki zamanı ifade etmesi gerçeklikler dünyasında mümkün değildir (Delice, 2012a, s. 5, 6). Gülsevin, *“Birleşik zaman terimi (adlandırması) doğru mudur? Bir fiil (oluş, kılış, eylem vs.) birden çok zamanda mı yapılmaktadır? Bir fiil birden çok zamanda gerçekleşebilir mi?”* (1997, s. 215) sorularıyla ‘birleşik zaman’ kavramını sorgular ve hem bu terimin hem bu terim çerçevesinde yapılan kip adlandırmalarının yanlışlığına dikkati çeker. Mevcut yaklaşımın kusurlu olduğunu Boz da dile getirir: *“Geleneksel dilbilgisi çalışmalarının tamamına yakınında eylemlerin hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimi başlığı altında verilen bu konunun, yeniden gözden geçirilmesi gerekir.*

Zaman ortaçları, bu işletimde zaman bildirmezler aksine tarz bildirirler.” (2013, s. 83).

Ayşe İlker (2017) *“Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım”* adlı çalışmasıyla konuya dair adlandırma ve sınıflandırma önerilerinde bulunur.

Fiiller, çekime girmemiş şekilleriyle başlama, sürerlik veya bitmişlik anlatır. İşte, birleşik zamanlı çekim dediğimiz yapıda birinci kip eki, fiilin ifade ettiği başlama, sürme veya bitme zamanını, ikinci kip eki asıl zamanı gösterir. “*Bunlardan birincisi kılınış zamanını veya fiil şeklini ikincisi ise gerçek zaman dilimini gösterir.*” (Delice, 2008a, s. 64). Türkçede kip eklerinin bu kullanımı belli yapılardaki ‘kiplik kalıpları’yla olmaktadır.

Kip eklerinin görünüşüne dair kullanımları da ekin işlevi çerçevesinde değerlendirildi. Dilaçar (1974), ‘görünüş’ kavramını şu ifadelerle ‘kılınış’ kavramından ayırır: “*Görünüş ise, çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır, nesnel değil, öznel; mastarda değil, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır; fiil mastarının verdiği anlam türünlüğü ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar buna girmez.*” (s.161). Delice de görünüş kavramını ele almış (2012a); “*Klasik dil bilgisi kitaplarında karşılığı ‘kip / zaman kayması’dır.*” (s. 6) dedikten sonra kavramın sınırlarına dikkat çekmiştir. “*Görünüş, fiil cümlelerinin yüklemeleri dışında cümle veya cümle dizisiyle ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla, görünüş, fiil çekimi bağlamında düşünülmemeli; ayrıca, kılınış bildiren fiil çekimleri de görünüş diye düşünülebildiği için sınırları da iyi çizilebilmelidir.*” (s. 7).

Eklerin işlevleri, *basit, birleşik ve birlikte ekler* yapısal sınıflandırmasının çatısı altında ele alınıp değerlendirildi.

Bu çalışmaya göre bir ek, *genişletme, durum, dönüştürme, yapım, temsil eki; kurucu, bütünleşik ve boş ek* olmak üzere en fazla sekiz farklı işlev kategorisine sahip olabilmektedir. Bu başlıklar altında, eklerin kullanım çeşitliliğine dayanan alt işlevleri de belirlendi. Tespit edilen işlevler ışığında, her ekin kullanım haritası ortaya çıkarıldı. Bu kullanım haritasındaki işlevler, genellikle TDK’nin ‘Büyük Türkçe Sözlük’ündeki Türk edebiyatına ait örneklerle tanıklandırıldı. Böylece, söz konusu işlevin doğru ve uygun örnekle anlatılması hedeflendi. ‘Büyük Türkçe Sözlük’ten alınmamış örnek cümlelerin de yine Türk edebiyatından olmasına gayret edildi. Kişisel cümlelerle örnekleme, mümkün olduğunca tercih edilmedi.

Eklere dair yapılagelmiş yapım ve çekim eki sınıflandırmasının ötesine geçerek işlevsel dil bilim ışığında eklerin işlevlerini tespit etmeyi ve yeni bir

sınıflandırmayı amaçlayan bu çalışmanın dayandığı işlev kategori ve şemaları şöyledir:

1. Genişletme Ekleri

İşlevsel bakış açısına göre eklendikleri kelimenin türünü ve sözlüksel kavram karşılığını değiştirmeyen; ancak, eklendikleri kelimenin kök anlamını işleten eklerdir. *“Bu tür eklerin işlevi, sözlükbirimlerin çeşitli kavramlar ile ilgi kurmasını sağlayarak genişletmektir; ki bu, ne kavram alanını ne görevini değiştirir ne de başka bir sözlükbirimle bağlantı kurmasını sağlar.”* (Delice, 2000, s. 225). Genişletme ekleri, fiilleri olumsuzluk, şahıs, kip, çatı ve soru ifadeleriyle; isim, sıfat ve zarfları pekiştirme, kuvvetlendirme, küçültme, sevimlilik, belirginleştirme, çokluk, saygı, soru gibi çeşitli anlam ilgileriyle genişletir. Bu ekler kelimenin sözcük türünü değiştirmezler, kelimenin başka kelimelerle bağlantısını kurmazlar, kelimenin sözlüksel karşılığını değiştirmezler. Gülsevin, bu grupta verdiğimiz ekleri benzer işlev değerlendirilmesiyle ‘kategori ekleri’ olarak adlandırır (2004, s. 1279, 1280).

Klasik sınıflandırmadaki fiilden fiil yapma ekleri genişletme ekleridir:

“Fiilin aldığı ekler, fiile bağlı kelimelerin yani adına cümle dediğimiz dizgenin dizinsel özelliklerini de belirleyebilmektedir. Bu bağlamda, gramer kitaplarımızda fiilden fiil yapım eki olarak gösterilen çatı eklerinin yeni fiil yapmadığı ancak cümlede zorunlu olarak bulunması gereken unsurları belirlemeye yaradığı da anlaşılmaktadır.” (Delice, 2002, s. 189).

Genişletme eklerinden soru eki hem isimleri hem fiilleri genişlettiğinden ortak genişletme ekidir:

1.1. İsim Genişletme Ekleri

1.2. Fiil Genişletme Ekleri

1.2.1. Olumsuzluk Eki

1.2.2. Şahıs Ekleri

1.2.3. Kip Ekleri

1.2.4. Çatı Ekleri

Çatı eklerinin söz dizimsel olan ve yüklemle özne ve nesneyle ilişkisini anlatan edilgen, ettirgen, dönüşlü, oldurgan ve işteş çatı kurma işlevlerinden

başka ‘oluşlama’ ve ‘kılışlama’ işlevleri de vardır. Oluş ve kılış, fiilin kendi tabanında barındırdığı özneye ihtiyaç duyup duymama anlamıdır. Kılış fiili, “*Gidiyorum gündüz gece.*” (Âşık Veysel) örneğinde olduğu gibi bir özne tarafından gerçekleştirilmeye muhtaç fiildir. Oluş fiili, “*Ellerime kar yağıyor.*” (F. Halıcı) örneğinde olduğu gibi gerçekleştirici özneye ihtiyaç duymayan, nesne üzerinde kendi kendine gerçekleşme anlatan fiildir. Fiil tabanındaki bu oluş veya kılış anlatma, çatı ekleriyle değiştirilebilir. Oluş fiilinin kılış fiiline dönüştürülmesine ‘kılışlama’, kılış fiilinin oluş fiiline dönüştürülmesine ise ‘oluşlama’ denir. “*Bu hâliyle, çatı eklerinin eklendiği fiilin tabanında anlamsal değişiklik yapan ve yeni bir dil bilgisi kategorisi oluşturan bir işlevi ortaya çıkarmaktadır. Bu işlevi, kılış fiilinden oluş fiili yaptığında ‘oluşlama’ oluş fiilinde kılış fiili yaptığında ‘kılışlama’ terimleriyle karşılamak doğru olacaktır.*” (Delice, 2009d, s. 1).

Oluş / oluşlama ve kılış / kılışlama, fiil çatıları gibi söz dizimsel işlev anlatmaz; fakat, söz diziminden anlaşılır.

1.3. Sıfat Genişletme Ekleri

1.4. Zarf Genişletme Ekleri

1.5. Hem İsim Soyundan Kelimeleri Hem Fiilleri Genişletme Ekleri

Genişletme eklerinin işlevi sadece sözcüğün anlam çerçevesini genişletme olarak düşünülmemelidir. Genişletme kavramı, sözcüğün anlam alanını değiştirip sınırlandırmayı ifade eder. Bu kavram, hem sözcüğe yeni bir anlam alanı kazandırılmasını hem sözcüğün sahip olduğu anlam alanının daraltılmasını anlatır. Her iki durumda da sözcüğün anlam alanı değişmektedir. Genişletme eki, bu genişleme veya daralmaya dayalı değişimi anlatır.

2. Durum Ekleri

Durum ekleri, eklendikleri yapıları söz diziminde yüklem-yargı ile tümleş olarak ilişkilendirir veya isimlerin yüklem-yargı olarak kullanılmasını sağlar. Bu ekler, sözlüksel yapıları söz dizimsel özellik kazandırma işlevine sahiptir. Durum eki, eklendiği kelimenin anlam ve türünü değiştirmeyen ona sadece tümleş özelliği kazandıran ektir (Delice, 2000, s. 227). Klasik sınıflandırmadaki hâl ekleri, ‘tümleş durumu ekleri’; ek-fiilin isimleri yüklem yapan çekimleri de ‘yüklem durumu ekleri’dir. Yüklem durumu ekleri, isimleri

yüklemleştirirken şahıs ve zaman da bildirir (Ceritoğlu, 2011, s. 1242). Kısaca, durum eki isimleri tümleç veya yüklem yapar:

2.1. Tümleç Durumu Ekleri

2.2. Yüklem Durumu Ekleri

3. Dönüştürücü Ekler

Dönüştürücü ekler, kelimeyi tür olarak başka sözcüğe dönüştüren eklerdir. Bu eklerin kelimeye etkisi dönüştürmeyle sınırlıdır. Ek, kelimenin kök anlamını ve sözlüksel çerçevesini değiştirmez (Delice, 2000, s. 229). Geleneksel dil bilgisinde bir ekin sözcük türünü değiştirmesi yapım eki özelliği olarak değerlendirilmektedir. Kelimenin sözlüksel çerçevesini değiştirmeyen ve sadece sözcüğün farklı bir türde kullanımını sağlayan ekler ‘dönüştürücü ekler’ başlığı altında ele alındı. Türkçede eklerin bir kısmı isim, fiil, sıfat veya zarfa dönüştürme işlevine sahiptir.

3.1. İsme Dönüştüren Ekler

İsme dönüştüren ekler, kelimenin isim şeklini yapan eklerdir. Başlıca isme dönüştürücü ekler, mastar ekleridir.

3.2. Fiile Dönüştüren Ekler

İsimlerin fiil şeklini yapan ekler ‘fiile dönüştüren ekler’dir. İşlevleri ismin fiil biçimini anlatmakla sınırlı olduğundan eklendikleri isimle dönüştürdükleri fiil arasında sözlüksel anlam değişmesi olmaz ve sadece kelime türü farkı vardır. Geleneksel dil bilgisinde isimden fiil yapan ekler olarak adlandırılan eklerin hemen hepsi fiile dönüştürme işlevindedir. Bu eklerin çok azı yapım eki özelliği taşır. Klasik adlandırmada isimden fiil yapan ek olarak verilen eklerin sadece fiilin isim şeklini yaptığına ve güçlü bir yapım özelliği taşımadığına Ergin (2009) de işaret eder:

“İsimden fiil yapma ekleri ile yapılan fiiller de dayandıkları isimlerle ilgili, olma veya yapma ifade eden çeşitli hareketleri karşılarlar. Bu hareketlerin manaları umumiyetle dayandıkları isimlere bağlıdır. Ekler o isimleri fiil hâline getirmek dışında mana ile ilgili büyük bir rol oynamazlar. Bu eklerin mesela yukarıda gördüğümüz isimden isim yapma ekleri gibi hususî fonksiyonları yoktur. Hepsinin isimlerden yapma veya olma ifade eden fiiller yapmak şeklinde umumî bir fonksiyonu vardır.” (s. 179).

3.3. Sıfata Dönüştüren Ekler

Sözcüklere sıfat özelliği kazandıran eklerdir. ‘Sıfata dönüştüren ekler’in işlevi sözcüğün sıfat şeklini yapmakla sınırlıdır. Ek, sözcüğü sıfata dönüştürmenin yanı sıra sözcükten yeni bir kavram yapmışsa yapım eki olur. Sıfat-fiil ekleri tipik sıfata dönüştürücü eklerdir.

3.4. Zarfa Dönüştüren Ekler

Zarfa dönüştüren eklerin işlevi, sözcüğü zarfa dönüştürmekle sınırlıdır. Ek, eklendiği sözcüğü zarfa dönüştürür; ancak, yeni bir sözlüksel kavrama dönüştürmez. Dönüştürücü ekler, sözlüksel birim yaptığında yapım eki olur. Bu sözlüksel birimler, yargı bildirir ve sözlüklerde madde başı olur. Türkiye Türkçesinde Zarf-fiil ekleri, başlıca zarfa dönüştürücü eklerdir.

4. Kurucu Ekler

Kurucu ekler, kelime grubu veya tamlama kurar. Bunlar, kullanım amacı öncelikle yapısal olan ve tamlama / kelime öbeği kurmakla görevli eklerdir. Bu ekler, tamlamaların / kelime öbeklerinin unsurları arasında hem yapısal hem de anlamsal ilgiler kurar. Kurucu eklerin anlama dair işlevleri, tamlama / kelime öbeği yapma işlevinden sonra gelir. Bu ekler, söz dizimsel işlevi olan eklerdir (Delice, 2000, s. 228).

5. Yapım Ekleri

Bir ekin yeni kavram yapma özelliği, yapım eki özelliğidir. Yapım ekleri, dil göstergelerini nedenli olarak yeni göstergelere dönüştürürler. Bu ekler, sözlük birimlerden sözlüksel birimler türetirler. Dilin yeni kelime ihtiyacının bir kısmı yapım ekleriyle karşılanır. Dolayısıyla, dilin zenginleşip canlılığını sürdürmesinde bu eklerin rolü büyüktür. “Günümüzdeki görüşlere göre, bir dilin sözvarlığının zenginliği, o dilin sözlüklerindeki sözcük sayısı ile değil, dilin sahip olduğu köklerin ve türetme biçimbirimlerin sayısının çokluğundan ve işlekliklerinden kaynaklanır.” (Toklu, 2003, s. 57). Yapım eklerine işleklik kazandırmak dili hem zenginleştirir hem yabancı dillerin olumsuz etkilerine karşı korur.

Türkçede üç grup yapım eki vardır:

5.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

5.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri

5.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Klasik sınıflandırmadaki ‘fiilden fiil yapma ekler’i, ‘fiil genişletme ekleri’dir.

6. Bütünleşik Ekler

Bütünleşik ekler, eklendiği kelimeyle kalıplaşmış kaynaşmış veya eklendiği kelimedenden hemen sonra gelen kelimenin parçası olan ve yardımcı fiillerle veya çekim edatlarıyla öncül olarak kullanılan eklerdir (Delice, 2000, s. 231). Eklerin başka sözcüklerden önce kullanımına öncül kullanım denir.

“Türkçede sondan eklilik dışında birleşik çekim edatından yapılan çekim edatı öbeği ve asıl fiil + yardımcı fiil yapısında oluşan fiil öbeği içinde görülen bir ek türü daha vardır; ki bu, genel dilbilim içinde adlandırılmamış bir ek türüdür. Bu türü eklendiği sözcüğün türünü değil de kendinden sonra gelen sözcüğün türünü değiştirmektedir. Bundan dolayı, bu tür eklerle öncül ek denmelidir.” (Delice, 2009c, s. 715).

Ek bütünleşmesini Öner, sıfat veya zarfların edatlaşarak ‘bağlı öge’ hâline gelme sürecinde yapılarındaki eklerle kalıplaşması şeklinde anlatır. *“Sonuç itibarıyla isimlerin niteliği olan sıfatlar veya fiillerin niteliği olan zarflar anlam bakımında donuklaşmış, yön bakımından da ileriye doğru olan niteleme ilişkisini kaybedip gerisindeki isme doğru dönmüş, bağlı öge hâlini almıştır.”* (2004, s. 2240). Buradaki ‘donuklaşma’ ve yön değiştirmeye sözcüğün ekle kalıplaşması da eşlik eder.

Dilaçar, eklerin çekim işlevlerini yitirmesi durumunu ‘donmuş ek’ olarak adlandırır. Bununla da bütünleşik ekin kastettiği ekin kelimeyle kaynaşması ve işlev zayıflaması veya kaybına uğraması anlatılmaktadır. *“Eski Osmanlıcadaki -n, -la / -le, -lan / -len ‘instrumental’ çekim ekleri artık işler halde olmayıp birer ‘donmuş ek’ (élément figé) hâline gelmiş bulunmaktadır.”* (1971, s. 102).

Öncül ekler, eklendikleri kelimeyle değil; eklendikleri kelimedenden sonra gelen sözcükle bir anlam ve işlev etkileşimi içindedir. Öncül kullanıma *-A kadar, -DAn beri, -ebilmek, tekdüze* gibi yapıları örnek verebiliriz.

6.1. Çekim Edatıyla Bütünleşen Ek

6.2. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

6.3. Sözcükte Bütünleşen Ek

7. Temsil Ekleri

Temsil ekleri, bir ifadeyi temsil yoluyla karşılayan eklerdir. Temsil edilen ifade ile onun yerini temsil eden ek hem şekil hem anlam olarak yer değiştirebilir. Temsil ekleri, dildeki ‘en az çaba yasası’nın ürünüdür. Bu ekler, en az bir sözcüğün anlamını karşılayıp temsil eder. Temsil ekleri, bir dizgeden eksiltilmiş unsuru temsil edebilir veya çekim edatının yerini alabilir (Delice, 2000, s. 232). “*Bunu sana aldım.*” ifadesinde -A eki ‘için’ edatının yerini temsil yoluyla tutmaktadır. “*Bunu senin için aldım.*” ile “*Bunu sana aldım.*” ifadesi arasında anlam farkı yoktur; ancak, pratik kullanım farkı vardır.

8. Boş Ekler

Anlamsal işlevi zayıflamış veya sönmüş eklere boş ek denir. Bu nedenle, boş eklerin kelimedeki varlığı -ekseriyetle- şekilden ibarettir. Bu eklerin kullanıldığı ifadeden atılması anlamı çok az değiştirir veya etkilemez. Boş ek, anlamsal işlevini birlikte kullanıldığı başka bir eke devretmiştir. Bir ekin boş ek olarak kullanılması çok rastlanan bir durum değildir. Türkçede boş eklerin sayısı oldukça sınırlıdır. Mesela Necip Fazıl Kısakürek’in “*Ve kalp ağlayaraktan / Çekilir geri geri.*” dizelerinde geçen ‘*ağlayaraktan*’ ifadesindeki ‘-tan’ eki boş ektir. Bu ekin ifadeden çıkarılması ifadenin anlamında bariz bir sapmaya yol açmamaktadır.

9. İlave Ses

İlave ses, bir sözcüğün ek alabilmesi için sözcükle ek arasında kullanılan yardımcı sestir. Bu seslerin sözcükteki varlığı fonetiktir; dolayısıyla, ‘ilave ses’ler için herhangi bir anlamsal işlev söz konusu değildir. Bazı eklerin sesteşi ‘ilave ses’ olarak kullanıldığından söz konusu ekleri ele alırken ekin sesteşi olan ilave sestem (yardımcı ses) de bahsedildi. İlave sesler, eklerle ait parçalar değildir; dolayısıyla, karışıklık ve kalabalıklığa yol açmaması düşüncesiyle ekler önlerindeki yardımcı seslerle gösterilmedi. Eş seslisi ilave ses olarak kullanılan eklerden bahsederken bu kullanıma da değinildi.

YAPILARINA GÖRE EKLER

Ekler, yapılarına göre basit, birleşik ve birlikte ek olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Basit ek, tek unsurdan oluşmuş veya bu görünümde olan, birleşik ek, sözcüklerin veya birden fazla ekin kalıplaşmasına dayanan, birlikte ek ise kalıplaşmış olarak birlikte kullanılan ektir.

Basit ek başlığı altında verdiğimiz birçok ekin etimolojik incelemesi, birleşik bir yapıyı ortaya koyabilir; ancak, Türkiye Türkçesinde birleşik ek olduğu fark edilmeyen ekler, basit ektir. Yardımcı sesle kaynaşmış olanlar ise yeri geldiğinde ilave sestten ayrı düşünülebildiğinden bu çalışmada basit ek olarak değerlendirildi.

Türkiye Türkçesine göre yapısal olarak birden fazla unsurdan oluştuğu açık olan ekler, birleşik ektir.

Yapı ve anlam olarak yeni bir işlev için birlikte kullanılan ekler ‘birlikte ek’ denir. Birlikte ek kavramı ve bu kavramın ifade ettiği ekler, hem yapı hem de işlev olarak Türk diline ait yeni bir değerlendirmedir. Söz konusu ekler ait inceleme ve değerlendirmeleri Delice ‘kurucu ekler’ başlığı altında yapmıştır (2000, s. 228 ve 2007). Çoğu birlikte ek, dil bilgisel kalıp şeklindedir. Eklerin birlikte kullanımıyla oluşmuş bu kalıplar, tamlama veya öbek kurar.

Birlikte ekin işlevi ile kendisini oluşturan eklerin işlevleri farklıdır. Tıpkı birleşik kelimelerdeki işleyiş gibi tek ekin karşılayamadığı anlam alanının birden fazla ekten oluşmuş ‘birlikte ek’ aracılığıyla karşılanması söz konusudur.

Türkçede birçok ekin yapısı tartışmalıdır. Öte yandan, bir kısım ekin yapısal incelemesi de yapılmamıştır. Eklerin etimolojisi, bu çalışmanın dışında ayrı bir inceleme konusu olduğundan, köken ve yapıya dair değerlendirmelerde bulunulurken -genellikle- araştırmacıların görüşlerini aktarmaya dayalı durum tespiti yapıldı.

1. BASİT EKLER

1.1. -A

1.1.1. Genişletme Eki

1.1.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.1.1.1.1. İstek Eki

-A eki, eklendiği fiili dilek, temenni, arzu ifade eden istek kipi olarak genişletir; ayrıca, emir, gereklilik, gelecek zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve geçmiş zaman görünüşleriyle de fiillere genişlik kazandırır. -A ekinin bu çekim ve işlevi genellikle istek kipi olarak adlandırılır. Eski Türkçede ve Batı Türkçesinde doğrudan gelecek zaman eki olarak kullanılmıştır. Bugün gelecek zaman eki olarak yerini -AcAk eki almıştır. Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman kipi dışındaki kiplerin anlatımında da kullanılmıştır: “*Ekin, Eski Anadolu Türkçesindeki işleklik sahasının bir hayli geniş olduğu, farklı tasarlama kipleriyle karşılanan bütün kiplik alanlara ve geçmiş dışındaki bütün zaman bildiricilerinin işlev alanına nüfuz edebildiği görülür.*” (Demir ve Aslan, 2010, s. 277). Günümüzde ekin istek dışındaki -bazen isteğin yanı sıra- işlevleri, cümlede birlikte kullanıldığı diğer kelimelerin yüklediği işlevdir. Örneğin, “*Unutmayasın.*” ifadesi, bu hâliyle temel işlev olarak istek bildirir; ancak, cümledeki diğer kelimelerin etkisiyle mesela, “*Sakın unutmayasın.*” cümlesinde emir, “*Anahtarı bulamadın mı, evde unutmayasın.*” cümlesinde geçmiş zaman ve ihtimal, “*Bu dediklerimi hiçbir zaman unutmayasın.*” cümlesinde geniş zaman, “*Onu gördüğünde bunları anlatmayı unutmayasın.*” cümlesinde ise gelecek zaman görünüşü ile kullanılmıştır. Buradan hareketle çekimli bir fiilin kip görünüşünü cümledeki diğer unsurların değiştirebileceğini söyleyebiliriz: “*Kip eki almış bir fiilin yanı sıra, edatlar ve zarflar, çekimlenmiş bir fiilin anlamında etken olan önemli öğelerdendir.*” (N. Kaya, 2004, s. 97). Ekin, farklı kipleri ifade etmesi görünüşle ilgili ve sınırlı bir durumdur. Görünüş, fiilin kipini değiştirmez.

İstek kipieki olarak -A, dileme, arzu, isteme anlatır:

Biz gelene kadar çocuğu biraz *oyalayasın*.

Hayrola, bu sefer *rast gele* demedin.

“Günü gelip bir başıma kaldıysam;

Sana olan sevdamdandır, *bilesin.*” (C. Bağca).

Bu kipin birinci şahıslarda çekimi yazı dilinde kullanılmasa da ağızlarda yaygın olarak yaşamaktadır:

“Tanrıdan diledim bu kadar dilek,

O yârin yüzünü bir daha *görek.*” (türkü sözü).

“*Tutam* yâr elinden tutam;

Çıkam dağlara dağlara.” (E. Emrah).

1.1.1.1.1.1. İstek Eki -A'nın Görünüşleri

Cümledeki yönlendiricilerin etkisi ve kullanım bağlamına göre -A istek eki, ‘*emir, gelecek zaman, geçmiş zaman, gereklilik ve dilek*’ kiplerini karşılayıp anlatabilir.

1.1.1.1.1.1.1. Emir Derecesinde Görünüş

Sakın kimseyi rahatsız *etmeyesin.*

İşimiz var, geç *kalmayasın.*

Artık kimseye sormayacak, bu böyle *biline.*

1.1.1.1.1.1.2. Gelecek Zaman Görünüşü

Allah *vere* de erken *geleler.*

O gün gelene kadar kim *öle*, kim *kala?*

Bu saatte açık yer ara ki *bulasın.*

1.1.1.1.1.1.3. Geçmiş Zaman Görünüşü

Kimse arayıp sormadı, sakın bizi burada *bırakmayalar.*

Telefonun dün giydiğin ceketin cebinde *kalmaya.*

1.1.1.1.1.1.4. Gereklilik Görünüşü

Rahat çalışmak için televizyonu *kapatasın.*

Yanına su almayı *unutmayasın.*

İmza alınacağından ders bitmeden *çıkmayasınız.*

Şöyle birkaç yıl para *biriktiresin* ki bu evi alabileşin.

1.1.1.1.1.5. Dilek (Katılımlı İstek) Görünüşü

-A eki, dilek (katılımlı istek) eki -sA'nın yerine kullanılabilme özelliği taşır. İstek kipinin -sA ile karşılanan dilek kipini bildirmesi -A ekinin tarihî kullanım süreciyle ilgilidir. Eski Anadolu Türkçesinde -A ekinin işlevlerinden biri de dilek bildirmektir. “Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde sıklıkla olmak üzere Türkiye Türkçesinin başlangıç evresinde -A isteme kipi eki de gerek şart gerekse dilek bildirimlerinde kullanılmıştır.” (Yaylagül, 2012, s. 1).

Keşke kendi *geleydi*.

Sen de sözümü *dinleyeydin*.

1.1.1.1.2. Fiil Pekiştirme Eki

Fiilleri ‘kuvvetlendirme’ işleviyle genişletir. Eker (2010), bu işlevi ‘*kuvvetlendirme çatısı*’ (s. 334) olarak adlandırır. Bu ek, geldiği fiilde hareketi tekrarlama ve sürerli kılma özelliği taşır (Delice, 2008a, s. 85):

“Camına vurdular, açtı, Ahmet kızın ağzına bir mendil *tıkadı*.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“İpleri sedirlerin bacaklarına *doladılar*.” (L. Tekin, TDK, BTS).

1.1.2. Durum Eki

1.1.2.1. Tümleç Durumu Eki

1.1.2.1.1. Yönelme

İsmlere gelerek ‘yönelme’ işlevinde yer tümleci yapar. Eklendiği isim, yüklemle yoğunlaştığı, dikkat çekildiği, bünyesinde gerçekleştiği yönelme ifade eden yeri gösterir. “*Geleneksel ifadeyle +{A} durum biçimibirimin temel işlevi, adı eyleme bağlayarak eylemin yönünü belirtmek ve adın yönelme durumunu yapmaktır.*” (Boz, 2007, s. 81). Ekin yönelme işlevinde yer anlatımı vardır; ancak, yönelme ifadesi, yer bildiriminden baskındır:

Anasına bak kızını al, *kenarına* bak bezini al. (atasözü).

Bu mevsimde kuşlar *güneye* göçer.

“Bünyamin, gücünün yettiği kadar hızlı yürüyüp *Haliç'e* indi.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

Gelene gidene dikkat et ve ne *dediklerine* kulak ver.

1.1.2.1.2. Yer

-A ekinin bu kullanımında ‘yer’ anlatımı, ‘yönelme’ ifadesinin önüne geçmiştir. Yer işlevi için ekin geldiği kelimenin ‘yer’ bildirmesi gerekmektedir. Bu ek bazen, -DA durum ekinin yer ve durum bildirme işlevine karşılık gelecek şekilde yer bildirir (Boz, 2007, s. 83, 84). Bu durumda, kullanılan fiil iki durum ekini de almaya uygundur. Eraslan, ekin bu işlevini Eski Türkçede de tespit etmiştir: “*Gerçekten de ismin fiille olan münasebetlerinden birini belirleyen yönelme hâli, fiilin cereyan ettiği yer ve yönü, başka bir ifadeyle istikametini belirtir. Bu sebeptendir ki Eski Türkçe’de yönelme hâli (dativ) yanında bulunma (lokativ) ifadesi de taşımaktaydı.*” (2000, s. 67).

Bahçeye bir ev yapmayı düşünüyordu.

“Bilet kutusunu koltuğunun *altına* sıkıştırmış, elleri ceplerinde bir otobüs biletçisi geçti.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Onun için bir an önce leşlerini köpek leşi gibi İstanbul’un çamurlu *kaldırımlarına* sermek zamanı gelmişti.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

“Geldim son *düğüme* gözüm perdeli.” (B. K. Çağlar).

1.1.2.1.3. Pekiştirerek Belirtme

Genellikle zaman, yer ve yön zarflarına gelerek onları sınırlandırarak belirtir. Bu kullanımda, ekin belirtme işlevi, yönelme ve yer bildirme işlevinden baskın ve ön plandadır. Çoğu kullanımda kelimenin eki almış şekliyle almamış şekli arasında sadece pekiştirerek belirtme nüansı vardır:

Akşama burada bir araya gelecekler.

Aşağıya çağırdılar hepimizi.

1.1.2.1.4. Benzeme

-A eki, ‘benzeme’ işlevinde eklendiği isme dönüşme ve benzeme anlatır. Bu anlatımda bir dönüşüm ve şekil değiştirme söz konusudur. Ekin bu işlevi

kazanmasında -A eki almış sözcüğün birlikte kullanıldığı fiilin anlamı da belirleyicidir:

“Erkekler tekaüt olunca *çocuğa* dönüyorlar.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Dikmen yolları, mabede adak için gidenlerin *yollarına* dönmüştü.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Bu zavallı çokça *içmişe* benziyor, gözleri buğulanmış, biraz da kaymış.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

‘Say-’ eylemiyle kullanılan isme gelerek ‘benzerlik’, ‘yerine koyma’ kavramını -DAn durum ekinin işlevini üstlenerek karşılar:

Sendeki alacağımızı *kiraya* sayarız.

“Uyur iken uyurdılar;

Diriye saydılar bizi.

Koyun olduk, ses anladık;

Sürüye saydılar bizi.”

(Pir Sultan Abdal).

1.1.2.1.5. Yapan Özne

Bazı ettirgen veya edilgen çatılı fiillerin zorunlu tamamlayıcısı olan faili ifade eder. “*Yüklemi ettirgen çatılı kılış fiillerinden oluşan cümlelerde gramerce yalın olması gereken fakat öznenin tanımına uymayan yaptıran öznenin dışında yönelme hâli ekiyle çekimlenebilen ancak öznenin tanımına uyan özneler bulunmaktadır. Bu tip öznelere yapan özne denmelidir.*” (Delice, 2007, s. 157). Boz ise bu özneyi ‘mantıksal özne’ olarak adlandırır (2007, s. 89):

“Kumandan *paşaya* bu akşam şiiir okutmak istiyoruz.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“*Berber* o koskoca bıyıklarını kazıt da çocuklarla yeniden zıp zıp oynamaya başla!” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

Bu sefer takımın en *güçsüzüne* yenildim.

1.1.3. Dönüştürücü Ek

1.1.3.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

1.1.3.1.1. Zarf-fiil

Eklendiği fiili zarfa dönüştürür. Bu zarfların bir kısmı sözcük bir kısmı ‘tekrar öbeği’ biçimindedir. “*Zarf-fiil ekleri, eklendikleri bazı fiillerle kaynaşarak tıpkı bir fiilden isim yapma eki gibi görev yaparlar: kal-a, öt-e...*” (Coşkun, 2001, s. 77):

“Sekizi çeyrek *geçe* üçüncü kata çıkıp altı numaranın önünde durdu.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

“Şoföre lüzum yoktu, ikimiz *nöbetleşe* kullanırdık.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Frankfurt'a gece yarısından sonra ikiye yirmi *kala* vardık.” (A. Haşim, TDK, BTS).

Ekin tekrar öbeği bünyesinde kullanımı daha yaygındır. Asıl fiille zamandaş tarz ifadeleri oluşturur. Bu kullanımda, -ArAk zarf-fiil ekiyle ortak işleve sahiptir. Eklendiği fiilin anlamına bağlı olarak süreklilik veya ‘kesintili devam’ anlatır:

“Tekrar başlayan tipinin içinde *bata çıka*, bir iki sokak geçtik.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Üçümüz de *güle oynaya* tozlu bir yolda koşmaktayız.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Bu yüzükle, bu pırlanta küpe benim sana yadigârım olsun. *Güle güle* kullan!” (A. Rasim, TDK, BTS).

1.1.3.1.2. Şart-fiil

Özellikle ağızlarda şart-fiil işleviyle kullanılır. -A ekinin Eski Anadolu Türkçesinde yaygın kullanımlarından birisi de şart anlatımıdır (Yaylagül, 2012, s. 1, 5).

Gelmeyeceğini *bileydim*, aramazdım.

Haber *vereydin*, gelirdim.

1.1.4. Kurucu Ek

1.1.4.1. Yönelme Öbeği

1.1.4.1.1. Kendisine Yönelme

Yönelme öbeğinde -A eki, yapısal olarak kurucu ek işlevindedir; anlam olarak da genellikle ‘için’ edatının yerini temsil yoluyla tutar:

[*Dile kolay*], bu saate kadar çalışmak zordur.

Bu bölgede buğday [*bire sekiz*] verir.

“Ancak havaalanı yolunda [*kayda değer*] bir bilgi daha edinmişti.” (E. Şafak, TDK, BTS).

[*Başına buyruk*] davranıyorsun.

“[*Mehlika Sultan’a âşık*] yedi genç.” (Y. K. Beyatlı).

“O [*cana yakın*], o çocuk yüzüyle dört yanına bakınca sanki bütün varlık masumlukla aydınlanırdı.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

1.1.4.1.2. Kendisiyle Eşleşme

Kendisiyle eşleşme bildiren yönelme öbeği, isim tekrarına dayanır ve aynı türün bireyleri arasındaki eşleşmeyi anlatır. Bu eşleşmede yönelme, karşılıklılık ve eşitlik söz konusudur. Ek, tekrarlanan sözcüklerden ilkinin ikincisine bağlayarak öbek kurar:

İkisi de [*baş a baş*] yarıştı.

[*Teke tek*] tartışmaktan kaçınmıştı.

[*Dişe diş*] bir mücadelenin içinde bulduk kendimizi.

[*Kana kan*] diyerek bir yere varılmaz.

1.1.4.2. Zarf- Fiil Öbeği

‘De-’ fiilinden ‘diye’ zarf-fiilini yapar. ‘Diye’ bağımlı bir ifadedir; bu sebeple, her zaman bir kelime öbeği bünyesinde kullanılır. Bu kelime öbeği zarf-fiil öbeği ise -A eki de zarf-fiil öbeği kurucu ek olmaktadır. ‘Diye’ sebep

veya amaç belirttiğinde edat görevindedir. ‘Diye’ nin zarf olarak kullanımı daha çok ‘tasvir etme’, ‘tanımlama’ işleviyle isimlerle olmaktadır:

[Ev diye] bu yıkık gecekonduyu gösterdiler.

[Korku filmi diye] buna derim.

1.1.4.3. Denkleştirme Öbeği

Aynı kelimenin tekrarına dayanan denkleştirme öbeği kurar. ‘Denkleştirme öbeği’ Delice tarafından tespit edilip adlandırılmıştır. Delice, Karahan (2007, s. 83, 84) ve Ergin’in (2009, s. 396, 397) kısaltma grubu olarak verdiği bu yapılarda kısaltma olmadığını, tam tersine birleştirme olduğunu belirtir ve yapıyı işlevinden hareketle adlandırır: “*Ayrı ayrı anlamları aktaran bu sözcükleri yan yana getiren ve onları bir anlamsal bütünlük içinde birleştiren dilbilgisel ilke, işlevleridir. Bu yapılardaki işlev de her iki ismin belli bir anlamla denkleştirilmesidir. Dolayısıyla, bu tür yapılara ‘denkleştirme öbeği’ denebilir.*” (2008b, s. 2). Ek, öbeğin ikinci unsurunda yer alır. Bu öbek, -A ekinin işlevinden hareketle -genellikle- ‘birliktelik’, ‘bütünlük’, ‘birleşme’, ‘ortaklaşma’ kavramlarını karşılar:

Bu sıkıntıları *[el ele]* vererek aşabiliriz.

“*[Soluk soluğa]* kuytu bir yere sinip kafasını toplamaya çalıştı.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“*[Gerisin geriye]* birkaç adım yürüdü. Beline ağır bir şey çarptı.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Burada da her bahsin sonunda yazdığı gibi *[uzun uzadıya]* incelemelerde bulunuyor.” (A. H. Çelebi, TDK, BTS).

1.1.5. Yapım Eki

Kelime türetme eki olarak çok işlek değildir. Bu ekle türetilmiş kelimelerin çoğu Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılmış olan dilde sadeleştirme çalışmalarının ürünüdür.

1.1.5.1. İsimden İsim Yapma Eki

-A ekiyle isimden türetilmiş isimlerin bir kısmında kelime ile ek arasındaki bağ zayıflamıştır. Boz, ekin ‘göze’ kelimesindeki varlığını Farsça ‘çeşme’ sözcüğünün sonundaki ‘-e’ sesine benzeştirmeye bağlar (2013, s. 13):

“*İlkelerine* sıkı sıkıya bağlı, bilinçli ve ödün vermez bir insandı.” (H. Taner, TDK, BTS).

“O savaşı başarıya ulaştıran en kuvvetli *öge*, ne yabancidan gördüğümüz yardım ne de bugünkü özel girişimcilerin gayretleridir.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Dünyadaki bütün *dengeler* değişti.” (A. Ümit, TDK, BTS).

Bir *gözenin* başında oturup öğle yemeği yediler.

Göze zarı üzerine çalışmalarıyla ün salmış bir bilim adamıydı.

Burası birliğin yeni *komuta* merkezi olacak.

1.1.5.2. İsimden Fiil Yapma Eki

İsimlerden sözlüksel kavram ifade eden fiiller yapar. Bu fiiller, türedikleri isme hareket kazandırmanın ürünü kavramlardır. Çoğunda ek, isimle kalıplaşmıştır:

“Bir sene evvel kargaların *tünediği* cınara, şimdi bir bülbül konmuş ötüyordu.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Aynalı beşikte bebek *beledim*.” (Türkü sözü).

“Çimenler üzerinde çocuklar *oynuyor*, kuzular otluyor.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Karıyı *boşayamıyor*. Hüzünlü bir şey olsa gerek.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Halide Hanım’ın hikâyesinden sonra *türeyen* bugünkü Turan lokantaları, Turan berberleri, Turan ocakları bütün payitahtı sarmış.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“Sen genç gibi *yaşar*, ihtiyar gibi ölürsün.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

1.1.5.3. Fiilden İsim Yapma Eki

-A eki, fiilden isim yapma eki olarak eklendiği fiildeki hareketin ürünü isimler yapar:

“Büyük kentlerin *çevreleri* gecekondularla sarılmıştır.” (O. Rifat, TDK, BTS)

Yarası önemli değil, kısa *sürede* iyileşir.

“*Yaranı* tımar ettiler mi?” (N. Hikmet, TDK, BTS).

Beni takip edin; *sapa* fakat *kese* bir yol biliyorum.

1.1.6. Bütünleşik Ek

1.1.6.1. Çekim Edatıyla Bütünleşen Ek

Çekim edatlarıyla veya çekim edatı gibi kullanılan kelimelerle öncül ek olarak kullanılır (Daha fazla bilgi için bk. Delice, 2008a, s. 119-121; 2009c, s. 708, 709). -A eki, eklendiği edatın veya edat gibi kullanılan sözcüğün anlamına göre değişik işlevlere sahiptir (Dinçer, 2009, s. 781-789). Toparlı, -A durum ekinin ‘benzer, dair, dek, doğru, göre, kadar, kala, karşı, mahsus, mukabil, nazaran, rağmen, yakın’ edatlarıyla kullanıldığını belirtir (1999, s. 433, 434):

Geleneksel dil bilgisinde kaynaklar, -A ekinin kendisinden sonraki yapılarla bağlantısını “İsmi fiile bağlar.” genellemesiyle vermektedir. Çekim edatlarıyla bütünleşik kullanımda ve yönelme öbeğinde görüleceği üzere -A ekinin değişik işlevlerle ismi edata ve isme bağlaması da mümkündür. “+{A} durum biçim biriminin asıl işlevi, ‘adları eylemlere bağlamak’tır. Ancak söz konusu biçim birimin ‘adları ilgeçlere bağlamak’ işlevi de zamanla kabul edilmiş ve dil bilgisi kitaplarında yerini almıştır. Bildirimiz boyunca tartıştığımız üçüncü işlev de ‘adları adlara bağlamak’tır.” (Boz, 2008, s. 416):

Neden (-A binaen):

“Bu *mülahazay[a binaen]*, padişaha hitaben bir telgrafname hazırlandı.” (Atatürk, TDK, BTS).

Sonuç (-A göre):

“Bilginlerin *dediğin[fe göre]* on milyona yakın Türk yurt değiştirdi.” (N. Araz, TDK, BTS).

Derece, miktar, ölçü (-A kadar):

“Bir iki *haftay[a kadar]* taburcu olacağız.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

Yön, yönelme (-A karşı):

Ovaya karşı çayını yudumladı.

Sınırlandırma (-A göre, değin, dek, kadar):

Şimdiy[e dek] neredeydin?

Bu *yaşın[a değin]* köyden çıkmamıştı.

Madem *buray[a kadar]* geldin, *sana göre* bir iş bulalım.

Uygunluk, görelilik (-A göre):

Ban[a göre], gitmeliydiniz.

Belirsizlik (-A yakın, doğru, karşı):

“Bir *sabah[a karşı]* yine çakal sesleriyle uyanmıştım.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

Filmin *sonun[a doğru]* uykusu geldi.

Bitmey[e yakın] beni çağırırsın.

Karşılık, karşıtlık (-A mukabil, karşılık, karşı, bedel, rağmen, karşı):

“Birdenbire nutku tutuldu ve bütün *gayretlerin[e rağmen]* konuşamadı.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Oraya altın parlaklığı veren *guruplar[a mukabil]* buradan her sabah pırıl pırıl bir güneş doğduğunu da ben çok defalar gördüm.” (A. H. Çelebi, TDK, BTS).

“Bir ölüm *haberini[e karşı]* ben, içimde bin ezinti, bin çöküntü duydum.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Sabah olunca, bütün gece *uyumamasın[a karşın]* kendini dinç hissediyordu.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

Karşılaştırma (-A nispetle, nazaran, bakarak):

“Bu üçüncü gidişimde Erzurum’u bir *öncekin[e nispetle]* daha çok toparlanmış, gelişmiş buldum.” (A. H. Tanpınar, TDK, BTS).

Dün[e nazaran] daha iyiyim.

“Sen *onlar[a bakarak]* daha anlayışlısın.” (TDK, BTS).

İlgi, konu (-A mahsus, ilişkin, deggin, dair, ait):

“Yarına kadar sarhoşluğu geçer, ben de sarhoş *olmadığın[a dair]* rapor veririm.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Kanun, gizli eşyayı *bulmay[a mahsus]* bir fal kitabı değildir.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Dikkatle yüzüne bakıyorum ama beni *suçladığın[a ilişkin]* hiçbir belirti göremiyorum.” (A. Ümit, TDK, BTS).

Siz[e ait] bir şey söylenmedi.

Bun[a deggin] elimizde bilgi yok.

1.1.6.2. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

Kendisinden sonraki asıl fiille -onları yardımcı fiile dönüştürmek suretiyle- bütünleşir. Bu ek yardımıyla asıl fiilden yardımcı fiile dönüştürülmüş *bil-*, *kal-*, *dur-*, *yaz-*, *ver-*, *gör-* fiilleri, *yeterlilik*, *süreklilik* veya *yaklaşma* ifade eder:

1.1.6.2.1. ‘İsim-Fiil veya İsim-Fiil Öbeği+A-Yardımcı Fiil’ Yapısıyla Başlangıç İşlevi

-mA ile oluşturulmuş isim-fiile gelen -A eki, -mA ekiyle birlikte ‘-mAyA’ kalıbında kendisinden sonraki fiili ‘başlangıç’ anlatma işleviyle yardımcı fiile dönüştürür:

“Günün birinde kolları sıvayıp ve eline irili ufaklı aletler alıp bunu *onarmaya kalkışmıştı*.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

“İçinde ve ara sıra homurdanan deniz özlemi, artık can evinden avaz avaz *bağırmaya koyulmuştu*.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“Seni delicesine *sevmeye başladım*. Sevgime cevap istiyorum.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

1.1.6.2.2. ‘Asıl Fiil+A-Bil-’ Yapısıyla Yeterlilik İşlevi

Yeterlilik işlevi, -A ekinin ‘bil-’ fiilini yardımcı fiile dönüştürmesiyle ortaya çıkmaktadır. ‘Bil-’ fiilinin anlam katma çerçevesi yeterliliğin yanı sıra imkân, ihtimal, isteğe bağlılık ifade etmeyi de kapsar (Korkmaz, 1959, s. 108):

“*Okuyabilirdi* istese. Hiç olmazsa liseyi *bitirebilirdi*.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Şu her tarafından temizlik ve azamet akan şişman adama bile *sorabilirdi*.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Memleketimiz geniş kıyıları, göllük, dağlık bölgeleri ile çekici bir turist memleketi *olabilir*.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

Ek ile yardımcı fiil arasına ‘da’ pekiştirme edatı girebilir:

Mecbur değilsin, *gitmeye de bilirsin*.

1.1.6.2.3. ‘Asıl Fiil+A-Kal-, Dur-’ Yapısıyla Süreklilik İşlevi

“*Bakakalırım* giden geminin ardından.” (O. V. Kanık).

Sen burada bekleyedur; ben tek başıma hallederim.

1.1.6.2.4. ‘Asıl Fiil+A-Yaz-’ Yapısıyla Yaklaşma İşlevi

Merdivenden *düşeyazdı*.

Sıcaktan *bayılayazdım*.

1.1.6.2.5. ‘Asıl Fiil+A- Gör-’ Yapısıyla Bitmişlik İşlevi

“Bir kere sevdaya *tutulmayagör*;

Ateşlere yandığının resmidir.” (C. S. Tarancı).

“Bir *öğreneğörsün* aşkı / Ağacı o vakit seyredin.” (M. C. Anday).

1.1.6.3. Sözcükte Bütünleşen Ek

1.1.6.3.1. Birleşik Kelimede Bütünleşme

Birkaç birleşik kelimede sözcükte bütünleşen diğer ekler gibi hem anlam hem yapı olarak kalıplaşmıştır:

“Bu özü susma ile tanımlamak pek kişisel, *rastgele* bir yargı kurmak oluyor.” (N. Uygur, TDK, BTS).

“Yazıcı, *tekdüze* bir sesle çabuk çabuk okuyordu.” (Y. Atılgan, TDK, BTS).

“Hava sıcak, yol çorak, *gitgide*;

Azalmıştı yiyecek heybede.” (E. B. Koryürek).

1.1.6.3.2. Edat Olarak Kullanılan Sözcükte Bütünleşme

Edat olarak kullanılan ‘diye, göre, öte’ gibi birkaç sözcükte bütünleşik ektir. ‘Diye’ edatı kurduğu yan cümleyi asıl cümleye amaç veya sebep ilgisiyle bağlar. “*Yan cümlecüğün emir ve istek kiplerinde olan yüklemiyle amaç; haber kiplerinde olanıyla neden belirtir.*” (Kantarcı, 1967, s. 662). ‘Göre’, uygunluk, nazaran; öte, ‘sonra, aşırı, ziyade’ anlam ilgilerini sağlar. Ekin bütünleştiği edatların çoğu fiil kökenlidir.

Niye sordun, ne *diye* bunları bana anlatıyorsun?

“Kendime *göre* bir de aday buldum.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Güzel olduğu pek iddia edilmezdi ama güzellikten de *öte* güçlü bir çekiciliği vardı.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Güneş yakmasın *diye* onun güzel başını;

Gördüm siper olurken iki arkadaşını.” (F. N. Çamlıbel, TDK, BTS).

“Ölürüz *diye* mi üzülüyoruz?” (O. V. Kanık).

Bunun *üzerine* bizi çağırdılar.

Genellikle konuşma dilinde edat olarak kullanılan ‘sonracığıma’ sözcüğünde küçültme işleviyle -CİK ve I. tekil şahıs iyelik ekini takiben ‘sonra’ zarfına gelmiştir. Ek, sözcükte pekiştirmeyi uzatma, yayma ve genişletme işlevine sahiptir: “*Bunların dışında kimi zaman sonra kimi zaman da ondan sonra biçiminde kullanılan sonra zarfının da sözlü dilde sık sık I. tekil kişi iyelik eki ve +a yönelme durum ekiyle zarf işlevinin pekiştirildiği dikkati çekmektedir: ondan sonracığıma / sonracığıma.*” (Özezen, 2008, s. 334).

Ondan *sonracığıma* beni aradı, hâl hatır sordu.

1.1.7. Temsil Eki

Zarfların ve ‘için’, ‘ile’, ‘kadar’, ‘sonra’ edatlarının yerini temsil yoluyla tutar. Kullanım bağlamına göre bu edatların işlevini üstlenir. Bu durumda, cümlede temel işlev olarak yer ya da yönelme bildirmez.

1.1.7.1. İçin

-A eki, ‘için’ edatının yerini temsil ederek tutar ve eklendiği yapı cümlede zarf görevinde kullanılır. “Oysa -A eki her kullanımda dolaylı tümleci verecek şekilde yönelme işleviyle çıkmayabiliyor karşımıza. Bazen ‘Bu hediyeyi kızıma aldım.’ Cümlesinde kızım-A kelimesindeki -A örneğinde olduğu gibi temsil işleviyle de kullanılabilir. Bu durumda ‘için’i temsil etmesinden dolayı bu ek zarf tümleci yapmaktadır.” (Delice, 2000, s. 233). Boz, ekin bu işlevini ‘içinlik ve mahsusluk belirteci’ ile ‘neden ve amaç belirteci’ başlıkları altında ele almıştır (2007, s. 84-88). Argunşah, durum ekinin -A zarf-fiil ekiyle sebep ve hedef bildirme fonksiyonu bakımından eşleşmesini ele aldığı çalışmasında ekin mastar ekiyle kullanımının ‘-mAk için’ ifadesini karşıladığını ortaya koyar: “Üzerinde durmak istediğimiz, bu ünlü gerundiumlarının bugünkü Türkiye Türkçesine ‘-mağa’ ve ‘-mağa = -mak için’ şeklinde çevrilebilen yapılarıdır.” (1996, s. 117).

“Yine bir şey yapabildim diyemem *hatırana*.” (M. A. Ersoy).

Parça *başına* on lira aldılar.

Çocukken *gazozuna* top oynardık.

Bunu *sana* aldık.

Kel başa şimşir tarak. (atasözü).

“O, o zaman *vara yoğa* gülen tombalak bir çocuktü.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Böyle hiddetlenecektin, *niye* razı oldun?” (A. Kabaklı, TDK, BTS).

‘İçin’ edatının yerini temsil yoluyla tuttuğunda eklendiği kelime eksiltili yargı bildirebilir. -A ekli yapı, -DIR biçim birimi olarak yüklem olabilir (Boz, 2007, s. 88):

Bu ikisi *kardeşime*, kalanlar *bana*.

Bundan böyle öfke *bize*, bağışlama *sana*.

Size var da *bize* yok mu?

“*Vay bana, vaylar bana!*

Yıl oldu aylar *bana*.” (Konya türküsü).

1.1.7.2. İle

Fiyat, miktar, oran, ölçü, tarz bildirerek temsil yoluyla ‘ile’ edatının yerini tutar. Bazı kullanımlarda -A, -DAn ekinin temsil göreviyle ortak işleve sahiptir:

“Aydınlıktan huylanan atlar şaha kalkarak deli gibi *dörtnala* ileri atılıyorlardı.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

Peşin *fiyatına* taksitle satış yapıyoruz.

Aç *karnına* çalışamazsın.

Bunu *kaç*a aldın?

Pazarlık etseydik elbiseyi yarı *fiyatına* bırakırdı.

1.1.7.3. Zarfında, Sonra

Genellikle süre bildiren ifadelerden sonra gelerek temsil yoluyla ‘sonra’ edatının yerini ‘süresi içinde’, ‘zarfında’ anlamıyla tutar. Bu anlatımda kadar edatıyla karşılanabilecek ‘miktar’ belirtme de söz konusudur:

On *dakikaya* ordayım.

Evi bir *haftaya* bitiririz.

Bir iki *saate* ararım seni.

“Bir tarafı *alabildiğine* deniz, bir tarafı alabildiğine boş çöl.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

1.1.7.4. Durum Zarfını Temsil

-A eki, durum zarflarıyla anlatılan *açısından, ayrıca, bakımından, olarak, şartıyla, karşı, süreklilik, tarz, sebep, -DAn dolayı, -mAktAnsA* gibi anlam ilgilerini temsil yoluyla karşılayabilir: “*Türkiye Türkçesinde +A yönelme durum ekli sözcük ve sözcük öbeklerinin bir bölümü zarf işlevlidir. Bu yapılar da*

yönelme durum ekinin temel işlevini büyük ölçüde yitirdiği dikkat çekmektedir.” (Özezen, 2008, s. 342):

Tahminimin *aksine* topa *gelişine* vurdu ve gol oldu.

“Sağdan soldan rica etmişler, taşeronlar aramışlardı *boşuna*.” (A. Kulin, TDK, BTS).

“Dünya kendisinden ibaretmiş gibi görünmeyi nedense *inadına* abartırdı.” (Ç. Altan, TDK, BTS).

Ben kendi *hesabıma* durumdan memnunum.

1.1.8. İlave Ses / Hece

-A, ‘hece ilaveli tekrar’larda ilave heceden önce (Delice, 2007, s. 35) ve eklerle pekiştirilmiş bazı kelimelerde ekten önce ilave ses olarak kullanılır:

“Durmuş Ağa'ya gelince, yetmişlik, mübarek fakat *sapasağlam* bir ihtiyar.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Onu *yapayalnız*, tenceresinin başında bulurdu.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“*Çepeçevre* dağlar arasında Manisa, akşamları morararak susar.” (P. Safa, TDK, BTS).

“*Daracık* ve bozuk kaldırımlardan çamurlu sular akıyordu.” (T. Buğra, TDK, BTS).

1.2. -Aç

1.2.1. Dönüştürücü Ek

1.2.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

İlgi ve benzetme işleviyle isim ve fiilleri sıfata dönüştürür:

Yeleş bir tepeye çadır kurdurdu.

“Biraz sonra geceki *güleç* memur, hafif kapalı gözleriyle göründü.” (Ç. Altan, TDK, BTS).

1.2.2. Yapım Eki

1.2.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

-Aç eki, benzetme ve ilgi işleviyle isimlerden isim yapar:

“Çünkü planlarını gördüğün bu *topaç*, boşlukta hareket edeceği için arzu ettiğim hıza ulaşır ve karşı hareketi gerçekleştirebilir.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“Hortum beş on *kulaç* ötemize yanaşmıştı.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

Bu *kıraç* topraklar su gelince canlanacak.

“Duvarlar *kireç* badanalı idi.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

1.2.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden araç, aygıt adı yapar:

“Onun hicvi, yalnızca görüntüleri büyüten bir *büyüteç* değil.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“*Ayraç*, cümle içinde geçen bir sözü, metin dışı tutmak için o sözün başına ve sonuna getirilen yay veya köşeli biçimde işarettir.” (TDK, BTS).

“Pil ve dinamo birer elektrik *üretecedir*.” (TDK, BTS).

1.3. -Ak

1.3.1. Dönüştürücü Ek

1.3.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiillerden ondaki anlamı özellik olarak bünyesinde barındırma ifade eden sıfatlar yapar. Bu sıfatlar, *alışkanlık*, *bir işi çokça yapan*, *duygu*, *çokluk*, *bolluk*, *aşırılık* gibi nitelikler bildirir. Bu anlam çeşitliliğinin oluşmasında ekin geldiği fiilin anlam çerçevesi de belirleyicidir:

“Gittiği yerden habersiz, kendi *sarsak* ahlak değerlerine bağlı yaşamaktadır.” (S. İleri, TDK, BTS).

“Esasen bende kabahat ki sizin gibi *dönek* insanlarla yola çıkmışım.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

“*Korkak bir adam* değilim gibi geliyor bana.” (N. Hikmet, TDK, BTS).
Atak bir çocuktun.

1.3.1.2. Zarfa Dönüştürücü Ek

Fiilleri, bir kısmı ikileme biçiminde kullanılan zarflara dönüştürür. Bu zarflarda, fiilin bildirdiği hareketi özellik olarak gerçekleştirme anlatımı vardır:

“Bütün harp müddetince babası ile İsviçre’de *kaçak* yaşadı.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“*Ürkek ürkek* bakar tavşanlar dağa.” (S. Karakoç).

“Kız, benzi uçmuş, yarı *ürkek*, yarı yalvarışlı gülümsüyordu ona.” (T. Buğra, TDK, BTS).

1.3.2. Yapım Eki

1.3.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

1.3.2.1.1. Küçültmeli Benzetme

-Ak eki -genellikle- geldiği ismin sayısını artırarak veya şeklini küçülterek isimden yeni bir sözlüksel birim yapar. Özellikle ‘*şişek*’, ‘*oğlak*’, ‘*malak*’ gibi hayvan yavrusu adlandırmalarında yetişkin hayvanı ölçü olarak benzetme ve küçültme vardır:

“Burunlar koyu renkte *beneklerle* kaplıdır.” (S. Birsal, TDK, BTS).

“Samimiyetimizin her köşesinde heybetli çınarlar gibi dal *budak* salmıştı.” (O. S. Orhon, TDK, BTS).

“Toprak üstünde ne tütün fidanı ne buğday *başağı* bırakmışlar.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Evlerinin önü yoldur *yolaktır*,

Başımızda dönen derttir, dolaptır.” (Halk türküsü, TDK, BTS).

“Dedim: Dilber *yanakların* kızarmış.

Dedi: Çiçek taktım gül yarasıdır.” (Âşık Ömer).

1.3.2.1.2. Yansımadan Türetme

Birkaç yansıma sözcüğe gelerek onlardan tarz ve alet isimleri yapar. Tarz anlatan isimler, çoğu zaman ikileme biçiminde ve zarf olarak kullanılır. Yansıma kelimenin eki almamış şekli kullanılmadığından ek-kök ayırımı bazen belirsizdir:

“Atlı araba ormanın içinden geçen ince bir yolda *çingırak* sesleriyle uzaklaşıyor.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Çocuk *viyak viyak* ağladı.” (TDK, BTS).

1.3.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

1.3.2.2.1. Araç

Fiillerden o fiilleri gerçekleştirmeye yarayan eşya, alet, araç adları yapar:

“Sabahleyin onu aynı güzellikte bulacağım ümidiyle *yatağımdan* fırladım.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“*Bıçağı* sürte sürte ipin uzunca bir parçasını kesti.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

“Üstüne konulan tandır *oturağı* çok kalın ve çok sağlam tahtadan fırınlanarak yapılmıştı.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Tavlanın önünde seyisi *bineğini* tımar ederken başında dururdu.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

1.3.2.2.2. Yer

Eklendiği fiilin gerçekleştirilmesine uygun -genellikle somut- yer isimleri yapar:

“Çocuklara yılda bir kez *barınakları* temizleme sırası gelirdi.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Yeşil sarıklı evliya *yataklarının* huzurunda gibiyim.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“İlk *durakta* otobüsten atlayarak geriye döndüm.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“*Tapınaklar* gibi yüksek tavanlı olan bu binanın duvarlarında belli belirsiz bir ilahi yankılanıyordu.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

1.3.2.2.3. İşlem Ürünü İsim

Fiillerden, eylemin ürünü soyut veya somut isimler yapar. İsimlerin bir kısmında kök-ek bağlantısı zayıflamıştır:

“Onun metodunu uygulamakla araştıracının varamayacağı *erek* yoktur.” (A. Erhat, TDK, BTS).

Tarladaki *keseklerle* bir *yığınak* yaptık.

Buralarda *sürek* avına izin verilmez.

1.4. -Al

1.4.1. Genişletme Eki

1.4.1.1. Fiil Genişletme Eki

-Al eki, ‘kendi kendinelik’ ve ‘dönüştürülük’ işlevleriyle fiilleri genişletir. ‘Kendi kendinelik’ ve ‘dönüştürülük’ eyleminde aynı zamanda ‘süreklilik’ veya ‘yaklaşma’ anlatımı vardır. Bu ekle genişletilmiş fiillerin sayısı fazla değildir:

“O yüzden annem bulaşıklarını kapıya yakın bir yere *çömelerek* yıkardı.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Önce ayaklarıyla, kollarıyla bir diz çöküp bir *dinelerek* ölçü aldılar.” (L. Tekin, TDK, BTS).

Türkçe Sözlük, ‘*dönelmek*’ sözcüğünü en yüksek noktaya çıktıktan sonra alçalmaya başlamak, olarak tanımlar.

Bir süre katkının suda *çökmesini* bekledi.

1.4.2. Dönüştürücü Ek

1.4.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

Ekin bu işlevi karşılayan biçimi bir birleşiktir: “+A- ekiyle *edilgenlik* bildiren -l- çatı ekinin kaynaşmasından oluşan +Al- eki, ünsüzle sonuçlanan sıfatlardan ‘olma’ bildiren fiiller türeten bir birleşik ektir.” (Korkmaz, 2003, s. 112). İsimleri,

‘olma’ ifade eden ve kendisiyle vasıflanmış (Banguoğlu, 2007, s. 206) fiillere dönüştürür. Ekin geldiği fiilde, ismin anlattığı kavramı gerçekleştirme anlamı vardır:

“İleride yolun *daraldığını* göre göre gaza yüklendi.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Ansızın aşağıda ayak sesleri, uğultular *çoğaldı*.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Şiire veda etti ve sanatın başka bir bölümüne *yöneldi*, hikâye ve romana.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

Not: *San-al, yer-el, kültür-el, ulus-al* gibi kullanımlardaki ek, yabancı ektir.

1.4.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

-Al eki almış ‘*ilkel*’, ‘*güzel*’, ‘*özel*’, ‘*topal*’ gibi bazı sözcükler sıfata dönüşmenin yanı sıra sözlüksel birime de dönüştüğünden ek, bu sözcüklerde yapım eki işlevindedir. Ekin sadece sıfata dönüştürme işlevinde olduğu kelime sayısı fazla değildir:

“Yalnızca ölümden oluşan o *dural tarih* içinde, kendisinin de bir evrimi olabileceğini hiç düşünmemişti.” (M. Mungan, TDK, BTS).

Dönel silindirle bazı ölçümler yapıyordu.

1.4.3. Yapım Eki

1.4.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

İsimden, o isme ilişkin yeni bir kavram yapar. Bunlar -genellikle- sıfat olarak kullanılan yeni sözlüksel birimlerdir:

“*Güzeller* deniz kenarına geldikleri zaman âşıklar da kale burçlarına ve bedenlerine dolarlar.” (A. H. Çelebi, TDK, BTS).

“Bu sabah, yolda bizim *topal* postacıya rast geldim.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Gayet *ilkel* bir dokuma tezgâhında harıl harıl çalışan iki işçi gördüm.” (F. Otyam, TDK, BTS).

“*Özel* bir diyeceği varmış gibi koluma girdi sokakta.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“*Sakalı* kır, yaşı elliyi aşkın fakat dinçti.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

1.4.3.2. Fiilden İsim Yapma Eki

-Al eki, eklendiği fiil tabanının özelliğini taşıyan yeni sözcükler yapar. Hatipoğlu'na göre ‘çatal’ kelimesi ‘çat’ ismine -Al eki getirilerek oluşturulmuştur (1974b, s. 338):

“O yirmi beş yaşına kadar umumi *kurallara*, yargılara sığmayan bir hayat yaşamıştır.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“*Çatalı* elinden düştü, ağzı açık kaldı.” (P. Safa, TDK, BTS).

Sel gittikten sonra ayakkabısını yüz metre aşağıda *çökelin* içinde buldu.

1.5. -Am

Banguoğlu, eki yapı olarak ‘-ge- > -e-im’ gelişimiyle bir birleşimin ürünü olarak değerlendirir (2007, s. 233).

1.5.1. Yapım Eki

1.5.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-Am eki, işlek bir ek değildir. Fiillerden ‘sınırlandırma’ ve ‘birim’ işlevi ile isimler yapar:

“Otuz yedi yaş bana bitmez tükenmez bir *dönem* gibi geldi.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Bu küçük köy evini, nasıl bana benzeyen bir *biçemde* döşedim!” (N. Meriç, TDK, BTS).

“İnsanlar da görünen dünyanın bir parçası olarak bu *kurama* girerler.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Öksüzün cebindeki son *tutam* tütünü sardılar, sıra ile üçer nefes çektiler.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Yeryüzünün sıcaktan kavrulduğu ve herkesin *buram buram* terlediği bu temmuz güneşinde benim ellerim buz gibi idi.” (E. İ. Benice, TDK, BTS).

1.5.1.2. İsimden İsim Yapma Eki

Bu ekle isimden türetilmiş isimlerin sayısı fazla değildir. Ekin varlığı birkaç kelimedede söz konusudur. Bu birkaç türetme de yakın döneme aittir:

“Düşünüyorum da *gizemli* bir korkudan başka pek bir şey anımsamıyorum.” (N. Meriç, TDK, BTS).

“Bu filmleri, Türk sinemasına insancıl ve belli bir *düzemde* yeraltı gerçekliği getiren yapıtlardır.” (S. İleri, TDK, BTS).

1.6. -An

1.6.1. Genişletme Eki

1.6.1.1. İsim Genişletme Eki

İsimleri ‘bağlılık’, ‘çokluk’ ve ‘pekiştirme’ anlam ilgileriyle genişletir. Bu isimler, belli belirsiz bir küçültme anlamı da taşır. -An eki eklendiği ismin genel olan manasını özel ve belirli kılarak sınırlandırır (Ergin, 2009, s. 174).

Kimi sözcüklerin *kökene* bilinmemektedir.

“Biraz sonra *oğlan* da doğrulup kızın karşısına geçti.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

1.6.2. Dönüştürücü Ek

1.6.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-An eki, fiilleri geniş / şimdiki, öğrenilen geçmiş veya gelecek zaman kavramı veren ve durum bildiren sıfatlara dönüştürür. Eklendiği fiili, kılınış zamanına (Delice, 2008a, s. 60, 61) göre geçmiş, geniş / şimdiki veya gelecek zaman anlatımıyla sıfatlara dönüştürür. Başlama fiillerinde geniş / şimdiki zaman, bitiş fiillerinde geçmiş zaman, sürerlilik fiillerinde duruma göre geçmiş, geniş / şimdiki veya gelecek zaman anlatır (Karadoğan, 2008a, s. 527). Elbette, söz dizimindeki zarf, kip gibi diğer belirleyiciler de söz konusu anlatımı değiştirebilir:

1.6.2.1.1. Geniş / Şimdiki Zaman Görünüşü

“*Dönmeyen gemiler* olduk açıktan.” (A. H. Tanpınar).

“Nane *satan*, su *satan* yetim çocuklar.” (Y. B. Bakiler).

Türkçe *bilen* birini aradılar.

“Yok bizi *arayan*, *soran* kimsemiz.” (C. S. Tarancı).

1.6.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Görünüşü

“*Atılan elbiseler* boğazlanmış bir adam.” (N. F. Kısakürek).

“Kim bilir neredesiniz / *Geçen dakikalarım*?” (N. F. Kısakürek).

Geçen yıl daha başarılıydı.

1.6.2.1.3. Gelecek Zaman Görünüşü

Gelen misafirler için bu odayı hazırlarsınız.

Dolan şişeleri buraya taşıdın mı gidebilirsin.

1.6.3. Kurucu Ek

1.6.3.1. Sıfat-Fiil Öbeği

-An eki, sıfata dönüştürücü işleviyle -yapısal olarak- sıfat-fiil öbekleri kurar. Bu sıfat-fiil öbeklerinin bir kısmı birleşik kelimedir:

“Yaşamıştır derim, en hoş ve uzun rüyada,

[*Sende çok yıl yaşayan*, *sende ölen*, *sende yatan*].” (Y. K. Beyatlı).

“İmdat! İmdat!.. [*Cankurtaran*] yok mu?” (E. M. Karakurt, TDK, BTS).

“Limanın [*dalgakıranı*] ucundaki deniz fenerine doğru ilerledim.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

1.6.4. Yapım Eki

1.6.4.1. İsimden İsim Yapma Eki

-An ekiyle isimden türetilmiş ismin sayısı fazla değildir. ‘*Sapan*’, ‘*kolan*’ (Korkmaz, 2003, s. 35) gibi sınırlı sayıdaki türetmenin çoğunda ek, eklendiği kelimeyle kalıplaşmıştır.

“Cebine sakız gibi kuru üzümü doldurdun mu elde *sapan*, incir kuşu avına çıkarsın.” (A. İlhan, TDK, BTS).

Hayvanın kopmuş *kolanını* dikmek için durdular.

1.6.4.2. İsimden Fiil Yapma Eki

Ekin bu işlevi karşılayan biçimi yapı olarak birleşiktir: “+A- ekinin dönüşlülük eki -n- ile birleşmesinden oluşmuş bir birleşik ektir.” (Korkmaz, 2003, s. 112). İsimlerden kendi yapısındaki -n ekinin dönüşlülük işlevini de barındıran fiiller yapar. Bu fiillerde eklendiği isimle donanma, vasıflanma anlamı vardır. Sayıları fazla değildir. Bir kısmında ek, isimle kaynaşmıştır:

“Biri hukuktan çıkar, hariciye memurluğuna göz diker; diğeri tıbbiyeyi bitirir, aktörlüğe *özenir*.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Kendisine uygulanan bu tavırdan ne darılmıştı ne *gücenmişti*.” (N. Araz, TDK, BTS).

“*Üşenmiyor*, her gün üç yüz metre yürüyüp çöpünü dökmeye buraya geliyor.” (E. Şafak, TDK, BTS).

1.6.4.3. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiilden ‘fiildeki hareketi gerçekleştiren’ anlamında isimler yapar. Ek, sıfata dönüştürücü işlevinin kalıplaşması ve zaman gösterme işlevinin aşınması sonucu (Korkmaz, 2003, s. 73 ve Salman, 1999, s. 189) yapım eki özelliği kazanmış ve yeni sözlüksel birimler yapmıştır. Bu yeni kavramlar -genellikle alet, bitki, hayvan, organ, eşya, hastalık adı, doğaya ait unsurlar ve birtakım terimlerdir. Fiilden isim yapma eki olarak -An eki, terim yapmaya elverişli bir ektir (Geniş bilgi için bk. Kara, 1996, s. 631-643). Bu ekle türetilmiş sözcüklerin bir kısmı birleşik kelime bünyesinde:

“O sadece iyi bir bayındırlık *bakanıdır*.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Yüksekten karşıda *çağlayanın* şırıltısı duyuluyordu.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

Bölen ve *bölünen* matematik terimleridir.

“Bu adam vaktinin en büyük *erenlerindendi*.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

Sertkaya (1989, s. 335), ‘er’ ismine gelen -An ekinin çokluk eki; ‘er-’ fiiline gelen -An ekinin ise ‘ermiş, veli’ anlamında ‘eren’ yapan fiilden isim yapma eki olduğuna işaret eder.

1.6.5. Temsil Eki

-An eki, eklendiği fiilin gerçekleştirenini temsil yoluyla karşılar. Banguoğlu (2007), “*Bunlar iç cümlede zamir niteliği kazanır ve bu sıfatla ad çekim ekleri de alırlar.*” (s. 425) ifadesiyle ekin zamir niteliğine dolayısıyla, başka ismi temsil etmesine işaret eder. -An ekinin ‘temsil’ işlevine Korkmaz (2003) da değinmiştir: “*Yalın durumdaki -An’lı geçici ad, bir kimseyi veya nesneyi temsil eder ve cümlede o kimsenin, o nesnenin yerini tutar.*” (s. 943). Ekin temsil işlevi, bazen ikileme biçimindeki yapılarda da görülür:

Gelen, gideni aratır. (atasözü).

Kendi *düşen* ağlamaz. (atasözü).

Duyan duymayan kalmasın.

1.7. -Ar

1.7.1. Genişletme Eki

1.7.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.7.1.1.1. Oldurgan Çatı Eki

-Ar ekiyle genişletilen fiil sayısı fazla değildir. Ek, kılış fiilini oldurgan fiile genişletir. Yücel, oldurgan çatıyı ve ekin işlevini “*Öznenin nesne üzerinde doğrudan etkili olduğunu gösteren çatıdır. Genellikle geçişsiz fiillere -Ar-, -Dir-, -Ir-, -(I)t- eklerinden biri getirilerek kurulan bu çatıda cümleye, yönelme hâlinde (‘aracılığıyla’ işlevinde) bir başka kişi katılmaz.*” (1999, s. 183) ifadeleriyle izah

eder. Hatipoğlu ise eki ‘ettirgen’ çatı kuran ek olarak değerlendirir (1974a, s. 134).

“Adamı nereden tanıdığımı tam olarak *çıkarmaya* çalıştım.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Vapur sorar, yol öğrenir, merakımızı *gideririz*.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Mustafa Kemal Paşa gittikten sonra gelen mebuslar beni *uyarıyorlardı*.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

1.7.1.1.2. Kılışlama Eki

Oluş fiillerini kılış fiillerine çevirir. Bu eki alabilen sınırlı sayıda oluş fiili vardır:

“Zehra, birdenbire iki avucunu da yüzüne kapadı, kısa ve keskin bir çığlık *kopardı*.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Gecenin durgun saatlerinde top sesleri ile *ürperiyordu* İstanbul.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

1.7.2. Dönüştürücü Ek

1.7.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

Ercilasun’a göre ekin bu işlevi karşılayan şekli ‘er-’ fiilinden çıkmıştır (Ercilasun, 1997, s. 41; Korkmaz, 2003, s. 113). -Ar, isimlerden o ismin bildirdiği niteliği, ‘dönüşlülük şeklinde kazanma’ anlatan oluş fiilleri yapar. Genellikle, renk adlarına gelir:

“Şimdi *kızarıyor*, şimdi *bozarıyor*, renk renk hareleniyordu.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“Sakalı *ağardı* fakat gönlü kocamadı.” (N. Nâzım, TDK, BTS).

“Anam beni çok bekleyecek diye gözleri *yaşardı*.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Hava iyice *kararmış*, caddenin bütün elektrikleri yanmıştı.” (P. Safa, TDK, BTS).

1.7.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

-Ar eki -genellikle- asıl sayı isimlerine gelerek onları sıfata dönüştürür. Sıfat yaptığı sözcüğe ‘dağıtım’, ‘paylaştırılma’ anlamı katar. Bu ekle sıfata dönüştürülmüş sözcüklerin bir kısmı, isim unsurunun derin yapıda kalması sonucu tekrar öbeği şeklinde zarf olarak da kullanılır.

Ünlüyle biten kelimelere -şAr şeklinde eklenir. Ekin -şAr şekli ‘beşer’ kelimesinin beş-er biçiminde kök-ek şeklinde değil de be-şer şeklinde hece yapısına göre bölünmesinden ortaya çıkmıştır (Eker, 2010, s. 318; Ergin, 2009, s. 170; Gülensoy, 2000, s. 372; Gülsevin, 2004, s. 1274; Korkmaz, 2003, s. 35). Dolayısıyla, -şAr yapısındaki ‘-ş’ sesi ilave (yardımcı) sestir ve yapıyı -şAr eki olarak değerlendirmek yanlıştır.

Korkmaz’a göre diğer ilave seslere nazaran özel bir durumun sonucu olarak ortaya çıktığından -ş ‘türeme ses’i, yardımcı ses değildir (2003, s. 29; bk. 18 numaralı dipnot); ancak, ‘ilave ses’ kavramı, -ş’nin bu ‘türeme ses’ olma durumunu da karşılayıp kapsamaktadır.

“Oraya çıkınca hamallara *onar* *kuruştan* hesap göreceksin.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

“*Birer kalp* bıraktılar bize kırık;

Ömrümüzce gözyaşı döktürecek.” (C. S. Tarancı, TDK, BTS).

“Canan’ın pembe gölgesi *azar azar* küçülerek uzaklaşıyordu.” (P. Safa, TDK, BTS).

1.7.3. Yapım Eki

1.7.3.1. İsimden Fiil Yapma Eki

Ekin bu işlevini karşılayan şekli *-A* ve *-r* eklerinin birleşmesinden oluşmuştur (Korkmaz, 2003, s. 113; Banguoğlu, 2007, s. 208). Ek, isimlerden yeni bir sözlüksel birim olan ve ‘yapma’ anlatan fiiller türetir. Ekin bu işlevi, fiile dönüştürücü işleviyle karıştırılmamalıdır. Fiile dönüştürme işlevinde ek, ismin fiil şeklini yapar; yeni bir kavram türetmez. İsimlerden bu ekle türetilmiş fiillerin sayısı oldukça azdır:

“Kız *everdik* diye azıcık da biz gerinelim bakalım.” (N. Meriç, TDK, BTS).

“Birçok şeyi unutabilmeyi istediğim çok zamanlarım oldu ama bunu bir türlü *başaramadım*.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Şimdilik, bu amaçla özel bir komisyonun hazırlığı niteliğinde bir kurul oluşturulmasını *öneriyorum*.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.8. -At

1.8.1. Genişletme Eki

1.8.1.1. İsim Genişletme Eki

İsimleri küçültme işleviyle genişletir. Birkaç kelimedede vardır:

İlçenin içme suyu ihtiyacını bu *gölet* karşıyor.

1.8.2. Yapım Eki

1.8.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

-At eki isimden isim yapma eki olarak işlek değildir. ‘Özet’ kelimesinde vardır:

“Halk sanatçısı olduğuna inandığım bu aktörden alımladığımı *özetlemeye* çalışacağım.” (S. İleri, TDK, BTS).

1.8.2.2. İsimden Fiil Yapma Eki

‘Yönet-’, ‘gözet-’ kelimelerinde vardır. Bazı kaynaklar, ‘ilet-’ ‘düzet-’, ‘gönet-’ gibi ekin varlığının etimolojik incelemeyi gerektirdiği ve bir kısmı pek kullanılmayan kelimeleri de bu ekin örnekleri arasında saymaktadır (Banguoğlu, 2007, s. 208; Korkmaz, 2003, s. 114). Çotuksöken, ‘donat-’ kelimesini de bu eke örnek verir (1991, s. 32). Korkmaz’a göre bu işlevi karşılayan biçim, birleşik bir yapıdır: “+Aş eki gibi +At- eki de *addan fiil yapan +A- ekiyle fiilden ettirgen fiiller türeten -t- ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir.*” (2003, s. 113).

“Bütün bahçeyi, donanma gecelerinde olduğu gibi fenerlerle, renkli fanuslarla *donatmışlar*; bayraklar asmışlar.” (S. M. Alus, TDK, BTS).

“*Yönetici* ya bir kral, padişah, sultan veya seçimle gelen parlamentodur.” (C. Bayar, TDK, BTS).

1.9. -Av

1.9.1. Yapım Eki

1.9.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-Av eki, işlek değildir. Birkaç kelimedede fiilden isim yapma eki işlevindedir:

“Cavit Bey, *görevi* ona verdiği gün, Abdi Bey çok sevinmişti.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“Bunun intikamını şimdi, tek gözüyle *biteviye* kuş peşinde dolaşarak çıkarıyordu.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.10. -Ay

1.10.1. Yapım Eki

1.10.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

İlgi ifadesiyle isimlerde yeni sözlüksel birimler yapar. -Ay eki, eklendiği kelimelerin bir kısmıyla kalıplaşmıştır. Bu kelimelerde ek ile kök arasındaki bağ zayıflamıştır:

“Zonguldak Ankara'nın *kuzeyindedir*.” (TDK, BTS).

Modern toplumlarda *birey* önemlidir.

Konu, *yüzeysel* anlatıldı.

1.10.1.2. Fiilden İsim Yapma Eki

-Ay eki, fiillerden isimler türetir. Sayıları fazla olmayan bu türetmelerin çoğu yeni terim ve kavramları karşılamaktadır:

“O *olaydan* sonra bir daha yalnız kalmamıştık onunla.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

İçbükey bir aynayla sorunu çözdük.

“En *yapay*, en saçma sorunları bile güncelleştirip kitleye mal etmekte üstüne yoktu.” (T. Yücel, TDK, BTS).

“Çekül bir *düşey* doğrultuyu gösterir.” (TDK, BTS).

1.11. -Az

1.11.1. Yapım Eki

1.11.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Bu ek, sınırlı sayıda kelimedede kalıplaşmış olarak isimden isim yapma eki işlevindedir. Kelimeye -genellikle- ‘benzerlik’ ve ‘küçültme’ anlamı katar. Eklendiği kelimelerle kalıplaşıp bütünleşmiştir. Öyle ki, aşağıda birkaçını verdiğimiz ve bazı kaynaklarda (Banguoğlu, 2007, s. 175; Çotuksöken, 1991, s. 32; Korkmaz, 2003, s. 36) bu eki barındırdığı kabul edilen kelimelerde ekin varlığı etimolojik incelemeyi -ki, bir kısmında bu ekin varlığı şüphelidir-gerektirmektedir

“Sürüp gider en sert *ayazlarda* bile,

Bir tatlı sıcak kış vakti.” (B. Necatigil, TDK, BTS).

“Hâlâ parıldayan hafif bir *yalaz* aydınlığında eşyalar vakit vakit olduğundan daha fazla büyüyüp küçülüyor.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Bıyıkları tıraşlı bir uşak sağ tarafta üstü koyu *güvez* çuha ile kaplanmış bir kapı açtı.” (A. H. Müftüoğlu, TDK, BTS).

Çerez tabağımı bize doğru uzattı.

1.12. -bAç

‘-bAç’ ve ‘-mAç’ eklerini Zeynep Korkmaz, Vecihe Hatipoğlu, Tahsin Banguoğlu, Yusuf Çotuksöken gibi bir grup dilci, -bAç / -mAç şeklinde tek ek olarak; Muharrem Ergin, Besim Atalay, M. Kaya Bilgegil gibi bir diğer grup dilci de ayrı ekler olarak ele almıştır. Bu çalışmada -bAç ve -mAç ayrı ekler olarak incelendi.

1.12.1. Yapım Eki

1.12.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

'*Dolan-baç*', '*saklan-baç*', '*atlan-baç*' gibi birkaç kelimedede vardır. Ekten önceki '-n' eki, ekteki dudak ünsüzü '-b' sesinin etkisiyle gerileyici ünsüz benzeşmesi sonucu yine dudak ünsüzü olan '-m' sesine dönüşmüştür:

"Güneş ise afacan bir çocuk gibi bulutlarla *saklambaç* oynuyor, bir kaybolup bir gözükiyordu." (A. Kulin, TDK, BTS).

"Atımı bağladım darağacına,

Perçemim dolaştı *dolambacıma*." (halk türküsü, TDK, BTS).

1.13. -bil

1.13.1. Yapım Eki

1.13.1.1. İsimden İsim Yapım Eki

-bil eki, çoğu yansıma olan kelimeleri -genellikle- 'biçim' ifadesiyle sığata dönüştürür. Bu ekle sığata dönüştürülmüş kelime sayısı fazla değildir:

"İçeride *tombul yanakları* kızarmış, ter içinde tıknaz bir kadın kıvranıyordu." (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

"Zekâ olmadı mı *akıl* biraz *humbil* kalıyor." (A. İlhan, TDK, BTS).

1.14. -büz

1.14.1. Genişletme Eki

1.14.1.1. Sıfat Genişletme Eki

Bu ek, 'gürbüz' kelimesinde vardır. Ek, 'gür' sıfatını pekiştirme işleviyle genişletmiştir. Tespitlerimize göre sadece Çotuksöken '-büz' ekinden bahsetmiştir (1991, s. 32). Kişi ve yer adı olarak da kullanılan 'gürbüz' kelimesinin kökeni TDK'nin Kişi Adları Sözlüğü'ne göre (<<http://www.tdk.org.tr>>, erişim: 27.02.2013) Türkçe; Şükûn'un yazdığı Farsça-Türkçe Lügat'e göre Farsçadır (1996, s. 1648).

“Otuz kadar çocuğun hepsi *gürbüz* ve mutludur.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

1.15. -CA

1.15.1. Genişletme Eki

1.15.1.1. İsim Genişletme Eki

1.15.1.1.1. İlgi / Dayanak

İsme dönüştürücü -mA ekinden sonra gelerek ismi genişletir. Bu ekle genişletilmiş isimler -genellikle- oyun adı anlatır. Ekin genişlettiği isim tabanı oyunun dayandığı hareketi ifade eder. Ek, bu hareket ile oyunun adı arasındaki ilgiyi kurar:

Bu bahçede hep esir *almaca* oynardık.

Bizimle köşe *kapmaca* oynuyor.

Günler bir *kovalamacadan* ibaretti.

1.15.1.2. Sıfat Genişletme Eki

1.15.1.2.1. Pekiştirme

-CA eki çoğu zaman, -AsI eki almış, ‘kargış’, ‘ilenme’, bazen de ‘sitem içeren dua’ anlatan ifadelerde pekiştirme işleviyle sıfatı genişletir:

“Bunları unutmak, sarsılmamak, *olanca dikkatini* konu bulmaya sarf etmek gerekti.” (H. E. Adivar, TDK, BTS).

“Senin *kuruyasıca huyunun* bana ziyanı olmasa ben de kırk yıl söylemem.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

Geberesiceyi bir daha da ortalıkta görmek istemiyorum.

1.15.1.2.2. Dereceleme

Bu ek, eklendiği sıfatın anlamında kısma, görünüş, fonksiyon ve vazife benzerliğiyle derece anlatarak (Kononov, 1969, s. 88) sıfatları genişletir. Gece (1995), ekin geldiği kelimenin zaten sıfat olduğuna dikkati çeker: “*Bu ekler, zaten sıfat olarak kullanılan kelimelere eklenerek onlara kendi ifadeleri içinde bir mukayese derecesi manası kazandırır.*” (s. 243):

“Şapkanın üstünde *irice bir kırlangıç* var.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Birkaç hafta sonra Paris'ten *genişçe bir zarf* almıştım, içinden büyücek bir fotoğraf çıkmıştı.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Bıçağı sürte sürte ipin *uzunca bir parçasını* kesti.” (Y. Atılgan, TDK, BTS).

1.15.1.2.3. Benzerlik

Bazen ikileme biçimindeki sıfatları benzerlik işleviyle genişletir. Bu sıfatlar daha çok, renk bildirmektedir:

“Genç karısı ince, uzun boylu, *akça pakça bir kadın*.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“Soba başında oturur ısınırken kapı açıldı, içeriye *yaşlıca başlıca beş altı kişi* girdiler.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

Bu sıfatlar, benzetmeye dayalı yer adı anlatan birleşik kelime yapmaya oldukça elverişlidir: *Ağcaköy, Akçadağ, Bozcaada, Delicesu, Durucasu, Kızılcahamam, Gökçeahmet, Kircasalih...*

1.15.1.3. Zarf Genişletme Eki

Genellikle ‘ile’, ‘birlikte’, ‘bütünlük’, ‘olarak’ anlam ilgileriyle tarz anlatan zarfları pekiştirerek genişletir:

“Kadın, keçiyi sağmış, çardağın suyunu çekmiş, etrafını *güzelce* süpürmüştü.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Kamyonlar çekildikten sonra çatılarla eğleşmeye gelen kuşlar bulutların altından *toplucu* aşağı süzüldü.” (L. Tekin, TDK, BTS).

“Genç kız otobüse binerken yaklaştı, *yavaşça* sordu.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.15.2. Dönüştürücü Ek

Gökdayı ve Sebzecioğlu (2006) çalışmalarında bu ekin belirgin olan çekim ve yapım eki kullanımlarının dışındaki hem yapımı hem çekimi örnekleyebilecek işlevi için ‘*yapımsı eki*’ (s. 70) adlandırmasını önerir.

1.15.2.1.Sıfata Dönüştürücü Ek

1.15.2.1.1. Benzerlik

İsimleri ‘*oldukça*’ anlamı veren ve ‘*benzerlik, biçim ve tarzda yakışıklık*’ anlatan sıfatlara dönüştürür:

“Bu, *çocukça* bir saplantı değildi.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Bu öykü *kadınca duyarlıklarla* bezenmiş.” (A. Ağaoğlu TDK, BTS).

“Gerçekten *dostça* bir sohbet oldu, epeyce uzun sürdü.” (A. İlhan, TDK, BTS).

1.15.2.1.2. Çokluk

-CA eki, kelimeleri ‘miktarda belirsiz çokluk’ anlatan sıfatlara dönüştürür: “*Sayının ifade ettiği belirli miktarı belirsizleştirme ve tahminî miktar gösterir.*” (Korkmaz, 2005, s. 23):

“Yalılarda *nice yük odaları*, oda gibi büyük kilerler vardı.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“*Yüzlerce, binlerce gün*, ötekinden hiç farklı olmayarak geçmeyecek miydi sanki?” (H. C. Yalçın, TDK, BTS).

1.15.2.1.3. Görelilik

Eklendiği sözcüğü karşılaştırma ve görelilik işleviyle ölçü veya ölçüt bildiren sıfatlara dönüştürür. Bu sıfatlar, dereceleme ve pekiştirme anlatır. Ek, sözcüğe ‘bakımından’ anlamı katar (Tosun, 2010, s. 1482).

Bu ekle oluşturulmuş sıfatlar, başka sıfatları nitelemek suretiyle zarf olarak da kullanılır:

“Yedi kişinin *yaşça en kademlisi* ve en iyi yemek pişireniydi.” (S. Erez, TDK, BTS).

1.15.2.2.Zarfa Dönüştürücü Ek

1.15.2.2.1. Grup / Birliktelik

İsimleri ‘ile’, ‘birlikte’, ‘bütünlük’ anlamında pekiştirme ifade eden zarflara dönüştürür:

“Evimizi, evimizde *aillece* birlikte yapılan çok şeyi özlüyordum.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

Sınıfça buraya geziye gelmiştik.

1.15.2.2.2. Yer

‘Yerde eşitlik’ bildiren zarflar yapar. Bu zarflarda ‘-*da olarak, takiben, ardi sıra*’ ifadelerini karşılar. Özellikle ağızlarda, ekin ‘yön gösterme’ işlevi yaygındır (Duran, 1956, s. 55, 56). Ekin bu işlevde kullanımına yazı dilinde de rastlanmaktadır:

Önümce yürümeye başladı ve *ardımca* kimse gelmesin, dedi.

Yanınca hızlı adımlarla çocuğu sürüklüyordu âdeta.

1.15.2.2.3. Mukayese

-CA eki, eklendiği sözcüklerden ‘bakımından’, ‘yönünden’ ifade eden karşılaştırma zarfları yapar:

“Yedi kişinin *yaşça* en kıdemlisi ve en iyi yemek pişireniydi.” (S. Erez, TDK, BTS).

“Güçlü kuvvetli kız, *boyca* ondan en az iki karış yüksek.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“Tiyatrolar *sayıca* arttı, bunun sonucu seyirci sayısında da artma oldu.” (M. And, TDK, BTS).

1.15.2.2.4. Tarafından

-CA eki, ‘tarafından’ anlam ilgisiyle eklendiği sözcükten söz diziminde ‘dolaylı’ (Delice, 2007, s. 156) veya ‘örtülü’ (Koç, 1996, s. 474) özne olarak adlandırılan ve zarf olan özneyi yapar.

Eksiklikler *kurumca* giderilecek.

Masraflar *başkanlıkça* karşılanacak.

1.15.2.2.5. Görelilik

Sözcükleri ‘*eşitlik, benzerlik, görelilik, nispet*’ anlatımına sahip zarflara dönüştürür. Ek, bu zarflarda ‘-A göre’ edat yapısının anlamını karşılar:

“Guruba karşı bu son bahçelerde *keyfince*;

Ya şevk içinde harap ol ya aşk içinde gönül.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“*Bence*, büyük bir hizmet görmüş oldu.” (B. Felek, TDK, BTS).

“Bütün kadınlar gibi *aklınca* bu yolla kocasını zevksizlikle suçluyordu.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

1.15.2.2.6. Miktarda Çokluk

Zaman, sayı ve miktar ifadelerini ‘belirsiz süreklilik’, ‘pekiştirme’, ‘çokluk’ anlatan zarflara dönüştürür:

“Başlanmış bir şiir, bazen *aylarca* bekler cebimde.” (B. Necatigil, TDK, BTS).

Nicedir fırsat kolluyoruz.

Binlerce şükretti.

“Dağların eteklerindeki ormanlarda yangınlar çıkar, *günlerce* sürer.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

1.15.2.2.7. İlgi

Millet, boy, kavim adlarına gelerek onlardan ‘*onların dili ile, dili aracılığıyla*’ anlamında zarflar yapar (Gökdayı ve Sebzecioğlu, 2006, s. 69). Ekin dil adı yapma ve zarfa dönüştürme işlevleri arasında ince farklar vardır. “*Türk yavrusu hıçkırıklarını zapt edemeyerek Türkçe, ben Bulgarca bilmem, dedi.*” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS). Bu cümledeki ‘*Türkçe*’ ifadesi zarftır ve ‘olarak, ile’ anlamıyla eylemin aracıdır; ‘*Bulgarca*’ ifadesi ise dil adıdır.

“Bülbül gibi *İtalyanca, Fransızca*, çatra patra *Türkçe* konuşuyor.” (P. Safa, TDK, BTS).

Burada derslerin çoğu *İngilizce* anlatılıyordu.

1.15.3. Yapım Eki

1.15.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

1.15.3.1.1. Vasfa Dayalı Adlandırma

Eklendiği ismin anlamını vasıf olarak taşıyan sözlüksek birimler yapar. Bu kavramların bir kısmı özel isim olarak da kullanılmaktadır:

Çocuk bir haftadır *boğmaca* ile uğraşıyordu.

“*Dilekçeyi* yazmaya başlamadan önce Zeliş'in nüfus cüzdanını inceledi.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Ödüm patlıyor *Gülce*'ye bakmaktan.” (Ö. L. Mete).

“Her şey bütün bağlantılarıyla anlaşılmadan o tek *tümceyi* çevirtmek istemiyordu.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

1.15.3.1.2. Dil Adı

Dil adları millet, boy, kavim adlarından -CA ekiyle türetilmektedir. Bu türetmede ek, ‘dili’ ifadesini karşılar:

“Türk yavrusu hıçkırıklarını zapt edemeyerek Türkçe, ben *Bulgarca* bilmem, dedi.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“Bir *Almanca* kitabın iç kapağından koparıp koğuştta başucuma astığım resme benziyor.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“*Farsçayı* öğrenmediğime dövünür dururum.” (N. Ataç, TDK, BTS).

“Boyuna, *Arapçayı* andırır bir nağme mırıldanıyor.” (S. M. Alus, TDK, BTS).

1.15.3.1.3. Yer Adı

-CA eki, yer adlandırmalarında yaygın kullanıma sahip işlek yapım eklerindedir. “*Türkçede* +CA ekiyle oluşturulmuş yer adlarında, +CA eki isim işletim eki değil, isimden isim yapan yapım eki olarak kullanılmaktadır.” (Gedizli, 2012, s. 532). ‘Benzeme anlatarak vasıflanma’ ve ‘miktarda çokluk’ anlam ilgileriyle yer adları yapar. Bu yer adlarının temelinde, ekin artık ön planda ve

geçerli olmayan dönüştürme veya genişletme işlevleri vardır. Yer adları özel isimdir. Bu sebeple, yer adıyla onu karşılayan kavram arasındaki nedensellik ilk andlandırmadan sonra kaybolmuş olabilir:

“*Kanlıca*’nın ihtiyarları bir bir hatırlamakta geçen sonbaharları.” (Y. K. Beyatlı).

Çamlıca tepesinden şehri seyretti bir süre.

Çatalca’ya, ailesinin yanına, döndü.

1.15.3.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden o fiilin ürünü, sonucu olan isimler yapar. Ekin bu işlevi çok işlek değildir:

“Biz bu işe tuhaf bir merakla *eğlence* şeklinde başladık.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Anlaşmazlıklarda aracılığına, zor durumlarda *düşüncesine* başvurulur.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“En büyük *çekincem*, birinin dikkatini çekmekti.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

Not: Türkçede, Farsça -CA eki almış Arapça veya Farsça kelimeler de olduğundan ‘*ayça, bilekçe, tarihçe, ayakça, divançe, lügatçe*’ gibi birkaç kelimedeki -CA küçültme ekinin Türkçe mi yoksa ‘*akçe, ilçe, bahçe, parça, kelepçe, kemençe*’ kelimelerindeki gibi Farsça küçültme eki mi olduğu belli değildir (Korkmaz, 2005, s. 55; Tosun, 2010, s. 1484).

‘*Tanrıça, imparatoriçe, kraliçe, çariçe*’ kelimelerindeki gibi ‘*dişilik*’ anlatan -CA eki Slavcaya aittir (Hatipoğlu, 1974a, s. 50).

1.15.4. Temsil Eki

Çekim edatlarının yerini temsil yoluyla tutar. -CA ekinin -genellikle- ‘*kadar, dek, gibi, üzere*’ edatlarının işlevlerini, eklendiği kelimeye yükleme işlevi vardır (Koç, 2000, s. 510; V. Uygur, 1997, s. 547).

1.15.4.1. Kadar

‘Kadar’ edatının yerini miktarda eşitlik anlatarak temsil yoluyla tutar. Ekin temsil işlevi, eklendiği yapılara sıfat veya zarf özelliği de kazandırır.

“Rahmi psikolojik savaş sessizliğini *yeterince* uzattıktan sonra özür diler gibi konuştu.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Kimseyi *zerrece* kıskandığını, kötülediğini, kin tuttuğunu görmedim.” (R. Erduran, TDK, BTS).

“Dolaştığım *denizlerce* düşünüyorum.” (C. S. Tarancı).

1.15.4.2. Gibi

Benzerlik ve ‘yaraşırılık’ anlam ilgisiyle ‘gibi’ edatını temsil eder:

“Oradaki son Türklerin nasıl *kahramanca* vuruştıklarını, masanın üstünden aldığım şifreli telgraftan okudum.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Şakir Bey, *aptalca* bulduğu bu fikre karşı istihzasını gizlemeyerek sert sert güldü.” (P. Safa, TDK, BTS).

“İnsana *insanca* muamele etmek, Türk geleneğinde bir fevkaladelik sayılmazdı.” (S. Ayverdi, TDK, BTS).

1.15.4.3. Üzere

‘Üzere’ edatını temsil yoluyla karşılar. Ekin bu işlevi yaygın değildir:

Âdetince her akşam kahveye uğradı.

1.16. -cAl

Birleşik ek olduğu sanılmaktadır. Demircan, eki ‘-CA-l’ şeklinde unsurlarına ayırmıştır (2005, s. 81; bk. 148 numaralı dipnot).

1.16.1. Yapım Eki

1.16.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-cAl işlek olmayan bir ektir. *Güncel*, *kılcal*, *öncel* gibi birkaç kelimedede ‘ilgi’ işleviyle isimden isim yapma ekidir. Bunlar, sıfat olarak da kullanılabilen sözlüksel birimlerdir:

“*Güncel* olaylar, yorumlarla şaşılacak bir özdeşlik, bir uyum gösterir.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

Kılcal damarlarında kanama olmuştu.

1.17. -cAn

1.17.1. Dönüştürücü Ek

1.17.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-cAn eki işlek değildir. Kullanımı yaygın olmayan ‘ivecen’ kelimesinde sıfata dönüştürme işlevindedir. Bu kelime ek, ismi vasıf belirticisine dönüştürmüştür. ‘Afi’ kelimesiyle bağlantılı olarak ‘afacan’ kelimesinde ekin varlığı sorgulanabilir:

“Güdümlü siyasanın kurbanı olmuş kimi değerli yazarların *ivecen yargısı* rol oynamıştır.” (S. İleri, TDK, BTS).

“Bir manevra, bir *afi*, bir dalavere olacak, diyordum.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS) // “Güneş ise *afacan* bir çocuk gibi bulutlarla saklambaç oynuyor, bir kaybolur bir gözüküyordu.” (A. Kulin, TDK, BTS).

‘Babacan’ kelimesi TDK’nin ‘Büyük Türkçe Sözlük’üne göre baba ve Farsça ‘can’ kelimesinin birleşmesinden oluşmuştur (<<http://tdkterim.gov.tr/bts/>>, erişim: 08.07.2020).

1.18. -CI

1.18.1. Dönüştürücü Ek

1.18.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-CI eki, eklendiği kelimeyi sıfata dönüştürmenin yanı sıra yeni bir sözlüksel birime de dönüştürebilir. Bu durumda ek, yeni bir sözlüksel kavramı karşıladığı için isimden isim yapma eki olur.

1.18.1.1.1. Âdet Edinme

Eklendiği ismi ‘*huy, alışkanlık, düşkünlük, tutkunluk, özellik, itiyat*’ ifade eden sıfatlara dönüştürür. Söz konusu edilen alışkanlık, ekin geldiği isim tabanının ifade ettiği kavrama dayanır. Elde edilen sıfatta kişi ifadesi de vardır:

“Bilmem buna *aceleci mizacım* müsaade edecek mi?” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Her zamanki *inatçı ve kinci küçük yüz* bu akşam yorgun ve kesikti.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

1.18.1.1.2. Bağlılık

Sözcükleri bir görüşü, düşünceyi, inancı benimsemeyi veya bir kavrama bağlılığı anlatan sıfatlara dönüştürür. Kavramda şahıs ifadesi vardır:

Atatürkçü düşünceyi benimsemiş birisiydi.

“Bunların aralarında *ülkücü* ve vatanlarını canlarından bin kat fazla seven *gazeteciler*, yazarlar vardı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

1.18.2. Yapım Eki

1.18.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

1.18.2.1.1. Meslek / Uğraşı

Eklendiği kelimenin bildirdiği kavramla ilgili iş, meslek, uğraşı, görev ifade eden isimler yapar. Bu isimlerde şahıs ifadesi de vardır:

“*İşçi*, nefer, hamal ve *çöpçü* bile bu ilk bilgi sermayesiyle mücehhez olmak borcu altındadır.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Gelin oyuna kalktığı zaman, *çalgıcılara* bin lira verdi.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

1.18.2.1.2. Ürün Satış Yeri

Meslek ve uğraşı adıyla bağlantılı olarak bir ürünün satıldığı yeri veya dükkânı anlatır. “-*CI eki bir nesnenin satıldığı yeri anlatır.*” (Zülfikar, 2007, s. 184).

“Ben elimde bir gazete ile *boyacıda* oturuyordum.” (P. Safa, TDK, BTS).

“İşte, önüme ilk çıkan *kitapçıda*, önüme ilk çıkan İngilizce kitaplara bakıyorum.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

Öğleden sonra *dondurmacıda* buluşacaktık.

“Sonraki gün harçlıklarını birleştirip *demirciden* büyük boy kırk beş ve küçük boy iki yüz çivi aldılar.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

1.18.2.1.3. Yer Adı

Meslek ve uğraşı adına dayanan özel isimler yapar:

“*Sirkeci*’den tren gider,

Varım, yoğum, törem gider.” (A. Akbaş).

“*Cebeci* yollarında rüzgârlar esiyor, serin.” (Y. B. Bakiler).

Bostancı’dan buraya yaya gelmiştik.

1.18.2.1.4. İlgi ve Sahiplik

Eklendiği isim tabanının bildirdiği kavramla ilgili ‘olan, eden veya yapan kimse’yi anlatan isimler yapar. Meslek veya uğraşı anlatan işlevle karıştırılmamalıdır. “*-CI eki, getirildiği kelimeye ‘bir işi görev olarak üstlenen kimse’ anlamı katar. Bu görev yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bir meslek değildir.*” (Zülfikar, 2007, s. 184). Burada çoğu zaman geçici bir vasıflanma söz konusudur:

“Birazdan *erkenciler* birer ikişer sökün ederler.” (E. E. Talu, TDK, BTS).

“Kamburunu gittikçe daha çıkararak *tartışmacıları* suspus eder.” (S. Birsal, TDK, BTS).

“Ev işlerinde annemin *yardımcısı* yine bendim.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Aradım buldum tarlanın *mirasçısını*, adamı Ödemiş’ten aldım geldim.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“*Davacının* iddialarında hiçbir delil yoktu.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

Herkesin yakından tanıdığı iyi bir *taklitçiydi*.

1.18.2.1.5. Eşya, Alet, Ürün

Eşya, alet, nesne anlatan birkaç kelimedeki kökle kaynaşmış olarak vardır. Atalay’a göre, ‘*kamçı*’, ‘*yamçı*’, ‘*alçı*’ kelimeleri bu ekle türetilmiştir (1942, s. 72, 73). Ekin bu kelimelerde varlığı etimolojik incelemeye muhtaçtır:

“İnce ve uzun parmaklı elleri *kamçı* tutmasını bilmiyor.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

Bir yüzü uzun tüylü, kalın yünden dokunarak yapılmış yağmurluğa *yamçı* denir.

Birkaç hafta kolunda *alçıyla* gezdi.

1.18.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiilden isim yapma eki olarak güzel kokmak anlamına gelen ‘bur-’ fiilinden türetilmiş ‘burcu’ kelimesinde vardır. Bu kelime, özel isim olarak da kullanılır. ‘Burcu’ kelimesi, tekrar edilerek zarf işlevinde kullanılabilir. Bu kullanımda ek, zarfa dönüştürücü işlevde değildir; kelimenin tekrarıyla zarf elde edilmiştir:

O gün *Burcu* herkesi şaşırtmıştı.

“*Burcu burcu* kokuyordu heybetli çamlar.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.19. -CIk

1.19.1. Genişletme Eki

1.19.1.1. İsim Genişletme Eki

1.19.1.1.1. Küçültme

-CIk eki, isimleri ‘küçültme’ işleviyle pekiştirerek genişletir. Bu küçültme daha çok, şekle dayalı bir küçültmedir:

“Sorumlulardan dişe dokunur üç beş *cümlecik* bile almış değiliz.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Hafif inişler yokuşlar, serin *derecikler*, bana hep o çocukluğumun geçtiği yerleri hatırlatıyordu.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

“Saat ona doğru Süleymaniye'nin avlusuna vardığım zaman *kimsecik* yoktu.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Ufak bayırlardan akan billur gibi *selcikler* arasından araba ile yavaş yavaş geçmek ne ömür oluyordu.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

1.19.1.1.2. Değersizleştirme

Eklendiği isim tabanını, onun sahip olduğu anlamsal değeri taşımama anlamıyla genişletir. Burada ek, kelimeye küçük ve değersiz görme anlamı katmıştır:

Adamcıklarına güveniyorsan yanılırsın.

Senden komşu olmaz, olsa olsa *komşucuk* olur.

Umarım *paracıkların* burada işe yarar.

1.19.1.1.3. Sevgi, Şefkat, Acıma

İyelik ekleriyle kullanıldığında, genellikle hitap şeklinde, sevgide artan yakınlık ve içtenlik derecesi ifade eder. Bir kısmı çocuk diline aittir:

“Bir tarafa dayanıp durdum. *Adamcık* benimle hiç meşgul olmuyor göründü.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“Zavallı *anneciğin* çok şen, güler yüzlü, gamsız bir kadındı.” (M. Yesari, TDK, BTS).

Teyzeciğim, kimin kimsen yok mu?

Dayıcığım, haftaya gelirim.

1.19.1.2. Sıfat Genişletme Eki

Kaynaklarda bu ekin işlevi -genellikle- küçültme sıfatı yapmak olarak verilir. Bu yaklaşım dikkatten kaçan hususlar barındırmaktadır. Kelimelerin sözlük anlamlarındaki *'küçüklük'* ifadesi ve ekin isimleri küçültme işlevi ile bu ekin sıfatları genişleterek pekiştirme işlevi karıştırılmaktadır. *'Kısacık'* kelimesindeki *'küçüklük'* anlamını sağlayan -Cık eki değildir. Bu anlam kelimenin sözlüksel anlam çerçevesinde zaten vardır. -Cık eki, kelimenin sözlüksel anlamını pekiştirmektedir. Bu ekle genişletilmiş başka sıfatlara da bakıldığında sadece pekiştirilip kuvvetlendirildikleri görülür. Bu sıfatlarda ek, m, p, r, s sesleriyle yapılan *'hece ilaveli tekrarlar'*daki (Delice, 2007, s. 35) pekiştirme ve pekiştirme sıfatlarıyla benzer işleve sahiptir. *'Kısacık'* ifadesi ile *'kıpkısa'* veya *'çok kısa'* ifadeleri aşağı yukarı aynıdır. Sıfatlarda bu ek, küçültme işlevinde olmayıp pekiştirme ve kuvvetlendirme bildirir (Aslan, 2002, s. 226, 227; Gece, 1995, s. 245).

Sıfatları aşırılık, yoğunluk, fazlalık gibi anlam ilgileriyle pekiştirip kuvvetlendirir:

“Birincisi o *incecik*, o dal gibi kız;

Şimdi galiba bir tüccar karısı.” (O. V. Kanık).

“Bakanlar Kurulu her işi bırakıp *gencecik* bir şairin yazısı ile uğraşacak.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Onun derslerinde *biricik* zaman ve mekân ölçüsü diyalogdur.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“İçeride nereden gelirse gelsin, birinin *birazcık* benimsenmesinden tedirgin.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

Kargacık burgacık bir imza attı.

1.19.1.3. Zarf Genişletme Eki

1.19.1.3.1. Zaman

Zaman ifade eden zarfları hızlandırma, kısaltma, daraltma anlam ilgileriyle genişletir:

“Kız *hemencecik* anlamıştı bu ilgiyi.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“İşim biter, *şimdıcik* gelirim.” (M. Yesari, TDK, BTS).

“Nezlenin bu pis kurnazlığına *çabucacık* kanıveririz.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.19.1.3.2. Tarz

Bu ekle genişletilmiş zarflar tarz ifadesiyle -genellikle- tekrar öbeği oluşturacak yapıda yer alır. Bu sözcükler tek başına da kullanılabilir:

“Sen de benim gibi âdemoğlunun eline düşseydin, niye böyle *ufacık tefecik* kaldığımı anlardın.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Kapının sarı tokmağını avuçlayıp çeviriyor, *kolaycacık* açılıyor kapı.” (Z. Selimoğlu, TDK, BTS).

“Kaynanam rahat vermiyor ki evimde *hanım hanımcık* oturayım.” (S. Birsnel, TDK, BTS).

1.19.1.3.3. Miktar

Miktar zarflarını pekiştirerek genişletir. Bu zarflar, miktar veya sayı olarak belirginleştirilmiş sınırlandırma anlatır:

“Siz benden vefalı çıktınız. Ben bir *kerecik* uğrayabildim size.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Bu bahçeye bir *defactık* girmek kabadayılığını gösterebilen küçük külhanbeyler bir daha buna cesaret edemezler.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

1.19.2. Yapım Eki

1.19.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

-Cık eki, isimden isim yapma eki olarak -genellikle- bitki, organ, hayvan, hastalık, eşya, araç, yer adları yapar. Bu yapılarda ekin pekiştirme ve küçültme işlevi zayıflamıştır.

1.19.2.1.1. Kavram / Terim

“Can ile ruh *sözcükleri* çoğu zaman, aynı anlamda kullanılıyor.” (A. Boysan, TDK, BTS).

“*Dağarcıklarındaki* üç beş yüz kelimeye yeni duydukları sekiz onu da eklenince bu iş pekâlâ oluyordu.” (T. Buğra, TDK, BTS).

1.19.2.1.2. Bitki

“Birden yaban güllerinin dikenli dallarında *tomurcuklar* çatlıyor.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“*Gelincikler* açmayınca baklalar içlenmez.” (A. Rasim, TDK, BTS).

Kan kusup *kızılçık* şerbeti içtik, diyeceğiz.

1.19.2.1.3. UzuV / Organ / Bölüm

Elmacık kemikleri dışarı fırlamış gibiydi.

Çocuğun *bademcikleri* şişmişti.

Doktor, kalp *kapakçıklarında* sorun olabilir, demişti.

1.19.2.1.4. Hayvan

Tatarcık hummasına yakalanmıştı.

Bir *sığırcık* sürüsü üzerlerinden geçip gitti.

“Sinek, *kurtçukların* çevresinde abartılı bir vızıltıyla dönenip duruyor.”

(A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

1.19.2.1.5. Hastalık

Gözünde *arpacık* çıkmıştı.

Kızamıkçık, kızamığa benzeyen, ona göre hafif geçen bir hastalıktır.

Pamukçuk, genellikle bebeklerde görülen bir hastalıktır.

1.19.2.1.6. Araç / Nesne

İsimlerden bir işlevi yerine getirmeye yönelik araç kavramları yapar:

“Çakısını, *maymuncuk* gibi kullanarak kapıyı açmak istedi.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Canı çıkıncaya kadar *dipçiklerle* dövdüler.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

1.19.2.1.7. Yer Adı

Bu felaket, tarihe *Gölcük* Depremi olarak geçti.

Üç yıldır *Osmancık*'ta yaşıyoruz.

-Cik ekinin isimden isim yapma işlevini gösteren birçok örneğin yapısı tartışmalıdır. ‘*Kabarcık, kıvrıcık, gülücük, öpücük*’ kelimelerinde ekin geldiği yapının isim mi fiil mi olduğu noktasında farklı görüşler vardır. Ergin (2009, s. 163) ve Gülensoy (2000, s. 371) ‘öpücük’ kelimesini ‘öp-ü (ş) -cük’ şeklinde ayırmakta ve eki isimden isim yapma eki olarak izah etmekte; Adalı (1979, s. 85, 89) ve Hatipoğlu (1974a, s. 39) ise ‘gülücük’ ve ‘öpücük’ kelimelerini ‘gül-ü-cük’, ‘öp-ü-cük’ şeklinde ayırmakta ve ‘-ü’ için fiilden isim yapma eki demektedir. Yine, ‘öpücük’ ve ‘gülücük’ kelimelerinde eki Koç (1996, s. 126)

‘-IcIk’ şeklinde fiilden isim yapma eki olarak; Çotuksöken (1991, s. 37), ‘-CIk’ fiilden isim yapma eki olarak değerlendirmektedir.

“Güllü'nün boynuna sarılan Cemile, kadının hafif çilli, tombul yanaklarını *öpücük*lere boğdu.” (O. Kemal, TDK, BTS).

“Ve yavaş yavaş gevşeyerek sabahtan beri herkesten esirgediği *gülücüğü* salıverdi.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Bardağın içindeki maden suyu *kabarctıklarının* pıtır pıtır söndüğü bile duyuluyordu.” (H. Taner, TDK, BTS).

1.20. -CII

Yapı ve kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Banguoğlu, ekin kökeni olarak ‘çil’ kelimesinden gelmiş olabileceğini ileri sürer (2007, s. 166). Hatipoğlu’na göre ek, -CI ekiyle bağlantılıdır: “Görülüyor ki, bu tür ‘-cıl / -çıl’ ekinin kurulmasında, anlam bakımından, ‘-cı’ eki etkili olmuş ve bu ekin verdiği kavram ‘-l’ ekiyle genişletilmiştir.” (1974b, s. 332). Demircan, ‘-CI-l’ ayırımını yapmakla yetinir (2005, s. 85).

1.20.1. Genişletme Eki

1.20.1.1. Sıfat Genişletme Eki

-CII eki, özellikle renk ifade eden sıfatları ‘eşlik, benzeme, andırma’ gibi anlam ilgileriyle genişletir:

“İçlerinden birisi *akçıl kirpiklerini* kırıştırdı, bir ölüm boyasıyla boyanmışa benzeyen dudaklarını kıpırdattı.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Dükkânın önünde bekledi, *kırçıl kuyumcu* görününce hemen taşları çıkardı.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.20.2. Dönüştürücü Ek

1.20.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-CII, isimleri sıfata dönüştürür. Bu sıfatlar, tamlama kurdukları isimlerin alışkanlık, düşkünlük, yakınlık, yatkinliğini anlatır:

“Uzaktan *gececil hayvanların* uluması duyuldu.” (E. Şafak).

“Bunları kimi kez öteki türlerden özellikle toplumsal ve *evcil dramlardan* ayırmak kolay değildir.” (M. And, TDK, BTS).

“Her hâli ile *insancıl*, sevecen, efendice *bir tavırdır*.” (H. Taner, TDK, BTS).

1.20.3. Yapım Eki

1.20.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

-Cil eki, isimlerden bitki ve hayvanları -genellikle- kuşları, benzetme veya beslenme ve barınma kaynağına göre adlandırmaya dayanan isimler yapar:

Balıkçıl, *tavşancıl* ve *yılandıl* birer kuştur.

Böcekçil, böceklerle beslenen bitki ve hayvanların ortak adıdır.

1.21. -cIm

1.21.1. Yapım Eki

1.21.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Bu ek, az sayıda kelimedede donmuş olarak bulunur:

“Eşeledik külleri, *kıvılcımlar* parladı.” (C. Uçuk, TDK, BTS).

“Kısa bir *ikircimden* sonra öneriyi kabul ediyorum.” (A. Ümit, TDK, BTS).

1.22. -CIn

1.22.1. Yapım Eki

1.22.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Genellikle, isimlerden ‘*balıkçın*, *bıldırçın*, *bayırçın*, *güvercin*’ (Banguoğlu, 2007, s. 166; Korkmaz, 2003, s. 45) gibi kuş ve böcek adı türetir.

Bir kısmı yansıma olan birkaç sözcükten sıfat olarak da kullanılan sözlüksel birimler yapmıştır. ‘Kavga, dalaş’ anlamına gelen ‘hır’ kelimesinden türetilmiş olan ‘hırçın’ sözcüğünü buna örnek verebiliriz.

-CIn ekiyle türetilmiş isimlerin bir kısmında ek, eklendiği sözcükle kaynaşık kalıplaşmıştır:

Yağmur kuşuna türüne göre altın *yağmurcun* veya gümüş *yağmurcun* denir.

“Duvarda, güneşe karşı

Göğsünü kabartan bir *güvercin*;

İçimde öksüzün gözyaşı;

Yıkılan yıllar için.” (H. F. Ozansoy, TDK, BTS).

Bıldircin yuvası görmüştük.

Balıkçına deniz kırlangıcı da denir.

Kitaplarını *gümüştünlere* ter etmişti.

“Hatıralarımızda onun hüviyeti harp cephesinde bir *yalçın* tepe hâlinde kaldı.” (İ. A. Gövsa, TDK, BTS).

“Hayriye Hanım, kırk beş yaşlarında, kara yüzlü, *hurçın tavırlı*, ufak tefek bir kadındı.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

1.23. -ç

1.23.1. Genişletme Eki

1.23.1.1. İsim Genişletme Eki

Genişletme eki olarak işlek olmayan bu ek, isimleri kuvvetlendirme işleviyle genişletir:

“Bir yıllanmış ağaca *anaç* derler, *babaç* demezler.” (B. Felek, TDK, BTS).

Bu eser Nurullah *Ataç*'a aittir.

1.23.1.2. Fiil Genişletme Eki

‘Sürçmek’ kelimesinde vardır. Ek, ‘sür-’ fiilini takılma, sapma anlam ilgisiyle pekiştirerek genişletir. ‘Sançmak’ kelimesinde de -ç ekinin varlığı düşünülebilir (Çağatay, 1966, s. 46).

Bir dil *sürçmesini* bu kadar abartmamalısın.

Ayağım *sürçtü*; ama, düşmedim.

1.23.2. Yapım Eki

1.23.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapma eki olarak işlek değildir. Birkaç kelimedede ilgi işleviyle isimden isim yapmıştır. ‘İlginç’ kelimesini değerlendiren bazı dilciler, bu yapının bulaşma yoluyla (analoji) oluştuğunu, uydurma olduğunu söylemektedir (bk. Korkmaz, 2003, s. 77; Timurtaş, 1997, s. 328). Karaağaç, örneksene yoluyla ‘korkunç’ kelimesine benzetilerek türetildiği görüşündedir (2001b, 124).

“Kızına *ilginç mektuplar* yazardı.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

Ortaç, dil bilgisi terimidir.

“*Araçlarından* inen iki polis sulara basmamak için sıçrayarak kapıya doğru yaklaşıyorlar.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“Ay ışığında düz yolda yürümek iyi ama dik *yamaçlardan* nasıl inecektik aşağıya?” (A. Erhat, TDK, BTS).

“Kitaba aldığım bu yazılar, gerçekte siyasal kavganın gelişme *sürecinde* önemli bir tavır takınmayı vurgulamaktadır.” (A. İlhan, TDK, BTS).

1.23.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

1.23.2.2.1. Adlandırma

-ç eki, fiillerden o fiilleri adlandırmaya dayalı ‘özellik’ anlatan kavramlar türetir. Bu kavramlarda ek, İsme dönüştürücü -mA ekinin işlevini yapım eki olarak karşılamaktadır.

Ek, dönüşlü şekli kullanılmayan fiillere de geldiği için bazı kaynaklarda -nç şeklinde verilmektedir (Banguoğlu, 2007, s. 257; Demircan, 2005, s. 70; Hatipoğlu, 1974a, s. 130; Çotuksöken, 1991, s. 82). Yapıyı belirleyici olan ek değil; fiilin dönüşlülük özelliği olduğu için bu çalışmada ‘-nç’ yapısı ek olarak değerlendirilmedi. “*Ek, dönüşlü fiiller üzerine geldiğine göre -nç değil -ç*

olmak gerekir.” (Korkmaz, 2003, s. 76, 68 numaralı dipnot). Ergin de aynı duruma işaret eder:

“Misallerden de anlaşılıyor ki bu ek ancak dönüşlü fiil köklerine getirilmektedir. Gerçi misallerin bir kısmında ekin getirilmiş görüldüğü dönüşlü fiil gövdesi kullanılmamakta ve fiil köküne -ç değil de -nç eki getirilmiş gibi bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu yüzden ek umumiyetle -nç olarak veya -ç ve -nç gibi çift şekilli olarak gösterilir. Fakat bu doğru değildir. Ekin -ç olduğu ve -n-’nin dönüşlülük ekinden başka bir şey olmadığı muhakkaktır.” (Ergin, 2009, s. 191, 192).

“İlk tanıştığımız günlerde ben *kıskanç* ve fenaydım.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Bizi buraya getiren arabacı yolda birtakım *korkunç* şeyler söyledi.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Oynanacak oyunların önceden onaylanması birtakım *gülünç* olaylara da yol açıyordu.” (M. And, TDK, BTS).

“Hatta hepsinden daha da *iğrenç* görünen sülüğün bile, insanoğluna faydası dokunabiliyordu.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Bilhassa kadınlar arasında hurafeye *inanç* fazla buralarda.” (F. Otyam, TDK, BTS).

“Başarısızlık benim bilmediğim bir virüs, buna karşı *direncim* yok.” (E. Şafak, TDK, BTS).

1.23.2.2.2. Araç

Fiillerden sayıları fazla olmayan araç ve eşya adı yapmıştır. Bir kısmı, araç anlatan terimdir:

“Saldırmak onun içgüdülerinden biridir ve yöntemi *çekiçle* felsefe yapmaktır.” (S. Birsnel, TDK, BTS).

Üfleç, kaynak yapımında kullanılan bir araçtır.

Toplaç, elektriği toplayıp tek devreye aktarır.

İmleç, bilgisayarda işlem yerini gösteren işaretçidir.

1.23.2.2.3. İlgi / Terim

-ç eki, eklendiği fiil tabanının hareketine ilişkin ve adlandırmaya dayalı terimler yapar:

Bağlaç, ulaç ve tümleç dil bilgisi terimleridir.

“Gazların içinde kapalı oldukları kabın her yönüne doğru *basınçları* vardır.” (TDK, BTS).

“Davranışlarını bir an önce *bilincinin* denetiminden kurtarmak için kadehleri birer dikişte boşaltmaya mı başladı?” (F. R. Atay, TDK, BTS).

Bir çevrime istenilen değerde ek direnç katmak için kullanılan düzene *direnç* denir.

1.24. -DA

1.24.1. Durum Eki

1.24.1.1. Tümleç Durumu Eki

-DA durum eki, cümlede veya yan cümlede dolaylı tümleç, zarf tümleci ya da yüklem görevlerinde çeşitli işlevler üstlenir:

1.24.1.1.1. Buluma / Kalma, Yer

1.24.1.1.1.1. Kalma İçeren Bulunma

Bu kullanımda sadece -DA ile aktarılabilecek yer işlevi söz konusudur. Ek, yargının yerini ‘o yerde mevcut olma, bulunma’ işleviyle gösterir. Buradaki yer kavramının somut mekân anlatma zorunluluğu yoktur:

“*Sokaktayım*, kimsesiz bir sokak *ortasında*.” (N. F. Kısakürek).

“*Bursa’da* bir eski cami avlusu;

Küçük *şadırvanda* şakırdayan su.” (A. H. Tanpınar).

“Memleket isterim;

Ne *başta* dert ne *gönülde* hasret olsun.” (C. S. Tarancı).

1.24.1.1.1.2. Uzaklaşma İçeren Bulunma

Ek, -DAn durum ekinin yer bildirme işleviyle ortak işlevdedir. -DAn eki, bulunma hâli fonksiyonunda kullanılabilir (Gülsevin, 2007, s. 50):

Olup biteni *uzakta* seyret.

Oturduğun *yerde* konuşma.

1.24.1.1.1.3. Yönelme İçeren Bulunma

-A durum ekinin yer işleviyle ortak işlevde kullanılabilir. Bu durumda -DA eki, -A ekinin yönelme işlevini karşılamış olur. Ekin bu işlevde kullanımı yaygın değildir:

Yol *üzerinde* oturdu, bekledi.

1.24.1.1.2. Zaman / Dönem

Eklendiği ifadedeki oluş ya da kılışın zaman, yaş, çağ, devir veya dönemini bildirir. Bu kullanımlarda, genellikle ‘-DIĞI zaman, -IncA, -ken’ zarfa dönüştürücü eklerin işlevine sahiptir:

“*Yirmisinde* düğün dernek kurulur,

Otuzunda akan sular durulur,

Kırk *yaşında* oğlan bana darılır,

Bu ilmin sırrını bilir misin sen?” (M. Kızılgöz; D. Kaya, 2004, s. 265’ten alıntı).

Günümüzde eğitime yatırım yapan ülkeler kazanıyor.

İlk *bakışta* tanımadım, onun *gençliğinde* biz çocuktuk.

1.24.1.1.3. Süre / Zarfında

Genellikle sıfat tamlaması yapısındaki süre anlatan ifadelere gelerek ifadedeki oluş veya kılışın gerçekleşme sürecini sınırlandırır:

Burayı üç *ayda* bitirmeyi planlıyoruz.

Beş *dakikada* yetişemeyiz.

Bütün bunlara bir *yılda* sahip olabiliriz.

“Bu yarım saat *içinde* evde neler geçti?” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

1.24.1.1.4. Olma / Durum

İfadeye ‘bir duruma maruz kalma’ anlamı katar. Buna bağlı olarak, ‘bir durumu taşıma’ veya ‘bir durumun içinde olma’ ifade eder:

Burada *tehlikede* değiliz, herkes kendisini *güvende* hissetsin.

Sizinle aynı *fikirde* değilim.

Şimdi *yemekteyim*, sonra görüşelim.

1.24.1.1.5. İlgi / Alan

-DA eki, sözcüklere ilgi ve alan işleviyle ‘hakkında’, ‘konusunda’ anlamları katar:

Okçuluk, güreş, binicilikte ödüller aldık.

Bu *hususla* siz ne düşünüyorsunuz?

Piyano *çalmakta*, çok hızlı ilerleme kaydetti.

1.24.1.1.6. Biçim / Tarz

Bu işlevde -DA ekinin eklendiği sözcük, yargıdaki oluş veya kılışım tarzını anlatır. Ek -genellikle- ‘olarak’ zarfının işlevini karşılar:

“Doğrandı mübarek vatanın bağı sebepsiz;

Birlikte bugün bulmalıyız derdine çare.” (T. Fikret, TDK, BTS).

“Kahvelerimizi *ayakta* içtik.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

Bu birkaç saat uyku ile uyanıklık *arasında* geçti.

1.24.2. Dönüştürücü Ek

1.24.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

-DA eki, yansıma, ışık ya da hareketle ilgili kelimeleri fiile dönüştürür.

1.24.2.1.1. Yansıma Kelimeleri Fiile Dönüştürme

Yansıma kelimelerin fiil olarak kullanılmasını sağlar. Ek, sese dayalı olan yansımanın sözcük değeri kazanmasına katkıda bulunur:

“Savcı, kumandanın kulağına birkaç kelime *fısıldadı*.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Bu keşiften hoşnutluğumu gizleyebildiğim kadar gizleyip sözüm ona bir ayıplamayla *homurdanıyordum*.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Kolumu öyle bir çekiş çekti ki omuz başım *çatırdadı*.” (S. M. Alus, TDK, BTS).

“Bastonunu yanağına dayayıp bir şeyler *mırıldandı*.” (L. Tekin, TDK, BTS).

1.24.2.1.2. Işık ve Harekete Dayalı Kelimeleri Fiile Dönüştürme

Işık ve harekete dayalı kelimeleri fiile dönüştürür. Ekin geldiği isim tabanları -genellikle- tek başına kullanılmamaktadır:

“Suların kenarında Sarayburnu içli, hisli ve sırlı bir nur içinde *parıldar*.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Güneş kuru bir kütük ateşi gibi *kımıldayan* al alevler arasında gurup ediyordu.” (A. H. Müftüoğlu, TDK, BTS).

“*Kıpırdamadan*, nefes almadan apartmanı tarassut ediyordu.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Kızın yolunu beklerken karardıklarını, gölgelendiklerini, sonra kız gelince sevinçle *ışıldadıklarını* görmüştü.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

1.24.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

‘Sahip olma, barındırma’ anlam ilgisiyle ‘nitelik’ bildiren sıfatlar yapar. Sıfat tamlamasını oluşturan unsurlar, söz dizimsel olarak cümlenin farklı yerlerinde olabilir:

”Binbaşı, uzun boylu, ince yapılı, uzun kır bıyıklı, yaşlı ise de *gücü yerinde*, her işe eli yatan bir adam.” □ (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

Tablolar eşsiz *güzellikteydi*. (*eşsiz güzellikte tablo*).

Baban yaşında birisiyle böyle konuşamazsın.

Daha önce *bu genişlikte ev* görmemiştim.

Etrafında *kuzu kılığında kurtlar* olacaktır.

1.24.2.3. Zarfa Dönüştürücü Ek

-DA eki, sözcükleri zarfa dönüştürme işlevine sahiptir. Ek, getirildiği kelimenin anlam çerçevesine göre değişen işlevlere sahiptir:

“*Aslında* temizliğe kalkışmak gibi bir düşünce dahi olmayabilir ilk anda kafalarında.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Ama *icabında* yine yumruğunu kullanabilirdi.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“*Bu arada* benim kim olduğumu, ne iş yaptığımı öğrendi.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“*Herhâlde*, yakışıklı denecek bir adam sayılmam.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“El fenerim de çantanın üstündeymiş *sözde*, fakat göremiyorum.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

1.24.3. Kurucu Ek

1.24.3.1. Kalma Öbeği

-DA kurucu eki, deyimleşmiş, yarı deyimleşmiş veya kavramlaşmış kalma öbekleri kurar. Boz, bu yapıları ‘bulunma öbeği’ olarak adlandırır; ancak, ‘çantada keklik’, ‘tarihte bugün’ gibi yapıları ayırır ve bunlar için henüz adlandırılmamış yapılar değerlendirmesinde bulunur (2013, s. 14):

“Merak etme, tam tabiriyle o [*çantada keklik*] artık.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Bugünkü kargaşalığın baş sebebi, memlekette hakiki fikir adamlarının [*devede kulak*] kabilinden olmasıydı.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

[*Yükte hafif*], [*pahada ağır*] ne varsa yanımıza aldık.

Buranın [*yüzde elli*]/sine ortağız.

[*Elde saz*] diyar diyar dolaştı.

1.24.4. Yapım Eki

Yapım eki olarak işlek değildir. Birkaç kelimedede isimden isim veya isimden fiil yapma eki işlevine sahiptir. Bunların bir kısmında -DA eki, ancak etimolojik çözümlemeyle anlaşılabilir derecede eklendiği kelimeyle kaynaşmıştır.

1.24.4.1. İsimden İsim Yapma Eki

“Hayat pahalılığı arttıkça işçi *gündeliklerine* yeni zam istekleri gelecek.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“*Farkındalığı* böylece kaydetmekle ne duygular aktarılabilir ne şiirsel bir metin yaratılabilir.” (E. Atasü, TDK, BTS).

1/5 kesrinin *paydası* 5’dir.

Bu işten sen de *yüzde* alacak mısın?

İsimleri sıfata dönüştürmenin yanı sıra sözlüksel birimlere de dönüştürebilir. Bu durumda ek, sıfata dönüştürücü ek değil; yapım ekidir:

Serginin en *gözde* resminin yerini değiştirmişlerdi.

Peyami Safa, ‘*Sözde Kızlar*’ adlı romanında mütareke yıllarını anlatır.

1.24.4.2. İsimden Fiil Yapma Eki

Birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak isimden fiil yapma ekidir:

“*Aldatılmak* bir kadın için ne müthiş şey, takdir edersiniz.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Bu cehaletinizi bilmeden muharrirliğe *yelteniyorsunuz*.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

1.24.5. Temsil Eki

-DA eki, ‘için’, ‘ile’, ‘zaman’, ‘kadar’ ifadelerinin yerini temsil yoluyla tutar:

1.24.5.1. İçin

‘İçin’ edatının yerini ‘-mAk, -mA’ isim-fiil eklerinden sonra gelerek temsil yoluyla tutar.

Nefes *almakta* güçlük çekiyorum.

Teklifimizi kabul edip *etmemekte* özgürsünüz.

Beni *anlamamakta* ısrar ediyor.

1.24.5.2. İle

‘İle’ edatının araç işlevini temsil yoluyla karşılar:

Siz mecburen *battaniyede* yatacaksınız.

Senin *sayende* buralara geldi.

Tepside meyve dağıtıldı.

Bütün özelliklerini ilk *bakışta* anlayamazsın.

1.24.5.3. Kadar

‘Kadar’ edatının miktar bildirme işlevini temsil yoluyla anlatır:

Senin *boyunda* vardı.

Duvar, bu *yükseklikte* olursa yeter.

Toplayacağınız odunlar şu *büyüklikte* olsun.

1.25. -DAÇ

1.25.1. Yapım Eki

1.25.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

‘Andaç’ kelimesinde vardır. Kelimenin ‘ajanda’ ve ‘anı, yadigâr’ olmak üzere iki anlama sahiptir (TDK, BTS, 2005, s. 97).

“Yanında *andaç* diye bir kâse dolusu dağ çileği yahut badem sunarlardı.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

1.26. -DAn

Birleşik ek olduğu düşünülmektedir. Hatipoğlu'na göre -DAn eki, -DA durum ekiyle -n vasıta hâli ekinin birleşmesinden oluşmuştur: “-tan / -dan’ çıkma durumu ekinin de (ablativus), ‘-ta / -da’ kalma durumu ekiyle (lokativus), ‘-ın’ araç durumu ekinin (instrumentalis) birleşmesiyle oluştuğu ileri sürülebilir. Çünkü eski kaynaklarda ‘-ta’ kalma durumu eki, aynı zamanda çıkma durumu eki görevini de yapmaktaydı.” (1974b, s. 332). Eraslan, ekin yapı ve kökenine dair görüşleri sıralayıp değerlendirdikten sonra kendi görüşünü dile getirir: “+dan / +den, +tan / ten çıkma hâli eki, ‘yer’ ve ‘cihet’ bildiren isimden isim yapma eki +dın / din, +dun / +dün eki ile +da / +de, +ta / +te bulunma hâli ekinin karışmasından oluşmuştur.” (1996, s. 383).

1.26.1. Durum Eki

1.26.1.1. Tümleç Durumu Eki

Bir oluş, kılış veya ismi eklendiği isimle durum bildirerek tamamlar. Bu durum, cümlelerin veya yan cümlelerin dolaylı ya da zarf tümleci olur.

1.26.1.1.1. Ayrılma / Uzaklaşma

Oluş veya kılışın çıkış noktasını veya başladığı yeri bulunulan noktaya göre bir mesafe mantığıyla anlatır. Eklendiği yapı, bağlandığı fiilin çıkış noktasını ifade eden kaynak niteliğindedir. Ekin durum eki olarak temel işlevi uzaklaşma ifadesidir. Diğer işlevlerde arka planda bu ayrılma ve uzaklaşma anlamı hep vardır:

“Çok *yakından* mı bu sesler, çok *uzaklardan* mı?

Üsküdar’dan mı, *Hisar’dan* mı, *Kavaklar’dan* mı?” (Y. K. Beyatlı).

“*Aşağıdan*, *yukarıdan* yolun sonu görünüyor.” (M. Eroğlu).

1.26.1.1.2. Bulunma / Yer

Fiilin tam olarak gerçekleşme noktası, alanı veya odağını anlatabilir. Bu kullanımda ek, çoğu zaman -DA durum ekinin yer bildirme işlevini üstlenmiştir:

“Bakıp imreniyorum şehrin *üstünden* geçen bulutların.” (A. M. Dıranas).

Saman *altından* su yürütüyorsun.

Belinden tutu, kucakladı.

“Yalan bu dünya, tuzağını kurdu;

Canevimden vurdu.” (şarkı sözü).

1.26.1.1.3. Yönelme

-DAn eki -eklendiği ismin birlikte kullanıldığı fiil, -A durum ekini de alabiliyorsa- -A durum ekinin yönelme işlevini üstlenir:

Onun nasıl çalıştığını *benden* sorun.

Kimse aramayınca *müdürden* senin çıkış saatini sorduk.

Burayı, *marangozdan* bir kapı yaptırıp kapatmamız gerekiyor.

1.26.1.1.4. Bütün- Parça

İsmin anlattığı bütünü parçasını, bölümünü veya bireyini ‘mensubiyet’ ve ‘aitlik’ anlam ilgileriyle anlatır:

Biraz da *üzümden* yeseydiniz.

Ekmekten bir parça kopardı; kuşlara attı.

Giden gün *ömürdendir*.

Pars da aslan gibi *kedigillerdendir*.

Sizden kimse gelmeyecek mi?

-DAn eki, parça-bütün ilişkisi kurduğunda belirtme durum eki -I’nın işlevini üstlenebilir; ancak, her iki ekin ifadeye kattığı anlam aynı değildir (Boz, 2004, s. 510; T. Baydar, 2008, s. 19, 20). Belirtme durumu, eklendiği ismin bütünü ifade ederken bu bütünü bir kısmını karşılamak için -DAn kullanılır. “*Bildiklerini anlat.*” kullanımında bilinenlerin tamamına işaret vardır. “*Bildiklerinden anlat.*” ifadesinde ise bilinenlerin bir kısmı kastedilmektedir:

Bu *sudan* kimse içmesin.

Size sadece çocukluğumda *yaşadıklarım*dan söz ettim.

1.26.1.1.5. Aynılık

Kavramın ‘aynısı, tıpkısı, benzeri’ olma durumunu ifade eder:

Üzerimdeki *kazaktan* sana da aldım.

Bunun *beyazından* var mı?

“*Senden* çok var.” (şarkı sözü).

Geçen yıl şunun *küçüğünden* almıştık.

1.26.1.1.6. Araç /Yöntem

Eklendiği kelimedede fiilin gerçekleşme sürecinde kullanılan yöntem, araç veya mekânı gösterir. Söze izleme ve kılavuzluk işlevi de yükler:

Dere *boyundan* buraya kadar gelmiş ve *pencereden* eve girmiş.

Ağzından girdi, burnundan çıktı, kolayca kandırdı.

Dersleri bu *kitaptan* işleyeceğiz.

1.26.1.1.7. Belirtme

1.26.1.1.7.1. Sıfatı Belirtme

İsmin hangi maddeden yapıldığını gösteren sıfatları belirtir. Eklendiği ismin maddesini ifade eden kelime zaten sıfat olduğundan ekin işlevi sadece belirtmektir. Sıfat tamlaması yapısındaki bu kullanımda durum eki almış sıfatın bağlı olduğu / olması gerektiği fiilimsi eksiltilmiştir. Ek, eksiltilmiş fiilimsinin görevini de üstlenir. Hatta, dildeki en az çaba yasası gereği fiilimsi ve ek birlikte, görevlerini ismin maddesini ifade eden kelimeye yükleyebilir. Söz konusu görev yüklenmeyi ‘*ipekten yapılmış mendil*’, ‘*ipekten mendil*’, ‘*ipek mendil*’ kullanımlarıyla örnekleyebiliriz:

Bana *Oltu taşından* bir *tespilh* hediye etmişti.

Keçi derisinden bir *ayakkabı* almıştı.

Ketenden *gömleğini* giydi, işe koyuldu.

Bu yapılar birleşik kelimeye dönüşebilir:

Her kar yağdığında sokağa çıkar, *kardan adam* yapardık.

Sıfat tamlamasının unsurları söz dizimsel olarak bir arada verilmeyebilir:

“Karavanam *bakırdandır*.” (türkü sözü).

Bu ürün, *çelikten* imal ediliyor.

1.26.1.1.7.2. Zarfı Belirtme

-DAn eki, genellikle zaman ifade eden zarfları, süre açısından sınırlandırma ve pekiştirme işleviyle belirtir. Bu ekle belirtilmiş zarfların çoğunun yerine eki almamış şekli kullanılabilir. Aralarında sadece belirtme farkı vardır:

Şimdiden hazırlanın, *erkenden* yola çıkmalıyız.

İşin aslı *sonradan* anlaşılmıştı.

“*Sabahtan* uğradım ben bir güzele.” (Karacaoğlan).

1.26.1.1.8. Zaman

İsimlere gelerek onların zaman zarfı olarak kullanılmasını sağlar:

İnsanlar *çoktan* dağılmıştı.

Eskiden böyle şeyleri umursamazdım.

1.26.1.1.9. Durum / Tarz

İsimlerin durum zarfı olarak kullanılmasını sağlar. Ek, ifadeye ‘olarak’ zarfının anlamını katar:

Birden durdu, “Sizi *yürekten* kutluyorum.” dedi.

Doğrudan yanına gitti, *şakacıktan* bir tokat attı.

Hafiften yağmur yağmaya başladı, ateş biraz sonra *kendiliğinden* söndü.

1.26.2. Kurucu Ek

1.26.2.1. Belirtili İsim Tamlaması

Belirtili isim tamlamasında kurucu ek olarak yer alan ilgi hâli eki -In ekinin yerine ilgi işleviyle kurucu ek olarak görev alır. Ek, tamlamada ‘bütün-parça’ anlam ilgisine sahiptir:

[*Adamlarından biri*]ni bizimle gönderecek.

[*Beş kardeşten küçüğü*] buraya yerleşmiş.

Suyun [*yarıdan fazlası*]nı döktü.

1.26.2.2. Ayrılma Öbeği

Tümleç durum eki işleviyle ya da ancak kurucu ek olduğunda ortaya çıkan işlevlerle ayrılma öbekleri kurar. Ayrılma öbeği, bir kısaltma öbeğidir. İki isim unsurundan oluşur ve -DAn eki, birinci unsurun sonunda yer alır. Öbek, *isim+DAn / isim* yapısındadır.

1.26.2.2.1. İsmi Mensubiyeti

Bir ismin ait olduğu yer, topluluk, konu, tür veya soyu ‘mensubiyet ve parçanın ait olduğu bütün’ ilişkisiyle anlatır:

[*Eşraftan birkaç kişi*] durumu görüşmek üzere bir araya geldi.

[*Karşı köyden İsmail*], seni arıyordu.

“Bu arada [*köy yaşamından çeşitli sahneler*]i, uğraşları canlandıran oyunlar vardır.” (M. And, TDK, BTS).

[*Gönülden dualar*]a ve [*candan arkadaşlıklar*]a ihtiyacımız var.

[*Birinci dereceden akrabalık*] bağı olanlar içeri girebildi.

1.26.2.2.2. Sıfatın Yeri

Ek, ayrılma öbeğinin ikinci unsurda yer alan kavramın durum, oluş veya kılış yerini gösterir:

[*Bilekten kırık*] kolunu yana uzattı.

[*Dipten delik*] testiği saksı olarak kullanıyordu.

[*Ortasından yırtık*] bu çadırda yaşıyordu.

Onu, [*kafadan sakat*] bir balıkçıydı, diye tanımladı.

Birçok din adamı ‘[*kökten dinci*]’ ifadesini kabul etmez.

[*Kökten sürme*] bir aileye mensup olmaktan gurur duyardı.

1.26.2.2.3. Karşılaştırma

Ayrılma öbeğinin birinci unsuru ile ikinci unsuru arasında karşılaştırma ilişkisi kurar. Ekin bu işlevi, ek ayrılma öbeği kurduğunda ortaya çıkmakta veya anlaşılmalıdır. “Çıkma durumunda bir sözcük kendinden sonra kullanılan sıfatların anlamlarına üstünlük gücü katarak bir karşılaştırma öbeği kurar.” (Acarlar, 1971, s. 35):

“[Bin yıldan uzun] bir gecenin bestesidir bu.” (Y. K. Beyatlı).

[Deveden büyük], fil vardır.

[Senden iyi] komşu mu olur?

Bu arsa için [sudan ucuz], demiştin.

Sırat köprüsü [kıldan ince], [kılıçtan keskin] olarak tanımlanır.

1.26.3. Yapım Eki

1.26.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

Yapım eki olarak işlek değildir. Birkaç kelimedede isimden isim yapmıştır. Bu ekle türetilen isimlerin bir kısmı özel isim olarak da kullanılmaktadır:

-DAn eki, sıfat olarak kullanılan ‘sıradan’ kelimesinde de yeni bir sözlüksel birim yaptığı için yapım ekidir:

Toptancılıktan kazandığı parayla bu bahçeyi satın almıştı.

“Tolstoy’un caydığı, toplumsal hayatın erdenliği git gide kırsal törenin dışında var etmek zorunda olduğudur.” (S. İleri, TDK, BTS).

Köktencilik akımına bağlı olarak eserler vermiştir.

“Bir hafta sonra ölü bulunmuştu evinde, basit bir dalgınlık, sıradan bir elektrik kaçağı.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Üstelik açığıktan yol harçlığı falan da veriyor bana.” (M. İzgü, TDK, BTS).

“Bütün içtenliğimizle aksaklıkları sıralamıştık.” (A. Ümit, TDK, BTS).

Özden, en iyi arkadaşımды.

1.26.4. Bütünleşik Ek

1.26.4.1. Çekim Edatıyla Bütünleşen Ek

-DAn almış yapı, kendisinden sonra edat olarak edat öbeği kurar. Bu öbekte -DAn eki, eklendiği kelimeyle değil kendisinden sonraki zarf olan sözcükle bütünleşiktir ve zarflardan ‘birleşik edat’ yapar (Daha geniş bilgi için bk. Delice, 2008a, s. 121-124; 2009c, s. 709-711; Gökşen, 1974, s. 976, 977). Bu birleşik edatlar, yapı olarak ‘*isim / -DAn edat*’ şeklindedir. Edatın veya edat yerine kullanılan kelimenin görevine göre yapı, anlamsal işlevler kazanır. -DAn eki, öncül ek olarak edatla bütünleşip yapıyı anlam yönünden sınırlandırır. Bazı dilciler, ‘-DiktAn sonra’ yapısını ayrı bir zarf-fiil olarak ele almıştır (Aktaş, 2001; Banguoğlu, 2007, s. 580; Ediskun, 2005, s. 259; Koç, 1996, s. 411). Bu yapıyı da ‘-DAn sonra’ çerçevesinde düşünmek gerekir. Çünkü ‘-DiktAn sonra’ yapısının işlevlerini karşılayan, yapının ‘-DAn sonra’ kısmıdır. Söz konusu işlevler için ‘-DAn sonra’dan önce ‘-Dik’in gelmesi zorunluluğu yoktur; başka yapılar da gelebilir. Sonuçta aynı işlevler karşılanmış olur.

Dinçer, durum eklerinin kendisinden sonraki zarflarla bütünleşik olarak kullanımını ‘ad+durum biçimbirimi+ilgeç’ yapısında ilgeç öbekleri olarak ayrıntılı biçimde incelemiştir. Bu çerçevede -DAn ekinin kullanımını da ele almıştır (2009, s. 789- 797). Toparlı, -DAn ekinin ‘*artık, aşağı, ayrı, başka, beri, böyle, çok, daha, dışarı, dolayı, evvel, fazla, gayri, geri, ibaret, içeri, itibaren, önce, öte, ötürü, sonra, uzak, yana, yukarı, ziyade*’ edatlarıyla kullanıldığını belirtir (1999, s. 434):

Başkalık, farklılık: ‘*gayri, başka, ayrı, özge, ziyade*’ zarflarıyla:

Bunları *biz[den gayrısıyla]* paylaşma.

“Güzel sever diye isnat ederler;

Benim *Hak’[tan özge]* sevdiğim mi var?” (Karacaoğlu, TDK, BTS).

“Birinden yardım *istemek[ten başka]* çıkar yol yoktu ve ben yardım isteyeceğime ölmeyi yeğlerdim.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Tevkifhane müdürü de *biz[den ziyade]* onlarla ahbaplık etti.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

Zorunluluk: geri zarfıyla:

*Bun[**dan** geri]*, çok çalışmak gerekir.

Derece, miktar, ölçü, sıra: ‘*artık, aşağı, yukarı, evvel, sonra*’ zarflarıyla:

“On sekiz yaşın[**dan** aşağı] olanlar giremez.” (TDK, BTS).

“*Bun[**dan** artık]* can sağlığı.” (Toparlı, 1999, s. 434).

*Bura[**dan** yukarısı]* sizin olsun.

*Sen[**den** sonra]* bizi çağırdılar.

Sınır, süre, durum: ‘*öte, ibaret, sonra, evvel, önce, beri, itibaren, böyle*’ zarflarıyla:

“Güzel olduğu pek iddia edilmezdi ama *güzellik[**ten** de öte]* güçlü bir çekiciliği vardı.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Bulduğum kanepeye bir ihtiyarın gelip oturmuş olduğunu *ne[**den** sonra]* fark ettim.” (K. Bilbaşar, TDK, BTS).

“Altı ayı aşkın bir *zaman[**dan** beri]* hazırlanıyordu bu yolculuk.” (A. Dino, TDK, BTS).

*Kış[**tan** evvel]* taşınırız.

“Bilmezdim şarkıların bu kadar güzel;

Kelimelerinse kifayetsiz olduğunu;

Bu derde *düş[**meden** önce]*.” (O. V. Kanık).

“İşte o *dakika[**dan** itibaren]* onun boyalı dudaklarından, yapma sarı saçlarından nefret ediyordum.” (A. H. Müftüoğlu, TDK, BTS).

*Bun[**dan** böyle]* bana karışmayacaksın.

Bağlama, bağlılık: ‘*başka, taraf*’ zarflarıyla:

Bahçedekiler *öğrenciler[**den** başkası]* değildi.

“Zekai’nin *Galatasaray’[**dan** tarafa]* olduğu her halinden belliydi.” (Dinçer, 2009, s. 795; Demir 2004, 502’den alıntı.)

Karşılaştırma: çok zarfıyla:

Ben[den çok] sen sevinmiştin.

Yön, yönelme: ‘aşağı, yukarı, taraf, uzak, dışarı, içeri’ zarflarıyla

Tepe[den aşağı] yuvarlanmaya başladı.

Üç gün *ev[den dışarı]* çıkamadı.

Dostlar[dan uzak], hastalıklar peşini bırakmadı.

Oda[dan içeri] iri yarı bir adam girdi.

Sebep: ‘dolayı’ ve ‘ötürü’ zarflarıyla:

“Sonunda biz bu *hareketimiz[den ötürü]* on bir ay hapse mahkûm olduk.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Ona böylesi *kararların[dan dolayı]* soru sorulmazdı.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

1.26.4.2. Sözcükte Bütünleşen Ek

Bazı kelimelerde kalıplaşarak bütünleşik ek olarak kullanılır. Ekin bütünleştiği bu sözcükler, genellikle edat olarak kullanılır. Bu bütünleşme sonucu hem kelime hem ek, bilinen ve aslı kullanımının dışına çıkmıştır:

Allah’tan, kimse bizi görmedi.

Gerçekten, çok güzel bir eviniz varmış.

Öte yandan, kışın sert geçmesi bekleniyordu.

Sahiden, kaç kişiydiniz?

1.26.5. Temsil Eki

1.26.5.1. Sebep, İçin

Eklendiği ifadeyi, ‘-DAn dolayı’ ifadesi ve ‘sebep-sonuç’ ilişkisiyle fiile temsil yoluyla bağlar. Bu yapı, cümlede zarf görevindedir. Ergin, ekin sebep bildirme ve zarf olarak kullanılma işlevine işaret eder: “İsim çekim ekleri içinde ablatif ekinin çekimsiz bir cümle unsuru olan zarflarda bazen kullanıldığını, adeta bir zarf yapma fonksiyonu olduğunu ‘Korkusundan kaçtı.’ misalinde görüldüğü gibi ileride

göreceğiz.” (2009, s. 343, 344). -DAn ekinin sebep zarfı işlevi, zarfları temsil ederek ortaya çıkmaktadır:

Hava *karardığından* sürüyü idare etmek güçleşmişti.

Uykusuzluktan, yorgunluktan, açlıktan şikâyet etti.

“İnsan bir akşamüstü ansızın yorulur,

Tutsak ustura ağzında *yaşamaktan*.” (A. İlhan).

1.26.5.2. İle

-DAn eki, eklendiği ismi ‘aracılığıyla, ile, vasıtasıyla’ ifadelerinin yerini tutarak fiile bağlar:

Burayı değirmen *suyundan* sulamayı düşünüyoruz.

Meyveden herkesin karnı doymuştu.

Bu sonuca bilimsel *yollardan* ulaştık.

Bunu kaç *liradan* aldım.

Kurbanlıklar *kaçtan* satılıyor acaba?

Çobanlıktan buralara kadar yükseldi.

Bir şeyin anlaşılmasını sağlayan aracı temsil yoluyla gösterir. Bu durumda, eklendiği kelime -genellikle- iyelik ekini de almaktadır:

Onu *giyiminden* tanırsın.

Kişi, *işinden*, yattığı *yerden* belli olur.

Yürüyüşünden, yorgun olduğunu anlaşılıyordu.

Dışlerini *sıkmasından* öfkesini anlamak mümkündü.

İyelik ekiyle çekimlenebilen ‘taraf’ kelimesine gelerek edilgen fiilin ‘dolaylı öznesinin’ (Delice, 2007, s. 156) kendisini eyleme araç kılmasını temsil eder. Aynı işlev, -DAn eki dışında -CA eki ile de karşılanmaktadır.

İlçede asker ve polis *tarafından* geniş güvenlik önlemleri alındı.

1.26.5.3. Hakkında / İle İlgili

İsimlere gelerek ‘hakkında, konusunda’ ifadelerinin yerini, temsil yoluyla karşılar:

Ayaküstü *havadan*, *sudan* bahsettik.

Hayat *pahalılığından* şikâyet ediyordu.

Bana kimse *bundan* söz etmemişti.

Biraz da senin *derslerinden* konuşalım.

1.26.6. Boş Ek

-ArAk zarfa dönüştürücü ekinden sonra gelip anlam ve işlevini bu eke yükleyerek veya bu ekte eriterek boş ek durumuna düşer. -DAn ekinin boş ek olarak kullanımı ağızlarda daha yaygındır. Sev (2009, s. 89) ve Argunşah (2011, s. 60), ekin bu kullanımını ‘zarfı pekiştirme işleviyle genişletme’ olarak değerlendirirler:

“Onların hevesine *uyaraktan*;

Cenup ufuklarına bakıyoruz.” (A. M. Dıranas).

“Ve kalp *ağlayaraktan* / Çekilir geri geri.” (N. F. Kısakürek).

“Sevgilim, ellerine *dokunaraktan*;

Beni çağıran bir eda var sesinde.” (O. V. Kanık).

Bir gün sonra *tekrardan* bizi aradı.

1.27. -DAr

1.27.1. Genişletme Eki

1.27.1.1. Fiil Genişletme Eki

-DAr eki, az sayıda fiili ‘yaptırma’ işleviyle genişletir. İşlek bir ek değildir. Ekin sadece fiil genişletme işlevi vardır:

“Derdini size *aktarıp* arınmış, sizi zehirleyip bırakmıştır.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Toplum içinde kapısının önünü süpürmekten *kaytaranlar* dünyanın her yerinde çoklukta.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Hepimizi esir edip Malta'ya *gönderecekleri* ağızlarda dolaşıyordu.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Bu, onun *döndereceği* iş değil.” (TDK, BTS).

1.28. -DAŞ

Yapısal olarak bir birleşikten oluştuğu düşünülmektedir. Hatipoğlu (1974b, s. 331) ve Banguoğlu'na göre -DA durum eki ile ‘eş’ kelimesinin birleşmesinden oluşmuştur: “-deş ekinin *karın-da eş > karın-daş* gibi bir birleşikten geldiği sanılıyor.” (Banguoğlu, 2007, s. 170). Demircan eki, -DA ve -ş eklerinin birleşmesiyle izah eder; ancak, yapıdaki -DA'nın durum eki mi fiil yapan ek mi olduğundan emin değildir (2005, s. 82, bk. 151 numaralı dipnot).

1.28.1. Yapım Eki

1.28.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-DAŞ eki, isimlerden ait olma ve bağlılık anlam ilgileriyle ortaklık ve eşlik bildiren isimler yapar:

“*Yurttaşlarım* arasında bana bu yabancılığı çektirmemek isteyenler de oldu tabii.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Bizim zavallı *soydaşlarımıza* kadar önünüze kim rast geldiyse kılıçtan geçirdiniz.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

“Avrupa'daki yeni tıp hareketlerini, bazı *meslektaşlar* gibi büsbütün ihmal etmiş değilimdir.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Sadece toplumsal olmakla kalmayıp uluslararası ve evrensel de olan *çağdaş* şiirin önemi de bence buradadır işte.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.29. -DI

1.29.1. Genişletme Eki

1.29.1.1. İsim Genişletme Eki

Görünüm ve sese dayalı yansıma isimleri, adlandırma işleviyle genişletir. Ses ve görünüm ifadelerini ad olarak sınırlandırır. -tI eki, bu kullanımlarda bir tür ismin mastar şeklini yapma işlevindedir. Ses ve görünüm anlatımını adlandırarak dil malzemesi hâline getirir:

1.29.1.1.1. Sese / Yansımaya Dayalı Genişletme

“Dinleyiciler arasında dolaşan *mırıltı* birden *uğultu* hâlini aldı.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Uçan bir sivrisineğin *vızıltısı* duyuldu.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“Arkasından *çıtırtılar*, kısık sesler geliyordu.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

1.29.1.1.2. Görünüme Dayalı Genişletme

“Enver Paşa, elinde tuttuğu bir kutuyu açtı ve içinden bütün çöl gecesine akseden bir *pırıltı* çıktı.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Hâlâ yeni bir sır aramakta,

Yıldızlar *ışıltyla* uzakta.” (O. S. Orhon, TDK, BTS).

1.29.1.2. Fiil Genişletme Eki

1.29.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Eki

Banguoğlu’na göre bu işlevi ve buna dayalı kullanımları karşılayan -DI eki, birleşik bir yapıdır: “*Geçmiş kipinin eski bir -it sıfatfiili üzerine iyelik zamirleri gelmesi suretiyle kurulduğunu kabul ediyoruz (bil-it-üm bil-it-ün bil-it-i). Ancak 3. kişi eki olarak gelen -i iyelik eki sıfatfiil ekiyle kaynaşmış ve -it-i > -di bu fiil kipinin gövdesini yapan ek olarak alınmıştır.*” (2007, s. 445).

1.29.1.2.1.1. Geçmişte Tanıklık

Geçmişte şahit olunan hareketleri aktarmada görülen geçmiş zaman eki -DI, kullanılır. -DI ekinin asıl işlevi, görülen geçmiş zamanı anlatmaktır:

“Bir büyük boşlukta *bozuldu* büyü.” (C. S. Tarancı).

“Bir rüzgâr *esti* başımda / Henüz on sekiz yaşımda.” (Y. Z. Ortaç).

“Günlerce ne *gördüm* ne de bir kimseye *sordum*.” (Y. K. Beyatlı).

1.29.1.2.1.2. Geçmişte Kesinlik

Geçmişe ait -tanık olunmasa da- kesin bilgi niteliği taşıyan hareketlerin aktarımında kullanılır. Aslında, tanıklık ifadesi bilgi ve şuur olarak vâkıf olmayı kapsayacak şekilde düşünüldüğünde aktarılan olay veya duruma bizzat şahit olma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. “*Bu kipte öznenin yaptığı eylem anlatıcının cümleyi seslendirdiği zaman diliminin öncesinde (geçmişte) kalmıştır ve cümlenin sahibi, cümlenin aktardığı anlama vâkıftur ve o anlam hakkında bilgisi mevcuttur.*” (Delice, 2012a, s. 7).

Türkler, bu coğrafyaya yüzyıllarca *hükmetti*.

İstanbul, 1453’te *fethedildi*.

İnsanoğlu, zamanla birçok hayvanı *evcilleştirdi*.

1.29.1.2.1.3. Kılınış Zamanı

-DI eki almış fiillerin ek-fiille veya yardımcı fiille çekimlerinde -DI, asıl zamanı anlatmaz, eklendiği fiilin kılınış zamanı olarak sadece geçmiş anlatır. Asıl zaman veya kip anlatımı ek-fiilde veya yardımcı fiildedir:

Beraber yola *çıktıydık*, bana durmadan soru *sordu*ydun.

Tarlayı *sattıysa* buralarda durmaz artık.

1.29.1.2.1.4. Görülen Geçmiş Zaman Ekinin Görünüşleri

1.29.1.2.1.4.1. Şimdiki Zamanda Bitmişlik

Şimdiki zamanla anlatılamayan, şu anla eş zamanlı geçmişi anlatmada kullanılır:

Nihayet *ulaşabildik*.

Yeter, çok *susadım* ve *acıktım*.

Zili çalma, *geldim!*

1.29.1.2.1.4.2. Gelecekte Bitmişlik ve Kararlılık

Bazen cümledeki yönlendiricilerin de etkisiyle görülen geçmiş zaman eki, gelecekte yapılacak ve bitirilecek hareketleri anlatır:

Bunları duyarsa sen *yandın, bittin, öldün*.

Okullar iki gün tatil edilecek, hadi *yaşadınız* yine.

Gittin, geldin, yemek yedin saat üçü bulur.

1.29.1.2.1.4.3. Şart Görünüşü

Görülen geçmiş zaman eki -DI, geldiği fiilin üçlü kullanımıyla ‘eğer’ anlamında geleceğe dair şart ifadesi anlatır (Koç, 1996, s. 307). Burada ilk iki kullanım, üçüncü kullanımın bağlı olduğu şartı anlatır. Üçüncü kullanım olumsuzdur ve kendisinden önceki geleceğe dair durumun gerçekleşmemesi hâlinde olacağın şartını ifade eder. Bu üçlü anlatım, gelecekte birbirini takip ederek bitecek şartlı eylemler dizisini anlatır. Bu dizide gelecek zamanın kendi içinde ‘bitmiş olacak gelecek’ ve ‘ondan sonra olacak gelecek’ şeklinde basamaklanması söz konusudur:

Bunu bildin bildin, *bilmedin* yeni soru sorarım.

Yarın öğleye kadar geldin geldin, *gelmedin* hakkını kaybedersin.

1.29.1.2.1.4.4. Geniş Zaman Görünüşü

Geniş zaman kipi, zamanın bütün boyutlarını kapsadığından görülen geçmiş zaman, geniş zamanın bünyesinde. Dolayısıyla, geçmiş zaman anlatımında geniş zaman mevcuttur:

Oldu, sen gidebilirsin.

1.29.1.2.1.4.5. Çeşitlilik / Çokluk

Kip eki olarak yinelemeye dayalı kullanımlarda eklendiği kelimeye ‘çokluk, falan, derken’ (Koç, 1996, s. 307) anlamı katar. Ekin bildirdiği zaman ve kip işlev olarak cümledeki bağlı olduğu yargının kipiyle eştir. Yargı, hangi zaman ve kip anlatımına sahipse -DI eki de o zaman ve kipi anlatır:

Tansiyondu, kalpti, şekerdi epey doktor dolaştı.

Çocuktü, bulaşıktı, temizlikti derken akşam oldu.

1.29.2. Dönüştürücü Ek

1.29.2.1. İsmе Dönüştürücü Ek

Fiilleri isme dönüştürür. Ekin bu işlevi, bir diğer fiili isme dönüştürücü ek olan -mA ekinin dönüştürme işlevine paraleldir. Genellikle dönüşlü ve edilgen fiillerin isim şekillerini yapar. Temel işlevi, eklendiği fiilin ürünü kavramlar yapmaktır. Geldiği fiiller, yapan, yapılan veya olan nesne anlatan isimlere dönüşür. Bazı fiillerin dönüşlü şekli kullanımda olmasa da fiil -n dönüşlülük ekini alır. Kimi dilciler, bu durumu dikkate alarak eki -ntİ ve -tİ diye iki ayrı ek olarak ele almışlardır. Ek, -tİ şeklindedir. -ntİ biçimi ekle ilgili bir durum olmayıp ekin geldiği kelimeyle ilgili bir husustur; dolayısıyla, ayrıca bir -ntİ ekinden bahsetmek yanlış olur (Korkmaz, 2003, s. 102).

1.29.2.1.1. Süreklilik

-DI eki, fiilin kılınışında süreklilik anlatır. Eklendiği bazı fiillere ise aralıklarla tekrarlanmaya dayalı süreklilik anlamı katar:

“O civarın bütün ahali si oralara yayılarak akşamları *gezinti* yapmaktadırlar.” (A. Rasim, TDK, BTS).

“Bu testinin çatlağı hiçbir *sızıntı* göstermemişti.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Bataklıklardan kurtulduktan sonra, *akıntıyı* takip ederek bir köye giriyordum.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

1.29.2.1.2. Renk Fiili Adı

Renk adlarına dayalı fiilleri ‘azlık’ derecesi bildirerek adlandırır:

“Bir ütü *sarartısına* benzer bir sarılıkta, gri renkteydi.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Şafağın *ağartısıyla* beraber foklar uyanıp derilerini giydikten sonra birer ikişer denize açılmışlar.” (Halikarnas Balıkçısı, TDK, BTS).

“Az sonra, dört atlının *karaltısını* seçtiler.” (N. Araz, TDK, BTS).

Gözümdeki *morartıyı* kimse fark etmemişti.

1.29.2.1.3. Duygu / Durum Adlandırması

Genellikle olumsuz duyguları anlatan fiilleri adlandırmada kullanılır:

“Sesinde bir *üzüntü* hatta bir sitem sezdim.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Bu davranış yersiz *kuruntuların* tam bir panzehridir.” (H. Taner, TDK, BTS).

“İçinin *sıkıntısını* mümkün merteye gizlemeye çalışarak, dereden tepeden konuşarak oyalandı.” (P. Safa, TDK, BTS).

1.29.2.1.4. Tasvire Dayalı Kavram Adlandırması

Fiilin bildirdiği kavramı tasvir ve tanımlama işleviyle adlandırır:

“Taklit ve *özenti* devri en çok bizde sürmüştür.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Hafta sekiz, ben *eğlentide*.” (O. V. Kanık).

“Komisyon *toplantısı* bitsin de görürsünüz.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

1.29.3. Yapım Eki

1.29.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

İşlek değildir. Birkaç kelimedede vardır. Bunların da çoğu ‘olumsuzluk’ veya ‘küçük görme’ anlatan sözcüklerdir:

“Sana derim, güzel *eltim*, sen bu kızına tez vakitte nikâh koy!” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Akdeniz’in, *ikindi* güneşiyle kamaşmış büyük mavi meydanına başımı çevirerek gözlerimi çocuklara göstermeden ağladım.” (H. S. Tanrıöver, TDK, BTS).

“Gün iyiden iyiye ışıdı artık, *tortusu* dibe çöken bir su gibi duruldu, berraklaştı ortalık.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.29.3.2. Fiilden İsim Yapma Eki

1.29.3.2.1. Adlandırma

Bu kullanımda -tî ekinin isme dönüştürücü işlevi, yapım eki özelliği kazanmıştır. Ek, eklendiği fiilin ürünü sözlüksel birimler yapar:

“Beyaz etekliğindeki ekme*k kırıntılarını* kuşlara serper.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Onlar kendi küfleri, kendi yırtık pırtıkları, kendi *döküntüleriyle* yaşayabiliyorlar.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“Yıllarca süren *sığıntı* ezikliğinin hatırlanışı da vardır amcasında.” (T. Buğra, TDK, BTS).

1.29.3.2.2. Kavram

Bu kullanımda -DI ekinin kip eki özelliği tamamen silinmiştir. Ek, eklendiği fiilin anlamına dayalı yeni bir sözlüksel kavram yapar:

Yanan alan *uydudan* da tespit edilecek.

“Devlet işletme araç ve gereçlerinin ve diğer *girdilerinin* sağlanmasını kolaylaştırır.” (Anayasa, TDK, BTS).

1.29.3.2.3. Yargı

‘Yargı’ bildirme işlevini koruyarak birleşik kelime biçimindeki kavramların yapımında yapım eki işlevindedir. Ek, birleşik kelime bünyesinde vasıflandırmaya dayalı yargı bildirir. Bu vasıflandırma özelliğinden dolayı yapılardan önemli bir kısmı sıfat olarak kullanılır; isim olarak kullanılanlar da aslında derin yapıda sıfattır. Ergin (2009, s. 199), ekin bu yapılardaki kullanımına ‘kalıcı isim yapmış sıfat-fiil (partisip) eki’ demektedir:

“Mısırlar, *gündöndüler* bozulmuş, içi tezekle sıvalı harmanlara getirilmişti.” (M. Başaran, TDK, BTS).

“Biraz et suyu ile iki parça *külbastı* yiyebildim.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Zaten ufacık mahalle, *dedikodu* desen diz boyu.” (E. Şafak, TDK, BTS).

1.29.3.2.4. Özel İsim

Özel isim olarak kullanılan birkaç kelimedede yapım eki işlevindedir. Bu kelimelerin özel isim olarak kullanılmayan biçimlerinde ek, kip ekidir:

Döndü, *Durdu* isimlerini artık pek kullanılmıyor.

1.29.4. Bütünleşik Ek

1.29.4.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

Yardımcı fiille bütünleşik kullanımda kiplik işlevindedir ve sadece geçmiş ifade eder; asıl zaman yardımcı fiildedir. Kullanıldığı fiilin anlamına bağlı olarak fiil tabanına süreklilik, kararlılık, çabukluk gibi anlamlar katar. Asıl fiilden sonra gelen yardımcı fiil, görülen geçmiş zaman kipindeyse -DI eki, -Ip ekinin bağlama işlevine sahiptir.

-DI ekinin yardımcı fiille bütünleşik kullanımı sonucu oluşan fiil öbeği, ‘asıl fiil+kip eki / yardımcı fiil’ yapısındadır:

“*Şaşırdım kaldım* nasıl atsam adım.” (C. S. Tarancı).

“Ne sordum ne de söyledi / Kaşlarını *yıktı geçti*.” (Âşık A. İ. Özkan).

Beş dakika boyunca *baktı durdu*, sonunda kurdeleyi *kesti attı*.

1.30. -DIç

1.30.1. Yapım Eki

1.30.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-DIç eki, işlek bir ek değildir. Fiilden isim yapma eki olarak ‘sağdıç’ (Gülsevin, 2007, s. 116) ve ‘andıç’ kelimelerinde vardır:

Uyarı veya hatırlatmak için yazılan nota *andıç* denir.

Köyden kim evlense ona *sağdıçlık* ederdi.

1.31. -DIk

Birleşik ek izlenimi vermektedir. Yapı ve kökeni tam olarak aydınlatılmamıştır. Demircan, eki ‘DI-k’ şeklinde ayırır; ancak, yapının unsurlarına dair görüş bildirmez (2005, s. 81).

“Ekin yapısı konusunda Şinasi Tekin, Toharca *ma te / ma ti* (yoksa, medikçe) edatlarıyla *ok /ök* pekiştirme edatının kaynaşmasıyla *ma ti ok > maduk* biçiminin oluştuğunu, daha sonra da -ma ekinin olumsuzluk eki olarak ayrılmasıyla -*duk* ekinin ortaya çıktığını öne sürmüştür.

Bu yapıdaki birleşği meydana getiren unsurlardan kelime kökü olan kısım, Tekin'in de belirttiği gibi Türkçe dışındaki bir dilden ödünçlenen kelimedir." (İlhan, 2009, s. 1580).

1.31.1. Dönüştürücü Ek

1.31.1.1. İsmе Dönüştürücü Ek

İsim-fiil ekleriyle ortak işlevde olarak fiilleri isme dönüştürür. Burada ek, mastar eki niteliğindedir (Karabeyoğlu, 2011, s. 656). "*İyelik ekleri almış -dik sıfat fiillerini zamir niteliğinde ve mastar niteliğinde olmak üzere iki ayrı anlatımda daha kullanırız.*" (Banguoğlu, 2007, s. 424). Bu kullanımda ekin sığata dönüştürme ve temsil işlevi yoktur. Ekin isme dönüştürme işlevinde zaman ifadesi zayıftır:

"Taş da istemezdi yosun *tuttuğunu*." (C. S. Tarancı).

Bize doğru *yaklaştığını* gördük.

Yanılmadığımı siz de göreceksiniz.

1.31.1.2. Sığata Dönüştürücü Ek

Eklendiği fiili, '*kılınış zamanı*'na (Delice, 2008a, s. 60, 61), bir diğеr yaklaşımla '*sınır vurgulayış*'ına (Karadoğаn, 2008a, s. 524) göre geçmiş zaman veya şimdiki zaman anlatımıyla sıfatlara dönüştürür. Başlama fiillerinde şimdiki, bitiş fiillerinde geçmiş, sürerlilik fiillerinde duruma göre geçmiş veya şimdiki zaman anlatır (Karadoğаn, 2008a, s. 527). Ekin sıfat-fiil öbeği kurma işlevinde de -kurucu ek, yapısal işlev özelliği taşıdığından- bu zaman anlatımları söz konusudur. Bu tespitler, söz dizimindeki diğеr belirleyicilerin olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Ekin geldiği kelimeye kattığı zaman anlamı, cümledeki diğеr yargıyı belirleyip sınırlandıran unsurlara göre değişebilir.

Sığata dönüştürme işlevinde kendisinden sonra -genellikle- iyelik eki alır:

1.31.1.2.1. Geçmiş Zaman Kavramı

-DİK eki, bitiş ve sürerlilik fiillerinde geçmiş zaman anlatır:

“Bu kesin tavır, annemin *bildik* tavrı değildi.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Neden böyle düşman görünüyorsunuz;

Yıllar yılı dost *bildiğim* aynalar?” (C. S. Tarancı).

1.31.1.2.2. Şimdiki Zaman Kavramı

Ek, başlama ve sürerlilik fiillerinde şimdiki zaman anlatımına sahiptir:

Dokunduğun sandalye çok eski bir sandalyedir.

Şu *gördüğün* kitabı hediye etmişti.

Yaslandığı duvar çok sağlam değil.

1.31.2. Kurucu Ek

1.31.2.1. Sıfat-Fiil Öbeği

-Dik eki, sıfata dönüştürücü işleviyle sıfat-fiil öbekleri kurar:

“Ah, [*o kadrini bilmediğim*]im günler,

[*Koklamadan attığım*]ım gül demeti,

[*Suyunu sebil ettiğim*]im o çeşme,

[*Eserken yelken açmadığım*]ım rüzgâr...” (C. S. Tarancı).

1.31.3. Yapım Eki

1.31.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

Yapım eki olarak işlek bir ek değildir. Birkaç kelimedede eklendiği ismin şekliyle ilgili eşya, araç adı yapmıştır:

“Isınmayı umarak başımı *yastığa* gömüyorum.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“Ta yan beline kadar gömüldüğü *koltuğunun* içinden ileriye doğru uzandı.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

1.31.3.2. Fiilden İsim Yapma Eki

-Dik eki, birkaç kelimedede sıfata dönüştürmeye dayanan yapım eki özelliği kazanmıştır:

Çocuğun eline biraz *bastık* tutuşturdu.

Yandık, sıcak ve kurak yerlerde yetişen bir bitki adıdır.

Sırpsındığı Savaşı, 1364'te yapıldı.

1.31.4. Temsil Eki

Diğer sıfat-fiil ekleri gibi sıfat tamlamasının isim unsurunu, temsil yoluyla eklendiği kelimenin bünyesine taşır. Banguoğlu, eke bu özelliğinden dolayı 'zamirli sıfat-fiil' (2007, s. 568) demektedir. -DİK, sıfat tamlamasının isim unsurunu temsil eder:

Dediğinden anladığım buydu.

"Mart başlayalı kırkını geçmiş nice *tanıdıklarım* hastalandı." (A. Haşim, TDK, BTS).

1.32. -DİR

1.32.1. Genişletme Eki

Ekin bu işlevi karşılayan şekli, yapı olarak birleşiktir. '-t' ve '-Ir-' ettirgenlik eklerinin kaynaşması sonucu oluşmuştur (Banguoğlu, 2007, s. 275; Korkmaz, 2003, s. 126).

1.32.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.32.1.1.1. Ettirgen Çatı Eki

1.32.1.1.1.1. İkinci Yapan Özne

-DİR eki, eklendiği fiil tabanını ettirgenlik işleviyle genişletir. Ettirgen çatıda en az iki özne vardır. "*Bu çatının en bariz özelliği iki farklı öznenin bir cümle yapısı içinde bulunmasını sağlıyor olmasıdır.*" (Delice, 2002, s. 199). Ettirgen çatının iki özneli biçimi en yaygın ettirgenliktir:

"Züğürtlükten, telefonumuz kesildi mi ona bir selam yollar *açtırdık.*" (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

"Maksadı beni kendisine *acındırıp* tekrar benimle barışmaktı." (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

"Başkan yazıcıya bir şeyler *yazdırdı.*" (Y. Atılğan, TDK, BTS).

1.32.1.1.1.2. Üçüncü Yapan Özne

Üç öznel ettirgenlikte ‘yaptıran’, ‘aracılık eden’ ve ‘yapan’ olmak üzere zincirleme üç özne söz konusudur. Katmerli ettirgenlik (Çotuksöken, 1991, s. 47) de denilen bu kullanım, çok yaygın değildir:

Misafirleri için ona yemek *pişirttirmesini* söyledi.

Paramız yeterse üç ay içinde *bitirttiririz*.

Siparişleriniz bizim aracılığımızla *getirttirilecek*.

“Camı ben mi *kırdırttırmışım?*” (Gülsevin, 1999, s. 209).

1.32.1.1.2. Oldurgan Çatı Eki

-Dir eki, kılış fiillerini -derin yapıda barındırdıkları nesneyi başka bir varlık üzerinde ortaya çıkarmak suretiyle- oldurgan yapar (Delice, 2009b, s. 111). Yücel, ekin oldurganlık ve ettirgenlik işlevlerini oldurgan çatının tanımını yaptığı şu ifadelerle birbirinden ayırır: “*Öznenin nesne üzerinde doğrudan etkili olduğunu gösteren çatıdır. Genellikle geçişsiz fiillere -Ar-, -Dir-, -Ir-, -(I)t- eklerinden biri getirilerek kurulan bu çatıda cümleye, yönelme hâlinde (‘aracılığıyla’ işlevinde) bir başka kişi katılamaz.*” (1999, s. 183):

“Bilmiyorum; fakat, bu Müfit meselesi beni *bıktırdı*.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Zeynep’i o sel yatağından, yağdan kıl çeker gibi *indirdi*.” (Y. Kemal, TDK, BTS).

“Hafif sesli bütün aletleri *susturup* davulu sabaha kadar vurdurmak istiyorum.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

1.32.1.1.3. Kılışlama Eki

Oluş fiillerini kılış fiillerine dönüştürür. Çatı kavramı, kılış fiilleri için geçerlidir. Oluş fiillerinin ettirgenlik, dönüşlülük, işteşlik, edilgenlik gibi çatı kategorilerini ifade edebilmesi için öncelikle kılış fiiline dönüştürülmesi gerekir. Zaten oluş fiilleri -t, -Dir, -Ar, -r ekleriyle doğrudan çatı kategorilerini ifade edemezler. “*Bir oluş fiili doğrudan çatı eki alamaz. Çatı eklerinden birini alabilmesi için, önce ettirgenlik ekinden biri ile kılış fiiline dönüştürülmesi gerekir.*”

Daha sonra, temel işleviyle kullanılan ettirgenlik ekini alabilir.” (Delice, 2002, s. 196).

“Turhan mütemadiyen babasına, amcasına mektuplar *yağdırıyor.*” (A. H. Müftüoğlu, TDK, BTS).

“Parmağının ucuna kadar gelen alevi yere atıyor, terliğiyle basarak *söndürüyor.*” (P. Safa, TDK, BTS).

“En büyük bahtiyarlık yasını *dindiremez,*

Baba, benim kalbime sensiz kimse giremez.” (F. N. Çamlıbel).

“Sızıntıları *durdurmadan,* bir önlem almadan ne diye bütün kitapları, eşyaları taşıdık ki!” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

1.32.2. Durum Eki

1.32.2.1. Yüklem Durumu Eki (Bildirme Eki)

Eski Türkçe ‘tur-’ yardımcı fiiline geniş zaman eki -Ir’ın getirilmesiyle oluşmuş ‘durur’ kelimesinden çıkmıştır (Ercilasun, 1997, s. 41; Torun, 2003, s. 111; Savran, 2008, s. 164; İlhan, 2009, s. 1581; Hatipoğlu, 1974a, s. 162; bk. dipnot).

Yardımcı fiil kökenli bu ek, isimleri geniş zaman (şimdiki zaman) kipi III. şahıs çekimiyle yüklemleştirir; fiillerin ek-fiil çekimini sağlar veya cümlede öge pekiştirir. Savran (2008), ekin ihtimal bildirme ve pekiştirme işlevlerinin daha belirgin olduğuna işaret eder: “*Bu ekin şimdiki zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal işlevleri vardır ama çok defa bu üç işlev birbirine karışmış ve hatta asıl işlev olan şimdiki zaman ifadesi artık pek hissedilmez olmuştur.*” (s. 168). -Dir eki, eklendiği fiili yüklemleştirirken onu başta pekiştirme ve olasılık olmak üzere çeşitli anlam ilgileriyle donatır. Ek, cümlede veya birlikte kullanıldığı kip eklerinde zaten belli belirsiz var olan çeşitli anlamların net olarak ortaya çıkmasını sağlar (Yaman, 1999, s. 130, 131).

1.32.2.1.1. İsimleri Yüklemleştirme

1.32.2.1.1.1. Pekiştirme / Kuvvetlendirme

Yüklemleştirdiği isimleri ‘kesinlik’ anlam ilgisiyle pekiştirir:

“*Yalandır* kaygısız olduğum yalan.” (C. S. Tarancı).

“*İnsandır* sanıyordum mukaddes yüke hamal.” (N. F. Kısakürek).

“Sevmek kimi zaman rezilce *korkuludur*.” (A. İlhan).

1.32.2.1.1.2. Kuvvetli Olasılık

-Dir eki, eklendiği yargıda konuşanın kanaatinin kuvvetli olasılık taşıdığını anlatır:

Bu saatte her yer *kapalıdır*.

“Uçun kuşlar uçun doğduğum yere;

Şimdi dağlarında mor sümbül *vardır*.” (R. T. Bölükbaşı).

Acıkmışındır, yemek hazırlayayım.

1.32.2.1.2. Füllerin Ek-Fiil Çekimini Yapma

Sadece öğrenilen geçmiş, şimdiki, gelecek zaman ve gereklilik kiplerinin ek-fiil çekimi vardır. Ekin işlevi, cümlenin barındırdığı diğer belirleyici unsurlara göre de değişmektedir. Cümlede ‘mutlaka, kesinlikle’ gibi ifadeler veya daha başka netlik unsurları varsa ek de buna paralel olarak kesinliği pekiştirir. ‘Belki, herhâlde’ gibi olasılık ifadeleri içeren cümlelerde de ek, bu ifadeler doğrultusunda ihtimal belirtir:

1.32.2.1.2.1. Pekiştirme / Kesinlik

Sonuçlar yarın saat üçte *açıklanacaktır*.

Bu konu burada *bitmiştir*.

“Şunca yıllık yazarlık hayatımda, hikâyelerimin önemli karakterleri daima isimleriyle beraber *doğmuşlardır*.” (E. Işınsoy, TDK, BTS).

1.32.2.1.2.2. Olasılık / Tahmin

Bu saatte *uyuyordur*.

Sanmıyorum, sizi *görmemiştir*.

Bu kardan sonra yollar *kapandıdır*.

1.32.2.1.2.3. Beklenti

Eklendiği yargıda genelleme veya sürerliğe dayalı beklenti ifade eder:

Bu kadar çabadan sonra size hak *verecektir*.

Bu ihmalden sonra istifa *etmelidir*.

Hizmetlerimiz herkesin işini *kolaylaştıracaktır*.

1.32.2.1.3. Öge Pekiştirici

Bildirme eki, cümlede özne, nesne veya zarf tümlecini yüklem durum ekinin pekiştirme işleviyle pekiştirir. Bu ekle pekiştirilmiş ögeler, yargı bildirmez; başka bir yargının tamamlayıcısıdır. Ek, ögelere kuvvetlendirme, pekiştirme, süreklilik anlamı katar (Torun, 2003, s. 115). Aynı kullanıma Delice (2002) de değinir:

“Ek-fiil bazen de isimlere yüklem yapma işleviyle değil de eklendiği isme sürerlik gibi anlam ilgileri katarak pekiştirme işleviyle gelmektedir. Bu durumda ek-fiillerin eklendikleri isimler yüklem değildirler. Cümle içinde özne olan isme gelmişse özne, nesne olan isme gelmişse nesne pekiştirilmiş demektir. ‘Sınıfta bir gürlüdüDür başladı.’ Örneğinde -Dir ek-fiili özneyi pekiştirmiştir.” (s. 201).

Sadece cümlenin değil yan cümlenin de ögeleri bu ekle pekiştirilebilir. Özne ve nesne olarak pekiştirilen yapılar ‘bir’ sıfatı ile kurulmuş sıfat tamlaması şeklindedir:

1.32.2.1.3.1. Özne pekiştirici

Bir gülmedir tuttu bizi.

Bir seldir alıp götürdü her şeyimizi.

Bir cahilliktir etti işte.

1.32.2.1.3.2. Nesne Pekiştirici

Bir masaldır anlatıp duruyorsun.

Bir türküdür tutturdun.

Bir hediyedir aldık işte.

1.32.2.1.3.3. Zarf Tümlenci Pekiştirici

1.32.2.1.3.3.1. Süreklilik

Zaman ifadelerine veya zarf olarak kullanılan kelimelere gelerek ‘beri’ anlamıyla geçmişte bir noktada başlamış ve sözün söylediği ana kadarki süreci süreklilik ve bazen abartmayla anlatır:

Üç gündür doğru dürüst uyumuyoruz.

Çoktandır görüşmüyoruz.

Yıllardır kahrımızı çekiyorsun.

1.32.2.1.3.3.2. Tekrarlama

Sayı ifadelerine gelerek tekrarlama anlatır. Ek, sayı ifadesinde ‘kez’ sözünü karşılar:

Ellidir söylüyorum, geç kalma diye.

İkidir dediklerimi unutuyorsun.

Kaçtır arıyorum, cevap veren yok.

1.32.3. Dönüştürücü Ek

1.32.3.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Ekin bu işlevi karşılayan biçimi işlek değildir. Birkaç harekete dayalı yansıma bildiren kelimeyi bir kısmı ikileme şeklinde kullanılan zarflara dönüştürmüştür. Bu zarfların çoğunda -DİR, yansıma ifade eden sözcükle kaynaşıp kalıplaşmıştır. Atalay, ‘yaldır’ kelimesinin kökünü ‘parlak’ anlamında ‘yal’ olarak verir (1942, s. 88). Atay ise kelimeyi ‘yalt’ yansıma sözcüğüne dayandırır (2006, s. 10).

“Bütün eşyamızın *paldır küldür* uçurumlardan yuvarlandığını gayet iyi hatırlarım.” (B. R. Eyuboğlu, TDK, BTS).

Yaldır yaldır yanıyordu şehrin ışıkları.

“Makine *haldır haldır* işliyor.” (TDK, BTS).

1.33. -Dİz

Yapısına göre birleşik bir ek olduğu izlenimi vermektedir. Oldukça eski bir ektir. “*Herhalde Eski Türkçeden daha eski döneme ait bir ek türü olmalıdır.*” (Korkmaz, 2003, s. 47). Türkçede -s ve -z, çokluk ya da ikizleme bildirir (Hatipoğlu, 1974b, s. 335). Örneklerdeki çokluk anlatımı yapıdaki -z’nin Eski Türkçedeki bu çokluk eki olduğunu düşündürmektedir. Hatipoğlu’na göre ise ekin aslı ‘-dİr’ olabilir (1974a, s. 62; 4 numaralı dipnot).

1.33.1. Yapım Eki

1.33.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

İşlek bir ek değildir. Bünyesinde kaynaşık kalıplaştığı ışık ve parlaklıkla ilgili birkaç kelimedede vardır. İsimlerden onların bildirdiği ışık ve parlaklıkla donanmış isimler yapmıştır. Hatipoğlu (1974a, s. 63) ve Çotuksöken (1991, s. 47) ‘gündüz’, ‘yaldız’, ‘yıldız’; Korkmaz (2003, s. 47) ‘kunduz’, ‘yıldız’ kelimelerinde -Dİz ekinin isimden isim yapma eki olarak bulunduğunu belirtirler:

“Tan yeri ağarmış, *gündüz* olmaya başlamıştı.” (A. H. Müftüoğlu, TDK, BTS).

“Cebirde, geometride, fizikte sınıfımızın *yıldız* idim.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

1.34. -ebe

1.34.1. Yapım Eki

1.34.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Eker (2010, s. 325), ‘göçebe’ kelimesinde bu ekin olduğunu söylemektedir. ‘Göçebe’ kelimesi ‘göç’ ve ‘oba’ kelimelerinin birleşmesinden oluşmuşsa bu ekin varlığından söz edilemez. ‘Eş ve Yakın Anımlı Kelimeler Sözlüğü’ (TDK, <<http://www.tdk.org.tr/>>, erişim: 08.07.2020), ‘göçebe’ kelimesinin eş anlamlıları olarak ‘*göçkün*, *göçer*’ sözcüklerini vermektedir. Bu anlamlar, kelimedede ‘oba’ sözcüğünden çok ‘-ebe’ ekinin varlığına işaret etmektedir:

“Karakaçanları, sürüleriyle dağ dağ dolaşan *göçebe* çobanlarıdır.” (A. Haşim, TDK, BTS).

1.35. -GA

1.35.1. Yapım Eki

1.35.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-GA eki, isimlerden ‘o ismi tasvir’e dayalı sözlüksel birimler yapar. Bu ekle türetilmiş isimlerin bir kısmında ek, kökle kaynaşmıştır:

“İki gün sonra yönetici bir *genelge* yayımladı.” (Ç. Altan, TDK, BTS).

“*Omurgası* çürümüştü, sintinesi su eden eski bir gemide gibi sulan durgun bir limanın rıhtımına bağlanmıştır.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Benim Hak’tan *özge* sevdiğim mi var?” (Karacaoğlu, TDK, BTS).

“*Başka* bir şeyi daha aklıma iyice sokuyordum.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Efsanevi asi kız *imgesine*, bu imgenin kararlı ödünsüzlüğüne kavuşabilirdi.” (M. Mungan, TDK, BTS).

1.35.1.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden, o fiilin anlamına ilişkin isimler yapar. Fiilden türemiş isim, türetildiği fiildeki hareketi yapanı veya harekete maruz kalanı ifade eder. Bunlar -genellikle- eşya, alet, unsur ifade eden isimlerdir. Bir kısmında ek, kelimeyle kaynaşmıştır:

“Bu, yeterince cesur olamadığının bir *göstergesi* olabilir.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“Maddeden mi nereden geldiği belirsiz olan bu kıymet son tahminime göre bazı *bölgelerin* toprak mahsulündendir.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Hasta bakıcının elinden *süpürgeyi* kaparak ut gibi çalmaya başlamış.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

1.36. -GAÇ

Yapı ve kökeni tam olarak bilinmemektedir. Sözcük kökenli veya birleşik yapılı bir ek olabilir. Yıldız, yaptığı çalışmada ekin kaynağı hakkında

'ağaç > -GAç, -GAç >< -cAk, -GAç ~ -GIç, -GAç ~ -mAç, -GA+ aş > -GAç ve -GA+cI > -GAç' olmak üzere altı ihtimalden söz eder (2011, s. 118-120). Banguoğlu ise fiile gelen '-ge' ve küçültme eki '-eç'in birleşmesiyle oluşmuş olabileceği görüşündedir (2007, s. 239).

1.36.1. Dönüştürücü Ek

1.36.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-GAç eki, fiilleri -genellikle- huy, yaratılış ifade eden sıfatlara dönüştürür:

Üşengeç biri olup çıkmıştım.

"Bunlar çoğunlukla çekingen, *utangaç* olurlardı." (A. Kutlu, TDK, BTS).

"Çınar *yalingaç* ağaçlardandır." (TDK, BTS).

Eringaç biri değildim.

1.36.2. Yapım Eki

1.36.2.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden genellikle eşya, alet, araç ve nesne adları yapar. -GAç eki, bazı fiillerle kaynaşık kalıplaşmıştır.

Dilde sadeleştirme çalışmaları çerçevesinde bu ekle yapılmış, türetmeden ziyade uydurma diyebileceğimiz ve benimsenip kullanılmamış kelimeler de vardır.

"Deniz kenarında bu meşalelerle korkunç *kıskaçlı* büyük pavuryalar topladıkları görülüyor." (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

Birkaç odaya girip *delgeç* sordu.

Balığın tazesini *solungaçlarından* belli olur.

Atalay (1942, s. 132), Çotuksöken (1991, s. 53) ve Hatipoğlu (1974a, s. 64) bu ekin '*ilgeç*' kelimesinde fiilden isim yapma eki olduğunu ileri sürerler.

1.37. -GAl

1.37.1. Dönüştürücü Ek

1.37.1.1. Sıfata dönüştürücü ek

Kullanım yaygınlığı olmayan birkaç kelimedede eklendiği fiilin anlamını özellik olarak taşıyan sıfatlar yapmıştır. “*Fiile kabiliyet anlatan sıfatlar yapar.*” (Banguoğlu, 2007, s. 239):

“*Seçgel elmaları sepete koy.*” (TDK, BTS).

“*Bazı ağaçlar döngel oluyor.*” (TDK, BTS).

1.37.2. Yapım Eki

1.37.2.1. Fiilden İsim Yapma Eki

‘Tutkal’ kelimesinde ekin varlığı düşünülebilir. Atalay’a göre kelime, ‘tut-’ fiilinden türemiştir (1942, s. 177). ‘Yazım Kılavuzu’nda sözcük, emir kipinde sözcüklerden oluşmuş birleşik kelimelere örnek olarak verilmektedir (TDK, 2012, s. 19). Sözcük, ‘tut-’ ve ‘kal-’ fiillerinden oluşmuş birleşik kelime ise -GAl ekinin yapım eki işlevi yoktur.

Tahtanın her iki yüzüne *tutkal* sürdü.

1.38. -GAn

Kaynaşma ürünü bir birleşik olduğu izlenimi vermektedir. “*Ekin fiilden sıfat isimleri yapan -GA ile başka yapılarla kalıplaşmaya çok müsait olan -n vasıta hâli ekinin kaynaşmasıyla meydana gelmiş olabileceği akla yakın durmaktadır.*” (Akar, 2004, s. 86).

1.38.1. Dönüştürücü Ek

1.38.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiilleri vasıf ifade eden sıfatlara dönüştürür. Bu sıfatlar, ‘süreklilik’ ve ‘fazlalık’ (Akar, 2003, s. 106) anlam ilgileriyle davranış türü, alışkanlık, huy, özellik gibi anlamlar yüklenmiştir:

“*Bundan başka saygılı, temiz ve çalışkan bir kızdı.*” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Tütün yaprakları sıcakta *yapışkan* bir su salar.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

1.38.2. Yapım Eki

1.38.2.1. İsimden isim yapma eki

-GAn eki, İsimden isim yapma eki olarak işlek bir ek değildir. Birkaç isimden yeni sözlüksel birimler yapmıştır:

“Cep delik, *cepken* delik.” (O. V. Kanık).

“Rıhtıma kurumak üzere *yelkenler* serilmişti.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Yeni müsteşar, yarın daire *başkanlarını* olağanüstü toplantıya çağırılmış.” (A. Ümit, TDK, BTS).

1.38.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Ekin bu kullanımı sığara dönüştürücü işlevine dayanır. Ek -bitki, hayvan adlandırmalarından terim yapmaya- geniş bir kullanım çeşitliliğine sahiptir:

“Bu ulu ağaç yerlerde sürüne sürüne kurudu ve etrafını dikenler, *ısırganlar* bürüdü.” (A. H. Müftüoğlu, TDK, BTS).

“Bu sanatçıların çoğunun başarısında dış ülkelerde edindikleri sahne görgü ve kültürü *etken* olmuştur.” (M. And, TDK, BTS).

Not: ‘*Üçgen, dörtgen, altıgen, beşgen*’ gibi terimlerde geçen ‘GAn’ ek olmayıp Batı dillerinden (Fr. Tri-gone < Yunanca gonia: ‘köşe’) alınma bir yapıdır (Banguoğlu, 2007, s. 240).

Yapısında ‘-GAn’ eki bulunan ‘*sıçan, tavşan, yalan*’ gibi kelimelerde kaynaşık kalıplaşmadan dolayı ekin varlığı belirsiz hâle gelmiştir. “*Eski Türkçeden birçok -gen adları bize damak seslerini yitirip gelmişlerdir: kazan > kazan gibi sıçan, tavşan, yalan.*” (Banguoğlu, 2007, s. 234).

1.39. -GI

1.39.1. Dönüştürücü Ek

1.39.1.1. Fiile Dönüştürücü Ek

‘Çapkımak’ fiilinde vardır. ‘Türkçe Sözlük’ (TDK, 2005), fiilin anlamını “*enini boyunu ölçmek, çaplamak*” olarak verir.

1.39.2. Yapım Eki

1.39.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapma eki olarak işlek bir ek değildir. Birkaç kelime kalıplaşmış olarak vardır:

“Bu, içinde doğduğu, geliştiği, biçim kazandığı topluma *özgü* dildir.” (N. Uygur, TDK, BTS).

Türkiye Türkçesinde *gözgü* yerine ayna ifadesi kullanılmaktadır.

Buraların tek gübresi hayvan *dışkı*sıdır.

1.39.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

-GI eki -genellikle- kılış fiillerinden ‘yapılanı, yapma veya yapma işini’ karşılayan isimler yapar. Eşya, alet, araç ve nesne adından soyut kavramlara, mastar ifadesine kadar ekin geniş bir işlev çerçevesi vardır: “*Ekimiz, Eski Türkçeden başlamak üzere, zamanımıza kadar, bütün Türk şivelerinde fiilin bildirdiği manadan mücerret mefhumlar meydana getirir. Bu mana fonksiyonu o kadar ileridir ki bazan Türkiye Türkçesindeki -mak, -mek mastar (infinitivus) eki yerine kullanıldığı görülür.*” (Mansuroğlu, 1953, s. 342).

“Bakmak için *algılarımız* yeter, görmek içinse salim bir kafa, ayıklık, şuur gereklidir.” (İ. Özel, TDK, BTS).

“Seni hep çok sevecek ama verebileceğinden fazla *sevgi* beklemeyecek karşılığında.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Bu kâğıda üç *çizgi* çektir.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

1.40. -GIÇ

1.40.1. Yapım Eki

1.40.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden, yapmaya maruz kalan nesne, yapan veya olanı anlatan isimler yapar. Eklendiği fiilin ürünü isimler yapar. Bu isimlerin bir kısmı sıfat olarak da kullanılır. Bu sıfatlarda ek, sıfata dönüştürücü işlevinin ötesinde sözlüksel birim yapma işlevine sahiptir:

“Başkasını seçselerdi, o kaptan, ben de seve seve *dalgıç* ya da hava verici makineci olurum.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“Hayatın *başlangıcı* gibi sonu da bir ninni, masal ve uyku ihtiyacını duyuyor.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Bazı *bilgiç* hekimler dillerinin makarasını çözerler, tıptan anlamayan hastalarına tıbbi ıstılahlar kullanarak dert anlatırlar.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

1.41. -GIn

1.41.1. Genişletme Eki

1.41.1.1. Fiil Genişletme Eki

‘Yutkun-’ fiilinde vardır. Ek, ‘yut-’ fiilini dönüşlülük işleviyle genişletmiştir. Banguoğlu’na göre ekin bu işlevini karşılayan biçimi, bir birleşik olabilir: “*Berkitme fiilleri yapan fiile ek -ik- üzerine -in- dönüşlü çatı ekinin gelmesiyle oluşmuş olabilir.*” (2007, s. 279).

“Annem kelimelerini *yutkunuyor.*” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

1.41.2. Dönüştürücü Ek

1.41.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Kılış fiillerinden, edilgenlik; oluş fiillerinden, etkenlik ifade eden sıfatlar yapar. Bu sıfatlar, pekiştirmeye dayalı ‘abartma’, ‘çokça sahip olma veya yapma’ anlatır. -GIn eki, edilgen çatıda -mİş (Gülsevin, 2007, s. 135; Zülfikar,

2011a, s. 89) ve / veya -k (Gencan, 2007, s. 262) sıfata dönüştürücü eki işlevi taşır:

“Her hadisenin rüzgârı onun *gergin sinirlerini* derin derin sarsmıştır.” (İ. A. Gövsa, TDK, BTS).

“Kalbinden vurulmuş gibi kendini cansız, *bitkin bir vaziyette* koltuğa atmıştı.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Benim *küskün talihimin* bana verdiği ızdırap yeter.” (E. İ. Benice, TDK, BTS).

1.41.3. Yapım Eki

1.41.3.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-GIn, eklendiği fiil tabanından, o eylemin ürünü isimler yapar.

“*Yangın* yaklaştığı için yaverleri ve dostları telaşa idi.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“*Sürgünlerde* çile dolduruyordu en güzel yaşında.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Bu dört kişi güç bela *baskından* kurtulup bana sığınmış.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.42. -Glr

1.42.1. Genişletme Eki

1.42.1.1. İsim Genişletme Eki

-Glr eki, işlek değildir. Yansımalara gelerek onlardaki ses taklidini ‘süreklilik’ işleviyle genişletir:

“Fıçılar *tangır tungur* yuvarlandı.” (TDK, BTS).

“Aşağıdan çöpçülerin sesleri, boşaltılan varillerin *tangirtısı*, motorun homurtusu yükselirdi.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Atlı araba ormanın içinden geçen ince bir yolda *çingırak* sesleriyle uzaklaşıyor.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

1.42.2. Dönüştürücü Ek

1.42.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

Banguoğlu, ekin bu işlevi karşılayan biçimini birleşik bir yapı olarak değerlendirir. “-ir- isme fiil ekinin -k ile kapanan iki heceli bir isme gelmesinden (sümük) gibi birleşme yoluyla doğmuş olmalıdır (sümük-ür- > süm-kür-).” (Banguoğlu, 2007, s. 213). Genellikle yansımaları fiile dönüştürür. -Gİr ekinin geldiği bu yansımaların çoğu, tek başına kullanılmamaktadır:

“Kahkahayla karışık bir sesle merdivenden aşağı *haykırdım*.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Suya en başköşeyi ayırmalarımın nedeni de iyi suyun, hemen hemen memleketimizin dört bucağından *fişkırmasıdır*.” (S. Birsnel, TDK, BTS).

“Böyle *tükürük* saçtığına bakılırsa ya politikadan konuşuyor ya birini batırıyordu.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Heyecandan bir çocuk gibi *hıçkırıklarla* sarsılıyordu.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

1.43. -gil

Yapı ve kökenine dair değişik görüşler vardır. Birleşik ek izlenimi vermektedir. Ersoy’a göre ekin kökeni, ev, aile anlamına gelen Çuvaşça ‘kil’ kelimesidir: “Bütün bu anlatılanlardan hareketle; annemgil, dayıngil, babasıgil gibi yapılarda görülen ve bünyesinde çokluk anlamı taşıyan Oğuz grubu lehçelerindeki (Türkmençe dışında) +gil ekinin Çuvaşçada ‘ev, aile’ manasına gelen kil ile aynı veya akraba bir kelimedenden geldiğini söylemek kanaatimizce yanlış olmayacaktır.” (2007, s. 27). Demirtaş, -gil ekinin -ki aitlik eki ve -l isimden isim yapma ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşünün bir kelimedenden doğmuş olabileceği ihtimalinden daha zayıf olduğunu ileri sürer (2006, s. 75). Gülsevin ise -gil’in ekleşmiş bir edat olduğu düşüncesindedir (2004, s. 1273).

1.43.1. Genişletme Eki

1.43.1.1. İsim Genişletme Eki

Şahıs, akrabalık, unvan, bitki, hayvan vs. adlarına gelerek ‘ilgi’ ifadesiyle grup, aile ve bunlara mensubiyet anlatır. Kullanımı ağızlarda daha yaygındır (Demirtaş, 2006, s. 74). Yazı dilinde ‘-gil’ yerine ‘-lar’ eki daha çok tercih edilmektedir.

1.43.1.1.1. Aile ve Akrabalık

Şahıs, akrabalık ve unvan adlarında aile ve bireylerini topluluk olarak ifade eder:

Halamgil buraya taşındı.

Aligil uğramadı.

1.43.1.1.2. Türdeşlik

Genellikle bitki ve hayvan türlerinde kategori ve tür özellikleri bakımından aynı olan topluluk ve aile ile bunların mensuplarını anlatır. Bu ifadeler, çoğu zaman terim olarak kullanılır ve bilimsel sınıflandırmayı ifade eder. Türdeşlik anlatımında ekin çokluk eki ‘-lar’ olarak ‘-giller’ şeklinde kullanımı yaygındır:

Yörede *turunçgillerden* mandalina üretimine ağırlık veriliyor.

Aslan da *kedigillerdendir*.

1.44. -I

1.44.1. Genişletme Eki

1.44.1.1. Fiil Genişletme Eki

-I eki, eklendiği fiili, ‘tekrar ettirerek sürdürme’ işleviyle genişletir. Bu ekle genişletilen fiil sayısı fazla değildir. Eker (2010, s. 334) ekin işlevini, ‘*kuvvetlendirme çatısı eki*’ olarak adlandırır:

“Tarlayı otlar *bürümüştü*.” (N. Nâzım, TDK, BTS).

“Diyar diyar beni aldı;

Sürüdü gönlüm *sürüdü*.” (Âşık Veysel, TDK, BTS).

“Avrupalılar, medeni bir adamı ‘*kazıyacak*’ olursanız altında gorili bulursunuz, derler.” (H. C. Yalçın, TDK, BTS).

“Gel beni *çitile*, bana vur tokuç.” (B. K. Çağlar, TDK, BTS)

1.44.2. Durum Eki

1.44.2.1. Tümleç Durumu Eki

Kaynaklarda daha çok belirtme, yükleme, yapma, etkilenme durumu olarak adlandırılan tümleç durum eki -I, kılış fiillerinin zorunlu ögesi olan nesneyi belirtme görevini üstlenir. Eke dair yapılan farklı adlandırmalar, ekin işlev çeşitliliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, durum ile bu durumu karşılama işlevine sahip eki ayrı değerlendirmek gerekir (Boz, 2007, s. 17). Böylece, terim kargaşasının ve ekin mahiyetini adlandırmayla sınırlandırmanın önüne geçilebilir.

1.44.2.1.1. Gösterme İçeren Belirtme

Kılış fiiline maruz kalan ve kılış fiilinden etkilenen isim unsurunu belirtir. Bu isim, söz dizimsel yapı içinde cümlenin veya yan cümlenin belirtili nesnesi görevindedir:

“Her kaybettiğinde *kazanan yanlarını* sevdim.” (İ. Sadri).

“*Dağı* tanıyan nasıl tanımaz *uçurumu*?” (N. F. Kısakürek).

“*Taşı* deler mızrağımın temreni.” (Dadaloğlu).

“Gündüzler size kalsın, verin *karanlıkları!*” (N. F. Kısakürek).

1.44.2.1.2. -DAn Durum Eki İşleviyle Belirtme

-I eki, -DAn durum ekiyle de karşılanabilecek anlatımla nesneyi belirtir. Bu kullanımda, nesne ve belirtme görevini -DAn durum eki de üstlenebilir (Boz, 2004, s. 506):

“*Ellerini* öptüm.”

“*Omuzlarını* tuttu; *bildiklerini, gördüklerini* biraz anlat.” dedi.

Hâlimizi anla.

1.44.2.1.3. -A Durum Eki İşleviyle Belirtme

Eklendiği ismi yönelme anlatarak belirtir. Bu kullanımda -I eki, -A durum ekiyle ortak işleve sahiptir:

“Dağlar dağladı beni / Gören ağladı *beni*” (türkü sözü).

Neden *dersini* çalışmadın?

Atı binmeye vakit kalmadı, bizi yakaladılar.

Not: ‘*Daveti / e* teşrif’, ‘*şartları / a* haiz’ ifadelerinde -I eki yerine -A ekinin kullanımı yanlıştır. Burada -I eki, yönelme işlevinde değildir.

1.44.3. Dönüştürücü Ek

1.44.3.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Genellikle, fiil genişletme eki -I almış fiilleri, sıfat-fiil eki işleviyle sıfatlara dönüştürür. Ek, bu sıfatlarda -mİş sıfat-fiil ekiyle yer değiştirebilecek bir anlatıma sahiptir. “*Fiilden isim yapan -I eki, örneklerden de anlaşıldığı gibi sıfat-fiil eki olarak kullanıldığında işlev bakımından -mİş ekine çok yakındır. Dolayısıyla, -I eki geçmiş zaman sıfat-fiili türetir.*” (Karadoğan, 2008b, s. 62):

“*Basılı oyunlar* sakıncalı görülünce yok ediliyordu.” (M. And, TDK, BTS).

“Aynanın önünde *dizili kadınlar*, tırtıklı, turuncu, kocaman bigudiye baktılar sempatiyle.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Hiç olmazsa unutmamak isterdim;

Eski geceler, sevdiklerimle *dolu odalar...*” (Z. O. Saba).

1.44.3.2. Zarfa Dönüştürücü Ek

1.44.3.2.1. Durum

Genellikle, fiil genişletme eki -I’den sonra gelerek zarf-fiil eki işlevi ve ‘olarak’ anlam ilgisiyle fiili zarfa dönüştürür:

Gözleri döşemeye *çakılı* düşünüyordu.

“Kaymakamlık odasında bile seccadesi *yayıltı* dururdu.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

1.44.3.2.2. Tarz / Biçim

Özellikle halk edebiyatı ürünlerinde zarf-fiil eki -A'ya koşut bir kullanımı vardır. Bu ekle yapılmış zarflar -genellikle- yineleme veya tekrar öbeği bünyesinde dir:

“Güzel, ne güzel olmuşsun

Görülme yi görülme yi.

Siyah zülfün tel tel olmuş,

Örülme yi örülme yi.” (Karacaoğlan).

“Çıktım Kozan’ın dağına

Karı *dizleyi dizleyi.*

Yaralarım göz göz oldu,

Hekim *gözleyi gözleyi.*” (Dadaloğlu).

1.44.4. Kurucu Ek

1.44.4.1. Belirtisiz İsim Tamlaması

III. tekil şahıs iyelik eki olarak (-I / -sI) belirtisiz isim tamlaması / iyelik grubu kurar. -I iyelik eki, ünlüyle biten kelimelere getirildiğinde kendisinden önce artık, eke ait bir parça olarak değerlendirilen -s ilave sesi gelir.

1.44.4.1.1. Aitlik / Mülkiyet

-I kurucu ekinin temel anlamsal işlevi mülkiyet, sahiplik ve aitlik bildirmektir:

“Sivas’ta [*Ulu Cami avlus u*]nda çocuklar.” (Y. B. Bakiler).

“[*Gök parças ı*], [*dal demeti*], [*kuş tüyü*];

Alıştığımız bir şeydi yaşamak.” (C. S. Tarancı).

[*İnsan hakk ı, hukuku, onuru*] korunmalıdır.

1.44.4.1.2. Öge-Tür ilişkisi

Bu yapılarda ek, bireyi ait olduğu türe bağlar. Bunlarda bir tür ‘özel-genel’ ilişkisi söz konusudur. Tamlanan, tamlayanın açıklayıcısıdır (C. Demir, 2007, s. 1136-1142). Asıl vurgulanan da genel durumun aksine tamlanan değil, türün içinden seçilmiş birey yani, tamlayandır. Ekteki bu ilgi kurma işlevi -bize göre- birtakım yanılmalara yol açmıştır: “*Bu doğrultuda belirtisiz ad tamlamasında yer alan tek ek iyelik değil, ilgi ekidir.*” (Benzer, 2012, s. 1059). Ekin farklı işlevlere sahip olması onun iyelik eki olmasını değiştirmez:

[*Huzur romanı*]’ni üç günde okudu.

İngilizcede [*Ç harfi*] yoktur.

[*İstanbul şehri*], onu da büyülemişti.

“[*Türk milleti*], çalışandır.” (M. K. Atatürk).

1.44.4.1.3. Tamlama-Tür İlişkisi

Ek, bu yapıda tamlamayı, tamlanandaki türün bireyi yapar. Bunlar daha çok birleşik kelime yapısında belirtisiz isim tamlamalarıdır:

[*Ağrı Dağı*], Kars’tan görünür.

[*Fırat Nehri, havzası*] bölgenin en önemli su kaynağıdır.

[*Bereket Lokantası*]’nda buluşacaktık.

[*Parmak üzümü*], köyün tek gelir kaynağıydı.

1.44.4.1.4. Sıfat İlişkisiyle Vurgulama

Bu yapılar, daha çok ters çevrilmiş sıfat tamlaması niteliğindedir. Sıfat tamlaması şeklinde söylense isim vurgulanmış olacaktır. Sıfatı vurgulayabilmek ihtiyacından doğmuş yapılar olduğunu düşünülebilir:

[*Kapıcı dengesizi*] bunları uydurmuştur.

[*Ayşe biçaresi*] ne yapsın?

[*Murat çapkını*]’ni gören var mı?

1.44.4.1.5. Gösterme / Belirtme

Gösterme işleviyle tamlayansız tamlamalar kurar. Tamlanan, tek başına kalıplaştığından birçok kullanımı derin yapıdaki tamlayanla düşünmek, ifadenin hâlihazırdaki geçerli anlamından sapmaya yol açar. Kalıplaşma ekle birlikte olduğundan tamlanan eki aitlik, mensubiyet, iyelik bildirme temel işlevlerinden sıyrılıp gösterme, işaret etme işlevini karşılar olmuştur (Korkmaz, 2003, s. 262):

‘Çoğu’ ve ‘kimi’ kelimeleriyle kurulan ‘*çoğu zaman, çoğu insan, kimi gün*’ gibi -genellikle- ters çevrilmiş isim tamlaması şeklindeki sıfat tamlamalarında da ek belirtme işlevindedir.

Burada *Türk’ü, Laz’ı, Çerkez’i, Arap’ı, Kürt’ü* birlikte savaştı.

Birçoğu kayboldu, *gerisi* burada tutuluyor, *kaçı* sağlam bilmiyorum.

“*Çoğu* gitti, *azı* kaldı.” (N. F. Kısakürek).

Benden *söylemesi*, güzelim İstanbul’a yazık oluyor.

Ya *hepsini* götürün ya da *hiçbirine* dokunmayın.

Klasik ek sınıflandırmasında, zarflara gelen ve onları belirten -lArI ekindeki -I’nın ne eki olduğu tartışmalıdır. Koç (1996, s. 85), Hatipoğlu (1974a, s. 70), Korkmaz (2003, s. 464), Ergin (2009, s. 260) III. tekil şahıs iyelik eki olduğunu; Gülsevin (2007) ise ‘Eski Anadolu Türkçesinde Ekler’ adlı kitabında Kononov’un eki, III. tekil şahıs iyelik eki kabul ettiğini belirttikten sonra “*EAT’deki sabahı kullanışı, TTK’deki sabahları kullanımının paralelidir. Bahis konusu ekin şeklinin, EAT ve TTK’de(ünlü ile biten kelimelere gelişleri hariç) birbirinden ayrılmamasına rağmen, belirtme hâli için +nI ekini kullanan şivelerimizle kontrol edildiğinde, bu gibi örneklerin, hiçbir şüphe bırakmayacak tarzda belirtme hâli olduğu görülür.*” (s. 38) ifadeleriyle söz konusu ekin belirtme eki olduğunu söyler. Bize göre, bu kullanımdaki -I eki, sahiplik bildirme ve kurucu ek özellikleri derin yapıda kalmış, yinelenme zamanını belirtme işlevine sahip III. tekil şahıs iyelik ekidir:

“*Akşamları* gelir incir kuşları;

Konarlar bahçemin incirlerine.” (S. Karakoç).

“Çoban, orada hem yatar hem *gündüzleri* otururdu.” (C. Uçuk, TDK, BTS).

“*Sabahları* tüm işçilerden erken koşup kapıyı açması için tembihledi.” (L. Tekin, TDK, BTS).

1.44.4.1.6. Pekiştirme

İyelik veya -kî temsil eki almış yapıları pekiştirir. Ekin pekiştirdiği bu yapılar zamirdir (Boz, 2013, s. 31, 32):

“Kiminin rengi ak, *kimisi* sarı.” (S. Karakoç).

Seninkisi kalsın.

Bizinkisi daha iyi olmuştu.

Dünküsünden kalmadı.

1.44.4.1.7. Kalıplaşma

Belirtisiz isim tamlaması yapısındaki birleşik kelimelerde kalıplaşmış kurucu ektir. Belirtisiz isim tamlamalarında kurucu ekin bağladığı unsurlar arasındaki bağ kalıcıdır. Bu kalıcı bağdan dolayı bu tamlamalar, birleşik kelime yapılmaya elverişlidir:

Çocukken buralara gelir *kuzukulağı* toplardık.

“İnsan bir *akşamüstü* ansızın yorulur.” (A. İlhan).

Gölün etrafı *firdolayı* çiçeklerle süslüydü.

Samanyolu 'nu ilk kez görüyormuş gibi seyrediyordu.

Günübirliğine buraya gelecekler.

Bu ekle kurulmuş birleşik kelimeler, belirtili isim tamlamasının tamlanan unsuru olduklarında kendi yapılarındaki kurucu eki korur ve tamlama için ayrıca kurucu ek alırlar:

Her ayın ikinci *pazartesi* toplanacağız.

Bölük *onbaştı* sen olacaksın.

Bırakın da *kahvaltısını* yapsın.

1.44.4.2. İyelik Öbeği

Bu kelime öbeğine dair terim birliği sağlanabilmiş değildir. “*İsnat grubu, dayanma (isnat) grubu, yükleme öbeği, isnat (yükleme) grubu, iyelik ad öbeği, iyelikli ad öbeği, iyelik ekiyle kurulan zincirleme sıfat tamlaması, yalın hâldeki isimlerle yapılan isim grupları, -i hâlindeki isimlerle yapılan isim grupları*” gibi terim ve sınıflandırmalarla yapılan adlandırmaları tespit eden Özkan, öbeğe dair farklı yaklaşım ve değerlendirmeleri ele alıp incelemiştir (2001, s. 1-18).

1.44.4.2.1. Deyim

[*Yüzü yumuşak*], [*eli açık*], [*dini bütün*] birisiydi.

[*Gözü yolda*], [*kulağı kapıda*] seni bekledi.

Ziyaretimize [*eli boş*] geldiğini daha görmedik.

1.44.4.2.2. Birleşik Kelime

Eşyaları odaya [*gelişigüzel*] yerleştirdik.

[*Adıyaman*]’a daha önce de gitmiştik.

Yemekte [*karnıyarık*] vardı.

[*Bağrı kara*] bir kuş türüdür.

1.44.4.3. Belirtme Öbeği

‘İsim+ -I (belirtme durum eki) / yalın isim’ yapısında belirtme öbekleri kurar. Sayıları fazla değildir:

[*Okulu teftiş*] ilk işimiz olacak.

[*Çocukları af*], bizim için önemlidir.

[*Kitabı tetkik*] işiyle bizzat ilgileneceğim.

On dakikada [*yüzü aşkın*] kişi toplandı meydana.

1.44.4.4.Sıfat-Fiil Öbeği

Sıfata dönüştürme işleviyle yapısal olarak sıfat-fiil öbeği kurar. Öbeğin tamlayanı, genellikle, -A durum eki alır:

“*[Parlak kâğıtlara sarılı]* kokulu sabunlar getireceğine, kapağı dönerli aynalı kremler alacağına söz verdi.” (L. Tekin, TDK, BTS).

“*[Yerde yumuşak kilimler serili]* geniş odasına bağdaş kurup yerleşiriz.” (A. Erhat, TDK, BTS).

“*[Duvara çakılı]* büyük rakkaslı saati tamire götüren hademe, Reşat'ın omzuna adamakıllı bindirmiş.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

1.44.4.5.Zarf-Fiil Öbeği

Zarfa dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbeği kurar:

“Dostlarından birine kızdı mı onun *[salonda asılı]* duran resmini alır, ayakyolunun duvarına asar.” (S. Birsal, TDK, BTS).

Bu suç *[üzerine atılı]* kaldı.

[Avuçları yumulu] olarak koştu.

[Kolu bükülü] ayakta duruyordu.

1.44.5. Yapım Eki

1.44.5.1.İsimden Fiil Yapma Eki

-I eki, isimden fiil yapma eki olarak işlek değildir. Az sayıda örnekte kalıplaşmış olarak vardır. Çotuksöken (1991, s. 57), ‘*kaşımak, taşımak, şakımak*’; Gülsevin (2007, s. 120), ‘*bayımak, kakımak*’; Banguoğlu (2007, s. 211) ve Korkmaz (2003, s. 114), ‘*kaşımak, taşımak, farımak, çürümek, ışımak, bayımak*’ sözcüklerini ekin bu işlevine örnek olarak verirler:

“Sakin olsam bu sevdadan *farısam*;

Balsız kovan gibi bomboş olurum.” (Âşık Veysel).

“Yarın daha gün *ışımadan* kovduracağım onları obadan.” (Y. Kemal, TDK, BTS).

“Cingan göçmeyince *bayımaz*.” (TDK, BTS).

“Sen toprakta *çürürsün* canım kardeşim!

Ben ayakta.” (B. R. Eyuboğlu, TDK, BTS).

“Baktı ki doktor sakalını *kaşıyarak* susuyor.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“İçlerinde her şeye karşılık bir suçluluk duygusu *taşır*lar.” (T. Dursun K, TDK, BTS).

“Kalk dilber, gidelim bağ arasına;

Şakısın bülbüller, gül incinmesin.” (Karacaoğlu, TDK, BTS).

1.44.5.2. Fiilden İsim Yapma Eki

-I eki, fiilden isim yapma eki olarak oldukça işlektir. Fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu somut ve soyut adlar yapar (Korkmaz, 2003, s. 82). Bir kısmı sıfat olarak kullanılan sözlüksel birimlerdir. Ek, ‘hoşgör-ü, başvuru’ gibi birleşik kelimelerden de isim yapabilir (Zülfikar, 2011b, s. 146):

“Abuk sabukluktan bir çizgi yaratan giysileri, ilginç *takılarıyla* çağdaş bir efsaneydi.” (M. Mungan, TDK, BTS).

“Ziyanımız, *ölçülere* sığmayacak kadar büyüktür.” (R. E. Ünaydın, TDK, BTS).

“Üstelik de *şaşı* olan bu çocuğu ne diye tutup göndermişlerdi?” (E. E. Talu, TDK, BTS).

“Sık ağaçlar arasında yalnız üst katının *çattısı* görünen kırmızı aşı boyalı bir eski eve doğru yürüyorlardı.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Eldeki tüm *veriler*, sızmadan önce gene dayanamayıp onu aradığımı gösteriyor.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Pek az kimseye göstermiş olduğu bir *hoşgörüden* yararlandım.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

1.44.6. Bütünleşik Ek

1.44.6.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

Fiil öbeklerinde ‘*ver-*’ yardımcı fiiliyle tezlik işlevinde kullanılır. Burada “Anlam yükleyici -I eki midir; yoksa, ‘*ver-*’ yardımcı fiili midir?” belli değildir. Çünkü yardımcı fiil, asıl fiille kalıplaşarak kendi anlamı dışında kullanılmaktadır. İlhan (2001), yardımcı fiillerle kullanılan -I’nın bağlayıcı ünlü olduğu görüşündedir: “*Bunlar zarf-fiil ekinde çok fiilleri birbirine bağlayan ve daha çok yardımcı fiille kalıplaşmış olarak kullanılan bağlama ünlüleri olarak değerlendirilmelidir.*” (s. 182). Ancak, bu makaledeki tespitler eleştirilmiş ve söz konusu yapılarda -I ekinin olduğu ortaya konulmuştur (Özçelik, 2002, s. 820-824). Ek ile kelime arasına gelen bağlama ünlüsünün kelimeleri birleştirme görevi üstlenmesi tartışılabilir bir durumdur. Öte yandan, İlhan’ın ‘yardımcı fiille kalıplaşmış olma’ tespiti öncül kullanıma da işaret etmektedir:

“*Uzanıverse gövdem taşlara boydan boya.*” (N. F. Kısakürek).

“*Uzanıp tutuver elimi bir gün.*” (şarkı sözü).

“*Parasızlıktan, ani ve garip bir şekilde geliveren birkaç yüz liralık elektrik ücretini ödeyememiştim.*” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“*Evin, çiftliklerin işlerini eline altıverirdi.*” (N. Hikmet, TDK, BTS).

Yaygın olmasa da aynı sözcüğü yinelemeye dayalı ikili kullanımlar da vardır:

Geli geliver yanıma.

Alı altıver.

Neler olduğunu *deyi deyi*ver bana.

1.44.6.2. Sözcükte Bütünleşen Ek

-I eki, işlev kaybı veya zayıflaması ve kalıplaşma sonucu eklendiği sözcükle bütünleşir. Ek, bu bütünleşmede -genellikle- ‘belirsizleştirme’ işlevine sahiptir. Bir kısmı, ünlem edatı öbeği bünyesinde seslenme ifade eden ünlemlerle bütünleşmiştir. ‘Ötürü’ sözcüğünde -ü zarf-fiil eki eklendiği sözcükle bütünleşmiştir: “*Öt-fiil köküne getirilmiş -Gur çatı eki ile -U zarf-fiil ekinin*

kalıplaşması sonucunda, şekil bakımından aslında zarf olan kelime, edat olarak kullanılmaktadır.” (Sarı, 2000, s. 234):

”Sonunda biz bu hareketimizden *ötürü* on bir ay hapse mahkûm olduk.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

Biri, bana burada ne olduğunu anlatsın.

“Ah, *seni serseri*, rezil, *alçak seni!* Demek bana başkaldırıyorsun!” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“*Vay beni* ağlar mıydum?” (Karadeniz türküsü).

Sizi beni bilmez *sizi*.

Seni hınzır seni, nereye gidersen git.

1.44.7. İlave / Yardımcı Ses

Bazı ekler, kendilerinden önceki yapıya eklenebilmek için önlerine -I ilave sesini alır. Bu ilave sesin kelimenin anlam ve işlevine bir katkısı yoktur; kelimeyi ses, şekil veya telaffuz yönünden düzenleme görevi vardır:

“Onun derslerinde *biricik* zaman ve mekân ölçüsü diyalogdur.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Ne dönüp *duruyor* havada kuşlar!” (C. S. Tarancı).

“Zamanımızın Fransız romancıları da bir hayli işi *azıtmış* durumdadırlar.” (B. R. Eyuboğlu, TDK, BTS).

“Cep *delik*, cepken *delik*.” (O. V. Kanık).

1.45. -Im

‘Ben < men’ şahıs zamirinin gramatikleşmesi sonucu oluşmuş sözcük kökenli bir ektir (Ergin, 2009, s. 283, Yıldız, 2011, s. 123).

1.45.1. Genişletme Eki

1.45.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.45.1.1.1. Şahıs Eki

-Im eki, şart, görülen geçmiş zaman ve emir kipleri dışındaki kiplerin -geniş, şimdiki, gelecek, öğrenilen geçmiş zaman, istek ve gereklilik kipi- çekiminde I. tekil şahıs anlatır:

“Ona bir kitap *vereceğim*,

Rahatını kaçırmak için.” (M. C. Anday).

“Neyim varsa / Sana *bırakmalıyım* deniz.” (R. Onur).

1.45.2. Durum Eki

1.45.2.1. Yüklem Durumu Eki

-Im, ek-fiilin geniş / şimdiki zaman kipi çekiminde, I. tekil şahıs anlatımıyla isimleri yüklemleştirir:

“Ne *içindeyim* zamanın,

Ne de büsbütün dışında.” (A. H. Tanpınar).

“Ben *güzelim*, diye havadan uçma;

İndirirler seni, el yaman olur.” (Gevherî).

“Ben sokak *kapısıyım*, sokaklarda.” (M. N. Karaer).

1.45.3. Kurucu Ek

1.45.3.1. Belirtili İsim Tamlaması / İyelik Grubu

Tamlananı düşmüş belirtili isim tamlaması / iyelik grubu kurar. Derin yapıdaki tamlanan, anlam olarak tamlayandır ve kullananlarca bilinir. Yüzeysel yapıda tamlayan, ‘ol-’ fiiline veya ek-fiile bağlanmıştır:

“O *benimdir*, o benim milletimindir ancak.” (M. A. Ersoy).

“Yüce dağdan aşan yollar *bizimdir*.” (Dadaloğlu).

1.45.3.2. İlgı Öbeği

'İsim (I. şahıs zamirleri)+-Im / isim' yapısında ilgi öbeği kurar. Ek, öbekte sahiplik bildirme anlam ilgisine sahiptir.

Tamlananı belirtisiz isim tamlaması olan ilgi öbekleri, belirtili isim tamlamalarıyla karıştırılmamalıdır. '*Bizim ders programı*', tamlamasında '*ders programı*' ifadesini tamlama bünyesinde yalın isim kabul etmek gerekir. '*Bizim ders programı*' yapısındaki iyelik eki öbeğe değil; '*ders programı*' tamlamasına aittir. Dolayısıyla, yapı ilgi öbeğidir. Bu öbeğin belirtili isim tamlaması / iyelik grubu olarak ifadesi '*bizim ders programımız*' şeklindedir:

[*Bizim çocuk*] bir tepsi getirdi.

[*Benim kız*] da geziye katılacak.

[*Bizim çamaşır makinesi*] bozulmuş.

[*Benim cep telefonu*] yine bozuldu.

1.45.4. İlave Hece

'-Im', isim unsuru I. şahıs zamiri olan edat öbeklerinde söyleyiş kolaylaştırmaya yönelik sesbilgisel bir görev üstlenir: *benim gibi, bizim kadar* gibi. '-Im', bu yapılarında ilgi eki olmayıp ilave hecedir. Türkiye Türkçesinden önceki kullanımlarda edat öbeği unsurlarının yalın birlikteliklerine rastlanmaktadır: *ben gibi, biz kadar, ben teg...* Şu hâlde, '-Im' yukarıda örneklediğimiz yapılarda söyleyiş kolaylığı sağlaması amacıyla *ilave hece* olarak kullanılmaktadır (Delice, 2007, s. 22). Zaten bu ilave hece, ilgi eki ve kurucu ek özellikleri taşımamaktadır. '*Bizim gibisi, benim gibisi*' gibi kullanımlarda şahıslar değişmesine rağmen çekim edatındaki '-sI' şahıslara bağlı olarak değişmemektedir. Bu durumu '-Im'ın ilave hece olmasına, diğer bir ifadeyle kurucu ek olmamasına bağlayabiliriz:

Benim gibi hazırcevap değildi.

Kimse *bizim kadar* yorulmadı.

1.46. -In / -nIn

1.46.1. Genişletme Eki

1.46.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.46.1.1.1. Şahıs Eki

-In eki, emir kipi çekiminde ikinci çoğul şahsı anlatır:

“Yalnız *bırakmayın* beni hatırlar.” (Z. O. Saba).

“*Uçun* kuşlar uçun doğduğum yere.” (R. T. Bölükbaşı).

1.46.2. Kurucu Ek

1.46.2.1. Belirtili İsim Tamlaması

Tamlananı düşmüş belirtili isim tamlaması kurar. Bu eki almış olan ve yüzey yapıda yer alan tamlayan unsur, ‘ol-’ fiiline veya ek-fiile bağlanır. Derin yapıdaki tamlanan, yüzey yapıya çıkarıldığında bütün unsurlarıyla isim tamlaması ortaya çıkar:

At binenin, *kılıç kuşananın*. (atasözü).

1.46.2.2. İlgî Öbeği

‘*isim+nIn / isim*’ yapısında ilgî öbeği kurar. Burada ilgî ekinin sahiplik işlevi belirgin olarak görülür ve ön plandadır (Boz, 2013, s. 23). İlgî öbeğinin her iki unsuru -kullanım yaygınlığına sahip olmasa da- zincirleme sıralamalardan oluşabilir:

[*Sizin ev*]den buraya yaya geldik.

[*Muhtarın at*], bu kayalıkta sıkışmıştı.

[*Çerkezlerin Ahmet*], bu dükkânı satın alacak, dediler.

[*Senin, onun ayakkabı, çorap*] yırtılmış.

1.46.3. İlave Hece

‘-nIn’, edat öbeklerinde, zamire gelerek söyleyişi kolaylaştırma amaçlı sesbilgisel bir görev üstlenir: *onun gibi*, *bunun için*, *senin kadar* gibi. ‘-nIn’, bu yapılarında ilgî eki değildir ve anlamsal bir işlev üstlenmez. Boz, bu kullanımı

ayrı bir pencereden ele alıp tartışır. Yapının zamirlerle kullanımındaki bu farklılığına -I yükleme ve -nIn ilgi ekinin ‘durum ulamı’ olmadığını ve yükleme ile belirtmenin ayrı kavramlar olduğunu göstermek amacıyla değinir:

“Hâlbuki zamirler aynı edatlarla birleşirken isimlerden farklı olarak Eski Türkçe döneminde yükleme hâli, daha sonraki dönemlerde de ilgi hâli eki almıştır; ‘anı teg, mini için, sini birle, anı üzre; onun gibi, senin için...’ Bir ek, eğer münasebet eki ise zamirleri bağladığı gibi gramatikal bakımından aynı değerde olan isimleri de edatlara bağlayabilmesi gerekirdi.” (2007, s. 55).

Bu öbeklerde ‘-nIn’ın sağladığı düşünülen anlamı şahıs zamirleri ‘-nIn’ olmadan da karşılamaktadır:

“Ağladığım *senin* içindir / Güldüğüm *senin* için.” (C. Külebi).

Onunla herkes gurur duyuyor.

1.47. -Ip

Ek, yapı olarak yardımcı ses ile -p ekinin kalıplaşmasıyla izah edilebilir. “Bağlayıcı ünlülerden bazıları zamanla yanına getirildiği ekle kaynaşarak ekin bir parçası durumuna gelmiştir. -Ip / -Up zarf-fiil ekiyle fiilden ad türeten -Iş / -Uş ekleri bu nitelikte eklerdir.” (Korkmaz, 2003, s. 28).

1.47.1. Dönüştürücü Ek

1.47.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

-Ip eki, eklendiği fiilleri durum veya tarz ifade eden zarflara dönüştürür. “Bir bakıma, asıl fiillere gelerek -bağlı öğeleri de dâhil olmak üzere- fiil anlamına dayalı zarflar oluşturur. -Ip ekinin bu işlevle kullanılması, zarf-fiil terimiyle adlandırılmaktadır.” (Delice, 2012b, s. 5). Bu zarf-fiillerin zamanı, bağlandıkları asıl fiilden öncedir. Kullanımları -genellikle- zarf-fiil öbeği bünyesinde:

Nehri *yüzüp* geçmekten başka çare yoktu.

Yakasından *tutup* çekti.

Eğilip selam verdi.

Bu resme *bakıp* çizeceksin.

1.47.2. Kurucu Ek

1.47.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

Zarfa dönüştürücü işleviyle zarf-fiil öbekleri kurar. Bu öbekler, cümlede asıl fiilin durum veya tarzını anlatır:

“Yassı bir kalpak altında uzun ve sarışın bir yüz, o gün tarihin hatırasına müebbeden [*aksedip*] kaldı.” (H. S. Tanrıöver, TDK, BTS).

[*Bizi süzüp*] güldü.

[*Yola çıkıp*] bekleyeceğiz.

[*Kolundan tutup*] getirecekler.

[*Sadece su içip*] hayatta kalmaya çalışıyordu.

1.47.2.2. Bağ-Fiil Öbeği

‘Ve’ bağlacı işleviyle yüklem veya yüklemsileri bağlar. Yüklemsileri bağladığında bağ-fiil öbeği kurar. Yüklemeleri bağladığında cümle düzeyinde bağlama işlevi görür. Dolayısıyla, bağ-fiil öbeği kurmaz. “*Bakıp imreniyorum akınına / Şehrin üstünden geçen bulutların.*” (A. M. Dıranas) dizelerinde -Ip eki, cümle bağlama işlevindedir.

Ekin bağladığı yüklem ve fiilimsiler arasında -kip ortaklığı sebebiyle- eş zamanlılık söz konusudur: “-p zarf-fiil eki, Türkçede zaman kavramı olarak kullanılmaya yatkındır.” (Coşkun, 1999, s. 187). Bağladığı yüklem veya yüklemsiler arasında tür ve kip ortaklığı sağlar: “*Bu kategoride -Ip ekini alan fiil bağlandığı yüklem ve yüklemisi ile değer ve görevce eşittir. İkinci fiil yüklem ise -Ip ekini almış olan fiil de yüklemdir. İkinci fiil isim-fiil ise -Ip ekini almış olan fiil de isim-fiildir. Kısacası, bu kategoride -Ip eki, ikinci fiilin görevini eklendiği fiile kopyalamış olur.*” (Delice, 2012b, s. 6).

Ekin anlam olarak bağ-fiil öbeğinde pekiştirme işlevi vardır (Ediskun, 2005, s. 252). “*Çekimli fiil yerinde bulunmakta ve ana cümle çekimli fiili ile sıralama ifadeli yan yana bağlantı kurmaktadır.*” (Tiken, 1999, s. 294):

[*Durup dinlenmeden* okumayı, yazmayı;

Bir de dokumacılığı tavsiye ederim sana.” (N. Hikmet).

[*Arayıp soran*] kimsemiz yok bizim.

Makineyi bir de kendisi [*görüp incelemek*] istiyordu.

Böyle [*gezip dolaşarak*] iş bulamazsın.

Ek, bazen aynen tekrarlanmış fiilleri bağlar:

Bulup bulacağın bundan ötesi değildir.

Durup dururken bize bağırmaya başladı.

1.47.3. Bütünleşik Ek

1.47.3.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

‘Asıl fiil+Ip / yardımcı fiil’ yapısındaki fiil öbeklerinde bütünleşik ek olarak kullanılır ve bundan dolayı da bulunduğu yapı tek hareket anlatır. Fiil öbeklerinde asıl fiile gelerek -genellikle- ‘kal-, dur-, git-’ fiilleriyle öncül kullanılır ve öncülü olduğu bu fiilleri yardımcı fiile dönüştürür. Bunlardan ‘kal-’ ve ‘dur-’ ile kullanım süreklilik, ‘git-’ ile kullanım bitmişlik ifade eder. Ekin fiil öbeği bünyesinde bütünleşik kullanımından dolayı öbekte tek hareket anlatma söz konusudur. Bu ek, öncülü olduğu fiili yardımcı fiile dönüştürmenin yanı sıra yapısal olarak eklendiği asıl fiilde ‘süreklilik’ ve ‘yineleme’ anlamıyla kiplik işlevi görür. “-Ip eki, bu yapıda kullanıldığında ‘kiplik’ terimiyle adlandırılmalıdır; çünkü, asıl fiile kip anlamı katma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.” (Delice, 2012b, s. 7):

“Ne *dönüp duruyor* havada kuşlar?” (C. S. Tarancı).

Çekip gideceğiz buralardan.

Olanlara hepimiz *şaşıp kaldık*.

Biri, seni *sorup duruyordu*.

-Ip eki, zarfa dönüştürücü veya zarf-fiil öbeği kurucu işlevinde asıl fiilden önce gerçekleşme içeren tarz (*Odun kırıp geçiniyordu.*); bağ-fiil öbeği kurucu ek işlevinde bağladığı yüklemsilerin kipiyle eş zamanlılık (*gelip giden*); bütünleşik ek kullanımında ise -asıl ve yardımcı fiilin oluşturduğu fiil öbeğiyle tek hareket (*Donup kaldı.*) anlatır.

1.48. -İş

1.48.1. Dönüştürücü Ek

1.48.1.1. İsmе Dönüştürücü Ek

1.48.1.1.1. Tarz Adı

Fiilleri, yapılan işin tarzını bildiren isimlere dönüştürür. -mA isme dönüştürücü ekiyle (matar eki) benzer işleve sahiptir:

“Her muganninin *okuyuşu*, her çalanın *çalışı* yine şahsidir ve ayrıdır.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“Babam bu dostunu görmeye gittikçe onun bir *bekleyişten* ibaret hayatına şaşakalmış.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Fakat bu *özeniş*, *benzeyiş*, *benzetiş* kendi hayallerinin doğurduğu bir kuruntudan başka şey değildi.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

1.48.1.1.2. İkilemelerde

Bu eki almış birçok kelime ikileme olarak kullanılmaktadır. İkilemelerdeki kelimelerin bir kısmı sadece ikileme bünyesinde kullanılabilir. İkilemenin kendisi çoğu zaman sıfat veya zarf görevindedir:

“Onlar hakkında sürekli bilgi *değiş tokuşu* yapıyorlardı.” (R. Erduran, TDK, BTS).

“Bazen bir saatten fazla istasyonda beklemesi gerekir, ondan sonra *itiş kakış* zor biner trene.” (E. Bener, TDK, BTS).

1.48.2. Kurucu Ek

1.48.2.1. İsim-Fiil Öbeği

-İş eki, isme dönüştürücü işleviyle yapısal olarak isim-fiil öbekleri kurar:

“Hatırlattı bana, bir bayram sabahı,

[*Gökyüzüne kaçırduğım balonuma bakıp ağlayışımı*].” (O. V. Kanık, TDK, BTS).

“Münire'nin bazı patavatsız cümlelerini *[dudaklarını sıkarak bir dinleyiş]* vardı.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“*[Bir arada yaşayış]*, akrabalık kadar kuvvetli bir tesanüt yaratabilir.” (C. Meriç, TDK, BTS).

1.48.3. Yapım Eki

1.48.3.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden o fiilin sonuç ve ürünü olan somut veya soyut adlar yapar. Bu isimler, -İş ekinin isme dönüştürücü özelliğinin yapım eki özelliği kazanmasıyla oluşmuş sözlüksel birimlerdir:

“*Bakışları* adamakıllı öfkeli olurdu.” (S. Birsnel, TDK, BTS).

“Bu orijinal *buluşu* Vali beye borçluyuz.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Karacaoğlan'ı okudukça *deyişin* önemini daha iyi anlarız.” (N. Ataç, TDK, BTS).

1.49. -İz

-İz eki, ‘biz’ şahıs zamirinin gramatikalleşmesi sonucu oluşmuştur (Buran, 1996b, s. 209, Banguoğlu, 2007, s. 184; Korkmaz, 2003, s. 27; Ergin, 2009, s. 283; Yıldız, 2011, s. 123). Korkmaz’a göre yapıdaki -İ, yardımcı sestir ve -z ile kalıplaşmıştır (2003, s. 27). Buran da yapıyı Eski Anadolu Türkçesindeki ‘-vUz / -Uz (< biz)’ şekilleriyle birlikte izah eder (1996b, s. 209).

1.49.1. Genişletme Eki

1.49.1.1. Fil Genişletme Eki

1.49.1.1.1. Şahıs Eki

Şimdiki, gelecek, geniş, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik kiplerinde I. çoğul şahıs anlatır:

“Bir gün gelir *ölürüz*.” (N. F. Kısakürek).

“Şöhretmiş, kadınmış, para hırsyımış / Hepsini *unuturuz*.” (O. V. Kanık).

Olanları *biliyoruz*, onu hemen *görmeliyiz*.

Bu topraklar için birlikte *savaşmışız*.

1.49.2. Durum Eki

1.49.2.1. Yüklem Durumu Eki

-Iz eki, ek-fiilin geniş / şimdiki zaman kipi çekiminde, I. çoğul şahıs anlatımıyla isimleri yüklemleştirir:

“Onları deviren *biziz* toprağa.” (N. F. Kısakürek).

“İkimiz bir fidanın güller açan *dalyız*.” (şarkı sözü).

Bu konuda her zaman *yanınızdayız*.

1.50. -k

1.50.1. Genişletme Eki

1.50.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.50.1.1.1. Şahıs Eki

Görülen geçmiş zaman, şart ve istek kipi çekiminde I. çoğul şahsı anlatır. İstek kipinin I. şahıs çekimleri yazı dilinde olmasa da ağızlarda yaygındır:

“*Öldük*, ölümden bir şeyler umarak.” (A. H. Tanpınar).

“Tanrı’dan diledim bu kadar dilek,

O yârin yüzünü bir daha *görek*.” (türkü sözü).

1.50.1.1.2. Kip Eki

Ağızlarda öğrenilen geçmiş zaman eki (-mİş) ve şimdiki zaman eki (-yor) yerine kullanılır. “-Ik eki, miş’li geçmiş zaman fonksiyonuyla Anadolu ağızlarının güney ve güney-batı kısımları ile İç Anadolu’nun bir bölümünde (G. Antep, K. Maraş, Adana, Mersin, Antalya, Yozgat... vd.) kullanılmaktadır. Bu kullanılış sadece günümüz ağızlarında değil; bazı yazılı metinlerde de görülmektedir.” (Buran, 1996a, s. 14). Tor (2009), ekin Mersin ağızlarında hem zarf-fiil hem geçmiş zaman kip eki olarak kullanıldığını tespit etmiştir: “...{-(y)Ik} eki, Mersin’de hem çekim eki,

hem de ortaç eki olarak kullanılmaktadır.” (s.160). “Mersin ağızlarında, duyulan ve sonradan fark edilen olayların anlatımında { -(y)Ik} ile {-miş} eki birbirinin yerine kullanılabilir. ” (s.162).

Ekin şimdiki zaman eki yerine kullanımı Muğla ağızında tespit edilmiştir (Caferoğlu, 1962, s. 8). Kip eki olarak ağızlarda kullanımı yaygın olduğundan ve bu kullanım zaman zaman yazı diline de yansıdığından ekin bu ağız özelliğine değinilme gereği duyuldu:

“Kız ben seni alırım (da) / Korkarım çoban *öpük*.” (Buran, 1996a, s. 17).

“Güzelim, kimin aşkına alıksın,

Şurda bir kötüyü dost mu *sanıksın*,

Hind ile Yemen’de kumaş *geliksin*,

Söyle kumaşına baha ne, dilber?” (Karacaoğlan). (Buran, 1996a, s. 14 ve 10 numaralı dipnot: Cunbur, 1988, s. 52).

1.50.1.1.3. Sürerlik ve Kuvvetlendirme

Eklendiği fiili kuvvetlendirme ve eyleme sürerlik kazandırma işleviyle pekiştirerek genişletir:

“Günün birinde ihtiyar çoban koyunun birini kör bir makasla *kırkıyordu*.” (İ. H. Baltacıoğlu, TDK, BTS).

“Eline geçen her şeyi *silkip* akrepler varmış gibi bakıyor.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

Genişletilmiş fiillerin sözlüksel anlamı değişmez. ‘Türkçe Sözlük’te (TDK, 2005) ‘aymak’ ve ‘ayıklamak’ kavramlarının anlamı “*kendine gelmek, akli başına gelmek, ayılmak*” şeklinde aynı olarak verilmiştir. Ek, fiili sadece genişletmiştir:

Herkes, iş işten geçtikten sonra *ayıktı*.

1.50.1.1.4. Dönüşlülük Bildirme

‘Sark-’ fiilinde dönüşlülük işlevine sahiptir. ‘Türkçe Sözlük’te (TDK, 2005) ‘sar-’ fiilinin anlamlarından biri de “*saldırmak, hücum etmek*” olarak

verilmektedir. -k eki, fiilin bu anlamına dönüşlülük kazandırmıştır. Bu fiilin dönüşlü şekli dönüşlülük ekleri ‘-l’ veya ‘-n’ ekiyle olmamaktadır:

“Oluklardan kol gibi buzlar *sarkıyordu*.” (T. Buğra, TDK, BTS).

1.50.1.2. Sıfat Genişletme Eki

‘Bücürük’ kelimesinde ekin bu işlevi söz konusudur. Ek, ‘bücür’ sıfatını sevimlilik katma ve küçültme işleviyle genişletmiştir:

Bu *bücürük çocuk* hepimizi şaşırtmıştı.

1.50.2. Dönüştürücü Ek

1.50.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

-k eki, isimleri pekiştirme ifade eden oluş fiillerine dönüştürür. Oluşan fiilin anlamında dönüşlülük vardır:

“Onların da karnı *acıkmış* olacak ki söz yemekten açıldı.” (F. Otyam, TDK, BTS).

“Bu nedenle karısının gözlerinde *biriken* öfkenin farkına varmadı.” (L. Tekin, TDK, BTS).

“Bazen hareketleriyle pek makul, bazen âdetleriyle garip ve gülünç *gözükürmüş*.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Tepeden tırnağa çamura, toza batmış, dize kadar çemrek kalabalığı görenler, bunda bir iş, mühim bir iş olduğunu anlamakta *gecikmediler*.” (Y. Kemal, TDK, BTS).

1.50.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiilleri sıfata dönüştürür. Kullanım bağlamına göre bu sıfatların bir kısmı isim ve -sıfat tamlamasındaki isim unsurunun derin yapıda kalması sonucu- zarf olarak kullanılabilir.

1.50.2.2.1. Yapan Nitelik

Fiillerden, fiilin gösterdiği hareketi nitelik olarak yapmayı anlatan sıfatlar yapar. Sıfat-fiil eklerinden ‘-An’ ekiyle örtüşen bir işlevi vardır:

“O gece şu çinilerin üstünde *titrek mum ışıkları* kim bilir ne korkunç gölgeler koşturdu.” (R. E. Ünaydın, TDK, BTS).

“Bana ne, onun sarı, parlak bir kumaşa sarınmış, *ağlak suratlı bodur karısından?*” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Boğaz'ın *oynak ve çarpıntılı sularına* açıldı mı korkuya benzer bir ürperti geçirilir.” (S. Ayverdi, TDK, BTS).

1.50.2.2.2. Hareketin Ürünü Nitelik

Eklendiği fiillerden, o fiilin gösterdiği hareketten doğmuş niteliği anlatan sıfatlar yapar. Sıfat-fiil eklerinden -miş ekiyle örtüşen işleve sahiptir. “*Eski ve çok yaygın bir geçmiş zaman sıfatfiili şeklidir. Ek dilimizde bu işleyişini yitirmiş, geniş ölçüde ve çoğu zaman edilen anlamlı (kesikX kes-il-miş) fiilden sıfatlar yapar olmuştur.*” (Banguoğlu, 2007, s. 248):

“Yabancı, kirli, *çürük dişlerini* göstererek gülümsüyordu.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Ama işin aslını öğrenince güldü, okşadı anacığının *buruşuk yanaklarını.*” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“*Donuk ışıpta* birçok fokun mağaraya girdiğini görmüş.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

1.50.2.2.3. Edilgin Nitelik

Fiillerden, fiilin gösterdiği harekete maruz kalmış nitelik anlatan sıfatlar yapar. Geldiği fiili edilgen biçimiyle düşündürür. Fiile edilgenlik eki ‘-l’ veya ‘-n’ ile birlikte sıfat-fiil eki -miş ekinin getirilmesi sonucu, ‘-l- / -n- mış’ denkleşmeli sıfatlar yapar (Gencan, 2007, s. 260 ve Korkmaz, 2003, s. 85):

“İsyankâr sitemlerle dolu, *örtük çığlıklar* olarak değerlendirilen şiirler yazdığı söyleniyordu.” (R. Mağden, TDK, BTS).

“Hangi evden istedilerse gittim, dama çıktım, akan *delik kiremidi* buldum, yerine sağlam kiremit koydum.” (H. S. Tanrıöver, TDK, BTS).

“Fani bir iz bırakmış burda yatmışsa kimler;

Aygın baygın mâniler, *açık saçık resimler*.” (F. N. Çamlıbel).

1.50.2.2.4. Küçültme

Yansıma kelimelerden ‘küçültüp değersizleştirerek sınırlandırma’ anlatan sıfatlar yapar:

“Beceriksiz mi beceriksiz, *pısrık* mı pısrık! A, ne yapayım ben böyle erkeği!..” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

Böyle *kıyırık hediyelerle* kimseyi kandıramazsın.

1.50.3. Yapım Eki

1.50.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

-k eki, isimden isim yapma eki olarak fazla işlek değildir. İsimlerden çeşitli soyut ve somut isimler yapar. Bir kısmında ek kalıplaşmış:

“Herhâlde kabuklu bir deniz hayvanının *kabuğu* kesmiş olacak.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Arada sırada ben de sığınacak *kovuk* ararım.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“*Topuklarına* kadar uzun saçları vardı.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

“Uzun kirpikli gözleri sık sık açılıp kapanıyor, *bebekleri* daima hareket ediyordu.” (P. Safa, TDK, BTS).

1.50.3.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Eklendiği fiilin tabanından o fiilin ürünü isimler yapar. Bu isimler, fiilin yapılıp tamamlanmasıyla ortaya çıkmış yeni bir sözlüksel birimi anlatır:

“Bir ay boyunca, kırılaşan saçlarına *tarak* sürmedi.” (L. Tekin, TDK, BTS).

“Yerinde olsaydım rahat bir *döşek* bulur, uyurdum.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“Böylelerini dinlediğimizde, *belleğimizde* sözleri, hiç mi hiç, kalmaz.” (S. Birsal, TDK, BTS).

“Böyle *tükürük* saçtığına bakılırsa ya politikadan konuşuyor ya birini batırıyordu.” (H. Taner, TDK, BTS).

1.51. -kek

1.51.1. Genişletme Eki

1.51.1.1. İsim Genişletme Eki

‘Erkek’ kelimesinde vardır. “*Bu ekte de kökün manasını tahsis eden, muayyenleştiren, bir kuvvetlendirme, bir berkitme fonksiyonu olduğu anlaşılmaktadır.*” (Ergin, 2009, s. 175).

“*Erkekler* gelince buraya, karılar işte böyle kaçar.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

1.52. -ken

Ekin köken olarak ‘er-’ fiilinden geldiği düşünülmektedir (Deny, 1941, s. 908; Aydın, 2000, s. 641). Banguoğlu, ekin gelişimini ‘er-gen > i-ken > ken’ şeklinde verir (2007, s. 480).

1.52.1. Dönüştürücü Ek

1.52.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

‘İ-’ ek fiilini zarfa dönüştürür. Bu zarflar, bağlandıkları asıl fiille ‘durum veya zamanda eş olma’ ifade eder. Aydın (2000), “*Ancak iken zarf-fiili kullanıldığı bağlama göre hem zaman hem de hâl ifadesi taşıyabilir.*” (s. 642) ifadeleriyle bu işlevi anlatır. Vural, ekin ‘zarflayan’ olarak adlandırdığı dönüştürücü işlevine dikkati çeker: “*Bu ek, yapım ve çekim eklerinden farklı olarak, tür değiştirici göreviyle zaman eki almış fiilleri ve yalnız veya çekimli isimleri zarflastırır.*” (2007, s. 2291).

1.52.1.1.1. Zaman Zarfı

‘Esnasında, -DİĞİ zaman’ anlam ilgileriyle ‘asıl fiille eş zamanlılık’ anlatan zarf-fiiller yapar. Öğrenilen geçmiş, gelecek, geniş, şimdiki zaman ve gereklilik kipleriyle kullanılır. Birlikte kullanıldığı sıfat-fiilin kiplik şekline ve anlatımına göre ifade ettiği anlam da çeşitlenir:

Ağaç yaşken eğilir. (atasözü).

“Kadınların yerlerde sürüklenirken çıkardıkları seslere benzer sesler çıkardı.” (L. Tekin, TDK, BTS).

Erken mi geldik?

“Kuşlar geçiyor *derken*;

Yükseklerden sürü sürü, çığlık çığlık.” (O. V. Kanık).

1.52.1.1.2. Durum / Tarz Zarfı

‘-DIĞI hâlde, rağmen, durumunda, olarak’ anlam ilgileriyle bağlandığı yargının tarzını ifade eder:

Sırası *değilken* atıldı.

Yağmura *razıyken* birkaç gün sonra kar da yağdı.

Uykusuzken araba kullanma.

1.52.2. Kurucu Ek

1.52.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

‘-ken’ eki, zarfa dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbekleri kurar:

[*Ben küçük bir çocukken*] buraya taşınmışız.

[*Tam çıkacakken*] telefonu çaldı.

1.53. -kII

1.53.1. Genişletme Eki

1.53.1.1. Fiil Genişletme Eki

Arkaya doğru eğilerek, yaslanarak oturmak anlamına gelen ‘kaykılmak’ kelimesinde vardır. Kelimenin yapısı ‘kırkıl-’ sözcüğünde olduğu gibi ‘kaykmak’ fiiline getirilmiş -I çatı ekini düşündürse de -bu durumda, ‘-kII’ ekinden bahsedilemez veya ek, birleşik ek olur- ‘Türkçe Sözlük’te (TDK, 2005) ‘kaykmak’ fiiline rastlanmadı.

-kII eki, dönüşlülük ifadesiyle eklendiği fiili genişletmiştir:

“Koltuğunda *kaykılarak* kendine güvenen bir iş adamı rahatlığıyla konuşabilir.” (N. Meriç, TDK, BTS).

1.54. -kİ

1.54.1. Dönüştürücü Ek

1.54.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-kİ eki, aitlik ilgisiyle isim ve zarfları sıfata dönüştürür. Eklendiği sözcükte ilgi, bağlılık ve içinde bulunma ifade eder:

Dere kenarındaki söğütlerden kesip evin üstünü kapattı.

“*Gökteki yıldızlar* kadar sayısız;

Ah, yurdumun kimsesiz ve yoksul çocukları.” (Y. B. Bakiler).

“Dayım ölmeden önce bir vasiyet hazırlamış, *kasabadaki evi, tarladaki birkaç dönüm toprağı* Zöhre'ye bırakmış.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“Daha *düinkü damatla* böyle çabucak yüz göz olup rezaleti ayyuka çıkarmak olur mu hiç?” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

1.54.2. Temsil Eki

Sıfat tamlamasının isim unsurunu temsil yoluyla bünyesinde tutar veya isim tamlamasında ilgi ekiyle birlikte yinelenmek istenmeyen sözlerin / tamlanan unsurunun yerini (A. Baydar ve T. Baydar, 2004, s. 43; Koç, 1996, s. 88) temsil yoluyla tutar. “-ki ekinin genitif ekiyle kullanılışına gelince, ek bu şekilde, aitlik ifade eden temsil isimleri meydana getirir.” (Ergin, 2009, s. 162). Ekin temsil etme işlevinden dolayı bazı dilciler bu eki “*ilgi zamiri*” (Ediskun, 2005, s. 169), “*ilgi adılı*” (Gencan, 2007, s. 314) gibi adlarla tanımlamıştır. Eker ise bu eki almış sözcüğün kendisine bağlı unsurlarla kurduğu yapıyı aitlik öbeği olarak değerlendirir (2010, s. 406).

Ek, başka bir kelimeyi temsil ettiğinden eklendiği kelime durum eki olsa bile kendisi de ayrıca durum eki alabilmektedir, ‘*evdekilerden*’ gibi.

1.54.2.1.Sıfat Tamlamasında Tamlananı Temsil

-kî eki, sıfat tamlamasının tamlananını temsil edebilir. Ekin zamir olarak temsil ettiği isim unsuru belirgin hâle getirildiğinde sıfat tamlaması oluşur. Sıfat tamlamasının isim unsuru -kî ekinin temsil işleviyle sıfata taşınmıştır:

Her *zamankinden* istiyoruz.

Dışarıdakiler sizin olsun.

İçindekiler bölümü çok ayrıntılı hazırlanmıştı.

1.54.2.2.İsim Tamlamasında Tamlananı Temsil

Aitlik anlatımıyla belirtili isim tamlamasının tamlayan unsurunda tamlananı temsil eder. -kî eki, isim tamlamasındaki tamlananı temsil ettiğinden kendisinden sonra tamlanana ait -I iyelik ekini alabilir:

Sizinki ne zaman biter.

Çocuğunki bizde unutulmuş.

Onunkisi de iş değil.

1.55. -I

1.55.1. Genişletme Eki

1.55.1.1.Fiil Genişletme Eki

1.55.1.1.1. Edilgen Çatı Eki

-I eki, eklendiği fiillerin ‘yapılma’ ifade eden edilgen şekillerini yapar:

“Kasabada bir çırçır fabrikası *açılmış*.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“Önce maddi kısıtlamalar yüzünden deneyler *durdurulmuş*, derken pek çok kişi işten *çıkarılmıştı*.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Kusursuz şiiirler öyle kolay kolay *yazılmıyor*.” (A. Kabaklı, TDK, BTS).

“Geniş, bomboş bir taşlığın serin, rutubetli küf kokusu *duyuldu*.” (P. Safa, TDK, BTS).

1.55.1.1.2. Dönüşlülük Çatı Eki

Kelimenin kullanıldığı bağlamdan ekin dönüşlülük eki olduğu anlaşılır. Bu eki almış fiillerin bir kısmı mecaz anlam kazanarak dönüşlülük ifade etmektedir (E. Yılmaz, 2001, s. 272):

“Ben yüzerken biraz fazla *açıldım*, kendimi Vardar'ın kuvvetli bir akıntısına kaptırdım.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“Geniş hasırlı sofanın bir kenarına da biz *büzülmüştük*.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Bazen de dayanamaz, yanına *sokulur*, saçlarını okşardı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Son günlerde bir de usta sözüne *takılır* oldum.” (N. Meriç, TDK, BTS).

1.55.1.1.3. Oluşlama Eki

Kılış fiillerini oluş fiillerine dönüştürür. Oluş fiili, ‘kendi kendine olma ve gerçekleşme’ anlatarak aynı ekle sağlanan edilgenlik ve dönüşlülükten ayrılır. “*Başka bir deyişle, bir kılış fiiline gelmiş olan edilgenlik ve dönüşlülük eki her zaman meçhullük ve eylemi kendi üzerinde gerçekleştirme işlevi için kullanılmaz; bazen de kılış fiilini kendi kendine gerçekleşme anlamını fiilin tabanına yüklemek amacıyla kılış fiilinden oluş fiili yapma işleviyle kullanılmış olabilir.*” (Delice, 2002, s. 196):

“Kapıdan içeri ilk adımını atınca birdenbire cesareti *kırıldı*.” (P. Safa, TDK, BTS).

Uçak, büyük bir gürültüyle yere *çakıldı*.

“Yaratma heyecanı içinde *yorulma* denen şey onun dolayına uğramazdı.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Gülmek istedim, dudaklarım titreyip *gerildi*.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Kadınlar korktular, ayaklarında mutfak takunyaları *burkularak* bahçeye koştular.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

1.55.1.2. Zarf Genişletme Eki

İkileme şeklinde kullanılan -genellikle- yansımaya dayalı zarfları pekiştirerek genişletir:

“Bazı sıkı zamanlarda öyle olur ki sırtımdan çıkan gömleği elimde burup sıkıktığım zaman, tekneden çıkmış çamaşır gibi *zırl zırl* su akar.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Köy halkı *horul horul* uyuyordu.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Salon penceresinin önündeki kafesinde *cıvıl cıvıl* şakıyordu kanarya.” (E. Şafak, TDK, BTS).

1.55.2. Dönüştürücü Ek

1.55.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

1.55.2.1.1. Şeklini Alma

Eklendiği ismi, onun şekline bürünmeyi, onunla nitelenmeyi anlatan ve olma bildiren fiillere dönüştürür:

“Sahnedeki siyah organtın tuvaletiyle beli *incelmiş*, göğsü kabarmış.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Sırtı dönük orta yaşlı adam *doğruldu*.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

“Gelip gidişleri giderek *seyreldi* ve bir zaman sonra tümüyle yitti Ercan.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

“Akmayan su, kıvıldanmayan, olduğu yerde bir çukurun içinde pıhtılaştıran, ağırlaşan durgun ve *durulmuş* su ölümü hatırlatır bana.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.55.2.1.2. Rengini Kazanma

Renk bildiren birkaç kelimedede vardır. Eklendiği ifadenin bildirdiği renge bürünme anlatır. Burada -l eki, -Ar ekinin yerine -genellikle- ağızlarda kullanılır:

“Az sonra, dört atlının *karaltısını* seçtiler.” (N. Araz, TDK, BTS).

“*Saralır* o yeşil yaprak.” (TDK, BTS).

“Gollarım ata ata *sarıldım* küle döndüm.” (TDK, BTS).

1.55.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

İsimleri sıfata dönüştürür. Bunların bir kısmı ikileme şeklindedir. Sıfat, kullanım bağlamına göre yeni bir sözlüksel birimi ifade edecek şekilde kullanılırsa ek, sıfata dönüştürücü ek olmaktan çıkar; isimden isim yapma eki olur:

“Anacığım içinde *gürül gürül* suyu olan çiftlikte büyümüşü.” (C. Uçuk, TDK, BTS).

“Bence bunu düşünelim ve ortaya çıkacak *öznel davranışımızı* içtenlikle dile getirelim.” (M. C. Anday, TDK, BTS).

Sorunu *nesnel değerlendirmelerin* çözer.

1.55.3. Yapım Eki

1.55.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

İsimlerden -bir kısmı sıfat olarak kullanılan- yeni bir sözlüksel birim anlatan isimler yapar. Bu isimlerin bir kısmında ek, eklendiği sözcükle kaynaşıp kalıplaşmıştır:

“Gök mavi, dal *yeşil* / Tarla sarı olsun.” (C. S. Tarancı, TDK, BTS).

“Killi, kireçli toprak küçük *çakıl* parçalarıyla örtülüydü.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“*Gönüllerin* birbirine kaynaştığı o günler millî bayramlarımızdan biriydi.” (O. S. Orhon, TDK, BTS).

“Sular sarardı... Yüzün perde perde solmakta;

Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta.” (A. Haşim, TDK, BTS).

Tekil, çoğul, eril ve *dişil* terimleri dil bilgisine aittir.

1.55.3.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden, işin ürünü isimler yapar. Bu isimlerin sayısı fazla değildir ve çoğunda -l eki, fiille kalıplaşmıştır. Bir kısmının yapısı tartışmalıdır. Birçok

araştırmacı ‘kızıl’ kelimesinin ‘kız-’ fiilinden geldiğini söyler (Korkmaz, 1967, s. 638 ve Aksan, 1966, s. 37). Adalı (1979, s. 92) ve Eker (2010, s. 360) ise ‘okul’ kelimesinin kökünü ‘oku-’ fiili olarak ele almışlardır.

“Türk Eli’nin uluları bu *koşullar* altında yeni toprakların, yeni vatanların gereğini duyar olmuştı.” (N. Araz, TDK, BTS).

“Tanınmamak için yüzlerini karalayarak gece *çapuluna* çıkmış iki haydut.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Şu lokanta camekânında kuyruklarını dikmiş, *ışıl* gözlü alev menevişli barbunyalar.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Şimdilik, bu amaçla özel bir komisyonun hazırlığı niteliğinde bir *kurul* oluşturulmasını öneriyorum.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.56. -IA

1.56.1. Genişletme Eki

1.56.1.1. Fiil Genişletme Eki

Eklendiği fiilin hareketinde çabukluk, sıklık ve süreklilik anlatır:

“Otomobilden *atlayıp* vapura doğru seğirten bir adama tutup sual sorulur mu?” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Sokaktan geçen bir adam, bunları ayırdı, ikisine birer tokat *salladı...*” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“Konağın hesabını sen söylersin, ben de *dinlerim.*” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

Taradığımız kaynaklarda -Eker’in ‘Çağdaş Türk Dili’ hariç- fiilden fiil eki olarak -IA ekine rastlanmadı. Çok az örnekte de olsa bu ekin fiil genişletme işlevinin varlığı, *kokla-*, *tanıla-*, *uyarla-* gibi kelimelerde isme gelmediği, fiile geldiği düşüncesinden hareketle düşünülebilir. Ekin bu kelimelerde isme eklendiği *kok-u-la-*, *tanı(isim)-la-*, *uyar-ı-la-* biçiminde izah edilmeye çalışılmıştır. Burada ortak kök olan kelime isim olarak veya sözcük fiil ise yapım ekiyle isme dönüşmüş olarak düşünülmemekte ve kelime -IA aldıktan sonra fiili isim yapan -I ekinin düştüğü kabul edilmektedir.

1.56.2. Dönüştürücü Ek

1.56.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

1.56.2.1.1. Yansıma Fiili

Yansımaya dayalı isimlerin fiil şeklini yapar:

“Çalgıcıların oğlu, elinde kenarları zilli kocaman bir tefle ortaya *fırladı*.”
(L. Tekin, TDK, BTS).

“Yine *havlayan* köpeklerin üstüne kahvelerden solgun kumar ışığı vuruyordu.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Neredeyse sevincinden yüreği çat deyip ortasından *çatlayacaktı*.” (Y. Kemal, TDK, BTS).

“Laf ederken *tıslıyorum*, dişleri çektirdik.” (A. İlhan, TDK, BTS).

1.56.2.1.2. Ortaya Çıkarma

-IA eki isimleri, o ismin karşıladığı kavramı oluşturma, yapma, ortaya çıkarma anlatan fiillere dönüştürür:

“Öteberi *paketlemiştim*, annem paketime şüpheyile baktı.” (O. Kemal, TDK, BTS).

“Baba yadigârı kümesteki tavuklar *yumurtlamışsa* ıspanaklı iki yumurta pişirirdi.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

Yavrulama zamanı olduğundan huzursuzdu hayvancağız.

1.56.2.1.3. Nitelik Kazandırma

İsmi, eklendiği adın katılan, kazandırılan nitelik olduğu fiillere dönüştürür:

“Şirketin biri fiçılar dolusu sardalya *tuzluyordu*.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“İsveçli doktorun suyu *kötülemekteki* asıl amacı, Viyana'da bir bira fabrikası açmak iznini elde etmekmiş.” (S. Birsell, TDK, BTS).

“Yeşil alanların, parkların, koruların klorofili kirli havayı süzer, *temizler*.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Bazı işlerde konuşmanın yasak edilmesi, dilin toptan yetersizliğini *belgelemez*.” (N. Uygur, TDK, BTS).

1.56.2.1.4. Araçlı Eylem

Eklendiği ismin araç olarak kullanıldığı kılış fiili yapar. Kullanılan araca göre eylemin anlatımı değişir. Eklendiği araç ismine göre eylem, ölçme (*arşınla-*), kapsama (*kasala-*), parçası olma (*yamala-*) gibi çeşitli kavramlar anlatır. Uygur, bu işlevleri ‘bir şeyi bir şeyli hâle getirmek’ başlığı altında ele alır (2005, s. 348).

“Yüzünü *sabunlarken* ıslık çalıyordu.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Kapının sarı tokmağını *avuçlayıp* çeviriyor, kolaycacık açılıyor kapı.” (Z. Selimoğlu, TDK, BTS).

“Sustular, bir zaman konuşmadan çorbalarını *kaşıkladılar*.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

1.56.2.1.5. Yönelme

İsmlere gelerek onların başka bir nesneye yönelmiş hareketini yapar (Korkmaz, 2003, s. 2003):

“Biraz da Mine'nin etkisiyle bu soruyu yanıtlamayı *erteledim*.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“Onu daha önce hiç görmemiş olmama karşın aramızda *çözümleyemediğim* bir bağın varlığını hissediyorum.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“Dikkatle yüzüne bakıyorum ama beni *suçladığıma* ilişkin hiçbir belirti göremiyorum.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“Kuzum bana kim gelip gidiyor, hep böyle *gözlüyor* musun?” (E. Işın, TDK, BTS).

1.56.2.1.6. Zaman Geçirme

Zaman ifade eden isimlere gelerek onları, söz konusu zamanın geçirildiğini anlatan fiillere dönüştürür:

“Stadyum kapısında *akşamlayan*, Keloğlan'la *sabahlayan* muhtardan adamdan muhtar olur mu?” (L. Tekin, TDK, BTS).

“Gönül oralarda *gecelemek*, ertesi sabahı görmek istiyor.” (A. Rasim, TDK, BTS).

“Armudu taşlayalım / Dibinde *kışlayalım*.” (halk türküsü).

1.56.2.1.7. Süreklilik

-IA eki, isimleri o ismin süreklilik kazandığı veya tekrarlandığı fiillere dönüştürür:

“İki gün hemşehrilerinin kahvesinde *pinekledi*.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Rüstem hayret içinde *durakladı*.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Kızım, *uyukluyorsun*, dadını git bul, seni yatırsın, haydi...” (P. Safa, TDK, BTS).

1.56.2.1.8. Mecazlı Anlatım

İsimleri, somutlaştırmaya dayalı mecazlı anlatım özelliğine sahip fiillere dönüştürür (Banguoğlu, 2007, s. 215):

“Hadi müşteriyi *iplediğin* yok, patrona ne demeye boş verirsin!” (R. Ilgaz, TDK, BTS).

“Makbule, bu üç kocayı birer birer nasıl *sepetlediğini* hiç çekinmeden anlatıyor.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Onlara karşı minnet altında olmaktan doğan bir kızgınlıkla Şinasi'yi her fırsatta *iğnelirdi*.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

1.56.2.1.9. Yardımcı Fiil İşlevi

Dilimizde yabancı kelimelerin yardımcı fiillerle kurduğu yapılarda yardımcı fiilin yerini tutacak şekilde fiil öbeğini tek kelimeyle anlatır: hesap etmek-*hesaplamak*, kıyas etmek-*kıyaslamak*, etki etmek-*etkilemek* gibi. -IA eki, ‘*yapmak, etmek ve olmak*’ yardımcı fiillerinin yerine kullanılır (Akalin, 1995, s. 96). Bu çerçevede, Türkçede fiilin -IA ekiyle anlatımı varken fiil öbeğiyle

anlatımına başvurmak yanlış kabul edilmektedir. ‘*Hastalanmak*’ yerine ‘hasta olmak’, ‘*buzlanmak*’ yerine ‘buz olmak’ ifadelerini kullanmak anlatım bozukluğudur. Fiil, isme getirilen -LA ekiyle anlatılmıyorsa fiil öbeğiyle karşılanır. Türkçeleştirme çalışmalarında daha çok başvurulup işletilebilecek bir ektir:

“Fukara bir denizciye *rast gelirsen* süngerlerimden birkaç tanesini ona ver, gönlünden koparsa.” (Halikarnas Balıkçısı, TDK, BTS). // “Hava kararmaya başladığında, mezarlıkta sadece bir kişiye *rastladı*.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“Geçti sevdalarla ömrüm, *ihtiyar oldum* bugün ...” (A. Rasim, TDK, BTS). // “İnsan *ihtiyarlayınca*, bir sürü manasız şeylerle farkında olmadan meşgul oluyor.” (A. M. Dıranas, TDK, BTS).

“Gözünü yaptığı işten ayırmadan kısık sesle *cevap verdi*.” (E. Şafak, TDK, BTS). // “Mustafa Kemal Paşa, bu isteği ilk önce şakaya alarak şöyle *cevaplandırmıştı*.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

1.56.3. Yapım Eki

1.56.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapma eki olarak işlek değildir; birkaç kelimedede vardır. Bunlarda da -LA eki, geldiği kelimeyle kalıplaşmıştır:

On sekiz yaşından beri bu *tuzlada* çalışıyor.

“Geceleri *yaylalar* ayaz olur, adamı üsütür.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

“Gece gündüz *kışlada* kaldığımızdan sivil hayat ile temasımız pek azdı.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

1.56.3.2. İsimden Fiil Yapma Eki

-LA ekinin isimden fiil yapması ekin fiile dönüştürme işlevine dayanmaktadır. Genellikle, eklendiği kelimeyle kalıplaşması ve kelimenin bu eki almamış şeklinin çoğu zaman kullanımdan düşmesi sonucu yapım eki özelliği kazanmıştır:

“Yurdumdan yuvamdan *eyledi* beni.” (Âşık Veysel, TDK, BTS).

“Okulun artıklarıyla otuz kişiden fazla insan *besliyorduk*.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Kış *başlarken* yapraklar döküldü.” (C. Uçuk, TDK, BTS).

1.57. -IAr

Sözcük kökenli veya birleşik bir yapı olabilir. Buran, eki edatların ekleşmesi bahsinde ele alır (1996b, s. 210). Demircan ise eki, yapısına dair herhangi bir açıklama yapmadan ‘-IAr-’ şeklinde ayırır (2005, s. 83).

1.57.1. Genişletme Eki

1.57.1.1. İsim Genişletme Eki

1.57.1.1.1. Çokluk

1.57.1.1.1.1. Sayıca Çokluk

-IAr eki, ismin adet olarak birden fazla olduğunu anlatır:

“Geçsin *günler, haftalar / Aylar, mevsimler, yıllar...*” (E. B. Koryürek).

“İçerde, *peykelere* bağdaşmış, sarıkları kirli, sakalları seyrek, kara sarı *ihtiyarlar*.” (A. İlhan, TDK, BTS).

1.57.1.1.1.2. Miktarca Çokluk

Miktar yönünden pekiştirilmiş çokluk anlatır:

“Sevinçli günlerim olmuş / Başım *havalarda* gezmişim.” (C. Külebi).

“Bir fakir Orhan Veli;

Velinin oğlu;

Tarifsiz *kederler* içindeyim.” (O. V. Kanık).

“Tek ağaç / *Korkular* içinde / Tarla kuşlarını bekler.” (B. S. Ediboğlu).

“Bu aşk burada biter, *iyi günler* sevgilim.” (İ. Berk).

“Sözünde durmadı mavi *gökler*.” (C. S. Tarancı).

1.57.1.1.1.3. Mensubiyet

Grup, topluluk, aile, akrabalık, düşünce, inanç, soy, millet, tür, oluşum, meslek, kuruluş, iş yeri vb. kavramlarını, bireyi üzerinden veya genel olarak mensuplarıyla birlikte ifade eder. Ayrıca bu çerçevede, bazen -gil ekinin yerine bazen de -gil ekiyle birlikte kullanılır. Ancak, -gil eki aile, grup mensuplarını ifade ederken -lAr daha kalıcı bir adlandırmayla soy, sülale, lakap ifade eder (Ersöz, 2008, s. 360):

“*Köylüleri*, özellikle onları çok iyi tanyordu.” (T. Buğra, TDK, BTS).

Buraya *Aydınogulları* hükmetmiştir.

“*Öğretmenler*, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır.” (M. K. Atatürk).

Dayımlar, üç aylar başladığında gelecekti.

Grubun sadece kendisi için geçerli, kendisine özgü ve gruptan üstün bireyini anlatmak için kurulan isim tamlamalarında grubu ifade eder:

“*Canlar canımı* buldum, bu canım yağma olsun.” (Yunus Emre).

“*Ballar balımı* buldum, kovanım yağma olsun.” (Yunus Emre).

Güzeller güzeli bir kızı vardı.

-lAr eki, sıfat tamlaması niteliğindeki iş yeri adlarında gruba dayalı çoğul adlandırmayı ifade eder. Bu tür sıfat tamlamalarında sıfat özelliği derin yapıdadır. Bunların derin yapıda *sıfat tamlaması* veya *sıfat yapım ekli öbek* (Delice, 2007, s. 44) olarak çözümlenmeleri mümkündür: *Aydınlar giyim* (*adı Aydınlar olan Giyim* veya *Aydınlar adlı Giyim*), *Aytemizler petrol*, *Yıldızlar Sigorta*...

Bir grup kastedildiğinde -lAr eki, grubun üyelerinin çokluğu anlatılmak istendiğinde ise -genellikle- sayı kullanılır: *Eczacılar* eylem yaptı, içlerinden üç *eczacı* görüşmeye çağrıldı.

1.57.1.1.1.4. Benzerlik

Benzerlik ve ‘model gösterme’ ilgisiyle varlıkları çoğaltır. Bu çoğaltma varlığı olduğundan fazla gösterme veya özellikleriyle model göstererek onun şahsında benzerlerini anlatma şeklindedir:

“Kızım, sen de *Fatihler* doğuracak yaştasın.” (A. N. Asya).

“Ey *Ağrular*, *Süphanlar*, Büyük Selçuklu Alp Arslan!” (C. Ertepinar).

1.57.1.1.1.5. Yer Adı

Sıra, topluluk, grup ve küme ifadeleriyle yer adı anlatır. Özel isimlerde başlangıçta var olan sözlüksel anlam zayıflar ve özel isimde ‘anlam boşalması’ (Karaağaç, 2001a, s. 525 ve 2001b, s. 126) olur. Bir kısmında bu anlam korunsa da özel adlandırmadan dolayı sorgulanmaz. Bundan dolayı, özel isimlerde bu ekin çokluk anlamı katma işlevi zayıflamış veya silinmiştir. Özel adlardaki çokluk eki, topluluk anlatır. “*Özel adlar, tek olarak vardırırlar ve çoklukları yapılamaz.*” (Karaağaç, 2001a, s. 524):

“*Sofulara* vardım, hani kavallar,

Daha görünmüyor şu güzel Alvar.” (halk türküsü).

“*Adalar*’dan bir yâr gelir bizlere.” (türkü sözü).

Askerliğini *Pasinler*’de yapmıştı.

Ülkemizde *Hacılar* adlı yirminin üzerinde yer adı var.

1.57.1.1.1.6. Abartma / Pekiştirme

Söze aşırılık ve pekiştirme anlamı katar.

Avrupalar görmüş insansın, nasıl böyle düşünürsün?

“Verme, *dünyaları* alsan da bu cennet vatani.” (M. A. Ersoy).

Bir *pastalar*, bir *börekler* yapıyor ki görmelisin.

1.57.1.1.1.7. Yineleme

İsme dönüştürücü -mA ekinden sonra gelerek eylem adında tekrar ifade eder:

Bir süre sonra eve geç *gelmeler*, istenilenleri *almamalar* başladı.

Bu *gitmeler* gitme değil.

1.57.1.1.1.8. Saygı

Türkçede saygı anlatımı doğrudan hitapta II. çoğul şahısla, doğrudan hitap söz konusu olmadığında ‘çokluk eki’ ile olmaktadır.

Beyefendi *evdeler mi?*

Kendileri az önce buradaydı.

Efendimiz *hazretleri* bunu öğütlemektedir.

1.57.1.1.1.9. Aşama

Sayıların basamak, sıra ve derecesini gösterir:

Birler, onlar, yüzler, binler basamaklarına gelebilecek en büyük sayıları yazınız.

1.57.1.1.1.10. Belirsiz Zaman

Belirsizlik sıfatları almış zaman ifadelerindeki belirsizliği pekiştirir:

“*Bir zamanlar*, sertliğinden, karşında nefes alamazdık.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

Nice dönemler böyle sıcak altında çalıştık.

Bir vakitler, burada bir çeşme vardı.

1.57.1.1.1.11. Değer Katma

İsim tamlamalarında tamlanana gelerek tamlananın değil tamlayanın - sahibin- çokluğunu sınırlandırma, küçültme, ‘sadece’ gibi anlam ilgileriyle anlatır. Varlığın değil; varlığın sahibinin çokluğuna işaret eder. Varlığın sahibinin çoğul şekliyle de kullanılır; bu durumda, küçültüp sınırlandırma işlevi daha da belirginleşir:

Tek *ineklerini* de sattılar.

Babaları adına bir *evleri* daha olacaktı.

Ahmet, onların yanındaki son *adamlarıydı*.

1.57.1.1.1.12. Aşağı Yukarı İfadesi

Tahmin, yuvarlama ve yaklaşıklık anlatır:

Kırk *yaşlarında*, sen *boylarında* bir kadındı.

Dediğin *fiyatlara* kimse tarlasını satmaz.

Saat on iki *sularında* gelecek.

1.57.1.2. Fiil Genişletme Eki

1.57.1.2.1. Şahıs Eki

Fiil ve fiilimsi çekimlerinde III. çoğul şahsı ifade eder. Bu kullanımda şahıs ve çokluk ifadesi birliktedir:

“Köyün ihtiyarları da Feyziye'nin babasına *bastırmışlar*, onları *bağışlatmışlar*.” (E. Bener, TDK, BTS).

“Evlerin önlerine kuru meşe dallarıyla örtülü çardaklar *yapmışlar*.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.57.1.2.2. Saygı

Sözcükleri saygı bildirerek genişletir:

Başkan bir konuşma *yapacaklar*.

Bakanımız açılış törenine de *katılacaklar*.

1.57.1.2.3. Kinaye

-IAr eki, söze alay, kinaye, iğneleme anlamı katmak için kullanılır. Ekin bu işlevi, cümle kullanım bağlamında bütünüyle düşünüldüğünde ortaya çıkmaktadır:

Sonunda bizi bekletmemeye *karar verdiler kendileri*.

Hanımefendi nihayet bize hak *verdiler!*

1.57.1.2.4. Pekiştirme

Emir kipi III. çoğul şahıs anlatımında pekiştirme ve kuvvetlendirme bildirmesi ön plandadır (Üstüner, 2003, s. 120):

Dışarıda *beklesinler*.

Öğleden sonra *gitsinler*.

1.58. -II

1.58.1. Dönüştürücü Ek

1.58.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Sıfata dönüştürücü ek olarak oldukça işlektir. Sıfata dönüştürmenin yanı sıra sözcüğü yeni bir sözlüksel birime dönüştürürse yapım eki olur. Bu durumda, sıfat olarak da kullanılan isim yapmış olur.

1.58.1.1.1. Sahip Olma

Eklendiği kavramı içine alma, ihtiva etme, bünyesinde bulundurma ifade eden nitelik sıfatları yapar:

1.58.1.1.1.1. İsme Dayalı Sahiplik

İsimleri, nitelik anlatan sıfatlara dönüştürür:

“Yolculuğumuzun en *eğlenceli gecesini* orada geçirdik.” (A. Erhat, TDK, BTS).

“Kanun ancak topluma *zararlı olan şeyleri* yasaklayabilir.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Hele, *düzenli giyim* diye bir dertleri hiç yoktur.” (S. Ayverdi, TDK, BTS).

“Pek *acılı bir geçmişi* bulunan roman kahramanım burada bütün dertlerinden kurtulur.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

1.58.1.1.1.2. Fiile Dayalı Sahiplik

Az sayıda fiilden nitelik sıfatları yapmıştır:

“Bu genç adamın oturduğu daire basit fakat rahat *döşeli üç odadır.*” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Şimdi oğlunu kanlı göğsü, *kapalı gözleri*, mor dudaklarıyla görür gibi oluyordu.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.58.1.1.2. Bağlılık

Eklendiği kavramın ifade ettiği yer, millet, kurum, kuruluş, topluluk veya oluşuma mensup, dâhil ya da bağlı olduğunu anlatan sıfatlar yapar. Bu

sıfatlar ‘kişi’ ifadesine sahiptir. Eklendiği kelime, bağlılık ve mensubiyet dışında ‘topluluk’ anlattığında ek, yeni bir kavram yaptığından isimden isim yapma eki olur:

“Hemen *Avrupalı mühendislerden* birisini çağırttım.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“*Batılı uygarlık*, aydınları mutlaka gelişmeyle, ilerlemeyle ilgili bir akıma angaje olmaya itti.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“*Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış’ım* ben.” (F.N. Çamlıbel).

1.58.1.1.3. Unsur Sayısı

Sayılarla gelerek onları, bir nesnedeki unsur veya birim sayısını anlatan sıfatlara dönüştürür:

“*İkili koltuğun* kenarındaki ufacık, simsiyah delik, bebeği görmeye gelen bir akrabanın sigarasının külünden hatıraydı.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Bu *üçlü grup* merdivenin en üst basamağında öylece duruyor.” (T. Buğra, TDK, BTS).

2000’li yıllar böyle başladı.

1.58.1.1.4. İlgi

Tamlamaları ilgi işleviyle sıfata dönüştürür. Ek, sıfat tamlamasının tamlama biçimindeki sıfat unsuruna gelir:

Kırmızı kazaklı adamı yanına çağırdı.

Taş duvarlı evin bahçesine saklandı.

Ertesi gün “*Kum*” *başlıklı bir yazı* yazdı.

Yusuf adlı çocuk her şeyi anlattı.

1.58.1.2. Zarfa Dönüştürücü Ek

1.58.1.2.1. Tarz

1.58.1.2.1.1. İsmi Tarz Zarfına Dönüştürme

-II eki, ‘olarak’ zarfı işleviyle isimleri zarfa dönüştürür:

“Mektubu senden *gizli* posta kutusuna attım.” (M. Yesari, TDK, BTS).

“Bünyamin, gücünün yettiği kadar *hızlı* yürüyüp Haliç'e indi.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“Çevredeki halk ise iki olmuş, bir kısmı satana, öbürü alana yardım ediyor; *karşılıklı* bağışıyorlar.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Bütün bir gün süren bu seminer ve panel çok *seviyeli* geçti.” (H. Taner, TDK, BTS).

1.58.1.2.1.2. Fiili Tarz Zarfına Dönüştürme

Fiillere ‘olarak’ zarfının işlevini yükleyerek onları tarz bildiren zarflara dönüştürür:

“Telsizi kapatmış, dirsekleri masaya *dayalı*, kara kara düşünüyor.” (A. Ümit, TDK, BTS).

1.58.1.2.2. Araç

Eklendiği sözcüğü ‘ile’ edatı işlevinde vasıta bildiren zarfa dönüştürür. Bu zarfların kullanımı yaygın değildir. -Iz ekiyle yapılan olumsuz biçimi daha çok kullanılmaktadır:

“Evden *şemsiyeli* çıkmıştım.” (Banguoğlu, 2007, s. 192).

Arabalı gitmezsek geç kalırız.

Bahçeyi üç kişi *silahlı* bekliyordu.

Hastaları mutlaka *hediyeli* ziyaret ederdi.

1.58.2. Kurucu Ek

1.58.2.1. Sıfat Yapım Ekli Öbek

'İsim / İsim+II' yapısında 'sıfat yapım ekli öbek' kurar. Ekin iki isim unsurunun arasında ilgi kurarak sıfata dönüştürme işlevi, aynı zamanda kurucu ek olma işlevidir. Bu durumda, iki isim unsuruyla oluşturduğu sıfat unsuru 'sıfat yapım ekli öbek' olur. 'Sıfat yapım ekli öbek' adlandırmasını Delice yapmıştır: "Ancak, bu ek yan yana durduğunda kelime öbeği diyemeyeceğimiz ve anlamsal bütünlük oluşturmaktan uzak iki ismi sıfat göreviyle birleştirerek kelime öbeği kurmak için kullanılır. Bu durumda sadece -II yapım ekinin kurduğu bir öbek ortaya çıkmaktadır; ki, buna sıfat yapım ekli öbek denebilir." (2007, s. 44). Aynı yapıya Tören, 'adlandırma grubu' demektedir: "Yukarıda izah edilen kelime grubunu oluşturan kelimeler arasında esas olarak bir adlandırma ilgisi bulunduğundan hareketle söz dizimi çözümlenmelerinde isim (yer, şahıs, eser adı gibi özel isimler veya takma adlar, terimler) + adlı / isimli ve asıl sayı ismi + numaralı yapısına 'adlandırma grubu' demek uygun olacaktır." (2004, s. 221).

O gün, [*Yeşil Yol' adlı*] filmi izlemiştik.

[*Kişisel gelişim konulu*] programların sayısı arttı.

[*Kömür yüklü*] gemiler açıkta bekletildi.

[*5 numaralı*] kapıdan girdiler.

1.58.3. Yapım Eki

1.58.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

1.58.3.1.1. Yer Adı

Yer adı yapmada oldukça işlek bir ektir. Bu yer adlarının bir kısmında türetme, ekin sıfata dönüştürücü işlevine, bir kısmında ise 'oğlu' veya 'eli' ifadelerine dayanmaktadır (Önler, 2004, s. 2206). 'Salihli, Kadırlı', 'oğlu' ya da 'eli' sözlerini içeren; 'Kurşunlu, Elmalı', sıfat kaynaklı yer adlarına örnek verilebilir. Yine de özel isimlerde eklerin işlevsel sorgulaması -yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğinden- temkinli yapılmalıdır:

Armutlu'ya yarım saatte varırız.

Denizli, horozuyla meşhurdur.

Ülkemizde *Erdemli* adında beşten fazla yerleşim yeri vardır.

1.58.3.1.2. Bağlılık İsmi

-II eki, isimlerden ilgi bağıyla isimler yapar. Bu isimler, genellikle sıfat olarak kullanılır:

“Artık bizimki, *nişanlısı* Perihan'ı ekiyor, her gün tek başına plaja geliyordu.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“*Suçluların* ani, delice hareketleri gizli kalabilirdi.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“*Saklı*, *gizli* demektir; sır manasına da gelir.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.58.3.1.3. Üyelik / Aidiyet

Grup, topluluk veya oluşuma mensubiyet anlatan isimler yapar. Bu isimler, sıfat olarak da kullanılır. Mensubiyet ifade eden özel isimlerin bir kısmında ek, ‘eli’ veya ‘oğlu’ ifadelerine (Karahanlı, Selçuklu vb.) dayanmaktadır (Önler, 2004, s. 2207):

“O, eski defterleri çoktan kapatmış, *Osmanlıya* kucağını açmıştı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“*Köylüleri*, özellikle onları çok iyi taniyordu.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Şuraya buraya konmuş sıralara bilhassa yaşlı *şehirliler* oturur.” (B. Felek, TDK, BTS).

“Tam bir *Avrupalı* edasıyla yemek yiyor ve çatal bıçağını bir diplomat itinasıyla kullanıyor.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

1.58.3.1.4. Unsur İsmi

Eklendiği sayı veya kavramdan, o sayı veya kavramı kendi bünyesinde unsur sayısı olarak barındıran isimler yapar:

“*İkili*, bir liraya iki yüz yirmi lira verdi.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

Belindeki *ondörtlüyü* çıkarıp çekmeceye koydu.

“*Onbeşliler* gidiyor / Kızların gözü yaşlı.” (halk türküsü).

1.58.4. Bütünleşik Ek

1.58.4.1. Sözcükte Bütünleşen Ek

‘Denli’ kelimesinde bütünleşik ektir. -li eki, ‘denk, eş’ anlamındaki ‘den’ kelimesine dayanan ve edat olarak kullanılan bu sözcükte kalıplaşmıştır (Öner, 2004, s. 2240).

“İnsan sevgisi ne kadar yoğunsa gözü karardığında cesareti de o *denli* delice idi.” (A. Kulin, TDK, BTS).

1.59. -lık

1.59.1. Genişletme Eki

1.59.1.1. Zarf Genişletme Eki

Eklendiği zarfı ‘sınırlandırma’ işleviyle genişletir:

“Sen *şimdilik* büyük babanın yanında kal, babanı istediğin zaman görürsün.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“İstanbul'a dönmelerine üç gün kala *böylelikle* kurtulmuş oluyordu bu devletten.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

1.59.2. Dönüştürücü Ek

-lık eki, isimleri sığata dönüştürür. Sığat tamlamasındaki isim unsuru düşerse sığat, isim olarak kullanılabilir.

1.59.2.1. Sığata Dönüştürücü Ek

1.59.2.1.1. Tahsis

İsimleri ‘için’ anlamı katarak sığata dönüştürür. Sığat, eklendiği isme tahsis özelliği kazandırır:

Hediyelik vazo alıp ziyaretine gittik.

“Bana yaptığın bu ziyarette *bayramlık* esvaplarını giymene ayrıca sevindim.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

1.59.2.1.2. Özellik / Bolluk

Eklendiği isimlerden onun bolluğunu anlatan sıfatlar yapar. Bu işlevde ek, bazen ikileme bünyesinde:

Bağlık bahçelik yerlerde dolaşmayı sever.

Ormanlık arazinde kayboldular.

Taşlık alanda kazı yapılacaktı.

Rahmetlik dedem burayı almış.

1.59.2.1.3. Birim İfadesi

Hacim, alan, uzunluk, ağırlık, zaman, sayı vb. bildiren ifadelere gelerek onları sınırlandırma işleviyle sığata dönüştürür. Sıfat, ismin birimini anlatır:

Şirketin merkezi elli *dönümlük bir alana* kurulmuştu.

Bir pişirimlik fasulye alıp gel.

Asırlık çınar, avluyu kaplamıştı.

Aylık kazancımı bu işe yatırıyordu.

Yetmişlik ihtiyar, kendisinden beklenmeyen bir çeviklikle atıldı.

1.59.3. Yapım Eki

1.59.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

1.59.3.1.1. Yer

-İlk eki, eklendiği kişi veya nesnenin çokça veya topluca bulunduğu yeri anlatan kavramlar yapar:

“Merkeplere atladılar, şeftali bahçelerinden geçtikten sonra tımar görmemiş sık, gür bir *ayvalığa* daldılar.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Şimdi bir ak ev, biraz ötede portakal ve mandalina bahçesi, sonra *zeytinlik*.” (Halikarnas Balıkçısı, TDK, BTS).

Arnavutluk’un başkenti Tiran’dır.

Bu ekle birçok yer adı yapılmıştır: *Ayvalık, Etlik, Kavaklık, İncirlik, Susurluk*...

1.59.3.1.2. Genelleştirme / Soyutlaştırma

İsimleri soyutlaştırır ve ismin anlamının sınırlarını genelleyerek genişletir. İsimlere -olma durumu şeklinde- soyut kavram ifade etme biçimi kazandırır. Bu işlevi Atalay (1942, s. 199) ‘*mastarlık*’ olarak tanımlar. Somut nesne adlarının genelini, -lık ile soyutlaştırmak mümkündür (Ergin, 2009, s. 155).

“Yüzüne bir *yaşlılık* gelmiş vücudunu bir *ağırlık* kaplamış.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Bir büyük *boşlukta* bozuldu büyü.” (C. S. Tarancı).

“*Güzelliğin* on par’etmez / Bu bendeki aşk olmasa.” (Âşık Veysel).

“*Karanlık*, karın *beyazlığıyla* karışınca daha kesif, elle tutulur gibi bir şey oluyor.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Bunun için iyilerle kötülere, *iyilikle kötülüğü* ayırt edebilmek lazım.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

1.59.3.1.3. Süre Biriminden İsim

Zaman anlatan sözcüklerden birim ifade eden kavramlar yapar:

Her şeyi not ettiği tuttuğu *günlükten* anlaşılıyordu.

Haftalık çalışanlar *haftalığını*, aylık çalışanlar *aylığını* getirmişti.

1.59.3.1.4. Tahsis

1.59.3.1.4.1. Amaca Tahsis

İsimlerden ‘bir şey için’ anlamıyla eşya, alet, giysi adları yapar:

“Düğünümde bulunmazsan *gelinliğim* içime sinmeyecek, diyor.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Kiraz, bilir miydi ki günün birinde tütün diye bir ot çıkacak ve insanlar bunu içmek için dallarını kesip kesip *ağızlık* yapacak?” (R. H. Karay, TDK, BTS).

Bu *yağmurluk* olmasaydı hastalanacaktık.

1.59.3.1.4.2. Tahsis Mekânı

Bir nesne için ayrılmış mekânı anlatan kelimeler yapar:

“Ben bunu *kitaplıkta* saklayarak günaha giriyorum.” (S. Birsal, TDK, BTS).

“Aşağıda mutfak, yanında bir bulaşıkhanesi ile bir uşak odası, bir *odunluk*, bir *kömürlük*.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

1.59.3.1.4.3. Üvey İfadesi

Akrabalık adlarına gelerek öz olmayan akrabalık bağı ve bu bağa sahip kişiyi anlatır:

“Kendi yetiştirdiği *evlatlığı*, Kimya ile evlendirmek suretiyle bir nevi sıhriyet de tesis edebilmişti.” (A. H. Çelebi, TDK, BTS).

“Benim *analığımın* yetiştirdiği konak da çok çok büyükmüş.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“O sırada *babalığım* anımsıyordu kötü bir düşü anımsarcasına ve kızgınlıktan tepesi atıyordu.” (M. Uyguner, TDK, BTS).

1.59.3.1.5. Meslek / Uğraşı Adı

Meslek ve uğraşı adlarını genelleyerek kavramlaştırır:

“Sen bunların içinde en güzelini, bir sürünün başında *çobanlığı* seçmiştin.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“*Ağalığım* ve eşraflığını hiç unutmamıştı.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Babasının *mimarlık* bürosunda çalışıyordu evlendiğinden beri.” (İ. Aral, TDK, BTS).

“*Elçilik* kadrolarında tenkisat yapılacağından söz ediliyor.” (A. İlhan, TDK, BTS).

1.59.3.1.6. Makam / Kurum Adı

Makam, mevki veya rütbe adından kurum adı yapar. Kurum adlarının birçoğu bu şekilde yapılmıştır:

Başbakanlık istedi; *valilik*, *müftülük* ve *kaymakamlık* birer kişi görevlendirdi.

1.59.3.1.7. Düşünce / Akım

Düşünce ve akımları adlandırır. Düşünce veya akım anlatan ve yabancı bir ek olan '-izm' ekinin işlevi, Türkçede bu ekle karşılanmaktadır:

Atatürkçülük ve *ilericilik* bilimsel olmayı gerektirir.

“Bir aralık Alman zaferi muhakkak görüldüğü zamanlarda *ırkçılığa* dahi sapmış fakat bu devir çok kısa sürmüştür.” (H. E. Adivar, TDK, BTS).

Egzistansiyalizm, *varoluşçuluk* kavramıyla Türkçeleştirilmiştir.

1.59.3.1.8. Dönem / Zaman

İsimlerden, onlarla ilgili dönem, devir, çağ veya zaman dilimi anlatan kavramlar yapar:

“Hemen Yunus'un *gençliğinde* yavuklusu iken kaybettiği güzel kızı hatırladım.” (A. Kabaklı, TDK, BTS).

Çocukluğum burada geçti.

“Tarhana çorbasıyla birer baş soğan, birer çeyrek ekmekti *kuşlukta* yedikleri.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

1.60. -m

1.60.1. Genişletme Eki

1.60.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.60.1.1.1. Şahıs Eki

Şart ve görülen geçmiş zaman kiplerinin çekimlerinde I. tekil şahıs ifade eder:

“Hiç olmazsa unutmamak *isterdim*.” (Z. O. Saba).

“Şimdi bir rüzgâr geçti buradan / *Koştum* ama *yetişemedim*.” (C. Külebi).

“Ağlasam sesimi duyar mısınız / Mısralarımnda?” (O. V. Kanık).

1.60.2. Dönüştürücü Ek

1.60.2.1. İsmeye Dönüştürücü Ek

Fiilleri isme dönüştürür. Kılış fiillerinin mastar şekli bazen -m ile anlatılır (Banguoğlu, 2007, s. 254). “-m eki, genellikle fiilin gösterdiği işi ada çeviren, o işle ilgili hareket adı yapan bir ektir. Başka bir anlatımla, fiilin gösterdiği işin adıdır. Bu durumuyla -mA hareket adına denk düşer. Yalnız kapsamı -mA’dan daha dardır.” (Korkmaz, 2003, s. 89).

“Bu arada üç beş yazarın *üretim*i de araya kaynayıp gidiyor.” (N. Meriç, TDK, BTS).

“Türkçesinde bir tutukluk vardır ama *anlatımındaki* sıcaklık bütün aksaklıkları bir anda silip yok eder.” (S. Birsnel, TDK, BTS).

“Benim durumumdan kasıt, günbegün artış kaydeden içki *tüketim*imdi.” (E. Şafak, TDK, BTS).

1.60.3. Kurucu Ek

1.60.3.1. Belirtili İsim Tamlaması / İyelik Grubu

-m, tamlayanı düşmüş belirtili isim tamlamasında / iyelik grubunda I. tekil şahıs iyelik işleviyle kurucu ektir. Ekin iyelik anlatımı, tamlayanı şahıs olarak bildirir:

“Yarım kalmış *şarkım*ı duyuyor musun?” (İ. Geçer).

“Sen *vatanımsın*, *ekmeğimsin*.” (T. Uyar).

1.60.4. Yapım Eki

1.60.4.1. İsimden İsim Yapma Eki

Bazı dilciler, -m ekinin isimden isim yapma işlevini Türkçeye ait olmayan yanlış türetme ve uydurmacılık olarak değerlendirmektedir (Banguoğlu, 2007, s. 255; Korkmaz, 2003, s. 91; Timurtaş, 1997, s. 328). Ancak, birçok kelimedede ekin varlığı, Cumhuriyet dönemindeki sadeleştirme çalışmaları sürecinde yapılmış birtakım uydurmacılıklarla açıklanamayacak kadar eskidir:

“Uzunluk ölçüsü *birimi* metredir.” (TDK, BTS).

“Şu dehşet *ortamının* altında koskoca bir yalnızlar dünyası yatıyor.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Bunlardan çekmediğim kalmadı, beni *inim* *inim* inlettiler.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Uzun kavak *gıcım* *gıcım* gıcılar.” (B. R. Eyüboğlu).

“Yarın bizim *hanımı* çarşıya yollattır, aldirtırım gerekenleri.” (A. Kulin, TDK, BTS).

Madde *bağımlılığıyla* mücadele konusunda *toplum* bilinçlendirilmelidir.

‘Begüm’ ve ‘hanım’ kelimelerindeki -m ekini kalıplaşmış iyelik eki olarak görenler (Banguoğlu, 2007, s. 177) olduğu gibi, ‘kadın eş’ işlevli ve unvan anlatan küçültme eki olarak görenler (Eker, 2010, s. 321; Koç, 1996, s. 121; Kononov, 1969, s. 84) de vardır. Bize göre de bu kelimelerdeki -m, iyelik eki olmayıp ‘begin eşi’, ‘hanın eşi’ kavramlarını yapan küçültme ekidir. İyelik eki olsaydı ‘hanım’ kelimesinin iyelik çekimi *han-ım*, *han-ın*, *han-ı*; *han-ımız*, *han-ınız*, *han-ları* şeklinde olurdu. Bu çekim ve kullanım vardır; ancak, bu çekimde söz konusu edilen ‘han’dır ve anlatılan kişi, erkektir. Temel anlam olarak ‘hanın eşi’ni anlatan ‘hanım’ kelimesinin iyelik çekimi *hanım-ım*, *hanım-ın*, *hanım-ı*; *hanım-ımız*, *hanım-ınız*, *hanım-ları* şeklindedir. Kelimenin iyelik çekiminde -m eki düşmemekte ve iyelik eklerini ayrıca kendi üzerine almaktadır. ‘Han’ ve buna bağlı olarak onun eşi anlamında ‘hanım’ şeklinde iki ayrı sözlüksel birim olduğunu düşünüyoruz. *Hanım hanımcık*; *hanımlar*, *beyler*; *hanımefendi*, *hanım kız* ifadelerinde de görüleceği üzere ‘hanım’ sözcüğü iyelik anlatımına sahip olmayıp sözlüksel bir kavramdır.

1.60.4.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Ekin isme dönüştürücü işlevinin sözlüksel birim yapma işlevi kazanmasıdır. Fiillerden -filin anlamına bağlı olarak- onun ürünü yer, varlık, alet, eşya, yiyecek vs. kavramlarını karşılayan çeşitli isimler yapar:

1.60.4.2.1. Kılışım Ürünü

Fiillerden somut ve soyut kavramlar türetir. Bir kısmında ek, fiille kalıplaşmıştır:

“Döndük, karşı *kaldırım*a atladık.” (S. M. Alus, TDK, BTS).

“Balıklara *yem* attık, suyun içi birbirine karıştı.” (F. Otyam, TDK, BTS).

“Üç arkadaşı, arabanın gidebileceği bütün köyleri, dereleri, *uçurumları* aradılar.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Köşede bir *örümcek*, ince ipliklerini tavandan duvara atarak ağını örüyor.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Benim sizden istediğim Türkçe yardım, bazı eski yazılı *bilim* ve tarih gibi ciddi eserleri bana okumanızdır.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Hekim hastasına ve çevresine karşı *sorumludur*, mesleğe ancak and içerek girebilir.” (A. Erhat, TDK, BTS).

Terim yapmaya elverişli bir ektir. Fiillerden çeşitli bilim dallarına ait terimler yapar:

“Dünya'nın biri kendi, öteki Güneş çevresinde olmak üzere iki *devinimi* vardır.” (TDK, BTS).

Türlü duyguları anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelimelere *ünlem* denir.

“Bir *denkleme*de küçük bir eksi artı yanlışı altüst eder eşitliği.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Gecenin hummalı sessizliği kulaklarında yüksek voltajlı bir elektrik *akımı* gibi vınlıyordu.” (A. İlhan, TDK, BTS).

1.60.4.2.2. Sürerlik

Bu ekle yapılmış kelimeler, tekrarlı kullanımlarında ‘sürerlik’ ifade eder. Bu tekrarlar -genellikle- sıfat ve zarf olarak kullanılır:

“Kusursuz bir senaryoyu *adım adım* oynuyor.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“*Giyime kuşama* para harcamazdı.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

Not: ‘*Ev mev, yol mol, su mu, taş maş*’ gibi ‘m’ ilaveli tekrar öbeklerindeki ‘m-’ ek değil; tekrar öbeği kurucu sestir (Delice, 2007, s. 34).

1.60.5. Bütünleşik Ek

1.60.5.1. Sözcükte Bütünleşen Ek

-m eki, seslenme ünlemi olarak kullanılan kelimelerle bütünleşerek hitap bildirir. Kurucu ek ve iyelik bildirme işlevi zayıflamıştır. Gabain, Eski Türkçede ekin bu işlevini ‘tänrim’ kelimesini örnek vererek anlatır: “+^om: *Unvan ve hitap vs. bildirir; aslında I. teklik şahıs iyelik ekidir.*” (2007, s. 44). Korkmaz, ekin hitaplardaki bu kullanımı ‘kalıplaşma’dır (1994, s. 39):

“Koyun gibisin kardeşim!” (Nazım Hikmet).

“Olur mu, efendim! Bu ne sorumsuzluktur, bu ne hafifliktir böyle?” (Z. Selimoğlu, TDK, BTS).

1.61. -mA

1.61.1. Genişletme Eki

1.61.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.61.1.1.1. Olumsuzluk Eki

Fiil ve fiilimsileri olumsuz şekillerini yapmak suretiyle genişletir. Bazı kaynaklarda ekin bu işlevi ‘olumsuzluk çatısı’ olarak adlandırılmıştır (Banguoğlu, 2007, s. 412; Eker, 2010, s. 331). Ancak, Yücel fiilin özne ve nesneyle olan ilişkisini tayin edici role sahip olmadığından olumsuzluk ekini çatı eki olarak değerlendirmez: “*Çatı kuran ekler ve her fiile getirilebilen olumsuzluk eki, işlev bakımından aynı kategoriye sokulamaz.*” (Yücel, 1999, s. 168). Geniş zaman kipinin I. şahıslar olumsuz çekiminde aynı zamanda kip ekidir. Bu durum, -mAz eki bahsinde ele alınmıştır.

“Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul;

Görmedim, gezmediğim, sevmediğim hiçbir yer.” (Y. K. Beyatlı).

“Öylesine karanlık ki gecemiz;

Ha olmuş ha *olmamış* penceremiz.” (C. S. Tarancı).

“*Açma* pencereni, perdeleri çek;

Mona Roza, seni *görmemeliyim*.” (S. Karakoç).

1.61.2. Dönüştürücü Ek

1.61.2.1. İsme Dönüştürücü Ek

Fiilin ürünü isimler yapar. Bu isimler, fiilin bildirdiği ‘iş’in adlarıdır. Fiilleri biçim ve hareket kavramı veren isimlere dönüştürür:

“İçinde bir *hatırlama* korkusu var.” (P. Safa, TDK, BTS).

“*Öğrenme* konusundaki yorulmayan açlığımı karşılayan bir okuldaydım.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“O daha Karagöz’ün hatırlanışı ile gülümserken salonda da ıslık, *tepinme* başladı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Yalnız *katlanmamı* değil katlanmam gereken şeyi *yapması* için eline silah *vermemi* de istiyordu.” (R. Mağden, TDK, BTS).

1.61.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

-mA eki, fiillerden tarz bildiren sıfatlar yapar:

Taşıma su ile değirmen dönmez. (atasözü).

“Öksüz, odanın ortasına kurulu *çarşıftan bozma asma salıncağın* içinde uyuyordu.” (A. Kulin, TDK, BTS).

“Son derece zeki babalardan *süzme salak oğulların* çıktığı görülmüştü.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“Yangın yerlerinde *derme çatma evler* yapılıyordu.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

1.61.3. Kurucu Ek

1.61.3.1. İsim-Fiil Öbeği

İsme dönüştürücü işleviyle yapısal olarak isim-fiil öbekleri kurar. -mA ekiyle kurulmuş bu öbeklerin bir kısmı deyimleşmiştir:

“Ankara’ya döner dönmez [*iş arama*]yı düşünüyordum.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Realiteler o kadar korkunçtu ki [onları *unutma*]ya ve *gizleme*]ye imkân yoktu.” (M. Kaplan, TDK, BTS).

“Kendisine [bir yere oturup *dinlenme*]yi teklif ettim.” (A. Haşim, TDK, BTS).

“[*Kulaktan dolma*] malumatınızla benim, bir kelime salatası yapmak istediğimi farz ve tahmin etmeniz tamamen yanlıştır.” (A. H. Çelebi, TDK, BTS).

1.61.4. Yapım Eki

1.61.4.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-mA ekinin isme dönüştürücü işlevi yapım eki özelliği kazanabilir. Bu ekle yapılmış isimler, derin yapılarında sıfat veya isim tamlamasının tamlayanıdır. Ekin geldiği fiildeki oluş veya kılış, yerini bir nesnenin yapılaş biçimini anlatmaya dayalı kalıplaşmaya bırakmıştır (Korkmaz, 2003, s. 172):

“İlk çalışmaları daha çok *deneme* ve *inceleme* türünde olmuş, bunları edebî hatıraları izlemiştir.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Perihan nine evde kalacak, baklava açacak, *dolma* yapacaktı.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“O güne kadar bir okka üzüm, bir arşın *basma* almamış idim.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“Köyünden getirdiği darı unundan yapılmış *bazlama* ancak beş, on gün yetişmişti.” (S. Şengil, TDK, BTS).

1.61.5. Boş Ek

-mAzlık ekinde önce kullanıldığında boş ektir. Bu kullanımda ek yığılması söz konusudur (Banguoğlu, 2007, s. 271). “-{mAz} ortacı, -{mA} olumsuzluk biçimbirimini de alarak ek yığılmasına uğrar, dolayısıyla biçimbirimlerden biri bu anlamsal işlevini kaybeder.” (Boz, 2013, s. 45). Bu kullanımda üst üste gelen olumsuzluk ekleri -birinin tek başına da karşılayabileceği- olumsuzluk anlatmaktadır. Hâlbuki, Türkçede birlikte kullanılan iki olumsuzluk biçim birimi ‘*Çalışmıyor değil.*’ örneğinde olduğu

gibi olumluluk anlatılır. -mA ekinin -mAzlık ekiyle kullanımı boş ek işlevli olduğundan bu eklerin üst üste kullanılması anlamsal bir çelişki de doğurmamaktadır.

Bizi *duymamazlıktan* geldi.

Neden *bilmemezlikten* geliyorsun?

1.62. -mAk

1.62.1. Dönüştürücü Ek

1.62.1.1. İsmeye Dönüştürücü Ek

Türkçede fiillerin adlandırılması -mAk ekiyle yapılmaktadır. Ek, bütün fiillerin mastar şeklini yapar. Eki almış fiil, ifadesindeki hareketi adlandırma işleviyle dönüştüğü isme taşır:

“Alıştığımız bir şeydi *yaşamak*.” (C. S. Tarancı).

“Geldi çattı en son *ölmek*.” (C. S. Tarancı).

“Bir gün benden *okumak* için kitap istedi.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

1.62.2. Kurucu Ek

1.62.2.1. İsim-Fiil Öbeği

-mAk eki, isme dönüştürücü işleviyle yapısal olarak isim-fiil öbekleri kurar:

“Bir yer var, biliyorum / [*Her şeyi söylemek*] mümkün.” (O. V. Kanık).

“[*Sevip sevip yâri ele kaptırmak*];

Kara bahtın bana eski işidir.” (Sabahattin Ali).

“[*En olmaz isteklere uzanmak*] yasak değil.” (M. Çınarlı).

“Bana düşmez [*can vermek*] yumuşak bir kucakta.” (N. F. Kısakürek).

1.62.3. Yapım Eki

1.62.3.1. Fiilden İsim Yapma Eki

İsmeye dönüştürücü özelliğinin kalıplaşması ve yapım eki işlevi kazanması sonucu -mAk, birkaç kelimedeyi yapım eki işlevindedir:

“Odayı, tatlı, sıcak bir kızarmış *ekmek* kokusu bürümüş.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Pek protokolcü olduğu için *yemek* sessiz geçiyordu.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

1.62.4. Bütünleşik Ek

1.62.4.1. Sözcükte Bütünleşen Ek

Edat olarak kullanılan ‘*demek, demek ki*’ ifadelerinde -mAk, fiille kalıplaşmış bütünleşmiştir. Bu ifadelerde fiilin mastar anlatımı zayıflamış ve geri plandadır:

“Vay! Beni kovuyorsun *demek*, pekâlâ!” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

1.63. -mAİ

1.63.1. Dönüştürücü Ek

1.63.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

‘Sağmal’ ve ‘sarmal’ kelimelerinde vardır (İşlek olmayan diğer kelimeler için bk. Gökyay, 1981). Fiildeki oluş ve kılışı vasfa dönüştürür:

“Onu iyice avucunun içine alıp *sağmal inek* gibi istismar etmek istiyordu.” (E. E. Talu, TDK, BTS).

1.64. -mAn

Atalay’ın sadece bu eki ele aldığı ‘Türkçemizde Men-Man’ adlı küçük bir kitabı vardır (1940). Bu kitaptaki kimi örneklerde bulunan ekin -mAn eki olup olmadığı tartışılacak bir durumdur veya en azından sağlam bir etimolojik incelemeyi gerektirmektedir.

Hatipoğlu, ekin kökenini ‘adam, kişi’ anlamına gelen ‘man / men’ sözcüğüne bağlar: “*şiş-man, koca-man, az-man, sök-men, seğ-men, köle-men, Türkmen*’ gibi sözcüklerdeki ‘-man / -men’ ekinin aslında ayrı bir sözcük olduğu, sonradan ek durumuna geçtiği söylenebilir. Çünkü bu ek, getirildiği ad ya da eylem soylu her sözcüğe genellikle ‘adam, insan’ kavramı katmaktadır.” (1974b, s. 331). Banguoğlu

ise bugün -mAn ekiyle yapılmış birçok türetmenin Batı dillerindeki ‘man’ kelimesinin kullanımına özenmeyle yapıldığını ileri sürer:

“Yeni Türkçede, -men ekiyle birçok kelime ortaya atılması bu ekin sezilen anlatımını değerlendirme anlayışıyla değil, Cermen dillerine akrabalık iddiasından başlayarak Mann kelimesinin bu dillerdeki ‘kişi ve yapıcı kişi’ anlatımına özenmek yoluyla meydana gelmiştir. Böylece -men fark gözetilmeksizin isim ve fiil tabanlarına getirilmiştir: uzman, ökmen, sözmen, denetmen, sayman...” (2007, s. 197).

1.64.1. Genişletme Eki

1.64.1.1. Sıfat Genişletme Eki

-mAn eki, bir kısmı renk adı olan sıfatları aşırılık, abartma ve pekiştirme işlevleriyle genişletir:

“O gece mahalleye *kocaman* kamyonlar geldi.” (L. Tekin, TDK, BTS).

Gökmen bir delikanlı kapıyı açtı.

Renginden dolayı kediye *Sarman* adını verdiler.

1.64.2. Dönüştürücü Ek

1.64.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-mAn, eklendiği sözcüğü, onun bildirdiği anlamı nitelik olarak anlatan sıfatlara dönüştürür:

“Gönüllerini tutuşturan *delişmen* duygularını donduran buz gibi bir havayla dönmüşlerdi.” (M. Uyguner, TDK, BTS).

“Reçel, evlerde, *evcimen* hanımların ellerinde kıvamına eren bir bal değil midir?” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

Bu bitki *ılıman* bölgelerde yetişir.

1.64.3. Yapım Eki

1.64.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapma eki olarak işlek bir ek değildir. Eklendiği sözcüklerin bir kısmıyla kaynaşıp kalıplaşmıştır:

“Kuşkusuz hepimiz her alanın *uzmanı* olamayız.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“*Egemenlik* kayıtsız şartsız milletindir.” (M. K. Atatürk).

Eskiden kazak liderlerine *ataman* denirdi.

Toprağın *katmanları* belirgin olarak görünüyordu.

“Oduncular dağdan odun indirir;

Gözüm yaşı susuz *değirmen* döndürür.” (Rumeli türküsü).

1.64.3.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Genellikle bir işi yapan kimse anlamında isimler yapar. -mAn eki, eklendiği fiili iş ve meslek edinmiş kişiyi anlatır:

“*Çevirmen* güncel çalışmaları nedeniyle bu romandan sık sık uzaklaşmak durumunda kalıyordu.” (S. İleri, TDK, BTS).

“*Öğretmenimizin* verdiği konuları manzum yazardım bazen.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“*Seçmenlerine* meraklı insanların yufka yürekli olduklarına dair düşüncelerini açtı.” (L. Tekin, TDK, BTS).

1.65. -mAr

1.65.1. Yapım Eki

1.65.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-mAr eki, ölü diyebileceğimiz bir ektir. ‘Katmer’ kelimesi dışında ‘kuşmar’ (tuzak), ‘koşmar’ (kertenkele) gibi ağızlarda yaşayan birkaç kelimedede vardır.

Kahvaltı için *katmer* hazırladık.

1.66. -mAz

Birleşik bir yapı olduğu düşünülmektedir: “-mAz ekine baktığımızda *ma* veya *ama / uma* kelimesiyle Türkçe -z ekinin kaynaşmasından yeni bir ek ortaya çıkmış ve olumsuz sıfatlar türeten bir yapım eki hüviyetiyle Türkçenin ek sistemi içinde yerini

almıştır.” (İlhan, 2009, s. 1588). Ergin’e göre ise ek, iki ekin birleşmesinden oluşmuştur: “*Menfilik ifade eden bu ekin -ma-, -me- fiil yapma eki ile -z ekinden yapılmış olduğu açıktır.*” (2009, s. 200).

1.66.1. Genişletme Eki

1.66.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.66.1.1.1. Geniş Zaman Kipi Olumsuzluk Eki

Geniş zamanın olumsuz kip çekimini yapar. -mAz eki, geniş zaman kipi I. şahısların çekiminde -mA şeklindedir. Ek, I. şahıs çekimlerinde ses olarak -z’yi düşürmüş olsa da işlev olarak z’nin varlığını sürdürmektedir; çünkü ek, şahıs ekine doğrudan bağlanmakta, zaman bildirmekte ve fiilin master şeklini sürdürmemektedir. Bu da ekin bünyesinde ses olarak düşmüş; ancak, işlev olarak varlığını koruyan -z ile izah edilebilir. Zaten, tarihî kullanımına bakıldığında ekin eskiden birinci şahıslar için de -mAz şeklinde olduğu görülür. “*Geniş zamanın menfisinde birinci şahıslar için -ma, -me kullanılması Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmış, Osmanlıcada uzun müddet yan yana kullanılmış, nihayet Osmanlıcanın sonlarında -maz, -mez yerini tamamiyle -ma, -me’ye bırakmıştır.*” (Ergin, 2009, s. 295). Bu ek, diğer kiplerin olumsuzunu yapan -mA ile karıştırılmamalıdır. Geniş zaman kipinin birinci şahıslar olumsuz çekimi -mA/z/ ile diğer kiplerin olumsuz çekimi ise ayrı bir ek olan -mA ile yapılır. “*Hülasa, Türkçede menfi fiilin geniş zamanı yoktur, geniş zamanın menfisi vardır.*” (Ergin, 2009, s. 295). -mAz eki, -mAzlık birleşik eki bünyesinde olumsuzluk ekinden sonra ayrıca gelebilir: “*Bizi duymamazlıktan geldi.*”

-mAz eki, fiilin anlamında süreklilik anlatımıyla geçmişi, şu anı ve geleceği kapsayan bir olumsuzluk bildirir. Kendisinden sonra gelecek kip eki (ek-fiil çekimi), asıl zamanı bildireceğinden ekin bu sürekliliğini sınırlandırır:

“Ablamı *tanımazsın* / Hürriyete gelin olacaktı yaşasaydı.” (O. V. Kanık).

“Gitti *gelmez* bahar yeli / Şarkılar yarıda kaldı.” (C. S. Tarancı).

1.66.1.1.1.1. Geniş Zaman Kipi Olumsuzluk Ekinin Görünüşleri

Kullanım bağlamına ve cümledeki diğer yönlendiricilerin etkisiyle geniş zaman dışındaki kipleri anlatabilir. Geniş zamanın diğer zamanları kapsıyor olması da farklı görünüşlerin ortaya çıkmasında belirleyicidir.

1.66.1.1.1.1.1. Geçmişte Olumsuzluk

Dedem gençliğinde bütün baskılara direnir ve satış sözleşmesini *imzalamaz*.

Dün çekip gittiğini bir süre kimse *fark etmez*.

O gün bu gündür, bir daha bisiklete *binmez*.

1.66.1.1.1.1.2. Şimdiki Zamanda Olumsuzluk

İçeri *buyurmaz* mısınız?

Benim için fark *etmez*, zaten bekliyorum.

1.66.1.1.1.1.3. Gelecekte Olumsuzluk

İstediğin kadar anlat, sana kimse *inanmaz*.

Aç, *doymam*; tok, *kanmam* sanır. (atasözü).

“Bundan ötesine aklım *ermez*.” (B. R. Eyüboğlu).

Bu iş yarından önce *bitmez*.

1.66.2. Dönüştürücü Ek

1.66.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiilleri, olumsuz süreklilik bildiren sıfatlara dönüştürür. Sıfat, geniş zaman anlamı taşır. -mAz’ın geldiği fiillerin bir kısmı birleşik kelime bünyesindedir:

“Her kim ki olursa bu sırra mazhar;

Dünyaya bırakır *ölmez bir eser*.” (Âşık Veysel).

“O, gerçekte ne anlatıyorsa o anlattıklarının *şaşmaz bir gözlemcisi*.” (T. Dursun K., TDK, BTS).

“Üstelik bu kısa, *kadirbilmez ömrün* böyle bir sanı olmadan geçirilebileceğine de inanmıyordu.” (R. Mağden, TDK, BTS).

1.66.3. Kurucu Ek

1.66.3.1. Sıfat-Fiil Öbeği

-mAz eki, sıfata dönüştürücü işleviyle yapısal olarak sıfat-fiil öbekleri kurar:

[*Dediğinin arkasında durmaz*] insanlar tanıdım.

[*Sonucu kolay kolay alınmaz*] bir işe bulaştık.

[*Herkese nasip olmaz*] imkânların var.

1.66.4. Yapım Eki

1.66.4.1. Fiilden İsim Yapma Eki

1.66.4.1.1. Özelliğe Dayalı Adlandırma

Sıfata dönüştürücü ek, yapım eki özelliği kazanarak fiillerden adlandırmaya dayalı kavramlar yapar. Ekin bu işlevini barındıran kelimelerin sıfat ve zarf olarak kullanılmaları da mümkündür. -mAz ekinin yapım eki özelliği, bir kısım birleşik kelimeye daha belirgindir. Ekin geniş zaman anlamı bu işlevde de geçerlidir:

“Şu yalnızlık *çıkamazında* önümde niye sen varsın?” (E. Beyazıt).

“Annesine bakabilmek için akşama kadar elliye yakın *yaramazın* kahrını çekiyordu.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Nasıl oldu bilmem eğilip yakarken *çakaralmaz* çakmak kıvılcım çıkardı.” (B. Felek, TDK, TS).

Elimizdeki son *taşınmazı* da satmıştık.

Çocuk, köşede *hacıyatmazı* incelemeye koyuldu.

1.66.4.1.2. Özel İsim

Geniş zaman işlevinin kalıplaştığı ve özel isim olarak kullanılan kelimeler yapar:

Solmaz, *Yılmaz*, *Korkmaz* kelimeleri hem ad hem soyadı olarak kullanılmaktadır.

1.66.5. Bütünleşik Ek

1.66.5.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

Bir asıl fiil ve bir yardımcı fiilden oluşan fiil öbeklerinde asıl fiile eklenerek ikinci fiilin yardımcı fiil olmasını sağlar. Öncül eki olduğu yardımcı fiille birlikte asıl fiile birtakım kip anlamları katar (Delice, 2009c, s. 712). -mAz burada zaman değil, süreklilik ve geniş zaman bildiren ‘tarz’ anlatır. Birlikte kullanıldığı yardımcı fiilin kipine göre değişen bir zaman diliminin başlangıcını anlatır. “-(X/A)r/-mAz oldu yapısı, geçmişte başlayıp konuşma anında devam eden eylemlere, sınırlararası bir perspektifle bakmayı ifade eder. Sınırlararası bakış, olayın başlangıç ve bitiş sınırları arasındaki bir noktasına / süreğine yönelen bakıştır.” (Aslan, 2012, s. 23). Fiil öbeğinin asıl zamanı yardımcı fiildedir. Korkmaz (2003, s. 151), bu yapıdaki fiilleri ‘alışkanlık fiilleri’ olarak tanımlar. Öncül ek ile yardımcı fiil arasına edat girebilir; bazen edattan sonraki yardımcı fiil silinebilir:

“Ol[maz ol]sun cüzdanımda milyonlar;

Kalbimde sevgin oldukça.” (S. Aksu, şarkı sözü).

“Aynalar yüzümü tanı[maz ol]ur.” (N. F. Kısakürek).

Bir biber yedim, ye[mez ol]aydım.

Bil[mez gibi davran]ma.

Bizi tanı[maz gibi ol]du.

1.67. mI-**1.67.1. Genişletme Eki****1.67.1.1. Ortak Genişletme Eki**

Soru eki, hem isim hem fiilleri genişletir. Bu özelliğinden dolayı ortak genişletme ekidir.

1.67.1.1.1. Soru Anlamı

Ekin temel işlevi cümleye soru anlamı yüklemektir. Bu ek, aynı zamanda yargı bildirir. Soru dışındaki işlevlerinde de az ya da çok soru mantığı vardır.

“Elin *boş mu* gireceksin geceye?” (C. S. Tarancı).

“Ağlasam sesimi *duyar mısınız* mısralarımda?” (O. V. Kanık).

“*Düşün mü, konuş mu, sus mu, unut mu?*

Buradan *insan mı* çıkar, *tabut mu?*” (N. F. Kısakürek).

1.67.1.1.2. Cevabı İstenmeyen Soru

Her zaman gerçek soru anlatmaz. Kullanım bağlamına göre cevabı bünyesinde olan veya istenmeyen soru ifadeleri yapar.

1.67.1.1.2.1. Şaşma / Beklenmedik Durum

Olumsuzluğu olumlu ifadeyle, olumluluğu olumsuz ifadeyle anlatma özelliği vardır. Olmaması gerekenin gerçekleştiğini tersiyle (olumlu ile olumsuz anlatma veya olumsuz ile olumluyu ifade etme) anlatma özelliği vardır. Anlatılan, gerçekleşen durum olmaması gereken, beklenmeyen veya istenmeyen durumdur (Acarlar, 1970, s. 358 ve Yaman, 1995, s. 1118):

Gece yarısı bir de yağmur yağmaz *mi!*

Bir de gitmem demez *mi!*

“Benim *mi* Allah’ım bu çizgili yüz!” (C. S. Tarancı).

“Bana *mısın* demedi bu kadar yüke.” (E. Cansever).

1.67.1.1.2.2. Tersini Anlatma

Ekin bu işlevinde, olması gerekene dikkati çekme, 'söylemi daha çarpıcı hâle getirmek amacı' (B. Özkan, 2006, s. 275) vardır:

Kötü mü oldu yani?

İyi mi oldu şimdi?

Gelmez *olur mu*?

İnsan bir kez *aramaz mı*?

1.67.1.1.2.3. Övme / Yerme

Tonlamaya bağlı olarak övme veya yerme anlatır:

Sen *yok musun* sen?

Gülüşün *yok mu*, hepimizi güldürüyor.

1.67.1.1.2.4. Olasılık / Kesinlik

Ekin olasılık bildirme anlamı tonlamaya bağlı olarak ortaya çıkar:

Buraya *gelir mi* gelir, bizi *bulur mu* bulur.

1.67.1.1.2.5. Koşul

Şart ve uyarı ifade eder:

Gidiyor mu, daha ne istiyorsun?

Çalışıyor mu, dokunma.

Görevini *yapıyor mu*, şikâyet etme.

1.67.1.1.2.6. Emir / İstek / Rica

Kullanım bağlamına ve tonlamaya bağlı olarak emir, istek veya rica anlatır:

Beni *dinler misin!*

Şu çantayı iki dakika *tutar mısın!*

1.67.1.1.3. Pekiştirme

Yinelemelerde yinelenen sözleri pekiştirerek bağlar:

Güzel **mi** güzel bir gündü.

Tatlı **mı** tatlı bir çocuktü.

1.67.1.1.4. Belirsizlik

‘Veya’ bağlacı işleviyle unsurlar arasında ihtimal ve yaklaşıklık anlatır:

Saat üç **müydü** dört **müydü** geldiler.

Altı **mı** yedi koli taşıdılar.

1.68. -mIk

1.68.1. Yapım Eki

1.68.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

İşlek bir ek değil. Kök-ek bağlantısının zayıfladığı birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak vardır:

“Yüzünde **tırmıklar** vardı.” (P. Safa, TDK, BTS).

“**Karamık** eğmiş dalını kenara.” (türkü sözü).

Torbaların ağzı **ilmiklenmişti**.

1.68.1.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiilin ürünü isimler yapar. Eklendiği fiilden küçültme işleviyle isimler yapar. Fazla örneği yoktur. Ek, bazı kelimelerde -bIk şeklindedir: “-mık eki dönüşlü çatı eki (-n-) almış fiillerde -bık (-bik, buk, -bük biçimindedir: çitlenbik-çitlembik.” (Zülfikar, 2011a, s. 126):

“Elime **kıymık** battı.” (TDK, BTS).

Her taraf sarhoş **kusmuğu** olmuştu.

“Çocuklara **çiğnemik** yedirmek zararlı bir alışkanlıktır.” (TDK, BTS).

1.69. -miş

1.69.1. Genişletme Eki

1.69.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.69.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Basit, gövde veya türemiş fiillerin çekimlerinde geçmişe ait öğrenilmiş veya sonradan fark edilmiş oluş veya kılışları aktarmada kullanılır. Gülsevin (2007, s. 80) ekin bu iki temel işlevinden hareketle kipi, ‘*Duyulan~Farkına Varılan Geçmiş Zaman*’ olarak adlandırır. Ekin kip eki işlevi dışındaki kullanımlarında zaman anlamı zayıflamış; sadece, geçmişini anlatma vardır.

1.69.1.1.1.1. Nakledilen Geçmiş

Geçmişe ait başkasından öğrenilen ve doğrudan şahit olunmayan oluş ya da kılışları aktarır. Geçmişin nakledilmesini sağlar:

“Şarkı söylüyormuşum / Sokaklarda / Görmüşler.” (Ö. Asaf).

“Duydum yâr bize *gelmiş*.” (türkü sözü).

Birkaç kez fabrikaya *gelmiş*, sizi *bulamamış*.

Kendisi *anlatmış*.

1.69.1.1.1.2. Fark Edilen Geçmiş

Sonradan fark edilen veya şahit olunan oluş ve kılışları anlatır. Bu durum birinci şahıslar için zorunludur. I. şahıslar için başkasından öğrenme söz konusu değildir. Burada kişinin kendisiyle ilgili fiilin oluşu anında durumun farkında olmaması söz konusudur. I. şahıslar için ekin geldiği fiil, geçmişe ait farkında olunmadan yapılan şeyleri ifade eder. Bu işlev, birinci şahıslarla sınırlı olmayıp diğer şahıslar için de geçerlidir. Sonradan fark edilen geçmiş anlatımında kesin ve devam eden bir bitmişlik söz konusudur:

“Puslu havaya yoğun bir kükürt kokusu *sinmiş*.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Vardım ki ayak *göçürmüş*,

Yavru *gitmiş*, ıssız *kalmış* otağı,
Camlar şikest *olmuş*, meyler *dökülmüş*,
Sakiler meclisten *çekmiş* ayağı.” (Bayburtlu Zihnî).
“Gökyüzünün başka rengi de *varmış*,
Geç fark ettim taşın sert olduğunu,
Su insanı boğar, ateş *yakarmış*,
Her doğan günün bir dert olduğunu
İnsan bu yaşa gelince *anlarmış*.” (C. S. Tarancı).

1.69.1.1.1.3. İnanmama

Ekin, özellikle konuşma dilinde şüphe, kinaye veya yalanlama ifadesi gibi işlevleri vardır. Bu işlevler, çoğu zaman noktalama işaretleriyle desteklenerek yazıya aktarılır:

Bu kadar insana tek başına *bakabilecekmiş(!)*.
Bu hâliyle karşı *koyacakmış(!)*.
Herkesine eşit *davranmışmış*.

1.69.1.1.1.4. Pekiştirilmiş Geçmiş

Bu işlevde, görülen geçmiş zaman kipiyle de ifade edilebilecek bir anlatım vardır:

“Huduttan hududa *atılmışım* ben.” (F.N. Çamlıbel).
Sizin için gece gündüz dememiş, *çalışmışız*.
Üzerime düşeni *yapmışım*, haber *vermişim*, kimse bir şey diyemez.
Bu saat *olmuş*, yemek *yememişim*.

1.69.1.1.1.5. Önemsememe

Dikkate almama veya değer vermemeyi anlatmak için kullanılır. Bu anlatımda cümledeki diğer unsurların da yönlendirici etkisi vardır:

“*Şöhretmiş*, *kadınmış*, *para hırsıymış*;

Zamanla anlıyor insan dünyayı.” (O. V. Kanık).

“Ha *olmuş* ha *olmamış* penceremiz.” (C. S. Tarancı).

1.69.1.1.1.6. Farz Etme / Olasılık

Gerçekleşmesi bir süre devam etmiş veya yinelenmiş kabul edilen hareketleri anlatır. Geçmişin olasılığına dayalı bildirimde bulunmak için kullanılır (N. Kaya, 2004, s. 93). Ekin bu işlevi, çoğu zaman cümledeki diğer yönlendiricilerle ortaya çıkar:

Ben de bütün bunlara *inaniyormuşum*, ne yapardın?

Bunlar da benim olsun *dermişim*.

1.69.1.1.1.7. Kılınış Zamanı

Ekin nakletme veya sonradan farkına varma anlatmayan, sadece geçmiş ve bitmişlik ifadesi taşıyan kullanımıdır (Banguoğlu, 2007, s. 460, 461). Ek-fiil veya yardımcı fiille çekime girdiğinde kipin asıl zamanını bildirmez; fiilin kılınış zamanını anlatır. Bu hâliyle kiplik ekidir (Delice, 2008a, s. 64, 69, 70). Yani, yargının asıl zamanını anlatmaz; asıl zaman, ek-fiil veya yardımcı fiilin kipiyle ifade edilir:

1.69.1.1.1.7.1. Bitmişlik

Fiilin bildirdiği oluş veya kılışın geçmişte bitmiş olduğunu anlatır:

Yanımızda üç ay *çalışmıştı*.

Size söz *vermişmiş*; buna inanmamı beklemeyin.

1.69.1.1.1.7.2. Etkisi Süren Geçmiş

Kip eki olarak kendisinden sonra görülen geçmiş zaman eki geldiğinde yakın geçmişi de kapsayan şu anı ifade eder. Bu kullanım, sormaya ve ‘görünüş’e dayalıdır:

Yardımcı olayım, kime *bakmıştın*?

Affedersiniz, bir yetkiliyle görüşmek *istemıştim*.

Bir şey mi *istemıştiniz*?

1.69.2. Dönüştürücü Ek

1.69.2.1. İsmе Dönüştürücü Ek

-miş eki, genellikle -lik ekiyle birlikte isme dönüştürme işlevinde kullanılır:

Onu *görmüşlüğüm* yok.

Oraya birkaç kez *gitmişliğim* vardı.

Bizim de biraz *okumuş yazmışlığımız* var elbette, diyerek çıkıştı.

1.69.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

Sıfat-fiil eki olarak fiilleri, sürerliğe sahip ve geçmişte tamamlanmışlık anlatan sıfatlara dönüştürür. Bu sıfatlar, fiilin bildirdiği hareketin vasfa dönüştürülmesiyle elde edilmiştir:

“Bu eski sesler içinde *geçmiş zamanlar* uyuyor, uyanıyor, geriniyor, yaşıyor gibidir.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

Yanmış harmandan öşür alınmaz. (atasözü).

“Ticaret *az gelişmiş toplumlarda* aşırı bir gelişme gösterir.” (O. Rifat, TDK, BTS).

Geçmiş gündür, hatırlamaz.

Bir *yanmış ocağın* yok.

1.69.2.3. Zarfa Dönüştürücü Ek

Fiilleri, zarf-fiil eki işleviyle zarflara dönüştürür:

Bu ekmek *bayatlamış* görünüyor.

Eğilmiş bakıyor.

Bilmiş bilmiş başını salladı.

1.69.3. Kurucu Ek

1.69.3.1. Sıfat-Fiil Öbeği

Sıfata dönüştürücü işleviyle yapısal olarak sıfat-fiil öbekleri kurar:

“*[Yemyeşil bir dal kırılmış]* gibi gelir / İçerdeki adama.” (N. Hikmet).

“Güzler bilirim, ülkeme dair;

[Karşılıksız kalmış] bir sevda gibi gelir.” (E. Bayazıt).

“*[Daha deniz görmemiş]* bir çoban çocuğuyum.” (K. Kamu).

1.69.3.2. Zarf-Fiil Öbeği

-miş eki, asıl zarf-fiil öbeği kurucu eklerin işlevlerini üstlenerek, zarf-fiil öbekleri kurar:

Hayvancağız bir kayalıkta *[karnı parçalanmış]* bulundu.

[Ellerini cebine koymuş] geziniyordu.

[Çimenlerin üzerine oturmuş] birbirlerine laf yetiştiriyorlardı.

1.69.4. Yapım Eki

1.69.4.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-miş ekinin yapım eki işlevi, sıfata dönüştürme özelliğine dayanır. Eklendiği fiilden sözlüksel birim olan isim yapar:

“En iyisi ben buradan bir *dolmuş*a binip eve gideyim.” (Ç. Altan, TDK, BTS).

“Anadolu *ermişlerinin* hikâyesini de kendine özgü üslubuyla anlatmıştır.” (N. Araz, TDK, BTS).

“Ben biraz zeytin, biraz salata, biraz patates, biraz da *yemişle* doyarım.” (B. Felek, TDK, BTS).

“Senin de yedi göbek *geçmişine* rahmet okusun ha?” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

Bu ekle yapılmış isimlerin bir kısmı temenni ve inanç ifadesiyle özel isim olarak kullanılır:

“Maraşlı Şeyhoğlu *Satılmış*’ım ben.” (F.N. Çamlıbel).

Durmuş, Toktamış, Ödemiş...

1.69.5. Bütünleşik Ek

Asıl fiil+kip eki / yardımcı fiil yapısındaki fiil öbeklerinde, asıl fiile gelerek yardımcı fiilin kipine göre bitmişliği geçmiş, şu an veya geleceğe yayma ifade eder. Fiil öbeğinde kılınmış zamanını ifade eder. Savran (2001, s. 140, 141), kelimenin bu eki almış kısmını isim (sıfat-fiil) olarak kabul eder ve ‘bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan fiiller’ olarak değerlendirir. Fiil öbeklerindeki bu bütünleşik kullanım, kesinlik, pişmanlık, hesapta olmama içeren geri dönüşsüz hareketleri ifade etmede kullanılır (Bayraktar, 2009, s. 707). *-miş ol-*, *-miş bulun-* genellikle öncelik, pişmanlık veya oldubittilik anlatır:

1.69.5.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

1.69.5.1.1. Pişmanlık

Fiil öbeğinde yardımcı fiilin kipiyle birlikte pişmanlık anlatır. ‘Maalesef, ne yazık ki, işte, ne çare’ gibi destekleyici unsurlarla da kullanılabilir. “*Geçmişte gerçekleşmiş bir eylemin sonucundan aktarım durumunda pişmanlık veya istem dışılığın ifade edilmek istenmesi durumunda başvurulmuş bir kiptir.*” (Delice, 2012a, s. 10):

Bir kere söylemiş olduk işte.

“*Sevmiş bulundum güzelim / Gayrı ne çare?*” (türkü sözü).

1.69.5.1.2. Kesinlik

Geçmişte olmuş eylemin kesinlik ifadesiyle tamamlanmışlığını anlatır:

Şu anda otobüsü kaçırılmış bulunuyoruz.

Her sabah kalktığında kahvaltısını hazırlanmış bulurdu.

1.69.5.1.3. İstem dışılık / Hesapta Olmama

Öncülü olduğu yardımcı fiille birlikte istem dışı olup bitme anlatır. Bu istem dışılık bazen öngörülmemişlik içerir:

Fena mı oldu, seni de görmüş olduk.

Geç kalmış olmaktan korkuyorum.

1.69.5.1.4. Öyle Sayma

Fiil öbeğinde, öncülü olduğu yardımcı fiilin kipiyle birlikte ‘varsayma’ anlatır:

Bunu *duymamış* olayım.

Sen de bizi *gelmiş* say.

1.69.5.1.5. Süreklilik

-İp ekinin bütünleşik kullanımına koşut olarak süreklilik anlatır. Öncülü olduğu fiil, öğrenilen geçmiş zaman kipindedir:

Sabaha kadar *dolaşmış* durmuş.

Hiçbir şeye yapamamış, sadece *bakmış* kalmış.

Oturduğu yerde *uyumuş* gitmiş.

1.69.6. Temsil Eki

-miş eki, zamir işleviyle, kişiyi temsil eder. Sıfat tamlamasındaki düşmüş isim unsurunu temsil yoluyla adlaşmış sıfatta gösterir. Banguoğlu (2007, s. 568), ekin bu adlaşmış sıfat yapma işlevini ‘zamirli sıfat-fiil’; Boz (2013, s. 43), ‘adılmış sıfat / adılısı’ olarak adlandırır:

“Senin visalinle bir *gülmüş* de ben olsaydım.” (N. Genç).

*Alışmış, kudurmuş*tan beterdir. (atasözü).

Birkaç *satılmış*, her şeyi anlatmıştı.

1.70. -mİz

1.70.1. Kurucu Ek

1.70.1.1. Belirtili İsim Tamlaması / İyelik Grubu

I. çoğul şahıs iyelik eki olarak tamlayanı düşürülmüş belirtili isim tamlaması / iyelik grubu kurar. Tamlananda hem iyelik hem kurucu hem de tamlayanı şahıs olarak anlatma işlevindedir:

“Dereler *yoldaşımız* / dağlar *omuzdaşımız*.” (N. F. Kısakürek).

“*Alıştığımız* bir şeydi yaşamak.” (C. S. Tarancı).

Dostumuz, düşmanımız belli oldu.

1.71. -mUr

1.71.1. Yapım Eki

1.71.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-mUr eki ölü diyebileceğimiz bir ektir. ‘Yağmur’ kelimesinde belirgin olarak vardır. Bu kelimeyle birlikte Korkmaz (2003, s. 101) ve Çotuksöken (1991, s. 78) ‘kömür’, Hatipoğlu (1974a, s. 117) ‘çamur’, Atalay (1942, s. 215) ‘eymür’ kelimelerini örnek olarak verirler. Gabain, ‘kömür’ kelimesini ‘köy-mür’, köy- ‘yanmak’ şeklinde kök-ek ayırımıyla izah eder (2007, s. 53):

“İstanbul tevkifhanesinde, yedi küsur yıldır yatan, yetmiş yaşında, kalbi yağmur suyu kadar berrak ve temiz bir insan vardı.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Köy yolları tozdan ve çamurdandır ama sevgi ve ızdırapla doludur.” (M. Kaplan, TDK, BTS).

“Aşağıda mutfak, yanında bir bulaşıkxane ile bir uşak odası, bir odunluk, bir kömürlük.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

Sanırım soyadları *Eymür*’dü.

1.72. -n

1.72.1. Genişletme Eki

1.72.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.72.1.1.1. Şahıs Eki

Fiilin görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde ikinci tekil şahsı ifade eder:

“Ne der *sorsan* duvarlara.” (S. Birsnel).

“Baharda geleceğim *diyordun* hani?” (B. S. Erdoğan).

1.72.1.1.2. Dönüştü Çatı Eki

1.72.1.1.2.1. Kendisini Maruz Bırakma

Dönüştülük, öznenin kendisini fiile maruz bırakması, en az çaba yasası gereği derin yapıdaki nesnenin yüzeysel yapıda özneyle birleştirilip ifade edilmesi şeklinde ortaya çıkar (Delice, 2002, s. 199). Özne, nesne olarak ‘kendisini’ eyleme konu eder. Bu işlevde, özne ve nesne aynı varlıktır:

“Bir kadın dokuz çocukla bir viranenin içinde çırılçıplak kaldım diye *dövünüyordu*.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“*Uzanıverse* gövdem taşlara boydan boya.” (N. F. Kısakürek).

“Sonra oyuncakları ile *övünen* bir çocuk gibi gülümseyerek ilave ederdi.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

“İçimize tekrar emniyet geldikten sonra, karnımız üstünde *sürünerek* Nil'e, sonra öteki sahile geçtik.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.72.1.1.2.2. Kendisine Yönelme

Kendisine yönelme anlatan dönüştülük, öznenin başka bir nesneyi fiil aracılığıyla kendisi için, kendisine yönelik gerçekleştirmesine dayanır. Dönüştülüğe konu olan nesne öznedenden ayrı ve bellidir:

“Sarı saçlarına pembe gül *takın*.” (H. N. Zorlutuna).

“Ben kışın kar yağarken bile kova kova soğuk su *dökünürüm*.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Vebali boynuna, bunların karınlarına sığdırdıklarını bir insan *tıkınamaz*.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Gerçi yeni nesil, eskiyi *öğrenmekte* bir fayda görmüyor ama ben gene de yazayım.” (B. Felek, TDK, BTS).

Not: Bazı fiillerde fiille ek, etimolojik incelemeyi gerektirecek kadar bütünleşip kalıplaşmıştır. Bu durum, fiilin dönüştü şeklinin yaygın kullanılmasından ya da dönüştülük eki almamış şeklinin işlek olmamasından veya kullanımdan düşmesinden kaynaklanmaktadır: ‘*arın-*, *avun-*, *beğen-*,

gücen-, dokun-, düşün-, kıskan-, kapan-, tüken-, üşen-, yıpran- gibi. Bazı fiillerin ise doğal dönüşlülük taşıdığı görülmekte; çoğu tek heceli olan bu fiillerin sonundaki -n sesinin ek olup olmadığı bilinmemektedir: *yan-, kon-, sin-, sun-, dön-, utan-, iğren-, san-, sön-, bin-, in-, kan-, dadan-, kazan-, uyan-* gibi. Bunlardan '*ya-n-, ya-k-; ko-n-, ko-y-; sa-n-, sa-y-*' gibi kök-ek birleşimine işaret eden yapılar varsa da dilde bu gövdelerin kökleri -ağızlarda '*ko-*' kullanımı hariç- kullanılmamaktadır.

1.72.1.1.2.3. Kullanılmayan Dönüşlülük

-n ekiyle dönüşlü yapılmış bazı fiiller, -tl eki tarafından isim-fiil eklerinin işleviyle isme dönüştürülür: '*görüntü, gezinti, sallantı*' gibi. Dönüşlü şekli olmayan veya kullanılmayan fiillerin bir kısmı -tl ekiyle isme dönüştürülürken yine de -n dönüşlülük ekini alır. Ek, kelimeye kullanımda olmayan ve daha çok şekle dayalı bir dönüşlülük kazandırır: '*sarsıntı, akıntı, serpinti, kırıntı*' gibi. Dönüşlü şeklinin olup olmamasına göre fiil, eki -n-tl veya -ntl şeklinde almaktadır. Belirleyici olan ek değil fiil olduğu için bu çalışmada -ntl yapısı ayrı ek olarak değerlendirilmedi (Ergin, 2009, s. 194).

"Ateşoğlu'nun evinin biraz ötesinde bir ev *yıkıntısı* keşfettim." (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

"Gırtlığının *çıkıntısı*, hiddetli bir adamın yumruğu gibi titriyordu." (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

"Bu babacan, filozof ve hazırcevap insanlar kuşağı, tükenen bir görgü devrinin son *kalıntıları* gibidir." (H. Taner, TDK, BTS).

1.72.1.1.3. Edilgen Çatı Eki

Ünlü veya 'l' ile biten fiillerin edilgen çatısı -n ekiyle yapılır. Bu ekle fiilin dönüşlü biçimi de yapılabileceğinden, eklendiği fiilin edilgen mi dönüşlü mü olduğu kullanım bağlamından anlaşılır (Yücel, 1999, s. 174):

"Çıkardıkları süngerler, ertesi günü *çiğnenmek* üzere güverteye serildi." (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

"Kuyunun başında unum *elenir*;

Kaytan bıyıklarım kana belendir." (türkü sözü).

“Saçları biraz evvel *taranmış* gibi intizamlı, ortasından ikiye *bölünmüş*.” (P. Safa, TDK, BTS).

“*Yıkanan* çamaşırları evin arkasında, uzak bir yere astırıyorum.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

1.72.1.1.4. Oluşlama Eki

Kılış fiillerini oluş fiillerine dönüştürür. Böylece fiil, zorunlu istediği unsurlardan özne olmadan kendi kendine oluş anlatır. Fiilin buradaki ifadesi edilgenlik veya dönüşlülük değildir. Fiil tabanı kendi kendine olma anlatır. Oluş ifadesinde süreklilik, tekrarlanma ve pekiştirme anlamı da vardır. Bu yapıdaki fiillerin dönüşlülük işlevinden farkı, yüzeysel yapıda özneyle birleştirilmiş derin yapıya ait bir nesne bulundurmamalarıdır:

“Sen *kaşınıyorsun* galiba, git işine, başımı belaya sokma.” (TDK, BTS).

“Babama, bana bir yazı makinesi aldığı için ne kadar *sevindiğimi* bile gösteremedim.” (A. Ağaoğlu TDK, BTS).

“Dargın çıkan sesinde bir şeyden *kaçınan*, lüzumsuz bir sakınca anlamı sezdi.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Avla *geçinen* bir kabile, bu gıdaları tesadüfe borçlu olduğuna inanabilir.” (C. Meriç, TDK, BTS).

“Son basamağı aştığım zaman, babanın kapısı hızla yüzüme *kapandı*.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

1.72.2. Durum Eki

1.72.2.1. Tümleç Durumu Eki

Bu ekin belirtme durumu eki olarak eskiden işlek bir kullanımı vardı. Türkiye Türkçesinde -n ekinin bu işlevi yaygın değildir:

“Gamze *okun* bazı bazı / Yâr sineme çaktı geçti.” (Âşık A. İ. Özkan).

“Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, *birin* boşa, *birin* sat.” (atasözü, TDK, ADS).

1.72.3. Dönüştürücü Ek

1.72.3.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

1.72.3.1.1. Araç

Aslında vasıta hâli ekidir. -n eki, araç bildirme işlevini koruyarak zarfa dönüştürücü ek olmuştur. Özellikle ağızlarda ve halk şiirinde kullanımı yaygındır.

Üç ay önce bu evi *satın* aldı.

“Karnın yardım *kazmayınan*, *belinen*;

Yüzün yırttım *tırnağınan*, *elinen*;

Yine beni karşıladı *gülünen*.

Benim sadık yârim kara topraktır.” (Âşık Veysel).

1.72.3.1.2. Zaman

Zaman ifade eden kelimelerden sonra gelerek onları vasıta işleviyle zarflara dönüştürür:

Güzün burada havalar pek soğuktur.

“İş saatinin *yazın* daha geç bitişi göz önüne alınarak o saatlerde daha sık vapur konulabilir.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

Bu konuyu *kışın* da görüşmüştük.

1.72.3.1.3. Tarz / Nitelik

Kelimeleri nitelik bildiren zarflara dönüştürür. Bunların bir kısmı tekrar öbeği yapısındadır:

“Ortalıkta gergin bir hava esiyordu, *ilkin* yadırgamadım.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

Dördü de buna inanmak istiyor hatta *için için* inanıyorlardı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

Gerisin geriye birkaç adım gitti. Bu kullanımda ekin, belirtme eki veya vasıta eki olabileceği öne sürülmektedir (Özezen, 2008, s. 340).

1.72.4. Kurucu Ek

1.72.4.1. Belirtili İsim Tamlaması / İyelik Grubu

Tamlayanı düşmüş II. tekil şahıs zamiri olan belirtili isim tamlaması / iyelik grubu kurar. Tamlanana gelen -n, II. tekil şahıs iyelik eki işleviyle kurucu ektir:

“Anamdan emdiğim süt / *Çeşmenden, tarlandan* gelmiş.” (C. Külebi).

“Büyüdükçe büyüyor *gözlerin*.” (A. İlhan).

“*Karnın* yardım kazmayınan, belinen;

Yüzün yırttım tırnağınan, elinen.” (Âşık Veysel).

İşin gücün rast gelsin.

1.72.5. Yapım Eki

1.72.5.1. İsimden İsim Yapma Eki

Bu eki almış birçok kelimedeki eki açığa çıkarmak etimolojik incelemeyi gerektirmektedir. Bunların bir kısmında -n'nin isme mi fiile mi geldiği tartışmalıdır. Zeynep Korkmaz (2003), bu duruma değinmiştir: “*Bk. ve krş. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, s. 181/32-in Adları uzun, yoğun, yakın, kalın gibi Eski Türkçeden gelen bazı örnekleri de bu madde altında toplamışsa da, Erdal, bunların fiil kökenli olduklarını çeşitli örneklere dayanarak açıklamıştır (bk. ve krş. Old Turkic Word Formation I, s. 300, § 3. 107-xn).*” (s. 60; 46 numaralı dipnot). Kelimelerin kök anlamları net bilinmediğinden ekin ne tür bir işlevde kullanıldığı da tam olarak bilinmemektedir. Bu kelimelerde -genel olarak- pekiştirme işlevi vardı (Korkmaz, 2003, s. 60):

“Büyüdüm çabuk / Entarim *eğnime* dar.” (B. Necatigil, TDK, BTS).

“Ellerini bu defa, *boynuna* sıkıştırdığı beyaz peçeteye sildi.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“*Uzun ince bir yoldayım.*

Gidiyorum gündüz gece.” (Âşık Veysel, TDK, BTS).

“*Ve serin serviler* altında kalan kabrinde;

Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül öter.” (Y. K. Beyatlı).

“Eskinin doğa ile uyuşan, *özgün yapılarını* yıkıp yerine yabancı, öykünme, yaratıcılıktan yoksun yapılar dikerek çirkinleştirdik.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

Dilde sadeleştirme çalışmaları çerçevesinde dile kazandırılmış olan ‘azınlık, çoğunluk, zorunluluk’ kelimelerindeki -n eki, isimden isim yapma eki görünümündedir. Bu sözcüklerdeki -n, Türkçenin yapı ve işleyişine aykırı dil dışı kullanım olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, bu kelimeler yanlış türetmenin ürünü yanlış sözcükler olarak kabul edilmiştir (Bayar, 2004, s. 408, 409).

“Gene bazıları ama bu ikinci bazıları büyük bir *çoğunluk*, sulhu bir hatıra yapmamaya çalışıyorlar.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Tanzimat, gecikmiş de olsa *zorunlu*, kaçınılmaz bir atılımdı.” (N. Cumalı, TDK, BTS)

1.72.5.2. Fiilden İsim Yapma Ek

Fiilin gösterdiği işin sonucu olan ürün isimleri yapar:

“Ben de bu hudutsuz *yığımda* bir kum tanesiyim.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Arşa çıkan *tütünümdür* / Yâre gidecek günümdür.” (Erzurumlu Emrah).

Oynamasını bilmeyen *gelin* yerim dar, dermiş. (atasözü).

“Sevmem *kesin* sözleri, bir kesin söz duyduğum mu tersine söylemek gelir içimden.” (N. Ataç, TDK, BTS).

“Yağmur vaktinde ve yeterince yağmalı; *ekinlere* kına, pancarlara kurt düşmemeli.” (T. Buğra, TDK, BTS).

Basın ve *yayın* kuruluşları birer temsilci gönderecek.

1.72.6. Bütünleşik Ek

1.72.6.1. Sözcükte Bütünleşen Ek

Çoğu edat olarak kullanılan az sayıda kelimedede -n eki, bütünleşik ektir. ‘Örneğin’, ‘karşın’ (Önler, 2010, s. 153), ‘değin’ gibi birkaç edatta bu ek vardır:

“Her ikisi de şimdiye *değın* kabakulak geçirmemiş olduklarından, uzak durmaları gerekiyordu kardeşimden.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Sabah olunca, bütün gece uyumamasına *karşın* kendini dinç hissediyordu.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

Ay'ın tam bir daire olarak dolgun, parlak görüldüğü evresine *dolunay* denir.

1.72.7. Boş Ek

Ünlü veya 'l' ile biten fiillerin edilgen çatısı -n ile yapılır. Bu durumda fiilin dönüşlü mü edilgen mi olduğu kullanıldığı bağlamdan anlaşılır. Bazı kullanımlarda bu karışıklığı gidermek amacıyla -n ile edilgen hâle getirilmiş fiile asıl edilgenlik eki olan -l getirilir. Böylece, fiilde üst üste edilgenlik anlatan iki ek gelmiş olur. “Çatılar üst üste kullanıldıklarında, fiilin çatısı sondaki ektir.” (Gülsevin, 1999, s. 203). Sonuçta -n, işlevini kendisinden sonra gelen -l ekine devreder ve boş ek durumuna düşer. Edilgenlik pekiştirilmiş olur. -l eki, düşürülürse -n edilgenlik görevini tekrar üstlenir. Eker (2010, s. 333), durumu ek yığılması olarak değerlendirir. Ergin (2009), üst üste gelen bu iki ekin tek ek işlevine sahip olduğunu belirtir:

“Zaten arka arkaya gelen iki pasiflik ve meçhul eki sadece şekil bakımından birbirini destekledikleri için mana bakımından tek ek yerini tutmaları, birbirlerinin fonksiyonunu değiştirmemeleri tabiidir. Aynı fiile bunlardan biri veya ikisi getirilmek suretiyle yapılan iki fiil arasında hiçbir mana farkı yoktur: de-n- ile de-n-i-l- gibi.” (s. 205).

‘Türkçe Sözlük’te (TDK, 2005) de anlamın değişmediği gösterilmekte mesela ‘başlanılmak’ kelimesi için verilen anlam ‘başlanmak’ kelimesidir:

“Hıyarlar, o marul *denilen* yağlı yapraklar da ateş pahasımaydı.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Yabancıların önünde böyle ulu orta *söylenilir* mi?” (TDK, BTS).

“Kuru fasulye ve balık çorbası iştahla *yenilip* içildi.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“Gül Hanım'a balık yağı içirmek *istenilmiş*, şişesi bulunmuş, kaşığa konmuş yahut konmak *istenilmiş*, bu sırada şişe devrilmiş.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

1.72.8. İlave / Yardımcı Ses

1.72.8.1.III. Tekil Şahıs Zamirinde Durum Ekinden Önce

Bunu *ona* kendin söyle.

Herkes *ondan* bahsediyor.

1.72.8.2.İşaret Zamirlerinde Durum Eklerinden Önce

Şundaki zarafete bak.

Buna kendin karar ver.

Ondan istiyoruz.

1.72.8.3.III. Şahıs İyelik Ekiyle Durum Ekleri Arasında

Onu *kolundan*

Herkes kendi *evindedir* bu saatte.

Bu işin *peşini* bırakma.

1.73. -nAk

1.73.1. Yapım Eki

1.73.1.1.Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek bir ek değildir. Birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak vardır. Fiillerden, o fiilin ürünü isimler yapar:

Derneğin bu işler için ayırdığı bir *ödenek* vardı.

“Arabayı çeken lagar mandaları bir nefer, kalın bir *değnekle* hayladı.” (A. H. Müftüoğlu, TDK, BTS).

1.74. -nAz

1.74.1. Yapım Eki

1.74.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Ölü diyebileceğimiz bir ektir. ‘Tıknaz, kurnaz, buynaz’ kelimelerinde kalıplaşmış olarak vardır:

“O yuvarlak ve dazlak kafalı, *tıknaz* bir adamdı.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

“Nedim, *kurnaz*, benden iki gün evvel izin aldı.” (A. Gündüz, TDK, BTS). ‘Türkçe Sözlük’e (TDK, 2005) göre ‘kurnaz’ kelimesi Farsçadır, Banguoğlu (2007, s. 273) ise kelimeyi ‘-nez’ ekine örnek göstermiştir.

1.75. -ne

-ne eki, yapısına göre bir birleşimin ürünü olabilir. “*Eski Türkçede oldukça yaygın olan ve fiilden -in adlarına isme ek -e- gelmesi ile oluşmuş olduğu anlaşılan bir birleşik ektir (es-in-e-mek > esnemek yaşamak).*” (Banguoğlu, 2007, s. 294).

1.75.1. Yapım Eki

1.75.1.1. İsimden Fiil Yapma Eki

Çoğu yansımaya dayalı olan birkaç sözcükte isimden fiil yapma eki olduğu düşünülmektedir. Atalay (1942, s. 218), ‘*iğne*’ kelimesini de ‘-ne’ ekinin örnekleri arasında verir.

“Yağız atlar *kişnedi*, meşin kırbaç şakladı;

Bir dakika araba yerinde durakladı.” (F. N. Çamlıbel, TDK, BTS).

“Gözlerine uyku denilen şey girmiyor, *çiğnediği* lokma boğazından inmiyor.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Sobada ateş *çıtırdıyor*;

Duvarlar *esniyor* gibi.” (H. F. Ozansoy, TDK, BTS).

1.76. -nIz

1.76.1. Genişletme Eki

1.76.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.76.1.1.1. Şahıs Eki

Görülen geçmiş zaman, şart ve emir kipi çekimlerinde ikinci çoğul şahıs anlatır:

“Sevgileri yarınlara *bıraktınız*.” (B. Necatigil).

Bilseniz ne kadar bekledik.

Görünüz neler başardığımızı.

1.76.2. Kurucu Ek

1.76.2.1. Belirtili İsim Tamlaması / İyelik Grubu

-nIz eki, II. çoğul şahıs iyelik eki olarak tamlayanı düşmüş belirtili isim tamlaması / iyelik grubu kurar. Tamlananda, tamlayanı da kapsayan iyelik ve şahıs bildirerek kurucu ek işlevi görür:

“Yolcular, uzanın yere upuzun;

Dayayın taşlara *başlarınızı!*

Bizdedir cevabı kuruntunuzun.” (N. F. Kısakürek).

1.77. -p

1.77.1. Genişletme Eki

1.77.1.1. Fiil Genişletme Eki

Sınırlı sayıda fiili sürerlilik ve yineleme anlamlarıyla pekiştirerek genişletir. Çağatay’a göre, ‘*çırp-*, *kap-*, *kop-*, *öp-*, *tap-*’ fiillerinde de bu ek vardır (1966, s. 47):

“Buzlarını atıp karabiberlerini *serptikten* sonra kadehleri iyice karıştırdım.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Her hafta bu dergileri alabilmek için küçücük gündeliğimden bir parçasını, öğle yemeklerinden *kırparak* biriktirim.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

1.78. -pAk

1.78.1. Yapım Eki

1.78.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Bir iki kelimedede vardır. ‘Kaypak’ kelimesi en bilinen örneğidir. Birleşik ek izlenimi vermektedir. Aktan (2005, s. 350), bu eki sorguladığı çalışmasında ekin ‘kaypak’ ve ‘zıypak’ kelimelerindeki varlığını ‘-p’ fiilden fiil yapma ekiyle ‘-Ak’ fiilden isim yapan ekin birleşmesi şeklinde izah eder. Eklendiği fiilden o fiilin taban anlamını özellik olarak bildiren kavram türetir. Bu sözlüksel birimler -genellikle- sıfat olarak kullanılır:

“*Salpak* kız, ayağının altına baksana!” (S. M. Alus, TDK, BTS).

Bu, onun ilk *kaypaklığı* değildi.

1.79. -r / -Ar / -Ir

1.79.1. Genişletme Eki

1.79.1.1. İsim Genişletme Eki

Yansıma kelimeleri genişletir. Sözcüklerin bu ekle genişletilmiş şekli cümlede pek kullanılmaz. -r / -Ar / -Ir ekiyle genişletilmiş kelimeler cümlede ya kendilerinden sonra ek alarak ya da ikileme biçiminde kullanılır.

Ekin -Ir biçimi, yapı olarak ilave ses ile -r’nin kaynaşmasından oluşmuştur (Korkmaz, 2003, s. 104).

1.79.1.1.1. Belirginleştirme

Yansıma sesin sözcük olarak adlandırılmasına belirginlik kazandırır:

“Döşeme, suyun *cızırtılarla* soğuttuğu ağır bir taş gibi buğu içindeydi.” (Y. N. Nayır. TDK, BTS).

“Savrulma hareketini pek ciddi tutmuş olacaktı ki beli *kütürdedi* ve acıdı.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Az sonra tutuşan çalıların *çatırtısı* sağanak sesini bastırmıştı.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.79.1.1.2. Süreklilik / Düzenlilik

Yansıma seste ikileme şeklinde tekrara dayalı düzenlilik ifade eder. Bu ikilemeler -genellikle- zarf veya sıfat olarak kullanılır:

“Bu ideal kocalar, eşref saatleri *tıkır tıkır* işletmesini bilen kadınların kocalarıdır.” (Ş. Rado, TDK, BTS).

“Evin sıvaları *patır patır* yere düştü.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“Çamlıca'nın *püfür püfür* esen rüzgârlarını ateşinin üstüne sallanan tılsımlı yelpazeler gibi duyar.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Dur ben seçeyim, dedim, *kütür kütür* bir karpuz seçtim.” (M. Uyguner, TDK, BTS).

1.79.1.2. Fiil Genişletme Eki

1.79.1.2.1. Geniş Zaman Eki

Geniş zaman ekidir. Geniş zaman kipi, zamanı bütün boyutlarıyla kuşattığı için diğer bildirme kiplerinin bildirimlerini de kapsar. Birtakım sınırlandırmalarla diğer bildirme kiplerinden herhangi birini ifade edecek şekilde işlevini daraltabilir. Bazen bu sınırlandırma ek-fiille sağlanır. Eklendiği fiilin ses yapısına bağlı olarak -r / -Ar veya -Ir şeklinde olur. Hangi fiillerin ekin hangi şeklini aldığına dair Özçelik, bir çalışma yapmıştır (2001, s. 410-411).

1.79.1.2.1.1. Geniş Zaman

Kip eki olarak temel işlevi geniş zamanı anlatmaktır. Geniş zaman kipi, zaman düzleminde sürerlilik işleviyle geçmiş, şu an ve geleceği anlatır:

Acındırırsan arsız *olur*, acıktırırsan hırsız *olur*. (atasözü).

Her koyun kendi bacağında *asılır*. (atasözü).

“Bağımlılık bir süre mutlu *eder*, sonra alışkanlık *olur*, sonra baskıya *dönüşür*.” (T. Dursun K., TDK, BTS).

“Dünya bir han, konan *göçer*.” (Âşık Veysel).

1.79.1.2.1.2. Kılınış Zamanı

-r / -Ar / -Ir eki almış fiillerin ek-fiil veya yardımcı fiille çekimlerinde bu ek, asıl zamanı anlatmaz; eklendiği fiilin kılınış zamanını bildirir. Asıl zaman, ek-fiil veya ekin öncülü olduğu yardımcı fiilin kipiyle anlatılır:

“Benim doğduğum köylerde / Kuzey rüzgârları *eserdi*. ” (C. Külebi).

“Hafız’ın kabri olan bahçede bir gül varmış;

Yeniden her gün *açarmış* kanayan rengiyle;

Gece, bülbül ağaran vakte kadar *ağlarmış*. ” (Y. K. Beyatlı).

“En soyut konuları çok çarpıcı somut örneklerle herkesin anlayacağı bir yalınlığa *getirirdi*. ” (H. Taner, TDK, BTS).

1.79.1.2.1.3. Geniş Zaman Eki -r / -Ar / -Ir’ın Görünüşleri

1.79.1.2.1.3.1. Geçmiş Zaman

Kullanım bağlamına ve cümledeki diğer yönlendiricilerin etkisiyle geçmiş anlatabilir:

“Onlar da *oturur* / Denize *bakarlar*. ” (B. Necatigil).

Babam koyunlarını *satar*, bu evi *yaptırır*, buraya *yerleşir*.

1.79.1.2.1.3.2. Şimdiki Zaman

Etkisi devam eden şu anı anlatır. 15. yüzyıla kadar şimdiki zamanın anlatımı -genellikle- bu ekle yapılmıştır (Türk, 1996, s. 307). -yor eki, Türkçede 15. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış, yaygınlaşmış ve şimdiki zaman kipini anlatan müstakil ek hâline gelmiştir:

“İçimi titreten bir sestir her gün;

Saat her çalışında tekrar *eder*. ” (C. S. Tarancı).

“Selam olsun bizden güzel dünyaya,

Bahçelerde hâlâ güller *açar* mı?

Selam olsun sonsuz güneşe, aya

Işıklar, gölgeler suda *oynar* mı?” (A. H. Tanpınar).

1.79.1.2.1.3.3. Gelecekte İhtimal

Geniş zaman eki olarak gelecek zaman görünüşüyle yargıda olasılık anlatır (N. Kaya, 2004, s. 93):

“Acaba tütsü yaksam / *Görünür* mü yüzünüz?” (N. F. Kısakürek).

O zamana kadar bir iş *bulursun*.

Anahtarını ortalıkta bırakma, *kaybolur*.

1.79.1.2.1.3.4. Gelecekte Kesinlik

Gelecek zaman görünüşünde kesinlik ifadesine sahip güvenme, inanma ve gereklilik bildirir:

“Ben *giderim*, adım *kalır* / Dostlar beni hatırlasın.” (Âşık Veysel).

“Ver diyorum sana yoksa *yersin* dayağı.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

Bu harçlık bana *yeter*.

1.79.1.2.1.3.5. İstek / Rica / Emir

İstek ve emir kiplerindeki gelecek zaman anlatımını belirginleştirerek kullanım bağlamına göre istek, rica veya emir anlatır. “*Geniş zaman ekinin bir işlevi, özneye yönelik isteklilik belirtmesidir.*” (Karabağ, 2000, s. 276):

Onunla görüştükten sonra hemen beni *ararsın*.

Bunu benim adıma *gönderir* misin?

Artık bize bir yemek *ısmarlar*.

1.79.1.2.2. Kılışlama Eki

Oluş fiillerini kılış fiiline dönüştürür:

“*Bitirdi* beni bu içki, bu kumar.” (C. S. Tarancı).

“Ben şimdi buracıkta tarağımı *düşürmüşüm*, gördünüz mü?” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

“Yumuşak lifi alarak kurnaya *batırdı*.” (C. Uçuk, TDK, BTS).

“Ayşe Nine de onlara bir yorgunluk kahvesi *pişiriyordu* hem de denizcilerle yârenlik ediyordu.” (Halikarnas Balıkçısı, TDK, BTS).

Not: Bu ekle kalıplaşmış bazı fiillerin eki almamış şekilleri kullanımda değildir. Bunlarda ek, ettirgenlik anlatmamaktadır. Dolayısıyla, bunlar eki almamış şekliyle oluş, almış şekliyle kılış fiilidir. Bunların ettirgen şekilleri yeni bir ettirgenlik eki almalarıyla mümkündür: *ayır-*, *belir-*, *kemir-*, *devir-*, *sömür-*, *süpür-*...

“Bizi *kayıran*, arayan yok.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Üç dört gün oluyor, sol gözümün alt kapağı *seğiriyordu*.” (B. Felek, TDK, BTS).

“Veznedar lirayı aldı, *evirdi*, *çevirdi*, dudak büktü.” (H. Z. Uşaklıgil, TDK, BTS).

1.79.1.2.3. Oldurğan Çatı Eki

Oldurğanlık eki işleviyle dönüşlülük eki almadan dönüşlülük ifade eden fiillerdeki nesneyi, başka bir nesneye dönüştürerek ortaya çıkarır. “*Bu çatı için, derin yapıda var olan ‘kendi’ veya ‘kendini’ nesnesini yüzeysel yapıya ‘bir başkasını’, ‘bir başka şeyi’ veya ‘başkasına’ şeklinde çıkaran çatıdır, denebilir.*” (Delice, 2009b, s. 111):

“Kalanımızı peşine takarak Murat suyunun karşı kıyısına *geçirdi*.” (K. Bilbaşar, TDK, BTS).

“Sesini *duyuramadığını* anlayarak daha kuvvetle tekrar etti.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Arabayı, kuvvetli atlar تنها yolda *uçuruyordu*.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“*Şaşırdım* kaldım, nasıl atsam adım;

Gün kasvet, gece kasvet.” (C. S. Tarancı).

1.79.2. Dönüştürücü Ek

1.79.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

1.79.2.1.1. Özellik Kazanma

-r / -Ar / -Ir eki, ismin bildirdiği niteliği kazanma anlatan oluş fiilleri yapar:

“İkramiye kazananların *delirdiklerini* işitirdi.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Kafasında günden güne çeşitli düşünceler, çeşitli kaygılar *beliriyordu*.” (O. Hançerlioğlu, TDK, BTS).

“Fırat, Malatya'ya doğru bir dirsek gibi kıvrıldığı vadide artık dağlardan kopup çağıl çağıl *köpürmüyor*.” (A. Kulin, TDK, BTS).

1.79.2.1.2. Yansıma Fiili

Yansıma sözcüklerin fiil şekillerini yapar:

“Aksi gibi benim hiç durmadan esneyeceğim geliyor, *hapşürmek* istiyordum.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Efendim, çocuk durmaz, koşar, terler, *öksürür*.” (B. Felek, TDK, BTS).

“Pencereden ince bir rüzgâr, güneş tozlarını tül perdelerle *üfürüyor*.” (A. İlhan, TDK, BTS).

1.79.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

Genel olarak sıfata dönüştürücü ek -An ile ortak işleve sahiptir (Ergin, 2009, s. 335):

1.79.2.2.1. Nitelik

Eklendiği fiilin anlattığı işi daima üzerinde bulundurma anlatan sıfatlar yapar. Bunların bir kısmı birleşik kelime bünyesinde:

“Söylediği laflardan hiçbirinin bir nebzecek samimi, bir nebzecek *eğilir bükülür, nahiyeye faydası dokunur ciheti* yoktu.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Sadece kolejinizde değil eğitim işlerinin tümünde *güvenilir bir danışman* olabilirim.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Gitgide *geçer akçe* olmaktan çıkmıştır.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Bu *olur iş* mi?” (TDK, BTS).

“*Giderayak* orada bir de resim imzalamışlar.” (H. Taner, TDK, BTS).

Olayın aydınlatılması için kurulan *bilirkişi* heyetinde o da vardı.

“Vezüv ve Etna birer *yanardağdır*.” (TDK, BTS).

1.79.2.2.2. Çift Eylemli Özellik

Çoğu iki eylemden oluşmuş birleşik kelime kalıbındaki sıfatların fiil olan unsurlarını sıfata dönüştürme işlevine sahiptir:

“Üzerinde *yanardöner lacivert takım*, renk zengini kravat.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“Şimdi Diyarbakır'ın *okuryazar gençlerinin* hepsi beni tanıyor.” (H. E. Adivar, TDK, BTS).

Konargöçer hayatın zorluklarını biliyordu.

1.79.3. Kurucu Ek

1.79.3.1. Sıfat-Fiil Öbeği

-r / -Ar / -Ir eki, dönüştürücü işleviyle yapısal olarak sıfat-fiil öbekleri kurar:

“*[Kadınların yerlerde sürüklenirken çıkardıkları seslere benzer]* sesler çıkardı.” (L. Tekin, TDK, BTS).

“Sanat *[yalnız insanları ıslah etmeye yarar]* bir vasıtaadır.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“*[İnsanlığın belli bir sonuca yöneldiğini gösterir]* hiçbir alamet yok.” (C. Meriç, TDK, BTS).

1.79.4. Yapım Eki

1.79.4.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden isim yapar. Bu isimlerde ekin sığata dönüşürücü işlevi yapım ek özelliği kazanmıştır. Bunlar, derin yapıda isim unsuru düştüğü için adlaşmış sıfatlardır. Ek, genellikle alet, eşya adları ile soyut kavramlar ifade eden isimler yapar (Salman, 1999, s. 206):

1.79.4.1.1. Süreklilik

-r / -Ar / -Ir eki, eklendiği fiilden o fiilin anlamını süreklilik işleviyle bünyesinde barındıran isimler yapar:

“*Giderleri* karşılayabilecek *gelir* sağlanamamakta ve maaşlar ödenememektedir.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Kadınlar kucaklarından bebeklerini atıp ellerine *keserleri* aldılar.” (L. Tekin, TDK, BTS).

“Lokantaların vitrinlerinde, mis kokularla *dönerler* pişiyordu.” (Ç. Altan, TDK, BTS).

“Bu yüzden teşkilatı kendi *çıkarları* için kullanmaya tenezzül etmedi.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

Bu ekle yapılmış bazı kelimeler özel isim olarak da kullanılır:

Çağlar, *Yaşar* ve *Güler* sınıfın en çalışkanlarıydı.

1.79.4.1.2. Araç

Belirtme öbeği kalıbındaki birleşik kelimelerin yapısında bulunur. Birleşik kelimedeki fiile gelir ve kavramın karşıladığı eşya veya aletin işlevini bildirir:

“Çamlıca sırtlarında iki *uçaksavar* ışıldığı karanlık gökyüzünü tarıyorlardı.” (H. Taner, TDK, BTS).

Tanksavar, tanklara karşı geliştirilen bir silahtır.

Akımtoplar, akümülatör, akü aynı şeylerdir.

1.79.5. Bütünleşik Ek

1.79.5.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

‘Asıl fiil+kip eki / yardımcı fiil’ yapısındaki fiil öbeklerinde bütünleşik ek olarak kullanılır. -r / -Ar / -Ir eki, asıl fiile eklenmiş olsa da ikinci fiille öncül kullanılma, onu yardımcı fiile dönüştürme ve öncülü olduğu yardımcı fiille birlikte asıl fiile birtakım kip anlamları katma işlevine sahiptir (Delice, 2009c, s. 712). Bir noktada başlayan ve etkisi devam eden zamanı ifade eder. Bunlar, bir oluşun alışkanlık olarak sürdüğünü, süreceğini anlatan, başlamışlık ifade eden ‘alışkanlık fiilleri’dir (Korkmaz, 2003, s. 151). Burada ek, kiplik işlevindedir. Öncül ek ile yardımcı fiil arasında edat girebilir, bazen edattan sonraki yardımcı fiil de silinebilir.

1.79.5.1.1. Fiil Öbeğinde ‘Ol-’ Yardımcı Fiiliyle

Fiil öbeğinde eklendiği fiilin kılış zamanını anlatır. Delice, bu ekin bütünleşik kullanıldığı fiil öbeğinin kipini ‘sürekli geçmiş zaman kipi’ olarak adlandırır. “Geçmişte kalmış olan eylemin uzun bir zaman dilimi içinde devam etmiş yahut belirli aralıklarla yinelenmiş olması durumlarında başvurulan bir kiptir. Bu kipte asıl fiil -yor, -mAktA; -r / -Ar / -Ir biçimbirimlerinden birini alır.” (2012a, s. 9). Fiil öbeğinin asıl zamanı yardımcı fiildedir. Gülsevin, bu yapının kipi için ‘yeni başlamış alışkanlık’ adlandırmasını önerir (1997, s. 223).

“Bilirim ne yapar oldum,

İnsanlara tapar oldum,

Nice elleri de öper oldum,

Ana ben bu sevdaya düşeli.” (Maraşlı Âşık Meftunî).

“Gider oldum, el başıma derildi.” (türkü sözü).

Eve geç gelir olmuş.

1.79.5.1.2. Fiil Öbeğinde Zarf-Fiil Eki Yerine

Fiil öbeklerinde zarf-fiil eki işleviyle bütünleşik kullanılır. “Bazı fiil öbeklerinin birinci unsuru, bir kip eki taşır. Bu kip eki zarf-fiil ekinin yerini tutar.” (Delice, 2007, s. 27).

“Merteklik olunca kesilir kavak,
Uzar gider vakti dolana kadar.” (H. Şahballı).

“Bir gün gideceği gelmez aklına,
Çaresiz ardından *bakar kalırsın.*” (A. Taşar).

“Ben de buralardan *çeker giderim* eğer sen yoksan.” (şarkı sözü).

1.80. -rA

1.80.1. Genişletme Eki

1.80.1.1. İsim Genişletme Eki

Genellikle işaret zamirlerini yer ifadesiyle genişletir:

“En solda yarım ay biçiminde soyunma odaları ve duşlar bulunurdu ve *burayı* erkek çocuklar kullanırdı.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“Bizimkiler *ora* senin, *bura* benim derken bir ulu dağın başına geldiler.” (Y. Kemal, TDK, BTS).

1.80.2. Dönüştürücü Ek

1.80.2.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

‘Sonra’ kelimesinde -rA, zarfa dönüştürücü işlevdedir:

“Müzakere bitince üç dört gün *sonra* gene evde buluşmak üzere ayrıldılar.” (P. Safa, TDK, BTS).

1.80.3. Yapım Eki

1.80.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

‘Taşra’ kelimesinde -rA eki, kalıplaşmış olarak bulunur:

“*Taşrada* öğretmenlik ede ede saç baş ağarmış, tatlı sözlü bir adamdı.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

1.80.3.2. İsimden Fiil Yapma Eki

Birkaç kelime kalıplaşmış olarak vardır. Bunların bir kısmı ‘yansıma’ kökenlidir. Ekin geldiği sözcük, isim kabul edilmektedir (Çotuksöken, 1991, s. 86, Korkmaz, 2003, s. 121, Banguoğlu, 2007, s. 222).

“Sanat eri çalışır, bir eser kor ortaya, onun güzel olduğuna inanır, o güzelliği herkesin anlamasını, *kavramasını* ister.” (N. Ataç, TDK, BTS).

Tutkuların *kükrediği* günlerde, akıl sözünü dinletemez ki?” (N. Ataç, TDK, BTS).

“Gözleri fırlamış, dudakları morarmıştı, elleri *titriyor*, sedası titriyordu.” (A. H. Müftüoğlu, TDK, BTS).

1.81. -rAk

Ekin yapı ve kökenine dair farklı görüşler vardır. Demircan, yapıyı ‘-rAk’ biçiminde ayırmakla yetinir (2005, s. 84). Deny’e göre ekin kaynağı ‘irak’ kelimesidir (1941, s. 311). Eckmann ise Ramstedt’in “-ra- ekli bir denominal fiilin -ğ eki ile teşkil edilen bir deverbale isminden çıkmış olduğuna dair” görüşünü daha çok kabule değer bulur (1953b, s. 52). Arıkoğlu, ekin bir edattan eklediği görüşündedir: “Sonuç olarak Türkçenin karşılaştırma eki -rAk ve zarf-fiil eki -ArAk bir edattan eklemiştir. Bu edatın ara + ok gibi bir yapıdan geldiği düşünülebilir.” (2004, s. 191).

1.81.1. Genişletme Eki

1.81.1.1. Sıfat Genişletme Eki

Genellikle renk ve tat sıfatlarını karşılaştırma yaparak benzerlik, küçültme, derece, pekiştirme veya üstünlük anlamlarıyla genişletir:

“Kara ve pos bıyıklar bu kuru ve *ufarak* yüzü karanlıklar içinde bırakıyordu.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Bu ismin sebebi de *küçürek meydanın* ortasında, yeşile boyalı, tahta çıkırlıklı bir tulumbanın bulunması.” (S. M. Alus, TDK, BTS).

1.82. -sA

1.82.1. Genişletme Eki

1.82.1.1. İsim Genişletme Eki

Bir iki kelimedede kelime bünyesinde kalıplaşmıştır:

“Sokaktayım, *kimsesiz* bir sokak ortasında.” (N. F. Kısakürek).

“Her *nesnenin* bir bitimi var ama.” (A. Karakoç).

1.82.1.2. Fiil Genişletme Eki

1.82.1.2.1. Dilek Kipi (Katılımlı İstek Kipi) Eki

Ekin dilek (şart) eki olma özelliği yüklem olarak kullanılabilme şartına bağlıdır. Kip eki olarak kullanımı bununla sınırlıdır. Şart-fiil (zarfa dönüştürücü) kullanımı kiplik işlevinden farklıdır. Kip eki olarak kullanım ‘dilek’ ifade eder. Bu farklı iki durum, geçmişte -sAr (şart) ve -sAk (dilek) şeklindeki iki ekin günümüzde son seslerini düşürmesi sonucu tek eke dönüşmesiyle izah edilmektedir (Korkmaz, 2003, s. 677 ve Türkyılmaz, 1999, s. 75-77). Karahan (1994), bu duruma dikkati çeker: “*Kip ekleriyle çekimlenmiş bütün filler, -sa / -se ekli filler hariç, yargı taşır. -sa / -se eki, istek bildirdiği durumlarda grubun diğer üyeleri ile bu bakımdan bir uyum içindedir. ‘Şart, zaman, sebep’ fonksiyonlu -sa / -se eki ise yargı taşımadığı için grubun yapısını bozar.*” (s. 472).

Dilek ifadesinde yargı bildirme söz konusudur: “*Bu işlevi yerine getirebilmesi için yanına yardımcı olarak ‘keşke’ serisinde bir ünlem edatını alması ya da onunla bir görev için birleşmiş olması gerekir.*” (Delice, 2008a, s. 67). Gülsevin (2007) de aynı duruma işaret eder: “*-sA eki, sadece, başında ‘keşke’ kelimesi veya anlamı bulunan kullanılışlarda, dilek anlamı taşımak kaydıyla yüklem yapılabilir. Zaten, bu tür kullanılışlarda da şart değil, dilek anlamı vardır.*” (s.125, 34 numaralı dipnot). Korkmaz (2003), ekin ‘keşke’ serisinden bir ünlemle kullanılmasını pekiştirilmiş istek anlatma olarak değerlendirir: “*Bazen cümlede yer alan ah, bari, keşke gibi sözler isteği daha belirgin ve güçlü duruma getirmiştir.*” (s. 690).

1.82.1.2.1.1. Dilek

Katılımlı istek eki olarak güçlü dileme anlatır. “*Bu kip, dil kullanıcısının aktardığı cümlenin anlamına can ü gönülden katıldığını gösteren adeta dua mahiyetindeki cümlelerde görülür.*” (Delice, 2012a, s. 8).

“Tüllenen mağribi akşamları *sarsam* yarana!” (M. A. Ersoy).

“Beni gurbette sanıp

Keşke *gelseydi* bu bayram, diyecekler.” (C. S. Tarancı).

“*Sallansaydım* ipin ucunda;

Bir bayrak gibi keşke;

Demeyeceksin!” (N. Hikmet).

Bari haber *verseydin!*

‘Keşke’ serisinden edatın yerini bazen ekten sonra gelen, ek gibi kalıplaşmış ve aslında seslenme ünlemi olan -A tutar. Bu -A, -sA’nın kip eki olarak kullanımını sağlamanın yanı sıra II. tekil şahısta güçlü ve ısrarcı bir istek / emir anlatır:

“*Tutsana* beni, *bırakmasana*;

Olsun, *yaralasan*;

Olsun, ağrısı da;

Yalan da olsa, *kalsana!*” (İ. Sadri).

1.82.1.2.1.2. Kararsızlık

‘Acaba’ edatıyla veya bu edat işlevinde kararsızlık ifade eder:

“Gönül yarası *desem*, değil / Ekmek parası *desem*, değil.” (O. V. Kanık).

Acaba kimseye *söylemesek* mi?

Sen mi *gitsen*, ben mi haber *versem*.

1.82.1.2.2. Süreklilik

‘Sav-’ fiiliyle kullanımında süreklilik anlatarak fiili genişletir. ‘Türkçe Sözlük’te (TDK, 2005) geçen ‘açınsa-’ fiilinde de vardır. Ergin (2009, s. 215), pek kullanılmayan ‘görset-’ fiilini de örnek verir:

İşlerini *savsamayı* pek sevmez.

“Babam nüfus kâğıdını çıkarmayı *savsaklamış*.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

Görsetecek ne var çocuklar, diye çıkışmıştı.

1.82.2. Dönüştürücü Ek

1.82.2.1. İsmе Dönüştürücü Ek

Fiillerin isim olarak kullanılmasını sağlar. -mA veya -mAk isim-fiil ekinin işlevini -ekin yerini tutabilecek derecede- üstlenir:

Olsa ile *bulsayı* ekmişler, hiç bitmiş.

1.82.2.2. Fiile Dönüştürücü Ek

Eklendiği isimden onun ‘katma, içirme’ işleviyle yer aldığı fiil yapar.

“+sA- isimden fiil yapma eki, Türkiye Türkçesinde işlev olarak, oluşturduğu fiillerde, isim kök ve gövdelerinden eklendiği isme karşı istek ve ihtiyaç bildiren fiillerle, eklendiği isimden ve genellikle sıfatlardan ‘gibi görmek, gibi saymak’ anlamında fiiller türetmek üzere birbirinden az çok farklı iki görevde kullanılır.” (Bulak, 2012, s. 703).

Kelimenin anlam çerçevesiyle ona getirilen ekin işlevi karıştırıldığından dil bilgisi kaynakları, bu işleve yanlış olarak küçültme veya azaltma demektedir. Mesela, ‘önemsemek, umursamak’ gibi kelimelerde küçültme söz konusu değildir.

1.82.2.2.1. Katma

Eklendiği ismi ‘gibi görme’, ‘gibi sayma’ anlamı katarak fiillere dönüştürür:

“On yıl önce bunları çok önemserdim.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“İstanbul’u özlediğimi anlıyor, ama yabancılığımı da *garipsiyordum*.” (C. Uçuk, TDK, BTS).

“Politikayı zerre kadar *umursadığı* yoktu.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“*Duraksadı*, gülümsedi, kâğıda uzandı, yüzünden daha esmerdi eli, biçimliydi.” (Y. Atılgan, TDK, BTS).

1.82.2.2.2. Arzulama

İsimlerden, eklendiği isme karşı ihtiyaç ve istek bildiren fiiller yapar (Korkmaz, 2003, s. 121; Bulak, 2012, s. 693). Ercilasun, bu işlevi karşılayan -

sA ekinin ‘sa-’ fiilinden çıktığını belirtir (1997, s. 41). Bu kullanımın fazla örneği yoktur:

“Yazın *susamışken*, birdenbire bir soğuk su içtiniz mi, bir sancı, bir ağrılık oturuverir.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

İnek *boğasadığında* onu nerde bulacağını bilemiyordu.

Üç gün sonra *öksedim* sizi demek yok.

1.82.2.3. Zarfa Dönüştürücü Ek

Fiilleri şart bildiren zarflara dönüştürür. İsimleri de ek-fiil çekimiyle zarf yapar. Bu kullanımda ekin kip bildirme işlevi yoktur. Ek, cümledeki yargının bağlı olduğu şartı anlatır. Bazen sadece şart-fiil yapar; bazen aynı zamanda şart fiil öbeği kurar. “*Şart eki de zarf-fiil görevi yapabilmektedir.*” (Yücel, 2000, s. 99). Ekin bu kullanımını Yücel, ‘şart zarf-fiili’ (2000, s. 110); Delice, ‘şart-fiil’ (2008a, s. 67 ve 2007, s. 47); Gülsevin (2007) ‘zarf-fiil’ işlevi olarak değerlendirir: “*Bu ek, şart gösterdiği cümlelerde tıpkı zarf-fiil eklerinde olduğu gibi eklendiği fiili başka fiillere bağlamak üzere zarflaştırmaktadır.*” (s. 125). Her üç değerlendirme, sadece adlandırma yönünden farklıdır. “*-sA eki, gramerlerimizin gerundiumlar bahsinde, ‘şart gerundiumu’ adı altında verilebilir.*” (Gülsevin, 1990, s. 279). Karahan (1994) da -sA ekinin yargı bildirmediğinde; şart, zaman veya sebep anlattığında zarf-fiil ekleriyle ortak işleve sahip olduğunu belirtir ve ekin bu kullanımını, zarf-fiil kullanımı olarak değerlendirir: “*Sonuç olarak, -sa / -se şart eki, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı zarf-fiil ekleri grubunda yer almalıdır.*” (s. 474).

1.82.2.3.1. Şart

Asıl yargının gerçekleşme şartını anlatır:

Unutursa hatırlat.

Taşınırsak haberiniz olur.

Herkes kabul *ederse* burada kalabiliriz.

1.82.2.3.1.1. Şartta İhtimal Görünüşü

Ünlem ve soru ifadeleriyle kullanıldığında ihtimal anlatır:

Hadi bizimle kalmak *istemese!*

Ya *tutarsa!*

Peki, köprü de *yıkılmışsa?*

1.82.2.3.1.2. Şartta Durum Görünüşü

Genellikle, ‘de’ bağlacı eşliğinde karşıt durumların anlatımında kullanılır:

“İşte gidiyorum çeşm-i siyahım;

Önümüze dağlar *sıralansa* da.” (Âşık Mahsunî Şerif).

“*Gezmesek* de tozmasak da

O köy bizim köyümüzdür.” (A. K. Tecer).

1.82.2.3.1.3. Şartta Zaman Görünüşü

Zarf-fiil yapan ‘-IncA, -DIĞI zaman’ yapılarının işlevini üstlenerek zaman anlatır.

“Şart kipinin zaman ifadesi sayılan *-sA* ekinin bu işlevi Eski Türkçe döneminden beri Türkçenin değişik dönemlerinde kullanılmıştır. *-sA* ekinin bu işlevi, şart işlevi gibi dilek-istek işlevinden daha eski bir işlevidir. *-sAr* ekinin Orhun Yazıtlarında *-IncA -DIĞIndA* zarf-fiil eklerinin anlamında kullanıldığı, zaman anlamının ön planda olduğu örnekler vardır.” (Bulak, 2011, s. 32):

“Hangi resmime *baksam* ben değilim.” (C. S. Tarancı).

Paranız *yetmezse* beni ararsınız; soran *olursa* gelecek, dersiniz.

1.82.2.3.1.4. Şartta Sebep Görünüşü

Asıl yargının sebebini şart ifadesiyle bildirir:

Böyle *giderse* bu yıl zarar edeceğiz.

Geç *kalırsak* kızar.

Güneşte *kalmışsa* bu kızarıklık doğaldır.

1.82.2.3.2. Tahminde Sınırlandırma

Fiillere gelerek onları -genellikle- yineleme kalıbında limit ve ihtimal ifade eden zarflara dönüştürür:

Bu durum *sürse sürse* iki ay sürer.

Taş *çatlarsa* üç gün dayanabilir.

Bilse bilse sen bilirsin, dedik.

1.82.3. Kurucu Ek

1.82.3.1.Şart-Fiil (Zarf-Fiil) Öbeği

-sA eki, şart-fiile dönüştürme işleviyle yapısal olarak da şart-fiil öbekleri kurar. Bu öbek, cümlede şarta bağlı tasarlamaya dayalı, yardımcı ve tamamlayıcı öge niteliğindedir:

“*[Ben giderse]m* sazım, sen kal dünyada.” (Âşık Veysel).

[Dünyayı sel bassa] ördeğe vız gelir. (atasözü).

[Nasihat isterse]n tembele iş buyur. (atasözü).

1.82.4. Yapım Eki

-sA, yapım eki olarak işlek değildir. Birkaç kelimedede kalıplaşmıştır.

1.82.4.1.İsimden İsim Yapma Eki

Atalay’a göre ‘ense’ kelimesinde vardır (1942, s. 239):

“Kendine geldiğinde, *ensesinde* müthiş bir ağrı vardı.” (A. Kulin, TDK, BTS).

1.82.4.2.İsimden Fiil Yapma Eki

Eklendiği isimden, o isme dayalı özellik anlatan fiiller yapar:

“Ben bu evi 19. yüzyılda başlayan yaşamımı 21. yüzyıla kadar sürdürebildiği için *kutsamış* oluyorum.” (S. Erez, TDK, BTS).

Vergi affı son bir yılın borçlarını *kapsamıyor*.

1.82.5. Bütünleşik Ek

1.82.5.1. Çekim Edatıyla Bütünleşen Ek

‘Gerek’ edatıyla bütünleşik olarak güçlü ihtimal ifade eder:

“Bunların bir bildikleri *olsa gerek*.” (M. Ş. Esendal, TDK, TS, 2005).

1.82.5.2. Sözcükte Bütünleşen Ek

Dönüştürücü işlevinin kalıplaşması sonucu edat olarak kullanılan kelimelerde bütünleşmiştir. -sA eki, ek-fiille ‘ise’ şeklinde bütünleşmiştir. ‘İse’ ifadesi de eklendiği birçok kelimeyle bütünleşik kullanılır. Ekin bütünleştiği edatlar, karşılaştırma ve zıtlık ifadesi taşıır (Benzer, 2010, s. 136 ve Develi, 1995, s. 128-131):

1.82.5.2.1. Zıtlık

Bütünleştiği ve edat olarak kullanılan ifadelerde, mevcut durumun aksi bir duruma işaret eder:

“*Oysaki* daha önce onunla tanışmayı çok istemiştim.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“*Meğerse* bana öğretilen o kısa ve sade cümlenin ne sihirli, ne müthiş bir tesiri varmış.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.82.5.2.2. Karşılaştırma

‘İse’ kalıbında birbirinden farklı durumları bağlayarak karşılaştırır:

Ben eve gittim, o *ise* okula uğrayacaktı.

1.83. -sAl

1.83.1. Dönüştürücü Ek

1.83.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

İlgi, nispet ve bağ işleviyle isim ve fiilleri sıfata dönüştürür. Yabancı kökenli (Fransızca) bir ek olduğu düşünülmektedir. Ergin, Türkçeye ait ekin örneği olarak sadece ‘*kumsal, uysal*’ kelimelerini verir (2009, s. 178, 197). Hatipoğlu, bu sözcüklerdeki ekin ‘-sı’ ve ‘-al, -il’ eklerinin birleşmesinden doğduğu görüşündedir (1974b, s. 331).

-sAl eki, dilde sadeleştirme çalışmalarının sembolü olmuş ve üzerinde çokça tartışılmış eklerden biridir. Ekin kökenine, işlevine, Türkçenin yapısına uygunluğuna dair birçok dilci görüş bildirmiştir (Banguoğlu, 1987; Çotuksöken, 2001; Dolu; 1988; Ediskun, 1966 ve 1967; Eren, 2000; Korkmaz, 1967; Temir, 1996).

1.83.1.1.1. Fiili Sıfata Dönüştürücü Ek

Görsel sanatlara merakı vardı.

Eğitsel kol çalışmalarını ben yürütüyordum.

İşitme duyumuza seslenen sanatlara *işitsel* sanat denir.

1.83.1.1.2. İsmi Sıfata Dönüştürücü Ek

“*Parasal kuvvete* sahip kimselerin kitaplarıma gösterdikleri ilgi bana güç veriyor.” (C. Uçuk, TDK, BTS).

“Bu özü susma ile tanımlamak pek *kişisel*, rastgele bir *yargı* kurmak oluyor.” (N. Uygur, TDK, BTS).

1.83.2. Yapım Eki

1.83.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapma eki olarak işlek olmayıp birkaç kelimedede vardır:

“Yolun neresi kayalık, neresi *kumsal* hep ezbere bilirdi.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“Aşkın *kutsal* tarafına inanmamı sarhoşluk belirtisi diye yorumladım.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

Baysal, ‘huzur ve refah içinde olan’ anlamına gelir.

Eren (2000, s. 303-305), ‘*kumsal*’ kelimesini birleşik kelime olarak değerlendirir.

1.83.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek değildir. ‘Uysal’ kelimesinde -sAl eki, fiilden isim yapmıştır:

“Kadın *uysal* olduğu zaman kuvvetlidir.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

1.84. -sİ

1.84.1. Dönüştürücü Ek

1.84.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Kelimeleri benzerlik, gibilik, yakınlık, andırma gibi anlam ilgileriyle sıfata dönüştürür. Bir kısmı şekil benzerliğine dayanan terim ifadeleridir:

“Annesinin tesiri altında kalır, biraz *çocuksu gözleriyle* yangından korkar, her türlü korkusunu gizlemek dilermiş.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“Otomobillerin *ölümsü hızını* da hiçe sayarak koştu arkasından.” (M. N. Sepetçioğlu).

“Kaçmış uykum *yabansı ormanlardan*;

Dağlar mağaralarla ovalara kaçmış” (F. H. Dağlarca, TDK, BTS).

Eserin *destansı bir anlatımı* var.

Terliksi hayvan tatlı suda yaşar.

Bunların bir kısmı, isim unsuru derin yapıda kaldığında zarf olarak da kullanılabilir. “-*çA ekini sıfatlara eklenerek zarf yapma fonksiyonuna benzer kullanılışı vardır.*” (Gülsevin, 2007, s. 119).

Buradan bakınca duvar daha *camsı* görünüyordu.

1.84.2. Yapım Eki

1.84.2.1. İsimden Fiil Yapma Eki

Birkaç kelimedede -genellikle- kalıplaşmış olarak bulunur:

“Söylediklerini sonradan *yadsımış*, duyduğu güvensizliği ortaya koymuştur.” (S. İleri, TDK, BTS).

“Gazeteye *yansıyan* haber ağızdan ağıza geçerken açıklığını hemen hemen tamamen kaybetmiştir.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

1.84.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

-sİ eki, fiillerden o fiilin ürünü isimler yapar. Bu isimler, fiilin adlandırılmasına dayalı sözlüksel birimlerdir:

“Babam yalnız ilk geceki fener alayına katıldı, *yatsıdan* az sonra eve döndü.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Hanımlar, tatil köylerinde son moda *giysiler* giyiyorlar.” (Ç. Altan, TDK, BTS).

“Yeşil elma kokulu bir *tütsüyü* yakıp salonun tam ortasına yerleştirdi.” (E. Şafak, TDK, BTS).

1.85. -sIn

1.85.1. Genişletme Eki

1.85.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.85.1.1.1. II. Tekil Şahıs Eki

Geniş, gelecek, öğrenilen geçmiş, şimdiki zaman, istek ve gereklilik kiplerinin II. tekil şahıs çekimini yapar:

“Nasıl *hatırlamazsın* o türküyü?” (C. S. Tarancı).

“Giyilmemiş çamaşırlar nasıl kokar *bilirsin*.” (O. V. Kanık).

“Beni deli mi *edeceksin* İstanbul?” (O. R. Horozcu).

“Mutluluğun peşinde hâlâ *koşuyor musun*?” (İ. Geçer).

1.85.1.1.2. Emir Kipi III. Tekil Şahıs Eki

Emir kipi III. tekil şahıs çekimini yapar. Emir kipi üçüncü çoğul şahıs çekiminde çokluğu bu eke eklenmiş -lAr eki sağlar (Hatipoğlu, 1974a, s. 141). III. çoğul şahıs -sInlAr ekiyle anlatılır:

1.85.1.1.2.1. Buyurma

Emir kipi çekiminin asıl işlevi buyurmadır. Emir kipi çekimi için ayrı bir kip eki kullanılmaz; şahıs çekimi aynı zamanda kip çekimini de ifade eder:

Herkes çantasını kontrol *etsin*.

Yolu *kapatsınlar*.

1.85.1.1.2.2. Dileme

Bazı deyimleşmiş ifadelerde emirden çok kesinlik ifadesiyle dilek ve temenni anlatır:

“Geçmiş *olsun* ağabey, ne oldu sana böyle?” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

“Bereket *versin*, gece bu kır yolu تنها idi.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

1.85.1.1.2.3. Tahminde Sınırlandırma

Genellikle yinelemelerde tahminin sınırlarını ifade eder. Bu kullanımda ekin şahıs bildirmesi zayıflamış ve geri plandadır:

Tutsun tutsun yüz lira tutsun.

Taş *çatlasın* üç gün sürer.

1.85.2. Durum Eki

1.85.2.1. Yüklem Durumu Eki

Ekin kökeni ‘sen’ kişi zamiridir (Ergin, 2009, s. 283; Banguoğlu, 2007, s. 445; Yıldız, 2011, s. 123). -sIn eki, ek-fiilin geniş / şimdiki zaman kipi II. tekil şahıs çekimiyle isimleri yüklemleştirir:

Belki *körsün*, kırılmışsın, telaş *içindesin*.” (A. İlhan).

“Fatih’in İstanbul’u fethettiği *yaştasın*.” (A. N. Asya).

1.85.3. Yapım Eki

1.85.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

-sIn eki, birkaç kelimedede isimden isim yapma eki olarak vardır:

“Bu yerler, bu âlem her şeyden *yoksun*.” (İ. Geçer).

“Avcılar *evsinler* yapmışlardı ağaçlıkların arasında.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

1.85.3.2. İsimden Fiil Yapma Eki

Ekin bu işlevi karşılayan biçimi, fiile dönüştürme eki -sI ile dönüşlülük eki -n’nin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur (Zülfikar, 2011a, 141):

“Sait Faik'i Sait Faik yapan, bütün o *yüksündüğü* özellikleri idi. Aylaklığı idi, başıboşluğu idi.” (H. Taner, TDK, BTS).

1.86. -sIz

Birleşik ek olduğu izlenimi vermektedir. Baskakov, ekin yapısını ‘-sI- (-sa ekinin bir çeşidi)+ -z’ şeklinde izah eder (Cin, 2004, s. 20). Kuznetsov’a göre ise ekin kökeni ‘sIz-’ fiiline dayanmaktadır (1995, s. 244).

1.86.1. Genişletme Eki

1.86.1.1.Sıfat Genişletme Eki

Eklendiği sıfatı, silme ve özellik olarak taşımama işleviyle genişletir. -sIz, Çoğu zaman, özelliğe sahip olma anlatan -II ekinin tersi işleve sahiptir:

“Bir sanatçının bu oranda *eksiksiz* ve dengeli olması aklın alacağı şey değildir.” (C. Külebi, TDK, BTS).

“Onca yıl hapis yattık, *uygunsuz*, *güdümsüz* bir işini görmedim.” (A. Ümit, TDK, BTS).

1.86.2. Dönüştürücü Ek

1.86.2.1.Sıfata Dönüştürücü Ek

‘Yokluk, eksiklik, azlık, silme’ anlatarak isimleri sığata dönüştürür. İsimlerden olumsuzluk, yokluk anlatan sıfatlar yapar (Ergin, 2009, s. 160). ‘Olumsuzluk’ ifadesini, fiillerin olumsuz biçimi gibi düşünmemek gerekir. -sIz ekinin isimlerdeki işlevi, ‘yokluk’ ifadesidir (Üstünova ve Horoz, 2001, s. 121):

“Bu dik, sarp ve *yolsuz dağları* arabalar, katırlar ve otomobillerle aşacaksınız.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Ah, yurdumun *kimsesiz* ve yoksul *çocukları*

Anladım, farkınız yok koparılmış başaktan.” (Y. B. Bakiler).

“*Banyosuz*, duşlu, avuç içi gibi bir aralıktı hamam.” (O. Rifat, TDK, BTS).

1.86.2.2. Zarfa Dönüştürücü Ek

1.86.2.2.1. Durum

Zarf olarak kullanılan kelimeler yapar (Cin, 2004, s. 35). İsimleri durum zarflarına dönüştürür (Gülsevin, 2007, s. 119 ve 2004, s. 1272). Bu zarflar, ‘yokluk’ durumu anlatır:

“Bazen gece yarıları uyuyamıyorum ve *sebepsiz* korkuyorum.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Silahçı Tahsin *günahsız* gitti fakat sonra, onu gönderenlerin ebedî günahları, tarihin ebedî sayfalarına geçti.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Romancının uyarılarından *habersiz* kaldınız.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

1.86.2.2.2. Olumsuz Vasıta

Şahıs zamirleriyle ve akrabalık adlarıyla kullanımında araç olarak bunlardan yoksunluk bildirir:

“-sUz eki, Eski Türkiye Türkçesi döneminde vasıta hâli ekinin ifade ettiği kavramların olumsuz şekillerini ifade etmek göreviyle kullanılmıştır. Bu cümlelerde, isimden isim yapan -II / -IU ekinin olumsuzunu sayılabilecek bir ifadenin varlığı da söylenebilir. Ekin Eski Türkiye Türkçesindeki bu görevi günümüzde de şahıs zamirleri ve akrabalık isimlerinden sonra devam etmektedir.” (Üstüner, 2002, s. 183).

Bensiz gidebileceğini sanıyor.

“*Onsuz* kalınacak uzun günler ve geceleri nasıl geçirecektik?” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

Babamsız birkaç gün geçirmiştik.

1.86.3. Yapım Eki

1.86.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

Ekin sıfata dönüştürücü işlevinin isimden isim yapma eki özelliği kazanmasına dair birkaç örnek vardır. Bunlar, sıfat veya zarf olarak da kullanılabilir. Bir kısmında mecazlı anlatım, -sİz ekine yapım eki özelliği kazandırmıştır:

“*Telsiz* dediğimiz de nihayet sonunda gene tele dayanıyor.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“İçimdeki *öksüz* daha mı küçüldü;

Emekliyor.” (H. F. Ozansoy, TDK, BTS).

“*Hırsızlar* bandosuna kumanda eden Ciyanni, asıl hırsız değilmiş.” (A. Mithat, TDK, BTS).

“Senin gibi bir *çulsuza* borçlu kalmak ister mi?” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Ağaç deyip geçme, onun da soylusu olur, *soysuzu* olur.” (T. Buğra, TDK, BTS).

1.87. -ş

1.87.1. Genişletme Eki

1.87.1.1. İsim Genişletme Eki

Sözcüklere küçültme içeren sevimlilik ve cana yakınlık anlamı yükler. Bazen kelimenin kesik biçimine getirilir:

Ona *Maviş* adını koydular.

Gürsoy-Naskali, özel isimlerin sevgi ve küçültme amaçlı bozulması sonucu oluşmuş *Fat-ı, Sül-ü, Ner -i; Hüs-o, Mam-o; Mıs-tık* vb. yapılarıdaki *-İ; o, ö; -tuk* ilavelerini *-ş* ekiyle birlikte ortak işlev çerçevesinde değerlendirmiş ve ek olarak incelemiştir (Gürsoy-Naskali, 1996, s. 494).

1.87.1.2. Fiil Genişletme Eki

1.87.1.2.1. İşteş Çatı Eki

İşteşlik çatısında eylemi karşılıklı veya birlikte gerçekleştiren en az iki öznenin varlığı söz konusudur:

1.87.1.2.1.1. Karşılıklı İşteşlik

Fiilde, karşılıklı en az iki öznenin varlığını anlatır:

“Kompartımana girdi ve eşyalarını raflara koymaya çalışan Pervin’le *çarpıştı*.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Eniştemle mürebbiyenin birbirine nasıl *bakıştuklarına* hiç dikkat ettin mi?” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Yoksa gene babasıyla *atışıp* işi mi bırakmıştı.” (O. Kemal, TDK, BTS).

1.87.1.2.1.2. Birlikte İşleşlik

Fiilde birden fazla öznenin birlikte davranışını anlatır:

“Hep birlikte kahkahayla *gülüştüler*.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Çalıkların üstünde kuşlar cıvıldaarak *uçuşuyordu*.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Öteki çocuklar çil yavrusu gibi *kaçışmış*, her biri bir deliğe girmişti.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

İşte şarap fıçılarını yelpazeliyor gibi ince ve sinirli *titreşen* hurmalar!..” (R. E. Ünaydın, TDK, BTS).

1.87.1.2.2. Oluşlama

Kılış fiillerinden oluş fiili yapar. Kılışın ürünü oluşu anlatır. “*Bu ek, kılış fiilleri üzerine gelerek yaygın bir şekilde işteş çatı işlevi oluşturmak için kullanılır; ancak, yine kılış tabanlı fiillerin üzerine gelerek onların kendi kendine gerçekleşme ifade edebilen oluş tabanlı bir fiile dönüşmesini sağlamak için de kullanılabilir.*” (Delice, 2012a, s. 6).

“Üç hademe, ebe, hasta bakıcı merdivenin orta sahanlığında *sıkışmışlar*, sedyeyi çevirmeye çalışıyorlar.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“Karşı dağlarda *tutuşmuş* gibi gül bahçeleri;

Koyu bir kırmızılık gökten ayırmada yeri.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“Daralmış, *buruşmuş* sof ceketini, uzamış sakalıyla işportacı Yahudilere dönmüş.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Vapurun gürültüsü büsbütün *yatıştı*.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

1.87.1.2.3. Oluşta Dönüşüm ve Süreklilik

Oluş fiillerine gelerek oluşa yeni bir evre kazandırır. Eklendiği fiille bir durumdan başka bir duruma geçiş ve bu geçişi tamamlayıp sürdürme bildirir. Yeni durum, kendi şartlarında kendi kendine oluş şeklinde olur:

“Gün batımına yakın İskenderun körfezini sis basıyor, sisten dağlar *oluşuyor*.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Şiir, uygarlıkların doğuşunda, *gelişmesinde* ilk işaret oluyor.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“İşte bu kadronun içinde *yetişecektim* ben.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Çöpler *kokuşmuş*.” (TDK, BTS).

1.87.1.3. Zarf Genişletme Eki

‘Tıpış tıpış’ ve ‘yıvış yıvış’ ifadelerinde vardır. Burada ek, ikileme biçiminde zarf olarak kullanılan yansıma ve öykünmeye dayalı sözcükleri belirginleştirme işleviyle genişletir. ‘Türkçe Sözlük’te (TDK, 2005) ‘yıvış yıvış’ın anlamı “*laubali bir biçimde*” olarak verilmektedir:

“*Tıpış tıpış* merdivenden inerken;

Yazması boyna dolanır severken.” (halk türküsü, TDK, BTS).

1.87.2. Yapım Eki

1.87.2.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-ş eki fiillerden isimler yapar. Birçok örnekte -I yardımcı sesi, kalıplaşma sonucu zamanla ekin bir parçası hâline gelmiştir (Korkmaz, 2003, s. 28). Bunların bir kısmında ek, yapım eki özelliği kazanmış isme dönüştürücü -İş ekinden ayırt edilememektedir.

“*Tarihî gelişme süreci içinde zamanla -(y)İş / -(y)Uş kılış adlarından kalıplaşma yoluyla kalıcı adlara dönüşmüş olanlar da vardır. Bunlar yer yer -ş adlarıyla da iç içe girdikleri için, ayırımında hem işlev gelişmesini hem de eski dönemlere ait örneklerle karşılaştırma yöntemini uygulama gereği vardır. Bununla birlikte yine bazı yanılgılar söz konusudur.*” (Korkmaz, 2003, s. 107):

“Birdenbire samimileşiverdi, kırk yıllık *tanış* olup çıktı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Yürüyüp geçeceğim, basacağım yerlerin her bir *karış* mübarek toprağı benim için mukaddesti.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“*Yağışlı* havalarda boydan boya gerili iki kalın ipe serer çarşafı, çamaşırları.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

1.88. -şIn

Ek, bir birleşğin ürünü gibi görünmektedir. “*Birkaç renk sıfatında yakın bir anlatımda görünen -şin ekinin de -iş ekinden bir uzatma olduğunu sanıyoruz.*” (Banguoğlu, 2007, s. 182).

1.88.1. Genişletme Eki

1.88.1.1. Sıfat Genişletme Eki

Renk bildiren birkaç kelimedede kalıplaşmıştır. Sıfatı yakınlık ve benzerlik anlam ilgisiyle genişletir:

“Yanımdakilerden bu *sarışın* ve kibar tavırlı *paşanın* kim olduğunu sordum.” (İ. A. Gövsa, TDK, BTS).

“*Sarışın* buğdayı rüyalarımızın;

Seni bağrımızda eker, biçeriz.” (A. H. Tanpınar).

“Beş on adım ötede duran yuvarlak kafalı, *karışın* çocuk söze karıştı.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

Gökşin gözleri vardı.

1.89. -t

1.89.1. Genişletme Eki

1.89.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.89.1.1.1. Ettirgen Çatı Eki

Kılış fiillerinin ‘ettirgen’ biçimlerini yapar. Ettirgen çatıda en az iki öznenin varlığı söz konusudur:

1.89.1.1.1.1. İkinci Yapan Özne

İki özneli ettirgen fiillerde bir yaptıran özne bir de yapan özne vardır. Burada -t eki yapan özneyi; yani, ikinci özneyi, ifade eder:

“Bana senden ayrı kaldığım günleri *aratıyorsun.*” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Terli terli su içme diye o kadar söyledim, *dinletemedim.*” (Ç. Altan, TDK, BTS).

“Bir gün gelip ölülerimizi parayla *taşıtacağımızda* şüphe yok diye düşünüyordum.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“Kendime deli *dedirtinceye* kadar neler çektiğimi ben bilirim.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

1.89.1.1.1.2. Üçüncü Yapan Özne (Katmerli Ettirgenlik)

-Dir ekiyle ettirgen yapılmış kılış fiillerine gelerek ettirgenliğe üçüncü özneyi katar. Ekin bu işlevde kullanımı yaygın değildir:

“Bütün kaymakamlara Bursa yoluna ağaç *diktirtmiş.*” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

Bugün evin her tarafını *arattırtacak.*

Bir tanıdığı aracılığıyla bunları bize aldirtti.

1.89.1.1.2. Kılışlama Eki

Oluş fiillerini kılış fiillerine dönüştürür. Bu fiillerde ettirgenlik anlamı yoktur ve ettirgenlik ifadesi, ikinci bir ettirgenlik eki ile sağlanır. Oluş fiilleri, çatı kategorilerini ifade eden ekleri kılış fiiline dönüştükten sonra alabilirler:

“Beni doğuran, emziren, *büyüten* anacığımı bunlara değiştim.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“Öğleden sonra nüfus kâğıdını getir, kaydımı *düzeltilim.*” (B. Felek, TDK, BTS).

“Bizden soğudular, bizi de kendilerinden *soğuttular*.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

1.89.1.1.3. Oldurgan Çatı Eki

Kılış fiillerini oldurgan yapar. Ek, dönüşlülük eki almadan dönüşlülük ifade eden fiillerin derin veya yüzeysel yapısında bulunan nesnesini, başka bir nesneye dönüştürerek ortaya çıkarır (Delice, 2009b, s. 111).

“*Ağlatmayı* geçtik, hiç değilse kendime güldürmeden çalabilsem.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Bizi itiştire kakıştıra ve etrafımızda kavga dansları yaparak *yürütmeye* başladılar.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Elini ayağını bağladım, bir köşeye *oturttum*.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

Not: Birçok fiilin eki almamış biçimi pek kullanılmadığı veya kullanımdan düşmüş olduğu için ek, fiille kalıplaşmıştır. Bu fiiller, kılış anlatmaktadır. Fiillerin bazısında -t'nin köke mi ait olduğu, ek mi olduğu belirsizdir. Birçok kaynakta bu durum, ettirgenlik yitimi olarak izah edilmektedir (Banguoğlu, 2007, s. 292 ve Korkmaz, 2003, s. 135):

“Denize bakan yönü ile yan sınırlarını rüzgârı kesen sık kargılıklar *kuşatıyordu*.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Sol ayağımı geçen gün biraz *incitmiştim*.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Perihan kızdı, gidip piyanonun kapağını *örttü*.” (P. Safa, TDK, BTS).

1.89.2. Dönüştürücü Ek

1.89.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Eşleşme temel işleviyle -t eki, en az ikili denklik, örtüşme, konumlanma ifade eden sıfatlar yapar. Demir, ekin ‘karşıt, eşit, yaşıt, boyut’ kelimelerinde çokluk eki olduğunu, tarihî kullanımını ve eklendiği kelimelere kattığı anlamları sorgulayarak belirtir (2005, s. 439, 440):

“Bunlar bastonlarına dayanarak hep *eşit adımlarla* yürürler.” (S. Birsnel, TDK, BTS).

Karşıt görüşlü insanlar burada bir arada kalıyordu.

1.89.3. Yapım Eki

1.89.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

-t eki, isimlerden adlandırma ve sınırlandırma işleviyle isimler yapar:

“*Boyutları* da çok farklı, ince uzun bir dergi.” (A. Ümit, TDK, BTS).

“*Örgütteki* dosyası da çoktan dürülmüştü.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Geç kalmış bile olsak biz Batı'ya, Batı'nın uygarlık ölçü ve *ölçütlerine* çoktan uymuşuz.” (T. Dursun K., TDK, BTS).

1.89.3.2. İsimden Fiil Yapma Eki

İsimden fiil yapma eki olarak işlek değildir. Birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak vardır. Eklendiği kelimelerin bir kısmının isim mi ortak kök mü olduğu şüphelidir:

“Her gün birkaç ev kadını orada çalı çırpyla su *ısıtıp* çamaşırını yıkıyor.” (A. Erhat, TDK, BTS).

“Allah'ı ileri sürerek kadınları *ayartacak* aklınca!” (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Düşman ordusunu çil yavrusu gibi *dağıtırlardı.*” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

“Sigara elimi *kokuttu.*” (TDK, BTS).

1.89.3.3. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiilin bildirdiği işin sonucu oluşmuş ürün ve kavramı ifade eder:

“Bu süreç, bu çok önemli yaşam *kesiti* bilinmez olarak kalacak.” (S. İleri, TDK, BTS).

“Duydum ve okudum ki Sinan'a bir *anıt* yapılacakmış.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“*Yapıtının* sağlamlığına güvenen her sanatçı gibi şakasını da iyi karşılamıştı.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Dedi ki ölüm bir *geçittir* gerçek sılaya.

Yeter ki azığın has, *binitin* yürük olsun.” (B. Karakoç).

1.89.4. İlave Ses

Genellikle -Dİr ettirgenlik ekini doğrudan alamayan fiillerde söyleyiş kolaylığı sağlamak için fiil ile -Dİr eki arasına ilave ses olarak -t gelir (Delice, 2009a, s. 162, 163). Bu ses, çatı ekiyle karıştırılmamalıdır. Fiilin bu sesi almış şekliyle almamış şekli arasında anlam ve çatı olarak hiçbir fark yoktur. Aynı duruma Eker, “*Türkçede dört ettirgenlik eki üst üste gelebilir. Ancak kimi durumlarda ikinci veya sonraki ettirgenlik ekleri anlama yeni bir boyut katmayabilir. Örneğin kapa-ile kapa-t- arasında temel anlam bakımından, herhangi bir fark yoktur. Nitekim Türkçe Sözlük’te (TDK, 1998) kapatmak eyleminin anlamı ‘kapamak’ olarak verilmiştir.*” (2010, s. 332) ifadeleriyle işaret eder. Banguoğlu, ‘kapatmak’ ve ‘ayırttırmak’ kelimelerindeki -t’yi boş ek olarak adlandırır (2007, s. 419)

“Belediye çavuşu yanında jandarma onbaşı, çarşığı dolaşmış, esnafa kepenk *kapattırmıştır.*” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Bu adam bir senedir buraların resmini *çıkartıyor.*” (B. R. Eyuboğlu, TDK, BTS).

Bizimle bağlantısını hiç *kopartmadı.*

Kapıyı hafifçe *tıklattı*, içeri girdi.

1.90. -tay

1.90.1. Yapım Eki

1.90.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Moğolca kökenli bir ektir (Eker, 2010, s. 322; Zülfikar, 2011a, s. 144). Kurum anlatan birkaç isimde vardır:

Danıştay yasanın yürütmesini durdurdu.

Liderler *kurultayda* yarışacak.

Yargıtay yeni üyelerini seçti.

1.91. -v**1.91.1. Yapım Eki****1.91.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki**

Eklendiği fiilden, fiil tabanının bildirdiği hareketin ürünü isimler yapar:

“Seçme ve aracılık *işlevini* yerine getiren dünyanın önünde ise öyle aşılması güç engeller yok gibi.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Annem, derslerine çalışıp eylülde *sınavları* başarması gerektiğini hatırlatıyordu.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

1.92. -van**1.92.1. Yapım Eki****1.92.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki**

Ölü diyebileceğimiz bir ektir. Sıfat olarak da kullanılan ‘yayvan’ kelimesinde vardır. Bu eke dair geniş bilgi için Güngördü’nün çalışmasına bakılabilir (2006, s. 41-45).

“İki katlı *yayvan bir evdi.*” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

1.93. -y

Ekin aslı, ‘*tod- > doy, kod-> koy-*’ fiillerinin gelişiminden de anlaşılacağı üzere ‘-d’ şeklindedir. Eski Türkçedeki -d ekinin ‘-d > -y’ değişmesine uğramasından oluşmuştur (Korkmaz, 2003, s. 135).

1.93.1. Genişletme Eki**1.93.1.1. Fiil Genişletme Eki**

İşlek değildir. Birkaç fiil gövdesinde kalıplaşmıştır. -y eki, pekiştirme işleviyle fiilleri genişletir:

“Ben biraz zeytin, biraz patates, biraz da yemişle *doyarım.*” (B. Felek, TDK, BTS).

“Çeşitli tehlikelerden var olduğunu bilerek bu işe girişip baş koymuşlardı.” (O. Aysu, TDK, BTS).

“İki bin lira *saydı*, bana bir küpe aldı.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

1.93.2. Yapım Eki

1.93.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

Birer matematik terimi olan ‘ortay’ sözcüğü ile bu sözcüğü içeren ‘kenarortay’ ile ‘açıortay’ sözcüklerinde vardır:

Ortay, bir uzayı, bir yüzeyi eşit iki parçaya böler.

Açıortayı kolayca öğrenmişim.

Bir üçgende bir kenarın orta noktasını karşı köşeye birleştiren doğru parçasına *kenarortay* denir.

1.93.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

-y, eylemi adlandırma anlam ilgisiyle fiillerden isim yapar:

“Herkesin kendi *deneyi* ile bildiği bir gerçek vardır.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Sonunda, üstlerinin de *onayıyla* bir sınav yapmaya karar verdi.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

1.93.3. İlave / Yardımcı Ses

Yardımcı ses (bağlama ünsüzü) olarak -y, ek-kelime birleşmelerini sağlama görevi vardır:

“Dışarıda, çocuklar birbir *oynamaya* dalmışlardı.” (A. İlhan, TDK, BTS).

1.94. -yor

Sözcük kökenli bir ek olup gramatikalleşme (dil bilgiselleşme) sonucu oluşmuştur. Buna göre, Türk dili tarihinde sözlüksel birim olan ‘yoru-’ fiili zamanla anlam ve işlevini yitirerek -yor ekine dönüşmüştür (Deny, 1941, s. 366; Dilaçar, 1971, s. 97; Özdemir, 1967, s. 180; Ercilasun, 1997, s. 41; Korkmaz, 2003, s. 611; Yıldız, 2011, s. 123). “*Bu ek, Eski Türkçe döneminde*

kullanılan yoru- fiilinin geniş zamanda çekimlenmiş hâlinin daha sonra ses düşmeleri sonucunda şimdiki zaman fonksiyonuyla ortaya çıkan şeklidir. Yapı, yoru-r > yorur > -yor şeklinde bir gelişim göstermiştir. Örneğin keleyorum men > geliyorum gibi.” (İlhan, 2009, s. 1590).

1.94.1. Genişletme Eki

1.94.1.1. Fiil Genişletme Eki

1.94.1.1.1. Şimdiki Zaman Eki

1.94.1.1.1.1. Şu An

Kip eki olarak temel işlevi içinde bulunulan zamandaki kılış ve oluşları anlatmaktadır. Bu anlatımda eylemin kılınışı ile dile getirilişi eş zamanlıdır. -mAktA ve -mAdA ekleriyle ‘şu an’ı anlatma bakımından ortak işleve sahiptir:

“Genç kız onun kırık dişli ağzının içindeki derin karanlığa *bakıyor*.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“İstanbul’u *dinliyorum*, gözlerim kapalı;

Kuşlar *geçiyor*, derken

Yükseklerden sürü sürü, çığlık çığlık...

Ağlar *çekiliyor* dalyanlarda,

Bir kadının suya *değişiyor* ayakları,

İstanbul’u dinliyorum, gözlerim kapalı.” (O. V. Kanık).

1.94.1.1.1.2. Kılınış zamanı

-yor eki almış fiillerin ek-fiil veya yardımcı fiille çekimlerinde -yor, asıl zamanı anlatmaz; eklendiği fiilin kılınış zamanını bildirir. Asıl zaman veya kip anlatımı ek-fiil veya yardımcı fiildedir. Aynı fiilde iki zaman anlatımı eş zamanlı gerçekleşmez. Bu sebeple ilk zaman eki, fiilin kılınış zamanını; ikincisi asıl zamanı anlatır (Delice, 2008a, s. 64):

“Yere yere *bakıyormuşum* / *Yürürken*.” (Ö. Asaf).

“Bu yol çevirme manevrası her sabah arkadaşşıma mühimce birkaç sıkıntı dakikası *geçirtiyordu*.” (M. Ş. Esendal).

“Bir kuş *taniyordum* ki baharda;

Salkımlar açan bahçemin üstünde uçar da;

Akşamların ürperdiği bir sesle öterdi.” (F. N. Çamlıbel).

1.94.1.1.1.3. Şimdiki Zaman Eki -yor’un Görünüşleri

1.94.1.1.1.3.1. Geniş Zaman Görünüşü

Ekin geniş zamanı anlatma işlevinde Türkiye Türkçesinden önceki dönemlerde şimdiki zamanın geniş zaman ekiyle karşılanmasının etkisi vardır (Gülsevin, 2007, s. 96, 97; İlhan, 2009, s. 1590; Korkmaz, 2003, s. 618). Bazı kullanımlarda geniş zaman ekiyle yer değiştirmesi anlamı etkilememekte; şimdiki zaman ve geniş zaman kipi ekleri birbirinin yerine rahatlıkla kullanılabilir (Türk, 1996, s. 310). Geniş zaman, şimdiki zamanı kapsadığından doğal olarak şimdiki zaman, geniş zamanı -onun bir parçası olmasından dolayı- anlatır. Bu kullanımda ekin sürdürme ve süreklilik işlevi vardır.

-yor eki, geniş zaman eki yerine kullanılabilirdiğinden -görünüş işleviyle- geçmiş ve gelecek zaman kiplerini de anlatabilir:

“Ben hep eski yerimdeyim, *biliyorsun*.” (B. Necatigil).

“Onun nazını çekerek bütün çocukluklarına *katlanıyorum*.” (A. H. Tanpınar, TDK, BTS).

1.94.1.1.1.3.2. Gelecek Zaman Görünüşü

Cümledeki yönlendiricilerin de etkisiyle gelecek zaman anlatır:

Bir görüşelim bakalım neler *öneriyor*.

Haftaya evi *boşaltıyoruz*.

1.94.1.1.1.3.3. Geçmiş Zaman Görünüşü

Cümlede sözün akışı veya yönlendiriciler aracılığıyla -yor eki, geçmiş anlatmada kullanılır. “*Öbür yandan bazen de bu kip, hikâyede üslûp gereği geçmiş için kullanılır*.” (Banguoğlu, 2007, s. 464):

Eve *geliyor*, çantasını *hazırlıyor*, kimseye söylemeden çekip *gidiyor*.

Tabi o zamanlar kimse ne olduğunu hemen *anlamıyor*.

1.94.2. Bütünleşik Ek

1.94.2.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

-yor eki, ‘*asıl fiil+kip eki / yardımcı fiil*’ yapısındaki fiil öbeklerinde yardımcı fiille öncül kullanılır. Burada ek, kiplik eki olarak sadece fiilin kılınmış zamanını anlatır. Gerçek zaman veya kip, yardımcı fiilin bildirdiği zaman veya kiple bildirilir (Delice, 2008a, s. 64):

Yarın bu saatlerde *çalışıyor olacağız*.

Bunların yaşanacağını *biliyor olsaydım*, izin vermezdim.

Sorunlarla ilgili etrafındakilere bilgi *veriyor olmalı*.

1.95. -z

1.95.1. Genişletme Eki

1.95.1.1. Fiil Genişletme Eki

‘Utuzmak’ kelimesinde pekiştirme işleviyle vardır. Edilgenlik anlamı taşır:

Sürekli *utuzmasına* rağmen yine de oynardı.

1.95.2. Yapım Eki

1.95.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

Sınırlı sayıda sayı adına gelerek onlardan ‘aynılık’ anlatan kavramlar yapar. İkili unsurlardan oluşmuş ‘boynuz, ağız, diz, göz, yüz’ gibi bazı organ adlarında da -z ekinin varlığı, sayı ifadesi ve çokluk işlevine dayanılarak düşünülmektedir (Eker, 2010, s. 322; Gabain, 2007, s. 46; Zülfikar, 2011a, s. 145):

“Rıza boş arsaları, *ikiz pembe villaları*, havuzlu bahçeyi geçti.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Saçlar, sınımsıkı taranmış, fırçalanmış, ensesinde bir *topuz* yapılmıştı.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Başı *omuzları* içine çökmüş gibi idi.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

1.95.2.2. Fülde İsim Yapma Eki

Sıfat olarak da kullanılan ‘tıkız’ ve ‘semiz’ kelimelerinde vardır. Gabain, ‘semiz’ ve ‘semirt-’ kelimelerinin ‘sem-’ fiil kökünden türediğini belirtir (2007, s. 55).

“İkisi de *tıkız* ve aynı boyda.” (H. Taner, TDK, BTS).

“*Semiz bir köpeğe* bile yetmeyecek bir parayla bu kadar süründüm.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

2. BİRLEŞİK EKLER

2.1. -AcAğInA (< -AcAk+I+n+A)

Gelecek zaman eki, III. tekil şahıs iyelik eki ve yönelme hâli ekinin birleşmesinden oluşmuştur. “-AcAk gelecek zaman ad-fiil ekinin, iyelik ve yönelme durumu ekleriyle genişlemesinden oluşan -AcAğInA eki, asıl füldeki hareketin gerçekleşmesini, zıtlık anlamında bir başka hareketin engellenmesine bağlayan ‘-maktansa’ zarf-fiil ekine koşut anlamda tarz zarfları oluşturur. Bu zarf-fiil olumsuzluk eki almaz.” (Korkmaz, 2003, s. 1034).

2.1.1. Dönüştürücü Ek

2.1.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Kıyaslama işleviyle asıl eylemin yerine geçebileceği eylemi tarz bildirerek anlatır. Bu ekle yapılmış zarf-fiilin bildirdiği hareketle asıl eylem arasındaki karşılaştırmada asıl eylemin üstünlüğü anlatılır. Ekin şahıslara göre değişen çekimi vardır. Zarfa dönüştürücü ‘-mAktAnsA’ ekiyle koşut kullanıma sahiptir:

Kızacağına yardım et.

Bekleyeceğimize bir şeyler yiyelim.

2.1.2. Kurucu Ek

2.1.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-AcAğInA, zarfa dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbekleri kurar:

[*İnsanları suçlayacağına*] önlem almalısın.

[*Suyu boşa akıtacağına*] ağaçları sulasaydın.

2.2. -AcAk (< -A+cAk)

Bu ekin yapısına dair farklı görüşler vardır. Burada, genel kabul görmüş olan Korkmaz ve İlhan'ın görüşünü vermekle yetineceğiz. Korkmaz, bu ekin yapısına dair yaptığı çalışmada çeşitli görüşlere yer verdikten sonra kendi değerlendirmesini yapar: “*Ekimiz, -a+cak <-a+çak <-a+ça+ok ‘gelecek zaman’, ‘eşitlik hâli’ ekleri ve ‘pekiştirme edatı’ birleşmesinden meydana gelmiştir.*” (1995, s. 4, 5). İlhan da bu görüşe katılır: “*Ek -a+ça+ök yapısıyla meydana gelmiş olmalıdır.*” (2009, s. 1577).

2.2.1. Genişletme Eki

2.2.1.1. Fiil Genişletme Eki

2.2.1.1.1. Gelecek Zaman Eki

Ekin asıl işlevi, gelecek zaman bildirmektir. -AcAk eki, gelecek zaman dışındaki kip ve durum anlatımlarında da kullanılır. “*Görülüyor ki, çekimli eylem olarak kullanılan ‘-acak / -ecek’ eki, kesinlik belirten gelecek zaman eylemleri için kullanılmaktadır. Ancak ‘-acak / -ecek’ ekinin gelecek zaman kavramıyla birlikte bazen de ‘dilek, gereklilik, emir, kuvvetli ihtimal, yeterlik’ kavramları verdiği de görülür.*” (Hatipoğlu, 1974a, s. 21).

2.2.1.1.1.1. Gelecekte Kesinlik

Gelecek anlatımında kesinlik bildirir:

“Zil *çalacak*, sizler derslere *gireceksiniz* bir bir.” (Z. Ö. Defne).

“O benim milletimin yıldızıdır, *parlayacak*.” (M. A. Ersoy).

Bu binayı yıkacaklar, yerine otel yapacaklar.

2.2.1.1.1.2. Gelecekte İhtimal

Gelecekte ihtimal anlatır. Bu ‘olasılık’ ifadesi çoğu zaman -DİR genişletme ekinin bildirme işleviyle pekiştirilir:

Kardeşim seni çok *sevecek*.

Yaraların kısa sürede *iyileşecektir*.

Çabuk hazırlan, geç *kalacağız*.

2.2.1.1.1.3. Kılınış Zamanı

-AcAk eki almış fiillerin ek-fiil veya yardımcı fiille çekimlerinde -AcAk, asıl zamanı anlatmaz; eklendiği fiilin kılınış zamanını bildirir. Asıl zaman veya kip anlatımı ek-fiil veya yardımcı fiildedir:

Sen de bizimle *gelecektin*.

Bunu *kaybetmeyecekmışiz*.

Ne olursa olsun *konuşmayacaktın*.

2.2.1.1.1.4. Gelecek Zaman Eki -AcAk’ın Görünüşleri

2.2.1.1.1.4.1. Gereklilik Görünüşü

Cümledeki yönlendiricilerin etkisiyle ve kullanım bağlamına göre gereklilik anlatır:

Çocuk dediğin biraz söz *dinleyecek*.

İnsanda biraz utanma *olacak*, herkes kendi yerini *bilecek*.

Bunu önce *düşünecektin*.

Bazen durumun öncesini, geçmişini bilmekten kaynaklanan gereklilik veya ihtimali yüksek tahmin ifade eder (N. Kaya, 2004, s. 93). Bu işlev, ‘ol-’ fiili ile anlatılır:

Çantamda biraz bozuk para *olacak*.

Bize tarif ettikleri adam şu gelen *olacak*.

Yiyecekleri bitmiş *olacak* ki erkenden döndüler.

2.2.1.1.1.4.2. Emir / İstek Görünüşü

Tonlamaya ve kullanım bağlamına göre istek veya emir bildirir:

Vaktinde gelip *gidecek*, işine gücüne *bakacaksın*.

Ormanlık alanda ateş *yakılmayacak*; çöpler sağa sola *atılmayacak*.

2.2.1.1.1.4.3. Geniş Zamanda Yakıştırmama Görünüşü

Birbiriyle çelişen durumları aktarmada kullanılır. Genellikle ‘bir de’ ifadesi ve ‘ol-’ fiiliyle kullanımında geniş zamanda uygun görmeme, yakıştırmama ve olumsuzluk anlatır:

Bir de polis *olacak*; yaptığı şeylere bak.

Bir de ağabeyleri *olacaksın*; sözünü dinletemiyorsun.

2.2.2. Dönüştürücü Ek

2.2.2.1. İsme Dönüştürücü Ek

Fiillerin gelecek ifadesiyle isim olarak kullanılmasını sağlar. -AcAk eki, bu kullanımında isim-fiil eki işlevine sahiptir:

“İş, *olacağına* varır.” (TDK, BTS).

Gelmeyeceğinizden haberimiz yoktu.

Bütün bunları tek başına *yapabileceğini* düşünmüyorum.

2.2.2.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiilleri, gelecek zaman ifadesi taşıyan sıfatlara dönüştürür. Oluşan sıfatlar az ya da çok ‘mahsusluk’ (Banguoğlu, 2007, s. 426) ifadesi taşır:

“*Gelecek* asırları tarihe bırakalım;

Biz şimdi haritadan geçmişlere bakalım.” (F. N. Çamlıbel, TDK, BTS).

“İnsan *barınacak* yerler yaptı, yiyeceğini pişirerek yemeye başladı.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

Akacak kan damarda durmaz. (atasözü).

2.2.3. Kurucu Ek

2.2.3.1. Sıfat-Fiil Öbeği

2.2.3.1.1. Kip İfadesi

-AcAk, dönüştürücü işleviyle kip anlatımına sahip sıfat-fiil öbekleri kurar:

[*Bundan on gün önce bitecek*] işi bugüne bıraktın.

[*Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği*]i yer kürkçü dükkânıdır. (atasözü).

[*Bütün bunları yapacak*] biri lazım bize.

2.2.3.1.2. Yetersiz / Değersiz İfadesi

‘Ol-’ fiiliyle yapılan sıfat-fiil öbekleri ‘yetersizlik’ ifade eder. Zaman olarak geçmiş ve şu an anlatır; bağımsız bir gelecek ifade etmez (Ö. Yılmaz, 2003, s. 165):

[*Arkadaşın olacak*] çocuğa söyle, işimize karışmasın.

[*Güvenlik görevlisi olacak*] adam, bizi içeri almadı.

[*Ablan olacak*] kadın, bizi dinlemedi bile.

2.2.4. Yapım Eki

2.2.4.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-AcAk eki, fiillerden isim yapar. Ekin bu işlevi, sıfata dönüştürme işlevine dayanır. Sıfatı adlaştırarak yeni bir sözlüksel birime dönüştürür. Bu yeni kavram, ekin temsil ve dönüştürme işlevlerini de barındırır. Yapım eki olarak bu kullanımlara sözlüksel birim yapma işlevi eklemiş olur. Oluşan isimler -genellikle- eşya, alet adı ile soyut kavramları karşılar. Bu isimler, ‘*tahsis*’ (Korkmaz, 2003, s. 69), ‘*meçhullük*’ bildirerek ‘*özellik*’ anlatan kelimelerdir (Salman, 1999, s. 219):

“Karakteri ve zekâsı *gelecek* için insana umut ışığı veriyordu.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

“Salçanın tenekesini *açacakla* zor açtım.” (TDK, BTS).

“İnsan barınacak yerler yaptı, *yiyeceğini* pişirerek yemeye başladı.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

2.2.5. Bütünleşik Ek

2.2.5.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

Yardımcı fiillerle ‘asıl fiil+kip eki / yardımcı fiil’ yapısında öncül kullanılır.

2.2.5.1.1. Niyetlenme / Gerçekleştirmeye Kalkışma

‘Ol-’ yardımcı fiiliyle öncül kullanımında asıl fiildeki yargının gerçekleşme veya gerçekleşmeme yönünden yüksek ihtimale sahip olduğunu bildirir. Bütünüyle yargı düşünüldüğünde gerçekleşmeme anlatır. Ek ile öncülü olduğu yardımcı fiil arasına ‘gibi’ edatı girebilir. “*Asıl fiile eylemi gerçekleştirmeye çok yaklaşma ama gerçekleştirememe anlam ilgisi katan kip şeklini oluşturur. Bazen öncül ek ile yardımcı fiile dönüştürülecek olan fiilin arasına benzerlik edatı ‘gibi’ nin girdiği görülür.*” (Delice, 2009c, s. 713). Hatta bazen ‘ol-’ yardımcı fiili düşer ve derin yapıda kalır:

Söylemeyecek oldum; bırakmadı.

Size *karışacak olursa* haber verin.

Yağmur *yağacak gibi oldu*, sonra durdu.

Kızacak olmuştum; annesi bırakmamıştı.

2.2.5.1.2. İsteklenme

‘Gel-’ fiiliyle öncül kullanımı, fiildeki hareketi gerçekleştirmek için isteğin uyanışını, ortaya çıkışını ifade eder:

Onu görünce *güleceğim geldi*.

Elinden *tutacağım geldi*.

Buralara gelenin *gideceği gelmez*.

2.2.5.1.3. Beklenmeyen Dürtü

-AcAk eki, ‘tut-’ fiiliyle öncül kullanımında yersiz, beklenmeyen veya istenmeyen davranışları anlatır:

Tam da ayrılıyorduk ki soru *soracağı tuttu*.

Benim de o saatte dışarı *çıkacağı tuttu*.

2.2.6. Temsil Eki

-AcAk eki, adlaşmış sıfatlarda sıfat tamlamasının derin yapıda kalmış isim unsurunu temsil eder:

Söyleyeceklerim, sigarayı *bırakacaklar* içindir; *dinlemeyecek* varsa dışarı çıksın.

Çalışamayacaklar, kenarda beklesin.

Olacakla öleceğe çare olmaz. (atasözü).

2.3. -AcAn (< -A+cAn)

-A ile -cAn sıfata dönüştürücü ekin birleşmesinden oluşmuştur. Yapıdaki -A eki, izaha muhtaçtır. -AcAn ekinin yapısına dair herhangi bir çalışmaya rastlanmadı.

2.3.1. Dönüştürücü Ek

2.3.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-AcAn eki, fiildeki hareketi vasfa dönüştürür. Ekin bu işlevi *sevecen*, *bilecen*, *gülecece* gibi birkaç kelimeyle sınırlıdır:

“Kadınlara karşı *sevecen* ve yumuşak başlısınız.” (T. Dursun K., TDK, BTS).

Bilecen tavırları vardı.

Gülecece bir çocuktun.

2.4. -AdAk (< -A+dA+k)

-A kalıplaşmış seslenme ünlemi, -DA fiile dönüştürücü ek ve -k fiilden isim yapma ekinin birleşmesinden oluşmuştur. “+AdAk eki ses yansımali köklere

+da- addan fiil ve -k fiilden sıfat türetme ekinin getirilmesiyle oluşmuş bir birleşik ektir.” (Korkmaz, 2003, s. 34).

2.4.1. Dönüştürücü Ek

2.4.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Yansıma kelimeleri zarfa dönüştürür. Yansımayı fiilin tarzı hâline getirir. Bir kısmında yansımanın son sesi ikizleşir. Bu ikizleşme pekiştirme işlevi görür:

“Sonra *şappadak* alnımdan öpersin.” (E. E. Talu, TDK, BTS).

“Bu cadı lakırtısını duyunca ben de *hoppadak* inanıvermedim.” (H. R. Gürpınar, TDK, BTS).

“Bir ara *küttedek* bir şeye çarptık.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

2.5. -AğAn (< -A+gAn)

-A ve -gAn ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Korkmaz, birleşik ek olduğunu belirtmekle yetinir (2003, s. 69). Hatipoğlu, ekin yapısını -A istek eki ile -gAn sıfat-fiil ekinin birleşmesi şeklinde izah eder: “Ekin ‘-gan / -gen’ parçası ortaç ekidir. ‘-a / -e’ parçası ise ‘istek’ kipi kuran ekle aynıdır.” (1974a, s. 23).

2.5.1. Dönüştürücü Ek

2.5.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-AğAn eki, fiillerden sıfat yapar. Eklendiği fiildeki hareketi alışkanlık, süreklilik, elverişlilik ifadesiyle sıfata dönüştürür (Zülfikar, 2010, s. 51). “*Bu ek, eylem kök veya gövdesine gelerek genellikle sıfat kurar.*” (Hatipoğlu, 1974a, s. 23) “-AGAn eki daha çok tek heceli geçişsiz fiil köklerine gelir ve eklendiği fiildeki hareketi sürekli olarak yapanı, çokça yapanı gösterir ve abartma görevli sıfatlar (fiilden kuvvetlendirme sıfatları) türetilir.” (Kaya ve Erdem, 2010, s. 1597, 1598):

“Dilimizi doğru yazmak, doğru konuşmak *olağan* değil, ulusal bir görevdir.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Sessizce gezinecek çevresinde, *durağan* bir yıldız gibi gökle birlikte dönecek o.” (T. Oflazoğlu, TDK, BTS).

Şirket yönetimiyle *süreğen bir anlaşmazlık* içindeydik.

2.5.2. Yapım Eki

2.5.2.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden bir kısmı terim olan isimler türetir. Ekin yapım eki özelliği, sığata dönüşürücü işlevine dayanmaktadır. -AğAn eki, eklendiği fiil tabanının anlattığı harekete kuvvetlilik ve süreklilik anlamı katarak fiilden isim yapar (Kaya ve Erdem, 2010, s. 1597, 1598):

“*Gezegenlerin* hareketleri nasıl katı bir nizam içinde cereyan ederse rakkaselerinki de öyledir.” (M. Kaplan, TDK, BTS).

“Kalkanları parçalayan çelik *yatağanlar*, zırhları kesen ağır saldırımlar yapacaktı.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Ben, dedim, *iveğen* değilim, düşünmekten de korkmam.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

Kartal, çaylak ve atmacaya *çalağan* da denir.

2.6. -AğI (< -A+gI)

İsimden fiil yapan -A eki ile fiilden isim yapan -gI ekinin birleşmesinden oluşmuştur (Korkmaz, 2003, s. 34). “*Ekin -a /-e parçası, gövde meydana getirmekte, bazen de -ı / -i sesinden dönüşmekte, ‘-gı’ parçası ise, genellikle, aygıt adları kurmaktadır.*” (Hatipoğlu, 1974a, s. 24).

2.6.1. Yapım Eki

2.6.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-AğI eki, kök-ek bağının zayıfladığı birkaç kelimedede vardır:

Elinde *karağı* düşünceli düşünceli külü karıştırdı.

“Sedef parçasını hemen aşağıya düşecek bir *kırağı* damlası gibi parlatıyordu.” (R. H. Karay, TDK, BTS).

2.6.1.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Birkaç kelimedede vardır:

Kaşığı elimde dikene dönüyor, hayvan huysuzlanıyordu.

Yapağısından başka bir faydası yoktu yaşlı koyunun.

Herkes, merakla *aşağı* baktı.

2.7. -AkII (< -Ak+II)

Fiilden isim yapma eki -Ak ve sıfata dönüştürücü ek -II'nın birleşmesinden oluşmuştur. Topçu, eki (-A / -I) kII şeklinde daha açık bir ifadeyle -AkII, -IkII ve -III şeklinde üç ayrı yapıyı kapsayacak biçimde değerlendirmiştir (2012, s. 31-35).

-Ak ve -II eklerinin birlikte kullanımı her zaman birleşik ek şeklinde değildir. Ekin unsurları, bağımsız ek olarak da üst üste kullanılabilir. Bu durumda kelimedede her ekin kendi işlevi söz konusu olur. “*Şu kelimelerde -Ak ve -II ekleri birleşik olarak kullanılmaktadır: sürekli, dokunaklı, okunaklı.*” (Karadoğan, 2004, s. 545).

2.7.1. Dönüştürücü Ek

2.7.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiilleri, o fiildeki hareketi yeterlilik bildirerek taşıyan sıfatlara dönüştürür. “*Bu iki ekin oluşturduğu -aklı (-ekli) biçimi getirildikleri kelimeye ‘yeterli gücü, imkânı bulundurma’ kavramları katmaktadır.*” (Zülfikar, 2011a, s. 55):

“Eksik olmasın, bizim vergi dairelerinden *okunaklı* makbuz alınmaz.” (B. Felek, TDK, BTS).

“Seni anlıyorum kızım, dedim. Aklıma daha *dokunaklı* bir söz gelmedi.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“*Korunaklı* sandığım köşe o kadar da korunaklı değildi. Yağmur iliklerime kadar işlemişti.” (S. Dölek, TDK, BTS).

2.8. -AIA (< -A+IA)

Birleşik ek olduğundan emin olunan ancak, nasıl bir birleşimin ürünü olduğu tam olarak ortaya konulamamış bir ektir. Ekin yapısına dair Hacıeminoğlu (1991, s. 104, 105), Banguoğlu (2007, s. 277, 278) ve Korkmaz (2003, s. 125) unsurlarını göstermeye dayalı temkinli değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

2.8.1. Genişletme Eki

2.8.1.1. Fiil Genişletme Eki

Süreklilik, yineleme, devamlılık işleviyle fiilleri genişletir. Fiili kuvvetlendirip pekiştirir. Eker (2010, s. 334), bu ekin işlevini ‘sıklık çatısı’ olarak adlandırır. Korkmaz, eki kısa aralıklarla tekrarlama bildirme işlevi üzerinden tanımlar: “-*ALA*- fiilin gösterdiği işi kısa aralıklarla tekrarlama işlevi yüklenmiş bir ektir.” (Korkmaz, 2003, s. 125):

“Kendilerini *kovalayanlardan* kurtulmalarına rağmen tehlike henüz geçmiş değildi.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“Çok geceler gözlerimi *ovalaya* ovalaya uykumu dağıtmaya çalışır, kendimi güç tutarak verilen işleri yapmaya uğraşırdım.” (E. İ. Benice, TDK, BTS).

“Bu, insanı yanlış yollara *itelese* de bir çıkış noktası bulunmasına omuz verebilir.” (S. Birsal, TDK, BTS).

“Yağmurun *serpelediği* olurdu eski yaz günlerinde, bulut geçti derlerdi.” (O. Rifat, TDK, BTS).

“Avcı, elinde ipi *silkeleyerek* yavaş yavaş ağını çekiyordu.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

2.8.2. Dönüştürücü Ek

2.8.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

-*ALA* eki, sınırlı sayıda ismi, fiile dönüştürür. Eklendiği sözcüklerin bir kısmı yansıma kelimedir:

“Yalnız miralayın sağ bacağını bir gülle misketi fena halde *hırpalamış*.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Geçen zaman beni *örseledi*.” (R. Mağden, TDK, BTS).

“Mevsim kış, hava kapalı, yağmur ince ince *çiseliyor*.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Büyük oğul *üstelemekten* vazgeçti.” (O. Kemal, TDK, BTS).

2.9. -AlAk (< -A+IA+k)

Fiilden isim yapma eki olarak yapısı tam olarak izah edilmemiş olan -AlA ekiyle -k fiilden isim yapma ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Banguoğlu, isimden isim yapma eki olarak birtakım eklerin yığılmasından meydana gelmiş olabileceğini söyler (2007, s. 174).

2.9.1. Yapım Eki

2.9.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Kök-ek bağının zayıfladığı birkaç kelimedede vardır. Küçültme işleviyle isimden isim türetir. “İsimden küçültme veya aşağılama anlatımları ile başlıca meyveler, bitkilerle ilgili bir sıra adlarda rastlanan bu vurgulu ek -e-le-k gibi veya -el-ek gibi eklerden meydana gelmiş olacaktır” (Banguoğlu, 2007, s. 174):

“*Kozalaklar* çıtırdıyor çamlarda...” (Z. Selimoğlu, TDK, BTS).

“Kendisi, ayağında postallar, sırtında kaput, başında *kabalak*, Çanakkale cehenneminde askerliğini yaparken...” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Bu *dangalağın* hiçbir şeyden haberi yoktu.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Gönül alıcı, *civelek* ve sevdacı bir kızdır.” (B. Felek, TDK, BTS).

Topalak, bitki adıdır.

2.9.1.2. Fiilden İsim Yapma Eki

-AlAk eki, fiillerden sıfat olarak da kullanılan isimler yapar. Bu isimlerin sayısı fazla değildir:

Asalak hayvanların belki de en faydalısıydı.

“Şu rezalete bakın, *yatalak* gibi uzanmışlar.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

2.10. -AlgA (< -Al+gA)

Fiilden isim yapma eki -Al ile isimden fiil yapma eki -gA ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.10.1. Yapım Eki

2.10.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek olmayan bir ektir. Dilde sadeleştirme çalışmaları çerçevesinde eke işleklik kazandırılmaya çalışılmıştır:

Çizelgeyi anlamaya çalışıyorum.

Sara hastalığına *tutalga* da denir.

2.11. -All (< -A+II)

Fiil genişletme eki -A ile -II dönüştürücü ekin birleşmesi sonucu oluşmuştur. “-a-’ ve ‘-lı’ biçiminde oluşmuş birleşik ektir.” (Hatipoğlu, 1974a, s. 26).

Kuznestsov, Türkçe eklerin kökenini kelimelere bağlamaya çalışır. Bu çerçevede, -All ekinin ‘kal-’ fiilinden geldiğini savunur: “Çünkü kal- fiili geçmişte oluşmuş olan durumu belirlemeye elverişlidir. Bu da -alı ekinin anlamında önemli bir unsurdur. -alı (<kal-lı) ekinin ikinci unsuru şüphesiz -ı ulacıdır (bu ulaç şimdi -a ulacı oldu, fakat al-lı ekinde eski şeklini muhafaza etmektedir.)” (Kuznetsov, 1995, s. 222).

2.11.1. Dönüştürücü Ek

2.11.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

-All eki, fiilleri başlangıç ifade eden zarflara dönüştürür. Bu zarflar başlangıcı kendisine, sürekliliği ve bitimi asıl fiile dayanan zaman dilimi anlatırlar:

Biz *geleli* çok olmadı.

Görmeyeli güzelleşmişsin.

Buradan *gideli* üç ay oldu.

2.11.2. Kurucu Ek

2.11.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-All, zarfa dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbekleri kurar:

“[*Sen gideli*] buralardan yakar beni hatırlar.” (şarkı sözü).

[*Bu işe gireli*] biraz rahat yüzü gördü.

2.11.3. Bütünleşik Ek

2.11.3.1. Çekim Edatıyla Bütünleşen Ek

‘Beri’ edatıyla pekiştirme işlevinde öncül kullanılır. “-alı ekiyle kurulmuş sözcükler, çok defa, ‘beri’ ilgeciyle birlikte kullanılır.” (Hatipoğlu, 1974a, s. 26).

Görmeyeli beri büyümüşsün.

“Ah aman ben, haminnemin incecik ölüsünü;

Görelî beri teneşirde, aman aman teneşir;

Ölümü düşünürüm.” (B. Ayvazoğlu).

2.12. -Allm (< -A+II+m?)

Ekin yapısı tam olarak izah edilememiştir. Hatipoğlu, yapıdaki ‘-A’ ekinin istek eki olduğunu söylemekle yetinir (1974a, s. 27). Ercilasun ise ekin parçalanamayacağını, parçalandığında ‘-lîm’ diye şahıs bildiren bir yapıdan bahsetmek gerektiğini, bunun da Türkçede olmadığını belirtir (1993, s. 8). Demircan, eki unsurlarına temkinli bir izahla ayırır:

“/ -A-l-I-m / birliğinde ‘kalam’, ‘gidem’ gibi biçimlerden de anlaşılacağı gibi / -A / istek, / -m / de kişi bildiren ekler olup / -l / de bunlar arasındaki geçişle birlikte kişi / sayı ayrılığını sağlayan ses durumundadır. / y / birinci tekil, / s / ikinci tekil / çoğul ayrımı için kullanılır. Ekteki / l / ya çoğul ekinin bir izi gibi görünmektedir.” (2005, s. 89; 163 numaralı dipnot).

2.12.1. Genişletme Eki

2.12.1.1. Fiil Genişletme Eki

2.12.1.1.1. Emir Kipi Şahıs Eki

Bazı dilcilerce bu ekin istek eki olduğu, emir kipinin birinci şahıs çekiminin mantık olarak olamayacağı düşünülmüştür (Gencan, 2007, s. 340; Adalı, 1979, s. 47; Ediskun, 2005, s. 186; Banguoğlu, 2007, s. 473; Bilgegil, 2009, s. 262). Arapçada birinci şahıslar için emir kipi çekiminin olmaması Türkçe için de böyle bir kural düşündürmüş olabilir. “Ekin birinci şahıslarda emir

işlevi ile kullanılmadığı biçimindeki yanlış görüş, bizce Arap gramerinin etkisine bağlanmalıdır.” (Korkmaz, 2003, s. 668). -Allım eki, emir kipi çekimi I. çoğul şahsını karşılar (Ercilasun, 1993, s. 7).

I. çoğul şahıs için emir, dil kullanıcısının dâhil olduğu topluluğu harekete geçirme arzusunu anlatır (Delice, 2008a, s. 69). Emir kipine dair birçok karışıklığın temelinde kavramın bu tanım çerçevesinde düşünülmemesinden kaynaklanmaktadır. Zaten şekli yanları göz ardı edilerek tamamen anlamsal / işlevsel yaklaşımla değerlendirildiğinde emir, istek ve gereklilik kiplerinin aşağı yukarı aynı anlam çerçevesinde buluştukları görülür:

“Bugün Türkiye Türkçesi gramerlerinde emir kipi, dilek kipi, istek kipi, gereklilik kipi başlıklarında altı kişiye göre verilen biçim dizilerinin hepsinde konuşanın çeşitli tonlardaki istemi vardır. Küçük bir dizimsel veya bürünsel işlemle bu isteme biçimlerini birbirine dönüştürmek mümkündür. Bu denli yakın kavramları bağımsız kategoriler olarak konumlandırma çabası, çok defa çelişkili yaklaşımlara yol açmakta, konunun öğretimini / öğrenimini zorlaştırmaktadır. Emir, dilek, istek, gereklilik kavramlarının hepsi nüanslı isteme biçimleri olduğuna göre bağımsız birer kip olarak verilen söz konusu biçim dizilerinin tek başlıkta toplanması öğrenme / öğretme kolaylığı açısından önemlidir.” (Karademir, 2012, s. 2132).

Emir, talimat demektir. Kişinin kendisine veya başkasına talimat vermesiyle ifade edilmiş olur ve diğer tasarlama kiplerinden bu anlamsal özelliğiyle ayrılır:

Durmaya¹alım; yolu kapatmaya²alım; burayı hemen boşaltalım.

Dikkatli *olalım* ve yüksek sesle *konusmaya³alım*.

2.12.1.1.1.1. Emir Kipi I. Çoğul Şahıs Çekiminin Görünüşleri

2.12.1.1.1.1.1. İstek Görünüşü

İstek kipinin I. şahıslara ait çekimi ağızlarda mevcuttur; yazı diline geçmemiştir. Yazı dilinde istek kipinin bu boşluğu çoğu zaman emir kipiyle karşılanmaktadır:

“Bin terkime diyar diyar gidelim.” (B. Karakoç).

“Dünyayı verelim çocuklara, hiç değilse bir günlüğüne;

Allı pullu bir balon gibi *verelim*, oynasınlar.” (N. Hikmet).

Size de bir örnek *gönderelim*.

2.12.1.1.1.2. Gelecek Zaman Görünüşü

Şekil bildiren kiplerde zaten, gizli bir gelecek anlatımı vardır. Ekin geleceğe dair anlatımı üstlenme işlevi emir veya istek anlatımının önüne geçebilmektedir:

Ne istiyorsa *verelim*.

Bu saatten sonra nereye *gidelim*?

2.12.1.1.1.3. Gereklilik Görünüşü

Gerekliliğe dayalı isteği anlatır. Gereklilik anlamı istek anlamının önüne geçmiştir:

Suyu idareli *kullanalım*.

Zarar görmemek için birlik *olalım*.

Dikkatli *olalım*.

2.12.2. Bütünleşik Ek

2.12.2.1. Sözcükte Bütünleşen Ek

Edatlarda kalıplaşma ve işlev yitimi sonucu bütünleşik kullanılır. Bu kullanımlar, cümle bağlayıcı özelliği taşır. Edatlar için sözlük anlam, çok zayıf ve geri plandadır. Öyle ki, birçok kaynak, edatları anlam katmakla görevli anlamsız kelimeler olarak tanımlar (Bozkurt, 1995, s. 131; Bilgegil, 2009, s. 215; Ediskun, 2005, s. 284; Ergin, 2009, s. 348; Gülensoy, 2000, s. 425; Korkmaz, 2003, s. 1052 ve 2010, s. 79). Bu sebeple, -Allm ekinin şahıs ve kip bildirme özelliği zayıflamıştır:

Bakalım, buna ne diyecek.

Dur bakalım, işin sonu belli olsun.

Diyelim ki tek başınasın.

2.13. -AmA (< -A+mA)

Fiilden isim yapma eki -A ile isme dönüştürücü ek -mA'nın birleşmesiyle oluşmuştur.

2.13.1. Yapım Eki

2.13.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

'Aşama' kelimesinde vardır. "Bu demektir ki aşama terimi -ama ekiyle kurulmuş bir şekildir ve kökü aşmak'tır." (Zülfikar, 2012b, s. 420). Ekin unsurlarının birleşik ek oluşturmadan üst üste kullanımları daha yaygındır.

"Onlar biçkiyi, provayı öğrenme *aşamasına* gelmişlerdi." (A. Kutlu, TDK, BTS).

2.14. -AmAç (< -A+mAç)

Yapısı tam olarak izah edilmemiştir. Fiil genişletme eki -A ile fiilden isim yapan -mAç ekinin birleşmesiyle oluştuğu kanaati vardır: "Burada da berkitme fiillerine gelmiş -meç ekinin bir birleşigi karşısında olduğumuzu tahmin ediyoruz." (Banguoğlu, 2007, s. 233).

2.14.1. Yapım Eki

2.14.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-AmAç, ölü diyebileceğimiz bir ektir. 'Dönemeç, sekemeç, tutamaç' gibi birkaç sözcükte eklendiği fiilden, onun sonucuyla ilgili kavramlar yapar. "Eylemin sonucuna ilişkin adlar yapar." (Boz, 2013, s. 104):

"Saffet Bey ilk *dönemeci* döner dönmez, yamağın eline cep saatimi tutuşturup şiddetli emir verdim." (A. Gündüz, TDK, BTS).

2.15. -AmAk (< -A+mAk)

Eylem kökünden isim yapan -A eki ile isme dönüştürücü -mAk ekinin birleşmesinden oluşmuştur (Hatipoğlu, 1974a, s. 27).

2.15.1. Yapım Eki

2.15.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek olmayıp az sayıda örneğe sahiptir:

“Koşarak *basamaklara* yürüdü, merdivenleri bir solukta çıktı.” (P. Safa, TDK, BTS).

“İnan bana, erkeğin elinde armağanla gelmesi, *kaçamağını* bağışlatmak içindir.” (A. Kulin, TDK, BTS).

2.16. -AmIk (< -A+mIk)

-A ve -mIk eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.16.1. Yapım Eki

2.16.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-AmIk, ölü diyebileceğimiz bir ektir. Birkaç kelimedede donmuş olarak vardır:

Kızamık aşısı için çocuğu sağlık ocağına götürdü.

Bozamık, bir ot türüdür.

2.17. -AnAk (< -A+nAk)

-A ve -nAk eklerinden oluşmuştur. “-anak (-enek) eki, ad ya da eylem kök veya gövdesine gelerek ad kuran, ‘-a-’ ve ‘-nak-’ parçalarından oluşmuş birleşik bir ektir.” (Hatipoğlu, 1974a, s. 30).

2.17.1. Yapım Eki

2.17.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-AnAk eki, isimden isim yapma eki olarak işlek değildir. ‘Gözenek’ kelimesinde vardır. Üzerinde bol fındık bulunan anlamına gelen ‘çotanak’ kelimesinde de ekin varlığı düşünülebilir.

Bununla *gözenekleri* kapatırsın.

2.17.1.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Eklendiği fiilden onu adlandırmaya dayalı isimler yapar. “Daha çok tek heceli geçişli fiillere gelerek ‘eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma’ gibi değişik görevlerde somut ve soyut adlar türeten bir ektir.” Korkmaz, 2003, s. 74):

“Şair yeni bir dil yaratabilir ama bunun için gereken gücü *gelenekten* alır.” (N. Ataç, TDK, BTS).

“Muhitin ve *göreneğin* şımarttığı bu kız beni de tahrik ederse ne yapacaktım?” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“İkinci *seçeneğin* düşüncesi bile sınırlarını altüst etmeye yettiğinden, çaresiz birinci yolu seçti.” (E. Şafak, TDK, BTS).

“*Olanakların*, olasılıkların bir sonu bulunabilirdi belki zamanla.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

2.18. -AndA (< - An+dA)

-An sıfat-fiil eki ve -DA durum ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (Gülsevin, 2001, s. 130; Akar, 2003, s. 112). -An ekinin zaman bildirme ve -DA ekinin yer bildirme işlevlerinin birleşmesiyle ‘-DIĞI zaman’ anlam ilgisi sağlayan -AndA eki meydana gelmiştir.

2.18.1. Dönüştürücü Ek

2.18.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Ağızlarda, fiillerden ‘-DIĞI zaman, -DIĞIndA’ anlam ilgisine sahip zarflar yapar:

“Elma al *olanda* gel,
Ayva, nar *olanda* gel,
Hasta düştüm, gelmedin,
Bari can *verende* gel.” (türkü sözü).

2.18.2. Kurucu Ek

2.18.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-AndA ekiyle zarfa dönüştürülmüş sözcükler yapısal olarak zarf-fiil öbeği kurabilir:

“*[Yaz gelende]* çıkam yayla başına.” (türkü sözü).

2.19. -ArAk (< -A+rAk)

Yapısı tartışmalı bir ektir. Ekin yapısına dair üç temel görüş vardır. Bunlardan birincisi ekin -A istek eki ile -rAk karşılaştırma ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşüdür: “*Ek hakkında ilk etimoloji denemesi Meninski tarafından yapılmıştır. Meninski, {-y)ArAK} ekinin {-A} istek ekine (Singularem Optativi praesentis) +rek, +rak biçimlerinin eklenmesiyle oluştuğunu söylemiştir.*” (Durmuş, 2012, s. 37).

İkinci görüşü Korkmaz, dile getirir: “*Bize göre -arak / erek eki <*-ar+ok *-er+ök şeklinde bir geniş zaman sıfat fiili ile ok / ök edatının kaynaşmasından oluşmuş bulunmaktadır.*” (1995, s. 129). Arıkoğlu’nun edata dayalı ‘ara + ok’ şeklindeki izahı da bu çerçevede düşünülebilir (2004, s. 191). Korkmaz, daha sonra ekin “-A zarf-fiil eki ile -rAk karşılaştırma ekinin birleşmesinden” oluştuğu görüşünü benimser: “*{-y)A zarf-fiil ekinin -rAk karşılaştırma ekiyle genişletilmesinden oluşmuş çok işlek bir zarf-fiil ekidir.*” (2003, s. 74).

Üçüncü ve genel kabul görmüş görüş, ekin “-A zarf-fiil eki ile -rAk karşılaştırma ekinin birleşmesinden” oluştuğu görüşüdür. Bu ekin yapısına dair en kapsamlı çalışmayı Durmuş, yapmıştır (2012, s. 19-60). Araştırmasının neticesinde Durmuş da genel görüşe katılır: “*Araştırmacıların büyük çoğunluğunun dile getirdiği üzere, TT {-y)ArAK} zarf-fiil eki {-A} zarf-fiil eki ile {+rAk} karşılaştırma ekinin birleşmesinden doğmuştur. Ekin kökeni üzerine bir kısım araştırmacılar tarafından ortaya atılan geniş zaman sıfat-fiil eki + kuvvetlendirme edatı şeklindeki açıklama yanlıştır.*” (2012, s. 51).

2.19.1. Dönüştürücü Ek

2.19.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

2.19.1.1.1. Tarz Zarfı

-ArAk eki, fiilleri asıl fiilin yapılaş tarzını anlatan zarflara dönüştürür. Bu zarflar, asıl fiille zamandaş veya asıl fiilden önce gerçekleşme anlatır.

2.19.1.1.1.1. Asıl Fiille Zamandaşlık

Asıl fiille eşlik eden ve tarz anlatan hareketi anlatır:

Gülerek gitti.

Oyun *oyunarak* büyüdü.

“Yorganın altında sıcak gözyaşları *dökerek* gecelerce beklemişti.” (O. Kemal, TDK, BTS).

Dinlenerek iyileşti.

“Ve bir zaman bakacaksın semaya *ağlayarak*.” (A. Haşim).

2.19.1.1.1.2. Asıl Fiilden Önce Gerçekleşme

Bağlama işleviyle asıl fiilden önce gerçekleşme anlatır. Asıl fiille art ardalık söz konusudur. Burada ek, -Ip ekinin bağlama işlevine sahiptir:

Çekmeceyi *açarak* içindekileri boşalttı.

Pencereyi *kırarak* içeri girdi.

Sözümüzü *keserek* onu yanına çağırdı.

2.19.1.1.2. Durum Zarfı

Fiilleri durum, tarz ifade eden zarflara dönüştürür. Bu zarfların bir kısmı edat olarak kullanılır:

İstemeyerek şahit olduk olan bitene.

“Ödül, yarıştırmaya kurumlarını *giderek* ellerinde topluyorlar.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

Son *olarak* biz gittik.

Onlara *bakarak* yanlış düşünme.

2.19.2. Kurucu Ek

2.19.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-ArAk, zarfa dönüştürme işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbekleri kurar:

[*Seni düşünerek*] geçti günü.

[*Böyle davranarak*] kimseyi ikna edemezsin.

[*Hapis yatarak*] cezasını çekmişti.

2.19.3. Yapım Eki

2.19.3.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-ArAk eki, birkaç kelimedede fiilden isim yapma ekidir:

Çekerek, Yozgat'a bağlı bir ilçedir.

Sara hastalığına *tutarak* da denir.

2.20. -ArI (< -Ar+I)

Yapısı tam olarak bilinmemektedir. Banguoğlu, ekin yapısına dair temkinli bir değerlendirmede bulunur: “*Fiilden berkitme sıfatları yapan bu ek er-i şeklinde bölünebilecek bir birleşik olabilir. Bunun birinci parçası geniş zaman hâl sıfat-fiili eki olabilirse de ikinci parçasının iyelik eki olması uzaksandır.*” (2007, s. 236).

2.20.1. Dönüştürücü Ek

2.20.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-ArI eki, ölü diyebileceğimiz bir ektir. Birkaç kelimedede vardır:

“*İçeri odadan sesler geliyor.*” (TDK, BTS).

Göçeri hayatın zorluklarını bilmiyorduk.

2.20.1.2. Zarfa Dönüştürücü Ek

Yer ifadelerini yön ifade eden zarflara dönüştürür:

“*İçeri girmekten korkarak bahçedeki demir kanepeye oturmak istedi.*” (P. Safa, TDK, BTS).

“*Artık komutanlardan başka hiç kimse dışarı çıkmazdı.*” (A. İlhan, TDK, BTS).

2.20.2. Yapım Eki

2.20.2.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-ArI, sıfat olarak da kullanılan birkaç kelimedede donmuş olarak yapım ekidir:

“*Yukarı*, kocasının odasına çıktı.” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“Ben azami derecede *haşarı* ve *uçarı* bir çocuktum.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

2.21. -ArlA (< -Ar+IA)

-Ar isimden isim ve -IA fiile dönüştürücü ekin birleşmesinden oluşmuştur. “-er sıfat-fiilleri üzerine isme fiil eki -le- gelmesiyle oluşmuş bir ek olacaktır.” (Banguoğlu, 2007, s. 279).

2.21.1. Yapım Eki

2.21.1.1. İsimden Fiil Yapma Eki

İşlek değildir. Mevcudiyeti birkaç kelimeyle sınırlıdır:

“Babama fena *içerlemiş*.” (O. Kemal, TDK, BTS).

“Bir gün okulda işgal eylemi olmuş, bütün öğrencileri *toparlamışlar*.” (A. Ümit, TDK, BTS).

2.22. -AsI (< -A+sI)

Yapısı tartışmalı bir ektir. Korkmaz, ekin yapısını ele aldığı çalışmasında yedi farklı görüşe yer verir (1995, s. 145). Araştırmalar, ekin -A parçasının eski bir gelecek zaman eki olduğunu kesinleştirmiştir: “-ası / -esi ekindeki -a / -e parçasının, eski bir < -ga / -ge gelecek zaman - gereklilik sıfat-fiili (*participium*) ekinden çıkmış olduğunun son yıllarda yapılan araştırmalarla artık kesin olarak anlaşılması, ekin ilk parçası üzerindeki öteki görüşleri eskitmiş ve hükümsüz bırakmıştır.” (Korkmaz, 1995, s. 146). Ekin ilk unsuru hakkında bir sonuca varılmış olduğu için bu kısma dair farklı görüşleri zikretmeye ihtiyaç yoktur. Korkmaz, çalışmasında ekin -sI kısmının -iyelik (Banguoğlu, 2007, s. 237) veya isimden isim yapma eki (Mansuroğlu, 1958, s. 178; Korkmaz, 1995, s. 145, 7. dipnotta alıntı) olarak değerlendiren iki farklı görüşe yer verdikten ve bunları eleştirdikten sonra- ek yığılmasıyla eski gereklilik-gelecek zaman isim-fiilleri kuran -sıg / -sig ekinden geldiğini belirtir:

“-ası / -esi isim-fiil eki ile birlikte, eski devir kaynak ve metinlerinin dikkatle gözden geçirilmesi, bu ekin, yapı bakımından: -ga-sıg / -ge-sig > -ası / -esi değişimine uğramış gereklilik ve gelecek zaman gösterme görevinde sıfat-fiiller

türeten ‘aynı nitelikteki iki ayrı ekin’ kaynaşmasından meydana gelmiş birleşik bir ek olduğu görüşünü kuvvetle benimsetmektedir.” (1995, s. 147).

Kuznetsov, yapıyı birleşik ek olarak görmez ve -AsI’nın ‘küse-’ kelimesinden geldiğini öne sürer: “Küse- fiilinin ekleşip -küsi>-güsi>gisi>gesi gibi safhalardan geçerek nihayet -esi, -ası şeklini alması, doğal gibi değerlendirilecek bir süreçtir.” (1995, s. 215).

2.22.1. Dönüştürücü Ek

2.22.1.1. İsme Dönüştürücü Ek

Fiillere istek ve eğilim anlamı katar. -AsI eki, fiilleri mastar işlevli isimlere dönüştürür (Koç, 1996, s. 394):

Sana *inanasım* yok.

“Ve hoştur insanın bir gül *açası*,

Koşan göklerde bir kuş gibi *uçası*.” (A. M. Dıranas).

Bugün ders *çalışası* yoktu.

2.22.1.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiilleri gelecek zaman (Korkmaz, 1968, s. 38) ifadesiyle dileme ve isteklenme anlatan sıfatlara dönüştürür. Genellikle, fiil öbekleriyle kullanılır:

“Sen say ki / Yerin dibine geçti / *Geçmeyesi sevdam*.” (A. H. Tanpınar).

“Yaman çalacak o *çalmayası saat*, yaman.” (C. S. Tarancı).

Olası sonuçları beraber değerlendirdik.

Kırılası, kör olası, yıkılası, sağ olası, canı çıkası, yok olası gibi örneklerde de görüleceği üzere ‘olası’ kelimesinde ekin zaman ve dileme işlevleri kalıplaşmıştır.

2.22.2. Kurucu Ek

2.22.2.1. Sıfat-Fiil Öbeği

-AsI eki, sıfata dönüştürücü işleviyle yapısal olarak sıfat-fiil öbekleri kurar:

[*Canı sağ olası*], bize sormadan gitti.

“[*Kör olası*] çöpçüler aşkımlı süpürmüşler.” (şarkı sözü).

2.22.3. Bütünleşik Ek

2.22.3.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

-AsI, fiil öbeklerinde, isim unsurunda yardımcı fiille öncül kullanılır:

Göresi geldi.

Olanlara *ağlayasım geliyordu.*

2.22.4. Temsil Eki

Diğer sıfat-fiil ekleri gibi -AsI eki de sıfat tamlamasındaki ismin yerini adlaşmış sıfat bünyesinde temsil yoluyla tutar:

Kırılması bir türlü çalışmadı.

Canı çıkası bizi yordu.

Boyu devrilesi nerde acaba, diye düşündü.

2.23. -AsIyA (< -A+sI+y+A)

-A eski gelecek zaman eki, -sI gereklilik-gelecek zaman isim-fiil eki ve -A durum ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Başka bir deyişle -AsI birleşik eki ile -A durum ekinden oluşmuştur. “*Bununla ilgili tespit edilen örnekler yalnızca -AsI gelecek zaman sıfat-fiiline ilişkindir ve -AsI+y+A biçim birimlerinin üzerine geldiği fiil ne olursa olsun zarf ‘çok, abartılı derecede’ anlamı vermektedir.*” (Özezen, 2008, s. 334).

2.23.1. Dönüştürücü Ek

2.23.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Fiilleri durum, tarz bildiren zarflara dönüştürür. Kelimeye çokluk, abartılı derecede anlamı katar (Özezen, 2008, s. 334). “*-AsI gelecek zaman ekinin -(y)A yönelme durumu ekiyle genişletilmesinden oluşan bu zarf-fiil, ‘-ecek kadar, bir zamana kadar’ anlamıyla, asıl fiildeki hareketin zaman sınırını belirleyen bir işlev yüklenmiştir.*” (Korkmaz, 2003, s. 1035).

“Zilzurna sarhoş gelir, gık diyeni *öldüresiye* dövermiş.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“Bir dövüşmeyi müteakip bazen iki kişi, bazen iki saf arasında *kıyasıya* bir boğuşmadır başlardı.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

“Sofradan *doyasıya* kalktıkları gün bahtiyardırlar.” (S. Ayverdi, TDK, BTS).

“Kestane çiçekleri *çıldırasıya* sevdalı / Uzandılar maviye.” (İ. Geçer).

2.24. -Aş (< -A+ş)

İsimden fiil yapma eki -A ile işteşlik eki -ş'nin birleşmesiyle oluşmuştur (Korkmaz, 2003, s. 113).

2.24.1. Genişletme Eki

2.24.1.1. Fiil Genişletme Eki

Fiilleri işteşlik işleviyle genişletir. Banguoğlu, ‘sataşmak’ ve ‘dolaşmak’ kelimelerindeki -Aş ekini köken bakımından fiille gelmiş -gAş eki olarak değerlendirir (2007, s. 209).

“Ne münasebet, gider de komşunun hizmetçi kızına *sataşırsın!*” (M. Ş. Esendal, TDK, BTS).

“Büsbütün gece kapanmadan şehri biraz *dolaşmak* istedik.” (H. S. Tanrıöver, TDK, BTS).

“Günün birinde hain bir kedi bir kuyruk parçasını kapıp kaçmış, o da bunun için günlerce karısıyla *dalaşmış.*” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

2.24.2. Yapım Eki

2.24.2.1. İsimden Fiil Yapma Eki

Birkaç kelimedede isimlerden fiil yapmıştır. Örneklerin bir kısmında -Aş eki, eklendiği kelimeyle kaynaşmıştır:

“Usulca avluya indim, rafa doğru *yanaştım.*” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Artık çayırlıklarda soyunup yağlanıp *güreşemiyorlardı.*” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Bu acımasız dünyada artık acımasızca *savaşacaklardı.*” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“Muhacir kümeleri arasında, ekmek dağıtmakla *uğraşan* yaşlıca bir adama seslendi.” (P. Safa, TDK, BTS).

2.25. -AyIm (< -A+y+Im)

İstek eki -A ile I. şahıs eki -Im’ın birleşmesinden oluşmuştur. “*Emir kipinde her şahıs için ayrı asıldan gelen ekler kullanılmıştır... I. şahıs çekimi istek kipi ile birleşir.*” (Korkmaz, 1995, s. 556).

2.25.1. Genişletme Eki

2.25.1.1. Fiil Genişletme Eki

2.25.1.1.1. Emir Kipi Şahıs Eki

Emir kipi I. tekil şahıs çekimini yapar. Asıl işlevi emir bildirmektir. ‘Harekete geçirici tavrı anlatma’ işlevine sahiptir. “*Birinci kişi ekleri ile çekimlenen şekilleri istek kipi ile karıştırılmış; ancak, bu kipin birinci teklik çekiminde kişinin kendini harekete geçirmek istemesi; birinci çokluk çekiminde de dil kullanıcısının içinde bulunduğu topluluğu kendisi ile birlikte harekete geçirmek arzusu vardır.*” (Delice, 2008a, s. 69).

Kalkıp yola *koyulayım.*

Bir daha *görmeyeyim.*

2.25.1.1.1.1. Emir Kipi I. Tekil Şahıs Çekiminin Görünüşleri

2.25.1.1.1.1.1. İstek Görünüşü

İstek kipinin I. şahıslar çekimi yazı dilinde kullanılmadığından bu şahıslar için istek anlatımı -genellikle- emir kipi çekimiyle yapılmaktadır:

“Ben *gideyim*, yol gitsin.” (N. F. Kısakürek).

“*Bileyim* hangi suyun sakasıyım ya Rabbelâlemin!” (İ. Özel).

Yemek *yiyeyim*, biraz *dinleneyim.*

“Kurban *olayım*, elini ayağını *öpeyim*.” gibi bazı ifadelerde isteğin derecesi artar; ek, aşırı istek ve yalvarma anlatır.

2.25.1.1.1.1.2. Gereklilik Görünüşü

-AyIm eki, kullanım bağlamına ve cümledeki yönlendiricilerin etkisiyle ‘gereklilik’ anlatır:

Her tarafı kontrol edeyim ki rahat *edeyim*.

Ne *yapayım*; siz söyleyin.

Yetişmek için erken *kalkayım*.

2.25.1.1.1.1.3. Gelecek Zaman Görünüşü

Sadece şekil bildiren kiplerde örtülü bir gelecek zaman anlatımı vardır. Ek, kullanım bağlamı ve cümledeki diğer unsurların etkisiyle bu kiplerdeki gelecek anlatımını belirginleştirir:

Yarın kendim *ilgileneyim*.

Size yardımcı *olayım*.

Bu sefer de tanıtımı ben *yapayım*.

2.26. -cAğIz (< -CA+ok+Iz)

Değişik işlevlerle isimlere gelen -CA, eski pekiştirme edatı / eki ‘ok’ ve pekiştirme eki -Iz’ın birleşmesinden oluşmuştur (Korkmaz, 2003, s. 41).

2.26.1. Genişletme Eki

2.26.1.1. İsim Genişletme Eki

İsimleri küçültme, sevgi ve acıma ifadesiyle genişletir:

“Öylesine donmuştum ki artık *adamcağızın* anlattıklarımı dinleyemez hâle gelmiştim.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

“Narin bir *kızcağızın* yanındaki boş yere sokuldu.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

“Ve kendi *elceğizimle* bir karanfil gibi koparıp canımı;

Pencerenin demirlerine bağlarım.” (B. R. Eyüboğlu).

2.26.2. Dönüştürücü Ek

2.26.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-cAğIz, miktarda küçültme ifadesiyle işaret zamirlerini sıfatlara dönüştürür:

“O zaman dedem anneme demiş ki *buncağıza* biz bakalım.” (E. Şafak, TDK, BTS).

Şuncağız *çocuktan* ne istiyorsunuz?

Oncacağız *hazırlık* boşuna mıydı?

2.27. -CAk (< -CA+ok)

Çeşitli işlevlerle isimlere gelen -CA ekiyle eski bir pekiştirme eki / edatı olan ‘ok’un kaynaşıp birleşmesiyle oluşmuştur (İlhan, 2009, s. 1578, 1579; Sertkaya, 1994, s. 352; Gemalmaz, 1971, s. 19). Korkmaz, ekin yapı ve işlev bilgisini bir cümleyle özetler: “... +CA ekinin +ok pekiştirme ekiyle kaynaşmasından oluşmuş bulunan +CAk (< çA+ok) eki; küçültme, sevgi ve tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir ektir.” (2003, s. 39).

2.27.1. Genişletme Eki

2.27.1.1. İsim Genişletme Eki

Eklendiği isimleri küçültme, sevgi ve şefkat anlam ilgileriyle genişletir:

“Bizim *yumurcaklar* ağızları gibi açık o güzel gözleri yuvarlacık, verdiğim derse bakıyorlardı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“*Yavrucağa* ara sıra şeker alırım.” (A. Haşim, TDK, BTS).

“Gökçektin kız, daha bir *gökçek* oldun.” (T. Buğra, TDK, BTS).

2.27.1.2. Sıfat Genişletme Eki

-CAk eki, sıfatları küçültme ve azlık bildirerek genişletir:

“Bir dostumuzun teklifiyle İstanbul’da *büyücek* bir memuriyet almıştık.” (B. Felek, TDK, BTS).

2.27.1.3. Zarf Genişletme Eki

Zarfları zamanda sınırlandırarak pekiştirme işleviyle genişletir:

“Yatakta *çabucak* doğruldu.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“Bu pencerelerin çerçevelerinde gizli bir pencerecik saklıymış; dedikodu için *hemencek* açılıp kapatılabilecek bir kanat.” (S. İleri, TDK, BTS).

2.27.2. Dönüştürücü Ek

2.27.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiilleri, o fiilin anlattığı hareketi nitelik olarak taşıyan sıfatlara dönüştürür; -CAK, dönüştürücü ek olarak işlek değildir.

Erincek insanları sevmezdi.

2.27.2.2. Zarfa Dönüştürücü Ek

İsimleri -daha çok ağızlarda kullanılan- topluluk ve birliktelik anlam ilgileriyle tarz anlatan zarflara dönüştürür:

Köyceğ, tarlada çalışmadaydık.

“Sinemaya *evcek* gidiyoruz.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Cumartesi sabahı olduğu gibi gene *ailecek* oturmaya gitmişlerdi anneannesine.” (E. Şafak, TDK, BTS).

2.27.3. Yapım Eki

2.27.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

2.27.3.1.1. Yer Adı

-CAK eki, yer adlarında genişletme ve dönüştürme işlevlerine dayalı isimden isim yapma ekidir:

Bulancak'ta üç yıl görev yaptı.

‘Kuyucaklı Yusuf’un kahramanı Yusuf, *Kuyucak*'ta doğmuştur.

2.27.3.1.2. Kavram / Araç

İsimlerden, o ismin anlamıyla ilgili çeşitli araç, gereç ve kavram adları yapar:

“Elimi *çapçağa* daldırdım, karidesi bıyığından yakaladım.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Pencerenin karşısında, *kolçaklarından* biri kopuk, sallanan iskemleye oturmuş, iki eliyle sağlam kolçağa sıkı sıkı sarılmıştı.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

Çocuklara *oyuncak* dağıtıldı.

“Sinema *ancak* saat yarımında bitmişti.” (P. Safa, TDK, BTS).

2.27.3.1.3. Hayvan Adı

Banguoğlu, ekin isimden isim yapma eki işlevine örnek olarak ‘örümcek, böcek’ kelimelerini verir (2007, s. 161):

“Köşede bir *örümcek*, ince ipliklerini tavandan duvara atarak ağını örüyor.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Artık onun yalnızca bir *böcek* ısırığı olduğunu düşünüyordum.” (O. Pamuk, TDK, BTS).

2.27.3.1.4. Tahsis Adı

İsimden, onun anlamına dayalı tahsis işlevli çeşitli durum ve özellik adları yapar:

“Şu çeltikçiler, ocağıma incir dikmeden *sağlıcakla* bir kurtulsam...” (Y. Kemal, TDK, BTS).

“Bu *sıcakta* arada bir şeyler içip yemeden çalışılmıyor.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Dinle *sevdiçeğim*, gözbebeğim, tatlı dillim.” (B. Manço).

2.27.3.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Hazar, ek üzerine yaptığı çalışmada Türkçede fiilden isim yapan -CAk eki olmadığını, bu eki almış kelimelerin aslında isim olduğunu, örneklerin bir kısmının ise yanlış örneksene ürünü olduğunu ileri sürer:

“Türk dilinin tarihî lehçelerinde fiilden isim yapma -cAk eki yoktu. Radikal bir yapıda olan yazı dili geleneğine sahip yaşayan lehçelerde dilin konuşurları bu ekin üzerine geldiği kelimelerin kök veya tabanlarını doğal olarak fonetik gelişmeleri bilemedikleri için benzer eklerin etkisiyle yanlış analogi yaparak isimden isim yapan +cAk ekini kullanmışlardır.” (Hazar, 2011, s. 147).

2.27.3.2.1. Araç

Fiillerden, araç bildiren birkaç isim yapmıştır:

“*Salıncağa* annesi binmedi, o bindi yalnız.” (T. Dursun K., TDK, BTS).

“Ambalajlanan malı dış etkilere karşı korumak için ambalaj çatısına çakılan tahta, kontrplak vb. malzeme, mahfazaya *koruncak* denir.” (TDK, BTS).

Tapuncak, put anlamına gelir.

2.27.3.2.2. Bitki

Birkaç bitki adında donmuş olarak fiilden isim yapma ekidir:

Burçak, baklagillerden, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisidir.

2.28. -CAIIk (< -CA+IIk)

Çeşitli işlevlere sahip -CA ve -IIk eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.28.1. Yapım Eki

2.28.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Eklendiği isim için ‘tahsis edilme’ anlatan isimler yapar. -CA ve -IIk eklerinin birleşik ek oluşturmadan üst üste kullanımı daha yaygındır.

“Ölüm önünde herkes bir, *ayrıcalık* yok kimseye.” (T. Oflazoğlu, TDK, BTS).

2.29. -cAmA (< -CA+mA)

Farklı işlevleri karşılayana -CA ekiyle isim-fiil eki -mA’nın birleşmesinden oluşmuştur.

2.29.1. Yapım Eki

2.29.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek değildir. ‘sürünceme’ kelimesinde vardır.

Bu iş, *sürüncemede* kaldı yine.

2.30. -CAsInA (< -CA+sI+n+A)

Çeşitli işlevlere sahip -CA, -sI iyelik ve -A durum ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Akkuş’a göre ekteki -A, zarf vazifesi gören seslenme edatıdır (2004, s. 115).

2.30.1. Dönüştürücü Ek

2.30.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Sıfat-fiil işlevindeki kip eklerinin üzerine gelerek zarfa dönüştürme işlevi görür. Kelimeyi zarfa dönüştüren aslında -CA ekidir. Kelimenin -CA ekli şekli kullanıma pek elverişli olmadığından -CA, -sInA ekiyle kalıplaşarak -CAsInA biçimini kazanmıştır. “Bu örneklerde, isim + CAsInA yapısıyla ortaya çıkan ‘gibi’ anlamı yalnızca +CA ekiyle de verilebilmekte, sıfat-fiilli örneklerde ise sözü edilen anlam ancak +CAsInA ile olanaklı görünmektedir.” (Özezen, 2008, s. 333).

Gülsevin, ekin bünyesinde bulunduğu ‘sıfat-fiil+çAsInA’ yapısını birleşik zarf-fiil olarak adlandırır (2001, s. 131).

Ek, eklendiği sözcük tabanına ihtimal içeren ‘gibilik, benzerlik’ anlamı katar. “-cAsInA ekiyle kurulmuş zarf-fiil, bağlı bulunduğu fiildeki hareketin tarzını, benzetmeye veya farazî karşılaştırmaya dayanan ve asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen bir hareketi karşılar.” (Korkmaz, 2003, s. 1027):

“Bir gül bahçesine *girercesine*;

Şu kara toprağa girenlerindir.” (O. Ş. Gökyay).

“Bana bir bardak su *dercesine*;

Bir türkü söylemeden gidersem yanarım.” (B. R. Eyüboğlu).

2.30.2. Kurucu Ek

2.30.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-CAsInA, zarfa dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbekleri kurar:

Arabadan *[kulakları sağır edercesine]* gürültülü bir müzik sesi geliyordu.

[Tamirden anlıyormuşçasına] kollarını sıvadı.

[Kırılacak bir şey taşıymıyormuşçasına] hızlı yürüyordu.

2.31. -CIIIk (< -CI+IIk)

Değişik işlevlere sahip -CI ve -IIk eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu ekler, birleşik ek oluşturmadan üst üste daha yaygın kullanılmaktadır.

2.31.1. Yapım Eki

2.31.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-CI ve -IIk eklerinin üst üste kullanımından farklı olarak bu iki ek, birleşerek yeni bir işlevle isimlerden isim yapar (Karadoğan, 2004, s. 544). İsimlerden ‘tanımlamaya dayalı kavram’ ifade eden isimler veya çocuk diline ait -genellikle- örneksime ve taklide dayalı oyun adları yapar:

2.31.1.1.1. Oyun

İsimlerden, o isimlerle ilgili oyun adı yapar:

“Tepede ev yerine *evcilik* oynayan ufacık bir kız gördüler.” (L. Tekin, TDK, BTS).

Küçükken daha çok *doktorculuk* oynardık.

2.31.1.1.2. Kavramsal Adlandırma

İsimlerden tanımlama ve adlandırma ifade eden soyut kavramlar yapar. Bu kavramların çoğu meslek, uğraşı, yöntem veya tarz adlandırmalarıdır:

“*Falcılık* bilhassa işlerin kötüleştığı yerlerde revaç bulur.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“*Yolculukla* ilgili işlemleri tamamlarken, koltuğuna oturtmuştuk onu.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

Besicilik yaparak geçimini sağlıyor.

2.32. -DAk (< -DA+k)

Fiile dönüştürücü -DA ekiyle fiilden isim yapma eki -k'nin birleşmesi sonucu oluşmuştur.

2.32.1. Yapım Eki

2.32.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Genellikle, harekete dayalı ifadelerden veya yansıma kelimelerden isim yapar:

Şarkı ve türkülerde yinelenen dizeye *kavuştak* denir.

Küçükken rüzgârlı havalarda *fırıldak* çevirirdik.

Dış kulağın çoğu *kıkırdaktır*.

2.33. -dAlIk (< -DA+Iik)

Değişik işlevlere sahip -DA ekiyle -Iik ekinin birleşmesi sonucu oluşmuştur. “*Burada -de ve -lik birlikte bir birleşik ek gibi düşünülmelidir.*” (Zülfikar, 2012a, s. 210). Bu iki ekin birleşik ek oluşturmadan üst üste kullanımı daha yaygındır.

2.33.1. Dönüştürücü Ek

2.33.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Birkaç kelimedede ismi sıfata dönüştürme işlevine sahiptir:

“Her evde olduğu gibi *gündelik* yaşantısı boyunca kimse bunları fark etmezdi.” (A. İlhan, TDK, BTS).

Ondalık sayılarla ilgili bir soru sormuştum.

Sınavdaki başarınız *yüzdelik* dilim olarak da size bildirilecektir.

2.33.2. Yapım Eki

2.33.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

İsimlerden, onları sınırlandırma işleviyle sözlüksel birimler yapar. -dAlık eki, ücretlendirmeye ilgili ‘gündelik’ ve ‘öndelik’ kelimelerinde vardır:

“Hayat pahalılığı arttıkça işçi *gündeliklerine* yeni zam istekleri gelecek.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Üstelik Dostoyevski bunun için 4500 ruble *öndelik* almış ama romanı yayıncıya göndereceği gün yazdıklarını beğenmeyerek yırtmıştır.” (S. Birsnel, TDK, BTS).

2.34. -DAm (< -DA+m)

-DA ve -m eklerinin birleşmesiyle oluştuğu düşünülmektedir. Korkmaz, eki birleşik ek olarak değerlendirir (2003, s. 46).

2.34.1. Yapım Eki

2.34.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-DAm, ölü diyebileceğimiz bir ektir. Bir kısmında kök-ek bağının zayıfladığı birkaç kelimedede vardır:

“Spor, alçak gönüllülük gibi bir *erdem* aşlar sporcuya.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Belki o da bir usandırma yöntemi kullanıyordu.” (A. Kulin, TDK, BTS).

“Bu bakış o beyaz pencereyi, bu bakış o fukara kapıyı gönül yordamıyla arıyordu.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

Gündemimizde böyle bir konu yoktu.

2.35. -DIğIndA (< -DIk+I+n+dA)

Sıfat-fiil eki -DIk, III. tekil şahıs iyelik eki -I ve -DA durum ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu yapı, ‘sıfat-fiil+iyelik+hâl eki’ yapısında birleşik zarf-fiildir (Gülsevin, 2001, s. 130). Eki oluşturan sıfat-fiil, iyelik ve durum

ekleri birleşik ek oluşturmadan asıl görevleri ile de kullanılır (Boz, 2005, s. 526).

2.35.1. Dönüştürücü Ek

2.35.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Fiilleri zaman ve durum ifadesiyle zarflara dönüştürür. Bu zarfların yapısındaki iyelik unsurunun şahıslara göre çekimi vardır.

2.35.1.1.1. Eş Zamanlılık

-DİĞİndA ekiyle yapılmış zarf-fiiller, asıl fiili eş zamanlı gerçekleşme bildirerek tamamlar.

“Beni yola *koyduğunda* ayrılmayı sevdim,

Kurşunları sevdim beni *vurduğunda*,

Ağlamayı sevdim *unuttuğunda*,

Yalnız olduğumu *anladığımda*,

Ayakta kalmamı sevdim.

Yıkılmamı sevdim seni *hatırladığımda*.” (İ. Sadri).

2.35.1.1.2. Şart

Zarf-fiilin şart anlatımı genellikle olumsuz çekimle olmaktadır. Şart anlatımında asıl fiille eş zamanlılık yoktur. Zarf, asıl fiilden önce gerçekleşen ve onun şartı olan hareketi karşılar:

Kimse *kalmadığında* sen de gidersin.

Dediğini araba *satılmadığında* düşünürüz.

2.35.1.1.3. Tarz

Nadir olarak tarz anlatır (Korkmaz, 2003, s. 1033):

Bunu senin *yaptığında* şüphemiz kalmadı.

2.35.2. Kurucu Ek

2.35.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-DIğIndA, zarfa dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbekleri kurar:

[Bahar geldiğinde] gideceğiz.

[Eve gittiğinde] beni ararsın.

2.36. -DIğIndAn (< -DIk+I+n+dAn)

Sıfat-fiil eki -DIk, III. tekil şahıs iyelik eki -I ve -DAn durum ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. ‘Sıfat-fiil+iyelik+hâl eki’ yapısında birleşik zarf-fiil ekidir (Gülsevin, 2001, s. 131).

2.36.1. Dönüştürücü Ek

2.36.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Fiilleri sebep, bazen de durum işleviyle zarflara dönüştürür. Yapısındaki iyelik unsurunun şahıslara göre çekimi vardır.

2.36.1.1.1. Sebep

Asıl fiilin sebebini anlatır. Burada ‘sebep’ anlatımını sağlayan ekin bünyesindeki -DAn durum ekidir.

Geç kaldığımdan içeri almadılar.

2.36.1.1.2. Durum

-DIğIndAn, nadir olarak asıl fiilin durumunu anlatır:

Televizyonda görüldüğünden farklıydı.

Bizim yaptığımızdan şüpheleniyor.

2.36.2. Kurucu Ek

2.36.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-DIğIndAn eki, dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbeği kurar:

[*Kimse gelmediğinden*] karar alınamadı.

[*Sana kızdığundan*] gelmedi.

2.37. -DİKÇA / -DİĞİNCİ (< -DİK+ÇA / < -DİK+I+n+cA)

-DİK sıfat-fiil eki ve çeşitli işlevlere sahip -CA ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Ekin eski biçimi olan ‘-DİĞİNCİ’, iyelik ekini de barındırır (Ergin, 2009, s. 347).

2.37.1. Dönüştürücü Ek

2.37.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Harekette tekrar ve süreklilik anlamıyla fiili zarfa dönüştürür:

2.37.1.1.1. Tekrar ve Süreklilik

Asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini kendisindeki tekrar, süreklilik, durum veya zaman ifadesiyle sınırlandırır. Birden fazla durum arasında orantı kurar. Bulunduğu yapıya ‘-DİĞİ sürece, -DİĞİ zaman’ anlamı katar. Asıl yargıya dair ‘*vakitlenme*’ (Tiken, 1999, s. 349) ifade eder:

“Omuzlarının sarsıntısı *gittikçe* azaldı.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

“Yaşım *ilerledikçe* daha çok anlıyorum;

Ne büyük nimet olduğunu ah, ey güzel gün!” (C. S. Tarancı).

Bizi, *tanıdıkça* anlayacaksın.

2.37.1.1.2. Pekiştirme

Genellikle, asıl fiil ile geldiği fiilin aynı olması durumunda fiile abartma, pekiştirme ve artış anlamları katar:

“*Büyüdükçe* büyüyor gözlerin.” (A. İlhan).

Müzik kalabalığı *çoşturdukça* çoşturmuştu.

“Bu oyun *oldukça* geniş bir sahada taammüm etmiştir.” (A. K. Tecer, TDK, BTS).

2.37.1.1.3. Şart

Daha çok olumsuz biçimiyle asıl fiilin şartını anlatır. Ekin şart anlatımı biraz da kullanım bağlamına bağlıdır. Fiile ‘-mAdAn önce, -mAdİğİ sürece’ gibi anlamlar yükleyerek asıl fiilin gerçekleşme şartını anlatır:

O aramadıkça kimse gitmeyecek.

Bu yol *yapılmadıkça* bize rahat yok.

2.37.1.1.4. Derece / Miktar

Ekin eski biçimi olan ‘-DIğInca’, fiile ‘-DIğİ kadar, -DIğİ oranda’ anlamları katarak derece ve miktar bildirir:

Elinden *geldiğince* yardım et.

Dilim *döndüğünce* izah edeyim.

2.37.2. Kurucu Ek

2.37.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-DIkça eki, zarfa dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbekleri kurar:

“*[Dedem koynunda yattıkça]* benimsin ey güzel toprak.” (S. Nazif).

“*[Seni düşündükçe]* / Gül dikiyorum elimin değdiği yere.” (İ. Berk).

2.38. -DIrIk (< -DIr+Ik)

Yapısı net olan bir ek değildir. Eki oluşturan unsurlara dair farklı görüşler vardı: “/-dUrUk/ diye bir ek yok. ‘dönüslü’ /-n/, ettirgen /-DIr/ eklerinden sonra ‘eylemi yaptıran / yapmaya yarayan şey’ anlamını veren /-k/ birliği vardır.” (Demircan, 2005, s. 91, 166 numaralı dipnot).

Hazar, ekin yapısını örnekleri üzerinden izah eder: “Sonuç olarak bu eki boyunduruk gibi yaygın olan örneklerine dayanarak +(i)n ‘organ adı yapan, organın küçük olduğunu ve tek olduğunu ifade eden ek’ ve dur-uk biçimindeki ‘tutan anlamı ifade eden’ eke dayandırarak izah edebiliriz.” (2002, s. 2). Banguoğlu, ek ile ‘dur-’ fiili arasında bağlantı kurar: “-duruk durmak fiilinden tutan anlamında bir birleşenden gelmekte olmalıdır.” (2007, s. 170).

2.38.1. Genişletme Eki

2.38.1.1. Sıfat Genişletme Eki

‘Saftirik’ kelimesinde vardır. Pekiştirme işleviyle ‘saf’ sıfatını genişletmiştir:

O kadar insanın içinde *saftirik* bir adamla karşılaştı.

2.38.2. Yapım Eki

2.38.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

İşlek olmayıp genellikle eşya, alet ismi yapar. Bu eşya ve aletler de kullanıldıkları organla bağlantılı adlandırılmıştır. -Dirik eki, -lik ekiyle bu anlamda işlevdeştir. “Bu ek -n, -l ünsüzleri ile sonuçlanan insan ve hayvanlara ait organ adlarına gelerek ‘tutan, durduran’ anlamında işin yapılmasını sağlayan araç, gereç vb. adlar türetmiştir.” (Korkmaz, 2003, s. 46).

“Şark milletleri, zalimlerin *boyunduruğu* altında, uzun zamandan beri cehaletin karanlığına çömelerek yaşadılar.” (P. Safa, TDK, BTS).

Burunduruk da hayvanı zapt etmeye yetmedi.

2.38.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiilden, o fiildeki harekete dayalı isimler yapar. Fazla örneği yoktur. ‘Sevindirik, gömüldürük’ gibi kullanımı yaygın olmayan birkaç kelimedede vardır.

Bizi görünce *sevindirik* oldu.

2.39. -GIt (< -GI+t)

Fiilden isim yapma eki -GI ile isimden isim yapma eki -t’nin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.39.1. Yapım Eki

2.39.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek değildir. ‘Aygıt’ kelimesinde vardır. Çotuksöken (1991, s. 55), Demircan (2005, s. 82) ve Hatipoğlu (1974a, s. 67), ‘örgüt’ kelimesini de örnek verir:

“Telefon bir konuşma *aygıtıdır*.” (TDK, BTS).

“*Örgütteki* dosyası da çoktan dürülmüştü.” (T. Buğra, TDK, BTS).

2.40. -IcI (< -I+cI)

Korkmaz, eki ‘gU+çI’ yapısına dayandırır (2003, s. 83). Hatipoğlu, günümüzdeki kullanım biçimiyle ‘-I+cI’ şeklinde izah eder: “-ıcı eki, eylem kök ya da gövdesinden ad soylu sözcük türeten -ı (-i; -u, -ü) ekiyle kalıplaşarak ‘meslek’ ya da ‘özellik’ belirten adlar kurar.” (1974a, s. 75).

2.40.1. Dönüştürücü Ek

2.40.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiili, o işi süreklilik anlatımıyla yapan, yapma yetisine sahip anlamında sıfatlara dönüştürür. ‘*Bitimsizlik*’ işlevine sahiptir (Kaya ve Erdem, 2010, s. 1597, 1613). -IcI ile yapılmış bu sıfatlarda şahıs anlatımı da vardır:

“Paketin kaybolmuş, çalınmış olması ihtimalinin verdiği korku, *öldürücü bir korkuydu*.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Böyle bir suç işlendiğinde, aşkın *ağırlaştırıcı nedenleri* ne kadar *hafifletici neden* sayılır, bilmiyorum.” (M. Mungan, TDK, BTS).

“Oyun kurallarını hiçe saymak, tiyatro gerçeğini bile bile bozmak da seyirci üzerinde *güldürücü bir etki* yapar.” (M. And, TDK, BTS).

“Burada vücudumu bütün *göz alıcı çizgileriyle* uzun uzun seyretmişti.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

2.40.2. Kurucu Ek

2.40.2.1. Sıfat-Fiil Öbeği

-IcI eki, sıfat-fiil eki özelliği taşır ve bu özelliği dolayısıyla sıfat-fiil öbekleri kurar. -An ekinin zaman işlevsiz bir koşutudur (Korkmaz, 2003, s. 963). “Ekin, bize göre, sıfat-fiil eki gibi görev yapmasının en önemli nedenlerinden biri de, duruma göre, -An sıfat-fiil ekinin yerine kullanılmasıdır. Bu iki ek arasında zaman zaman bir nöbetleşme olmaktadır.” (A. Baydar, 2008, s. 335).

Baydar, ekin sıfat-fiil öbeği kurucu işlevinde tamlayan olarak belirtili nesne aldığı ve bu yönüyle sıfat veya kalıcı isim yapma işlevinden ayrıldığını belirtir (2008, s. 333). Ekin sıfat-fiil öbeği kurucu işlevinde tamlayan belirtili nesne olmayabilir. Ek, ‘hareket içeren nitelik’ bildirdiğinde sıfata dönüştürücü ek; ‘nitelik anlatan hareket’ bildirdiğinde sıfat-fiil ekidir. Sıfat-fiil, bu özelliğini belirtili nesne olarak daha net ortaya koyar:

Sanki [*ortalığı karıştırıcı*] bir görevi vardı.

“Günler, [*düzenlenen eylemlerin baş döndürücü*] heyecanı ile hızla akıp geçiyordu.” (A. Ümit, TDK, BTS).

2.40.3. Yapım Eki

2.40.3.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-IcI ekinin fiilden isim yapma işlevi ekin sıfata dönüştürücü işlevine dayanır. Genellikle eşya, alet, meslek, uğraşı adlandırmalarında kullanılır. Eklendiği fiildeki hareketi alışkanlık veya başarıyla yapan sözlüksel birimler yapar:

“Zengin olduğumuz için *görücü*ler, bizim bu uzak köşke gelmekten usanmıyorlar.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“Anten olursa *verici* istasyonları da kurulabilir.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Sevgili *okuyucularım*, hepinize şen, mesut, kismetli ve bereketli yıllar dilerim.” (B. Felek, TDK, BTS).

2.40.4. Bütünleşik Ek

2.40.4.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

-IcI eki, ‘ol-’ yardımcı fiiliyle öncül olarak bütünleşik kullanılır. Oluş veya kılışın düşünce, niyet ya da istek aşamasında olduğunu anlatır:

Gidici olduğumuzu sanıyor, ama burada *kalıcı* olduk.

2.41. -IksA (< -Ik+sA)

-Ik ve -sA fiil genişletme eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.41.1. Genişletme Eki

2.41.1.1. Fiil Genişletme Eki

Oluş fiilinde fail üzerinde olan hareketi pekiştirerek fiili genişletir. Fiilin hareketine bir tür benzerlik ve süreklilik kazandırır. “*Anlamca Eski Türkçede istek fiili olarak çok yaygın ise de (keligsemek, barıgsamak) dilimizde kalan nadir örnekleri daha ziyade benzerlik fiili anlamı almıştır.*” (Banguoğlu, 2007, s. 280):

“*Kanıksamış ve alışmış olduğumu düşünmek bile istemiyorum.*” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

Bir an *duruksadı*, sonra yola devam etme kararı aldı.

2.42. -InçA (< -I+n+cA)

Eski şekli -gInçA olan ekin yapısına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Korkmaz, bu farklı görüşleri özetledikten sonra Gabain’in “*fiilden ad yapan -g eki ile +ı iyelik ve +ça eşitlik durumu birleşmesi*” şeklinde izah ettiği görüşünü benimser:

“*Gabain’e göre (Özb. Gr. § 287), fiilden ad yapan -g eki ile +ı iyelik ve +ça eşitlik durumu birleşmesinden (< -g+ı+n+ça); Deny’ye göre (age, § 138) *kan+Çañ- *kañ+çañ birleşmesinden; Kononov’a göre (age, § 979): -gın ~ -gan+ -ca < cag kaynaşmasından; Ergin’e göre (age, § 587) -gın+ça eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Banguoğlu ise (SN, § 217), -IcAk (< -gU+çA) zarf-fiiline bir zamir -n-’sinin sokulmasıyla oluştuğu görüşündedir. Bizce, bu konuda tarihî gelişme sürecine en uygun yapı açıklaması Gabain’inkidir. Çünkü Kutadgu Bilig başta olmak üzere bütün eski metinler, bu yapıyı gerçekleştiren işlev örnekleri vermektedir.*” (Korkmaz, 2003, s. 1004, 1005; 454 numaralı dipnot).

2.42.1. Dönüştürücü Ek

2.42.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Eklendiği fiilleri, asıl fiilin zaman olarak bağlı olduğu ve izlediği hareketi anlatan zarf-fiillere dönüştürür. Bu zarflar, durum ve zaman bildirir.

2.42.1.1.1. Zaman

‘-DIĞI zaman’ anlam ilgisiyle zaman bildirir. “Ekin başlıca görevi, zaman bildiren bir zarf-fiil oluşturmasıdır. Cümledeki asıl fiilin gerçekleşme zamanını veya anını kendisindeki gerçekleşme zaman veya anına bağlayan bir işleve sahiptir. Böylece, esas fiil, zaman bakımından zarf-fiili izlemekte ve ona tâbi olmaktadır.” (Korkmaz, 2003, s. 1005).

Eve *gidince* haber verecek.

Pastırma *denince* Kayseri akla gelir.

Buralarda bahar *deyince* yaylaya çıkılır.

‘Geline’ sözcüğü, mecaz anlamı kullanıldığında ekin zaman bildirme işlevi zayıftır. Bu durumda sözcük, kendisinden önce gelen ve -A durum eki almış bir yapıya bağlı olarak asıl söze giriş için hazırlık ve dikkat çekme amaçlı kullanılır:

“Durmuş Ağa’ya *gelince*, yetmişlik, mübarek fakat sapaşğlam bir ihtiyar.” (N. F. Kısakürek, TDK, BTS).

2.42.1.1.2. Sebep

-IncA ile oluşturulmuş zarf-fiiller, ‘-DIktA, -DIkçA, -DIĞI için, -DIĞIndA’ anlam ilgileriyle sebep bildirir. Zarf-fiilin bildirdiği sebebin sonucu, aslı fiille anlatılır:

“Sen *gülünce* güller açar Gülpembe.” (şarkı sözü).

Çocuk *olunca* evi değiştirdiler.

2.42.1.1.3. Şart

Asıl fiildeki hareketin gerçekleşme şartını anlatır. Olumsuz biçimi asıl fiili de olumsuz yapar. Bu durumda ek, fiile ‘-mAdAn önce’ ve şart anlamı yükler:

Gözlük *takmayınca* çalışmıyor.

Sen *gitmeyince* sorun çözülmez.

Sonuçları *görünce* bana hak verir.

Vakti *gelmeyince* gül açılmaz.

2.42.1.1.4. Karşılaştırma

Geldiği fiildeki hareketin asıl fiildeki hareketi mazur göstereceğini anlatır. Zarf-fiilin gerçekleşmemesi gerektiği, gerçekleştiği takdirde asıl fiildeki hareketin olumsuz olarak daha ileri derecede gerçekleşmesinin doğal bir sonuç olacağını ifade etmede kullanılır. Burada, ‘-DIktAn sonra’ anlam ilgisiyle asıl fiille derecelemeyle dayalı bir karşılaştırma söz konusudur:

Sen sahip *çıkmayınca* biz de gönderdik.

Sen böyle *yapınca* ona ne diyebiliriz ki?

2.42.2. Kurucu Ek

2.42.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

Bu kullanım, -IncA ekinin yapısal işlev boyutunu ifade eder. Anlam yönünden ekin zarfa dönüştürücü işlevlerine sahiptir. Zarfa dönüştürme işlevi zarf-fiil öbeği bünyesinde olmaktadır:

Devekuşu [*yüke gelince*] kuşum; [*uçmaya gelince*] deveyim dermiş. (deyim).

[*Payımızdan vazgeçince*] yüzü güldü.

2.43. -IrgA (< -Ir+gA)

Yapısı izah edilmemiş bir ektir. Demirci, eki Ir-gA şeklinde ayırmakla (2005, s. 90); Korkmaz (2003, s. 121), birleşik ek görünümünde olduğunu belirtmekle yetinir.

2.43.1. Dönüştürücü Ek

2.43.1.1. Fiile Dönüştürücü Ek

-IrgA eki, isimleri ‘öyle saymak, öyle görmek, benzerlik’ anlamında fiillere dönüştürür. Birkaç örnekte vardır:

“İçine paldır küldür yuvarlandığı bu curcunayı *yadırgadı*.” (A. İlhan, TDK, BTS).

2.43.2. Yapım Eki

2.43.2.1. İsimden Fiil Yapma Eki

‘Azırğa-’, ‘esirge-’, ‘taşırğa-’ (Korkmaz, 2003, s. 121; Banguoğlu, 2007, s. 213) gibi kök-ek bağının zayıfladığı ve kullanımı yaygın olmayan birkaç kelime -IrgA eki, isimden fiil yapma ekidir:

“Senin genç, temiz ve fedakâr ruhunu bu felaketten *esirgemek* isterim.” (H. C. Yalçın, TDK, BTS).

2.44. -laç (< -II+aş) Eki

-II eki ile ‘aş’ sözcüğünün birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. ‘Sütlaç’ ve ‘güllaç’ kelimelerinde vardır (İlhan, 2009, s. 1582; Yıldız, 2011, s. 123).

2.44.1. Yapım Eki

2.44.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

‘Süt’ ve ‘gül’ kelimelerinden bunlarla ilgili tatlı adı yapmıştır:

“Eline sağlık, ağacığım, *sütlaç* enfesti.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“Bir ramazan *güllacı* yemiştım muhallebicinin birinde, ne güzeldi...” (N. Eray, TDK, BTS).

2.45. -IAk (< -IA+k)

Çeşitli işlevlere sahip -IA ve -k eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. -IAk eki, üst üste kullanılan -IA ve -k eklerinin oluşturduğu -IA+k yapısıyla karıştırılmamalıdır. -IAk eki, eklendiği isme dayalı yer ve çokluk anlatarak dönüştürme ve türetme yapar. Üst üste kullanılan fiile dönüştürücü -IA ve sıfata dönüştürücü -k ekleri, eklendikleri yapıyı kendi işlevleriyle -biri diğerinden bağımsız olarak- dönüştürür. Mesela, ‘*öd-lek*’, ‘*çıp-lak*’ kelimelerinde -IAk eki; ‘*patla-k*’, ‘*parla-k*’ kelimelerinde -IA ve -k ekleri vardır. “Ancak bu iki ekin kaynaşması ile birleşğin farklı bir anlatım kazandığı ve doğrudan doğruya isimden sıfatlar ve adlar yaptığı görülür.” (Banguoğlu, 2007, s. 186). Hatipoğlu’na göre -IAk ekinin yapısal olarak aslı ‘-IAg’ biçimindedir (1974a, s. 94).

2.45.1. Yapım Eki

2.45.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

-IAk eki, bir kısmı yansıma olan isimlerden, o isimle ilgili -genellikle-sıfat olarak kullanılan sözlüksel birimler yapar. Bu isimlerin bir kısmında kök-ek bağı zayıflamıştır:

“Kız, *çıplak* tabanlarını bozuk yolda şaplata şaplata köyün içerisine doğru uzaklaştı.” (E. E. Talu, TDK, BTS).

“Bu korkunç mücadeleye üç *evlek* toprak için Mustafa'dan başka bizim köyde kimse girişmezdi.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Arkasına fırlayan külahını ben elimle tutup *cavlak* kafasına geçirdim.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Kız, hafifçe *dişlektir*, gülünce belli olur. (R. H. Karay, TDK, BTS).

“Oda arkadaşım geceleri bir tavşan gibi *ödlekti*.” (H. Taner, TDK, BTS).

2.46. -IAmA (< -IA+mA)

Çeşitli işlemlere sahip -IA ve isme dönüştürücü -mA ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. “Bu ek içindeki -mA eki kaynaşma sırasında, *fiilden hareket adları yapma özelliğini kaybederek -IAmA biçimiyle yeni bir ek niteliği kazanmıştır.*” (Korkmaz, 2003, s. 50). Eki oluşturan -IA ve -mA eklerinin birleşik ek oluşturmadan üst üste kullanımı daha yaygındır.

2.46.1. Genişletme Eki

2.46.1.1. Zarf Genişletme Eki

-IAmA eki, zarfları tarz ifadesiyle genişletir:

“Bir ayağımı öteki dizinin üstüne, top namlusu gibi *yanlamasına* koyardı.” (Ç. Altan, TDK, BTS).

“Bir daha uçup gitmemeleri için de kalın iplerle bağlayıp *uzunlamasına* kırık tahtalar çaktılar.” (L. Tekin, TDK, BTS).

“Tıklım tıklım bir trende yokuş aşağı, hemen hemen *diklemesine* gidiyoruz.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Cesedi çukura yerleştirip üzerini tahtalarla *çaprazlama* örttüler ve mezara kürek kürek toprak atılmaya başlandı.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

2.46.2. Yapım Eki

2.46.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

-lAmA, isimlerden tarz ifadesi barındıran sözlüksel birimler yapar. Bunların önemli bir kısmı yemek ve yiyecek adları ile spor terimleridir:

“Suya, idmançı gençlerin yaptığı gibi *balıklama* atlamadı.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“Bir motorun beyaz *bodoslaması* karanlığı yırtıyor.” (Z. Selimoğlu, TDK, BTS).

“Selim Sırrı, yirmi senedir cüce uzatmaya, kambur *yassılamaya* çalışıyor.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“Cevahir, *şekerleme*, kitapçı camekânları önünde tevakkuf ede ede yürüyordum.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

2.47. -lAn (< -lA+n)

Fiile dönüştürücü -lA ve çatı eki -n'nin birleşmesiyle oluşmuştur. Birleşik ek oluşturmadan üst üste kullanılan -lA ve -n eklerinin '-lA+n' şeklindeki birlikteliğiyle karıştırılmamalıdır (E. Yılmaz, 2001, s. 259). “*Açmak* gerekirse, bazı ad tabanları bünyesine +lE şekli ilave edilebilirken (*selam+la- vb.*) bazı fiil tabanlarına +lE şeklinin tek başına getirilemediği (*siyah+la-* vb.*), bu şeklin ancak -n ekiyle beraber kullanılabildiği (*siyah+la-n- vb.*) görülür.” (S. Yılmaz, 2013, 2878). Delice, ekin işleviyle yapısı arasındaki bağa dikkati çeker:

“Yine, oluş anlamı içeren isimlerden fiil türetirken de oluş tabanlı fiil kategorisini oluşturabilmek için -lA+n- birleşimiyle ortaya çıkmış olan -lAn- birleşik eki kullanılabilir. Bu şekilde türetilen fiillerde -lA- eki, -n- eki olmaksızın kullanılamaz. Bu birleşim, tekrar ayırımı mümkün olmayacak derecede kaynaşmış bir birleşiklikler ve oluş anlamı içeren isimlerden oluş tabanlı fiiller türetmektedir.” (2009d, s. 10).

Öte yandan, ‘-lAn’ ekinin varlığını kabul eden (Banguoğlu, 2007, s. 218; Hatipoğlu, 1974a, s. 95; Çotuksöken, 1991, s. 66; Gencan, 2007, s. 351; Korkmaz, 2003, s. 119; Koç, 1996, s. 131; Boz, 2013, s. 97) dilcilerin yanı sıra kabul etmeyen ve yapıyı -lA ve -n eklerinin birlikte kullanımı olarak değerlendiren dilciler de vardır (Ergin, 2009, s. 202, 203; Adalı, 1979, s. 31, 32; Akalın, 1995, s. 98).

2.47.1. Dönüştürücü Ek

2.47.1.1. Fiile Dönüştürücü Ek

İsimleri oluş anlatan fiillere dönüştürür. “*Bu ek, -daha çok- oluş ifade eden isimlerin üzerine geldiğinde oluş tabanlı fiiller yapmak için kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır.*” (Delice, 2009d, s. 10). -lAn eki, bu oluş fiillerinde ‘edinme’, geldiği isimle donanma, ‘gibi davranma’ anlam ilgilerine sahiptir. Akıncı, bu eki almış fiilleri ‘Türkçe Sözlük’ü (TDK, 2005) tarayarak ‘oluşlama fiilleri’ başlığı altında listelemiştir (2007, s. 62-69).

2.47.1.1.1. Edinme / Sahip Olma

Eklendiği ismi, o isimdeki kavramı kendi kendine gerçekleşmeyle edinme anlamı taşıyan fiile dönüştürür:

“*Ayaklanmanın* elebaşısını yatağa atarsın, her şey kendiliğinden çözümleniverir.” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Paraca cömert davranması yeterdi, kadınların *hoşlanması* için.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Zincirler *küflendi*, çürüdü, kırıldı.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

2.47.1.1.2. Davranış Öykünme

Eklendiği benzerlik anlatarak ‘gibi davranmak’ (Banguoğlu, 2007, s. 219) işleviyle fiile dönüştürür:

“İşte örnek bir kadın! Her şeyi biliyor, ama *horozlanmıyor!*..” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Neymiş benim durumum, neden söz ediyorsunuz siz, diye *dikleniyorum* ki kapı vuruluyor.” (İ. Aral, TDK, BTS).

“Dur hele yerinde bakalım sen, *efelenmeyi* bırak!” (N. Cumalı, TDK, BTS).

2.47.2. Yapım Eki

2.47.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

Genellikle vahşi, yırtıcı hayvan adlarında etimolojik incelemeyi gerektirecek derecede kalıplaşmış olarak vardır. Bu kullanımdaki -lAn ekinin aslı Çince ‘korkunç hayvan, ejderha’ anlamına gelen ‘lung’ kelimesidir (Hatipoğlu, 1974a, s. 95, 96). Birkaç hayvan isminde isimden isim yapma eki olduğu düşünülmektedir:

İlk işleri hayvanat bahçesine birer *arşlan*, *kaplan*, *sırtlan* getirmek oldu.

2.48. -lArdA (< -lAr+dA)

Çokluk eki -lAr ve zarfa dönüştürme işlevine sahip -DA ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.48.1. Genişletme Eki

2.48.1.1. Zarf Genişletme Eki

Zarf olarak kullanılan kelimelere gelerek ‘çokluk’ ve ‘belirsizleştirme’ işleviyle onları genişletir:

“*Geçenlerde* bir iş adamı bakarada yüz bin liraya yakın para kaybetti.” (F. R. Atay, TDK, BTS).

“*Bugünlerde* hangi yazarlar okunuyor?” (A. Ümit, TDK, BTS).

“Bu *yakınlarda* onu hiç görmedim.” (TDK, BTS).

2.49. -lArI (< -lAr+I)

Çokluk eki -lAr ile 3. tekil şahıs iyelik ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.49.1. Kurucu Ek

2.49.1.1. İsim Tamlaması

III. çoğul şahıs iyelik eki olarak belirtili, belirtisiz isim tamlaması / iyelik grubu kurar. Tamlamanın tamlayanı düşüp derin yapıda kalabilir. Söz konusu

ek, tamlananda iyelik ve şahıs bildirme ile kurucu ek olma işlevlerine birden sahiptir.

“Ama size hiçbir hisse ayrılmadı;

[Duvar dipleri], [yangın yerleri] halkı,

Külhanlarda, sarnıçlarda yatanlar!” (B. Necatigil).

“*[Zeytin ağaçları]*, söğüt gölgesi;

Bende çıkar güneş aydınlığına.” (S. Karakoç).

Elleri, ayakları titriyordu.

Sesleri duyulmaz oldu.

2.50. -IAş (< -IA+ş)

Fiile dönüştürücü -IA eki ile fiil genişletme eki -ş'nin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu ekle yapılmış fiillerin -IA ekli tabanları kullanılamamakta veya kullanımdan düşmüştür.

“Oluş anlamı içeren isimlerden fiil türetirken de oluş tabanlı fiil kategorisini oluşturabilmek için -IA+ş- birleşimiyle ortaya çıkmış olan -IAş- birleşik eki kullanılır. Bu şekilde türetilen fiillerde -IA- eki, -ş- eki olmaksızın kullanılamaz. Bu birleşim, tekrar ayırımı mümkün olmayacak derecede kaynaşmış bir birleşiklikler ve oluş anlamı içeren isimlerden oluş tabanlı fiiller türetmektedir.” (Delice, 2009d, s. 7).

-IAş ekinin kullanımı -IA ve -ş eklerinin kendi işlevleriyle birleşik ek oluşturmadan üst üste kullanımlarıyla karıştırılmamalıdır. Bazı dilciler (Ergin, 2009, s. 208; Akalın, 1995, s. 98; Adalı, 1979, s. 31, 32), ‘-IAş’ yapısını birleşik ek olarak değil; -IA ve -ş eklerinin kendi işlevleriyle üst üste kullanılışı olarak değerlendirmiştir.

2.50.1. Dönüştürücü Ek

2.50.1.1. Fiile Dönüştürücü Ek

Eklendiği isimleri oluşturma ve işteşlik işlevleriyle fiillere dönüştürür.

2.50.1.1.1. Oluşlama

Yapısındaki -ş ekinin etkisiyle eklendiği ismi oluş fiiline dönüştürür. “*Bu ek, kılış fiilleri üzerine gelerek yaygın bir şekilde işteş çatı işlevi oluşturmak için kullanılır; ancak, yine kılış tabanlı fiillerin üzerine gelerek onların kendi kendine gerçekleşme ifade edebilen oluş tabanlı bir fiile dönüşmesini sağlamak için de kullanılabilir.*” (Delice, 2009d, s. 6).

-İaş eki, eklendiği isimle vasıflanma, değişerek ona benzeme anlatan oluş fiilleri yapar. “*Bu fiillerde genellikle ‘dönüşme, kendi kendine oluşma’ özelliği hâkimdir.*” (Korkmaz, 2003, s. 119).

“O zamanlar sağlam dişi söktürüp yerine altın diş taktıran, böylece *güzelleştigi*ne inanan insanlar hâlâ vardı.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

“O zamanlar hepsi de daha gençti, bugün yaşlandılar, elbette daha *olgunlaştılar.*” (N. Ataç, TDK, BTS).

“İlimizde *okullaşma* oranı çok yükseldi.” (TDK, BTS).

2.50.1.1.2. Karşılıklı İşteşlik

Yapısındaki -ş işteşlik ekinin işlevine dayanan karşılıklı kılınış anlatır. “*Doğrudan doğruya karşılıklı ve birden fazla kimseli fiiller*” (Banguoğlu, 2007, s. 220) yapar. Fiilin -İA ekli biçimi kullanılmadığından -ş eki, işteşliği -İaş eki bünyesinde bildirir:

“Yalnız rüyalarında birbirlerinden bir lahza ayrılıp *tokalaşıyorlardı.*” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

“O vakit politika ile mücerret ilmi birbiriyle gayet kolay *uzlaşır* şeyler sanıyordum.” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

“Roman okuma günlerinde evlilik, çoluk çocuk üstüne *dertleşmeler*, yakınmalar, onu bunu çekiştirmeler yer almazdı.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

“Gözyaşları içinde *helalleşmişlerdi* kâhyasıyla.” (A. Kulin, TDK, BTS).

2.51. -İAt (< -İA+t)

Fiile dönüştürücü -İA ile fiil genişleten -t ekinin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. “*Bu şekilde türetilen fiillerde -İA- eki, -t- eki olmaksızın kullanılamaz.*”

(Delice, 2009d, s. 5). Ergin, ‘-lAt’ yapısını birleşik ek olarak görmez. -lA ve -t eklerinin üst üste kullanılması olarak değerlendirir (2009, s.180).

2.51.1. Dönüştürücü Ek

2.51.1.1. Fiile Dönüştürücü Ek

2.51.1.1.1. Kılışlama Eki

İsimleri kılış anlatan fiillere dönüştürür. -lAt ekiyle yapılmış kılışlama tabanlı fiil fazla değildir. ‘*Derinlet-*, *nemlet-*, *küflet-*, *keskinlet-*, *kalınlat-*, *aydınlata-*, *siyahlat-* *çukurlat-*, *kütlet-*’ fiillerini bu eke ve kullanıma örnek olarak verebiliriz. Bu örneklerin çoğunun kullanımı yaygın değildir.

“Işık yüzüne tam tepeden düşüyor ve onu iyice aydınlattıyordu.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Madenî kol düğmeleri bunları yeşilimtrak bir leke ile *kirlletirdi*.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

Çerçeveyi biraz *siyahlatıp* eski görünümü yaptı.

2.52. -lAz (< -lA+z)

Fiile dönüştürücü -lA eki ile fiilden isim yapma eki -z’nin birleşmesiyle oluşmuştur. “*Yansımalı sözlere gelerek addan fiil yapan +lA- ekiyle fiilden ad yapan -z ekinin kaynaşmasından oluşmuş görünen +lAz eki, kaynaşmadan sonra addan ad türeten bir ek niteliği kazanmıştır.*” (Korkmaz, 2003, s. 53). İşlek olmayıp kök-ek bağının zayıfladığı birkaç kelimedede vardır.

2.52.1. Yapım Eki

2.52.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Bir kısmı yansıma olan isimlerden sıfat olarak kullanılan ve -genellikle-benimsenmeyen, itici durum, huy ve davranışları anlatan kavramlar yapmıştır:

“Gelene geçene dilini çıkarır, edepsiz, *haylaz* bir çocuktı.” (S. F. Abasıyanık, TDK, BTS).

2.53. -leyin (< -le+y+i+n)

Ekin yapısına dair değişik görüşler vardır. Banguoğlu, işlevlerinden hareketle ‘bilelik ekleri’ olarak tanımladığı isimden isim yapma ekleri -LA ve -In eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu söyler (2007, s. 191). İlhan, kelime kökenli bir ek olabileceğini ileri sürer: “*Belki başlangıçta kalın ünlülü bir kelimededen eklenen, ancak sonra benzeşme yoluyla incelen bu ekin ünlü uyumlarına uymaması, onun bir kelime kökünden ortaya çıktığını düşündürmektedir.*” (2009, s. 1584). Korkmaz’a göre ekteki -n, zarf-fiil ekidir (1994, s. 70).

Ergin, eki bütün unsurlarıyla izah eder: “*Bu ek isimden fiil yapma eki olan -la-, -le- ile -ı, -i gerundium ekinin birleşerek bir tek ek hâline gelmesi, sonra -n instrumental ekinin de benliğini kaybedip bu birliğe katılması ile meydana gelmiştir. Şu hâlde, ekin aslı -la-y-ı-n, -le-y-i-n’dir. -y- yardımcı sestir.*” (2009, s. 173).

2.53.1. Genişletme Eki

2.53.1.1. Zarf Genişletme Eki

İşlek bir ek değildir. Zaman zarflarını belirtme ve güçlendirme işlevleriyle genişletir:

“*Geceleyin* bir ses böler uykumu;

İçim ürpermeyle dolar, neredesin?” (A. K. Tecer).

“Nihayet, dördüncü günü *sabahleyin* gelip annemle konuştu.” (H. C. Yalçın, TDK, BTS).

“Babam içki içiyordu. Bazen *öğleyin* de içiyordu.” (A. Kutlu, TDK, BTS).

2.54. -mAcA (< -mA+cA)

İsme dönüştürücü -mA ekiyle değişik işlevlere sahip -CA ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.54.1. Dönüştürücü Ek

Fiilleri isim, sıfat ve zarflara dönüştürür. “*-mAcA eki bir işin yapılış tarzı ve biçimini gösterdiği için adlar önünde sıfat, fiiller önünde zarf göreviyle de kullanılmaktadır.*” (Korkmaz, 2003, s. 94). Eckmann, -mAcA ekinin Karamanlı Türkçesinde bağlama, zaman, sebep, vasıta, gaye, maksat ve tarz bildiren zarf-

fiilleri ile -miş ve -An sıfat-fiilleri işlevinde kullanımını örnekleriyle verir (1953a, s. 46-48). Türkiye Türkçesinde ekin sıfata dönüştürme işlevinde vasıf, zarfa dönüştürme işlevinde tarz bildirme söz konusudur.

2.54.1.1. İsmeye Dönüştürücü Ek

İsim-fiil eklerinin işleviyle fiilleri isme dönüştürür. İsmeye dönüştürme, ekin en işlek kullanımınıdır:

Bunları başta konuşalım ki sonra *darılmaca, küsmeye, kızmaca* olmasın.

2.54.1.2. Sıfata Dönüştürücü Ek

Fiilleri, eklendiği fiil tabanıyla vasıflanma anlatan sıfatlara dönüştürür:

“*Kesmece kavun*, kesmece beyim, daha bir diyeceğin var mı?

Kes kes al karpuzlarımı.” (B. Necatigil, TDK, BTS).

2.54.1.3. Zarfa Dönüştürücü Ek

Fiilleri, o fiilin bildirdiği harekete dayalı tarz anlatan zarflara dönüştürür. Bu zarfların sayısı fazla değildir. Korkmaz, bu eki almış sözcüklerin zarf olarak kullanımına ‘*kandırmaca davran-*, *kesmece sat-*, *öldürmece vur-*’ örneklerini verir (2003, s. 94):

Bugün karpuzları *kesmece* satacağız.

Herkese *kandırmaca* davranıyorsun.

2.54.2. Yapım Eki

2.54.2.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-mAcA eki, fiillerden, o fiilin yapılma tarzını ve şartını ortaya koyan kavramlar türetmiştir. Bunlar -genellikle- ‘oyun, alet, nesne, hastalık, yiyecek, hayvan isimleri, soyut isimler ve iş isimleri’dir (Koraş, 2001, s. 357).

“Karşılıklı *bilmece* sormaya dayanan seyirlik oyunlar da vardır.” (M. And, TDK, BTS).

“*Çekmecesinden* utana utana bir şişe gazoz çıkardı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

“Fakat o, hayatını zehirleyen şeyin bu meşum *kandırmaca* olduğunu yıllarca öğrenemeyecekti.” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

Öksürük nöbetleri *boğmacaya* işaret ediyordu.

Bilmece bildirmece; el üstünde *kandırmaca*. (bilmece).

2.55. -mAç (< -mA+Aş / < -mA+Aç? / < -mA+ç?)

Eş sesli iki ayrı eki karşılamaktadır. Fiillerden yiyecek veya yemek yapma işlevini karşılayan biçimi, isim-fiil eki -mA ile yemek anlamındaki ‘aş’ kelimesinin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. Bunun dışındaki işlevleri karşılayan biçiminin de bir birleşik olduğu kabul edilmektedir. Korkmaz’a göre -mAcA ekinin kısaltılmışıdır: “Bu nedenle ekin -mAcA > -mAç kısaltılmasıyla ortaya çıktığı açıktır.” (2003, s. 94). Banguoğlu ise -mA ve -Aç eklerinin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedir: “Bu ek de -me sıfatlarının -eç küçültme ekiyle uzatılmasından doğmuş bir birleşik olsa gerektir.” (2007, s. 268). Demircan, bir birleşik olduğuna hükmettiği eki ‘-mA-ç’ ayırımıyla verir (2005, s. 83; bk. 153 numaralı dipnot).

2.55.1. Yapım Eki

2.55.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Bu kullanımı işlek değildir. Genellikle, kişi anlatımına sahip birkaç kelime vardır:

“Almanyalı ile anlaşabilmek için bu Maltalıyı *dilmaç* olarak tutmuşlar.” (M. Ş. Esenal, TDK, BTS).

“Çok geçmeden küçük Mehmet’in bütün köye *sığırtmaç* olacak kabiliyette olduğunu gördü.” (H. E. Adıvar, TDK, BTS).

2.55.1.2. Fiilden İsim Yapma Eki

2.55.1.2.1. Aygıt / Unsur

Fiillerden aygıt veya unsur adları yapar. Cumhuriyet döneminde dilde sadeleştirme çalışmaları çerçevesinde eke işleklik kazandırılmaya çalışılmış; ancak, birkaç kelime dışında Türkçenin zevkine uygun türetme yapılamamıştır:

Eteğinin *yırtmacını* dikerek kapatmıştı.

“Yan tutmadan davranacağını ve davranılmasını isteyen *demecini* yaymıştı.” (T. Buğra, TDK, BTS).

2.55.1.2.2. Yiyecek / Yemek

-mAç eki, fiillerden yemek veya yiyecek adları yapar. Bu yemek veya yiyecek adları, ağızlarda daha yaygın kullanıma sahiptir (Ercilasun, 2007):

“Az çok *bulamaç* olan romantizm şiirinin daha imbikten geçmiş taraflarına geldim.” (Y. K. Beyatlı, TDK, BTS).

Mısır *bazlamacına* mahkûm yaşıyordu.

2.56. -mAdA (< -mA+dA)

İsme dönüştürme eki -mA ile -DA durum ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. “*Eke yapı olarak baktığımızda, ekin bir mastar eki olan -mAk, -mA ile hâl eklerinden bulunma hâli ekinin (+dA, +tA) birleşmesiyle ortaya çıktığını görüyoruz.*” (Köktekin, 2001, s. 637).

2.56.1. Genişletme Eki

2.56.1.1. Fil Genişletme Eki

2.56.1.1.1. Kip Eki

-mAdA, daha çok yazı dilinde, şimdiki zamanda kesinlik ve sürerlik ifade eder. İçinde bulunulan ana ait kesin olarak başlamış olan ve süren kılınışı anlatır. Sürerlik anlatımı eke geniş zaman işlevi de katar (Ergin, 2009, s. 298):

“Milyonlarca dalga *sürmede* milyonlarca dalgayı.” (Y. K. Beyatlı).

“*Uçuşmada* gökyüzünde bir sürü ebabil.” (O. V. Kanık).

2.56.2. Dönüştürücü Ek

2.56.2.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

-mAdA eki, nadiren de olsa fiili, zarf-fiile dönüştürür. Bunlar - genellikle- sıfat-fiil eki almış ‘ol-’ yardımcı fiiliyle kullanılmaktadır:

Gitmede olan bir tek sen değilsin.

2.57. -mAdAn (< -mA+d+I > An)

Yapısı tartışmalı olan ve tam olarak izah edilmemiş birleşik bir ektir:

“Ekin yapısı üzerinde şimdiye kadar Thomsen, Bang, Radloff, Melioranskiy, Duda, Deny, Şcerbak, Ergin tarafından birbirine yakın veya birbirinden farklı, çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin çoğu ek-kök birleşmesi açısından ya dil kurallarına aykırı olmaları ya da işlev ve anlam bakımından tutarsız bulunmaları dolayısıyla kabul görmemiştir. Bu nedenle bir yapı denemesi de tarafımızdan ileri sürülmüştür. Biz -mAdAn ekinin eski biçimi olan -mAdIn’a koşut, -mAtI, -mAdI, -mAyI; -mAtIn, -mAyIn biçimleri dolayısıyla DLT’teki körmedip ‘görmeyip’, edlemedip ‘eylemeyip’ vb -d- koruyucu ünsüzlü örnekleri göz önünde bulundurarak, ekin yapısını -ma-d-ın > -madın > -madan biçiminde, -ma- olumsuzluk eki üzerine gelmiş bir -In zarf-füli ve -d- koruyucu ünsüzüne bağladık.” (Korkmaz, 2003, s. 1011, 460 numaralı dipnot).

İlhan, ekin -mA kısmını Toharca’ya bağlar: “Ekin yapısı Toharca’nın ma / ama / uma kelimesi ile Türkçenin -dAn ayrılma hâli ekinin kendi fonksiyonları dışında kaynaşarak birleşmeleri sonucu ortaya çıkmıştır.” (2009, s. 1587).

2.57.1. Dönüştürücü Ek

2.57.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

2.57.1.1.1. Durum İfadesi

Fiilleri, asıl eylemin nasıl yapıldığını yokluk ifadesiyle anlatan durum zarflarına dönüştürür:

“Kendisini soluk *almadan* dinleyen sınıfın karşısında, talebesinden birini ayağa kaldırmış, konuşuyordu.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

“O, kenar kenar yürüyerek ve *çaktırmadan* deminki cevizlerin altına göz attı.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

“İnce ürkek bir sesle *durmadan* inliyordu.” (L. Tekin, TDK, BTS).

2.57.1.1.2. Öncelik İfadesi

-mAdAn, asıl fiile gerçekleşme önceliği / sonralığı tanır. Asıl fiil olumlu ise gerçekleşme önceliği asıl fiile; olumsuz ise zarf-fiile aittir ve asıl fiilin gerçekleşmesi şarta bağlanmış olur:

Ben *başlamadan* sen başlama.

“Çok *geçmeden* bir mektup daha geldi.” (E. Şafak, TDK, BTS).

Gün *doğmadan* neler doğar.

2.57.2. Kurucu Ek

2.57.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-mAdAn eki, dönüştürücü işleviyle yapısal olarak zarf-fiil öbekleri kurar:

[*Ayı vurulmadan*] postu satılmaz. (atasözü).

[*Kış gelmeden*] hazırlıkları tamamla.

“[*Sol omzuna güneşi asmadan*] gelme.” (O. Rıfat).

2.58. -mAktA (< -mAk+tA)

-mAk isim-fiil ekiyle -DA durum ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. “-mAktA eki ise *fiilden isim türeten bir mastar eki ile -dA bulunma durum ekinden oluşmuş ve fiili bir isim kimliğiyle ek-fiil çekimine sokan dolayısıyla eklendiği fiili -yor ekinden farklı bir biçimde işleyen birleşik bir ektir.*” (Şahin, 2004, s. 3492).

2.58.1. Genişletme Eki

2.58.1.1. Fiil Genişletme Eki

2.58.1.1.1. Kip Eki

-mAktA, şimdiki zamanda kesinlik ve sürerlik ifade eder. Sürerlik ifadesi, eke geniş zaman işlevi de katar. Kullanımı, yazı dilinde daha yaygındır:

“Ölmedim lakin, *yaşamaktayım.*” (O. V. Kanık).

“Kökü bende bir sarmaşık

Olmuş dünya *sezmekteyim*;

Mavi, masmavi bir ışık

Ortasında *yüzmekteyim*.” (A. H. Tanpınar).

“Ormanların en kuytusunu sende *gezmekteyim*.” (C. S. Tarancı).

2.58.2. Bütünleşik Ek

2.58.2.1. Yardımcı Fiille Bütünleşen Ek

Genellikle sıfat-fiil eki almış ‘ol-’ yardımcı fiiliyle öncül kullanılır. -mAktA ekinin kip eki işlevi, öncül kullanımda değişmez:

Gitmekte olanları görmüyorsunuz.

Size yemek *hazırlamakta* bulunuyorum.

“Çünkü bendeniz dört yüz küsur liralık memuriyet maaşım ile ailemi, validemi, bir adet kayınvalidemi, üç erkek evlâdımla, hâşâ huzurunuzdan iki kızımı *geçindirmekte* bulunmaktayım.” (A. Nesin; Akaslan, 2011, s. 336, 9 numaralı dipnottan aktarma).

2.59. -mAktAnsA (< -mAk+tAn+sA)

-mAk isim-fiil, -DAn durum ve -sA şart-fiil eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

2.59.1. Dönüştürücü Ek

2.59.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Fiilleri zarflara dönüştürür. Asıl fiildeki hareketin tercih edildiği hareketi, ifade eder. ‘-AcAk yerde’ anlamı verir (Korkmaz, 2003, s. 1032). Kıyaslama ve çelişkiyi aktarır. Bu kıyaslamada zarf-fiil uygun olmayan seçeneği ifade eder:

Ona *söylemektense* kendim giderim.

Eve *gitmektense* sabahlamayı tercih etti.

2.59.2. Kurucu Ek

2.59.2.1. Zarf-Fiil Öbeği

-mAktAnsA eki, zarfa dönüştürücü işleviyle yapısal olarak da zarf-fiil öbekleri kurar:

[*Burada boş boş beklemektense*] eve gidelim.

[*Susuz kalmaktansa*] aç kalmayı tercih ederim.

2.60. -mAll (< -mA+II)

-mA ve -II eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. “-ma, -me fiilden isim yapma eki ile -lı, -li sıfat ekinin birleşmesinden türemiş olduğu anlaşılmaktadır.” (Ergin, 2009, s. 313). Bu ek, isme dönüştürücü -mA ve sıfata dönüştürücü -II eklerinin birleşik ek oluşturmadan üst üste kullanılması sonucu ortaya çıkan ‘-mA-II’ şeklindeki benzer yapıyla karıştırılmamalıdır.

2.60.1. Genişletme Eki

2.60.1.1. Fiil Genişletme Eki

2.60.1.1.1. Gereklilik Eki

Örtülü bir gelecek zaman ifadesiyle gereklilik ve zorunluluk anlatır. Gelecek zaman anlatımı aslında bütün dilek kiplerinde vardır: “*Bu nedenle, kurdukları cümlelerde zaman ifade eden sözcükler / sözcük öbekleri olsun olmasın dilek kipleriyle çekimlenmiş eylemler, gelecek zamanı işaret ederler.*” (Üstünova, 2004, s. 685).

Gereklilik, ayrıca istek, niyet ve şart anlam ilgilerini de barındırır:

“Bir eşi *olmalı* insanın.” (C. Yücel).

“Bir kişinin ahlaklı olması için, o benim dediğim gerçek ahlaka erişebilmesi için bir iç âlemi *olmalıdır.*” (N. Ataç, TDK, BTS).

Not: -mAll eki, üçüncü tekil şahıs çekiminde bazen şahsı belli olmayan, bütün şahısları kapsayabilecek kullanıma sahiptir (Delice, 2007, s. 156):

“Verdiği hiçbir şeyin yeterli olmadığını düşünüp *kahrolmalı*;

Daha fazla ne yapabilirim diye *düşünmeli.*” (C. Yücel).

Trafik kurallarına *uymalı.*

2.60.1.1.1.1. Gereklilik Eki -mAlI'nın Görünüşleri

2.60.1.1.1.1.1. Tahmin / İhtimal

Kullanım bağlamına göre gereklilik ifadesinin arka planda kaldığı ihtimal anlatır:

Şimdiye kadar gitmiş *olmalı.*

2.60.1.1.1.1.2. Kararsızlık / Bilmezlik

Soru ve seslenme gibi cümledeki yönlendiricilerin etkisiyle ve kullanım bağlamına göre karar verememe, anlamlandırılmama veya tayin edememe anlatır. Bu anlam ilgilerine bazen şaşkınlık ve hayret de eşlik eder:

“Nasıl *etmeli* de ağlayabilmeli?” (N. Hikmet).

Ya bu yaptığına ne *demeli!*

2.61. -mAş (< -m+A+ş)

-m, -A ve -ş eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. “*Fülden ad türeten -m ekinden sonra addan fiil türeten +A- ve fülden fiil türeten -ş- eklerinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir.*” (Korkmaz, 2003, s. 129).

2.61.1. Genişletme Eki

2.61.1.1. Fiil Genişletme Eki

-mAş eki, birbiriyle bütünleşme ifade eder:

“Uzak, çok uzağız şimdi ışıktan;

Çocuk sesinden, gül ve *sarmaşıktan.*” (A. H. Tanpınar).

“Bu çeşitten *karmaşık* soruları bir çırpıda çözmeye kalkışacak değilim buracıkta.” (N. Uygur, TDK, BTS).

Yerden *sarmaşarak* yükselen bu iki dal, pencereye varmadan ikiye ayrılıyordu.

2.61.2. Yapım Eki

2.61.2.1. Fiilden İsim Yapma Eki

‘Sarmaş dolaş’ ifadesinde vardır. -mAş ekine yaygın olmayan ‘kamlaş (geveze)’ (Atalay, 1942, s. 207) gibi birkaç kelimedede daha rastlamak mümkündür.

“Bu ülkede mevsimler de, çağlar da, inançlar da *sarmaş* dolaş.” (C. Meriç, TDK, BTS).

2.62. -mAzllk (< -mAz+llk)

-mAz sıfat-fiil ekiyle çeşitli işlevlere sahip -llk ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. -mAz ve -llk eklerinin birleşik ek oluşturmadan üst üste kullanımlarıyla karıştırılmamalıdır. -mAzllk eki, yeni bir kavram oluşturduğunda birleşik ektir.

2.62.1. Yapım Eki

2.62.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

Fiillerden olumsuz adlandırma işleviyle soyut isimler yapar:

“Protokolde yeri, bedava yolculuk ve *dokunulmazlıklar* gibi özellikleri olan bir milletvekilisiniz.” (Ç. Altan, TDK, BTS).

“Hüdaî ile olan *anlaşmazlıklar* durulacak gibi değildi.” (A. Kulin, TDK, BTS).

“Zamanı ve ortamı ile *uyuşmazlığı* buradan geliyordu.” (H. Taner, TDK, BTS).

2.63. -msA (< -m+sA)

Yapısındaki -m unsuru tam olarak izah edilememiştir. “-sa-, -se- başına m sesini ya m ile biten bir ismin sonundan alarak eke dâhil bir ses gibi diğer misallere de geçirmiş veya m buraya benzetme yolu ile girmiştir.” (Ergin, 2009, s. 184). Banguoğlu ise ekteki -m’nin oluşmasına -Im iyelik ekinin aracılık etmiş olabileceğini söyler (2007, s. 212).

2.63.1. Genişletme Eki

2.63.1.1. Fiil Genişletme Eki

Fiil genişletme eki olarak kullanımı birkaç kelimeyle sınırlıdır. Eklendiği fiili -genellikle- ‘hafifletme’ işleviyle sınırlandırır:

“Düşünüyorum da gizemli bir korkudan başka pek bir şey *anımsamıyorum*.” (N. Meriç, TDK, BTS).

“Hep ona doğru bakar, göz göze geldiklerinde *gülümserdi*.” (N. Cumalı, TDK, BTS).

“Boğaziçi’nde yaşayan bir insan, kendisini kapanmış, bütünleşmiş bir mekânda *duyumsar*.” (A. Boysan, TDK, BTS).

2.63.2. Dönüştürücü Ek

2.63.2.1. Fiile Dönüştürücü Ek

-msA eki, isimleri fiillere dönüştürür. Oluşan fiil, ekin geldiği ismin anlamına bağlı benzerlik, öyle sayma, azaltma anlamı taşır:

“Alay mı ediyorum, onu *küçümsüyor* diye her an tetikte.” (Y. Kemal, TDK, BTS).

“Karım içinde büyüdüğü bu evi bütün psikolojik derinliğiyle *benimsemişti*.” (A. H. Tanpınar, TDK, BTS).

“Okuduğum mektupları *özümseyip* yüzeysel biçimde unutmam gerekiyordu.” (E. Atasü, TDK, BTS).

2.64. -msAr (< -m+sA+r)

Yukarıda değindiğimiz ve yapısı tam olarak izah edilmemiş olan -msA birleşik ekiyle -r sıfat-fiil ekinin birleşmesi sonucu oluşmuştur. “*Bu sıfatlar -imse- isimden fiillerinin şimdiki geniş sıfatfiili diye adlandırılabilir.*” (Banguoğlu, 2007, s. 178).

2.64.1. Genişletme Eki

2.64.1.1. Sıfat Genişletme Eki

Sıfatları durum ifade etme, bünyede taşıma ifadesiyle genişletir. Sıfat tamlamasındaki isim unsurunun (tamlananın) düşürülmesiyle zarf olarak da kullanılırlar:

“Annem, babamın bu *iyimser* değerlendirmelerine artık inanmayan on beş yıllık bir ești.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

“Günlerimi neşeli ve hülyalı iki kısma ayıran iki tabiatım, *kötümser* ve *iyimser*, iki felsefem vardı.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

Senin bu *gülümser yüzünü* hep hatırlayacağız.

2.64.2. Yapım Eki

2.64.2.1. İsimden Fiil Yapma Eki

‘Kara’ kelimesinin mecazlı kullanımından dolayı ‘karamsar’ sözcüğünde isimden yeni bir sözlüksel birim yapmıştır. Özel isim olarak kullanılan ‘gülümser’ kelimesinde -msAr, isimden isim yapma ekidir:

Hiçbirimiz bu konuda *karamsar* değiliz.

Gülümser, kız adıdır.

2.64.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

‘Çekimser’ kelimesinde fiilden isim yapma ekidir:

Biz de *çekimser* oy kullandık.

2.65. -msI (< -m+sI)

-m ve sözcüğe benzerlik anlamı katan -sI ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Ekteki -m unsuru tam olarak izah edilememiştir. “-sı, -si ekinin başına bir m alarak bu şekle girdiği anlaşılmaktadır. Bu m’nin nereden geldiği belli olmamakla beraber -sı, -si ekinin bunu sonu m ile biten bir kelimedenden alarak diğer misallere geçirdiğine veya buraya m’nin benzetme yolu ile başka bir ekten girdiğine hükümlenabilir.” (Ergin, 2009, s. 171).

2.65.1. Genişletme Eki

2.65.1.1. Sıfat Genişletme Eki

Sıfata dönüştürme eki işleviyle genellikle renk ve şekle dair sıfatları genişletir:

“Sıcak su çeşmesinden oluk oluk *mavimsi* su boşaldı.” (L. Tekin, TDK, BTS).

“Gerçi hiç renk vermiyor fakat içinde tiksintiyle karışık *ekşimsi* bir *duygu*...” (A. İlhan, TDK, BTS).

“*Acımsı* bir kitabı daha vardır.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

2.65.2. Dönüştürücü Ek

2.65.2.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-msI, andırma, özelliğini taşıma, azlık, benzerlik gibi anlam ilgileriyle isimleri sıfata dönüştürür:

Uzayda *insanımsı canlıların* yaşadığı hep hayal edilir.

Çorbayı *hamurumsu* bir kıvama gelene kadar kaynattı.

2.65.3. Yapım Eki

2.65.3.1. İsimden İsim Yapma Eki

-msI eki, sıfata dönüştürücü işlevin kalıplaşmasıyla birtakım terimlerde isimlerden, tür ifadesi taşıyan isimler yapar:

İğnemsigilleri araştırıyordu.

Fülimsilerin bir kısmı geçici adlandırmaya dayanır.

2.66. -mtIk (< -m+tI+k)

-m, -tI ve -k eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. “Bu iki ek ve aşağıda görülen -imtrak eki hep Eski Türkçede addan sıfatlar yapan -ti eki (el-ti, koy-tu) çevresinde oluşmuş (-im-ti-k -im-ti-l -im-ti-rek) birleşikler olup aynı kelime alanında benzerlik sıfatları yapmışlardır.” (Banguoğlu, 2007, s. 179).

2.66.1. Genişletme Eki

2.66.1.1. Sıfat Genişletme Eki

Renk bildiren sıfatları benzerlik, küçültme, derece, pekiştirme anlamıyla genişletir. -mSl ekiyle aynı işleve sahiptir; ancak, onun kadar işlek değildir:

Sarımtık bir kazak giymişti.

Karamtık tepelerin ardında kayboldu.

2.67. -mtIl (< -m+tI+l)

-m, -tI ve -l eklerinden oluşmuştur. Oluşum ve işlevi -mtIk ekiyle aynıdır.

2.67.1. Genişletme Eki

2.67.1.1. Sıfat Genişletme Eki

İşlek değildir. -mtIl, genellikle renk ve tat bildiren sıfatları andırma anlam ilgisiyle genişletir:

Sarımtıl bir kazak giymişti.

Acımtıl bir çorba yapmıştı.

2.68. -mtırak (< -m+tı+rAk)

-m, -tI ve -rAk eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. “*Bu ek, önceki -imtik ekinin -rek karşılaştırma ekiyle uzatılmış daha yeni ve canlı şeklidir.*” (Banguoğlu, 2007, s. 180).

2.68.1. Genişletme Eki

2.68.1.1. Sıfat Genişletme Eki

Renk ve tat sıfatlarını -mSl eki işlevdeşliğiyle ‘andırma, benzeme, yakınlık, küçültme, karşılaştırma’ gibi anlam ilgileri kurarak genişletir:

“Madenî kol düğmeleri bunları *yeşilimtrak bir leke* ile kirletirdi.” (A. Ş. Hisar, TDK, BTS).

“*Sarımtırak kirpiklerinin* arasından bana bakan gözleri çivit mavisiydi.” (Z. O. Saba, TDK, BTS).

2.69. -ncl (< -nç+I)

‘-nç’ ile ‘-I’ iyelik ekinin birleşmesinden oluşmuştur:

“Eski Türkçeden sonra -nç ekinin sonuna bir i eklenmiş ve ek Batı Türkçesine umumiyetle böylece -nçi şeklinde geçmiştir. Fakat ekin eski şeklinin Eski Anadolu Türkçesinde de yeni şeklinin yanında bir müddet yaşadığı görülür: ikinç misalinde olduğu gibi. Eke sonradan giren bu i, iyelik ekinin klişeleşmesi ile çıkmış, bunda ikinti ‘nin sonundaki i ‘nin de tesiri olmuştur.” (Ergin, 2009, s. 168, 169).

2.69.1. Dönüştürücü Ek

2.69.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-ncl eki, genellikle sayı adlarına gelerek onları sıra ve derece bildiren sıfatlara dönüştürür. Bu sıfatlar -sıfat tamlamasının isim unsurunun derin yapıda kalması sonucu- zarf olarak da kullanılabilir:

“Tevfik’in alçak gönüllü, hep *ikinci planda* kalma olgunluğundaki pişekârlığı Dümbüllü’ye sanatını en iyi değerlendirme olanağını sağladı.” (H. Taner, TDK, BTS).

“Bu *kaçıncı bahçe* gördüğüm tarumar?” (C. S. Tarancı).

“Gelir vergisinin *üçüncü taksitini* verdik.” (B. Felek, TDK, BTS).

2.70. -rIk (<-rI+k)

-rI fiilden isim yapma ekiyle -k isimden isim yapma ekinin birleşmesi sonucu oluşmuştur.

2.70.1. Yapım Eki

2.70.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek olmayıp ölü diyebileceğimiz bir ektir:

Gecenin karanlığında bir *çıkırık* sesi duyduk.

“Dişlerini kilitleyerek iki *yumruğunu* havada salladı.” (P. Safa, TDK, BTS).

2.71. -sAk (< -sA+k)

-sA ekiyle fiilden isim yapma eki -k'nin birleşmesiyle oluşmuştur. Banguoğlu (2007, s. 198) ve Korkmaz (2003, s. 61), ekin -sA unsurunu isimden fiil yapan ek olarak değerlendirmektedir; ancak, ek '*tutsak*' kelimesinde fiilden isim yapma ekidir. Ekin fiilden isim yapma işlevini karşılayan biçiminin -sI iyelik ekiyle 'ok' pekiştirme edatının birleşmesiyle oluştuğu görüşü genel kabul görmüştür (Demirbilek, 2004, s. 731).

2.71.1. Dönüştürücü Ek

2.71.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

-sAk eki, geldiği kelimenin gösterdiği kavrama yakınlık ve eğilim ifade eden sıfatlar yapar:

“Bir *ölümsek* tay için gözlerini verdi, şimdi de neredeyse canını verecek.” (Y. Kemal, TDK, BTS).

Susak koyunlar çayı görünce koşmaya başladı.

2.71.2. Yapım Eki

2.71.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

Fazla işlek bir ek değildir. Bulunduğu sözcüklerin bir kısmında donmuştur: “*Bu nedenle çok kez +sAk'lı* kelimelerin ilk şekillerini bulmak da güç olmaktadır.” (Korkmaz, 2003, s. 61).

“Sazlarla, kamışlarla örtülü bir *tümseği* atladım. Kıyıdayım.” (O. V. Kanık, TDK, BTS).

Hayvanın *bağırsaklarını* toprağa gömdüler.

Birkaç diş *sarımsağı* ezip yemeğe kattı.

2.71.2.2. Fiilden İsim Yapma Eki

‘Tutsak’ sözcüğünde eklendiği fiile maruz kalmaya dayalı adlandırma işlevine sahiptir:

“Hayatı anlamazsan *tutsak* olduğunu bile bilemezsin, hakkını arayamazsın.” (E. Işınsu, TDK, BTS).

2.72. -sIk (< -sI+k)

Yapısı tam olarak aydınlatılabilmemiş değildir. Korkmaz’a göre isimden fiil yapan -sI ile fiilden sıfat yapan -k ekinin birleşmesi veya benzerlik sıfatı yapan -sI ekiyle ‘+k (< ok) *pekiştirme eki*’ kaynaşmasından oluşmuş olabilir (2003, s. 63 ve bk. 53 numaralı dipnot).

2.72.1. Yapım Eki

2.72.1.1. İsimden İsim Yapma Eki

Birkaç kelimenin bünyesinde kalıplaşmış olarak görülür. -sIk eki, ölü eklerdendir:

“Bilmem hangi milyarder kocakarının *persuk* gerdanında ışıldayan bilmem kaç kırat pırlanta mı diyeceksiniz?” (N. Hikmet, TDK, BTS).

“Bir gün Oğuz Atay’ın bir *tansık* gibi edebiyatımızdan geçtiğini kavrayacağız.” (S. İleri, TDK, BTS).

“O olmasa daha günlerce sallanıp dururdu *sümsük* herifin kravatları.” (E. Şafak, TDK, BTS).

2.73. -sII (< -sI+l)

İsimden fiil yapan -sI ve fiili sıfata dönüştürücü -l ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. “*Addan benzerlik fiili türeten +sI- / +sU- ekiyle, fiilden ad türeten -l ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek de dilimizde bir iki kelime bırakmış ölü eklerdendir.*” (Korkmaz, 2003, s. 63).

2.73.1. Dönüştürücü Ek

2.73.1.1. Sıfata Dönüştürücü Ek

İlgi ifadesiyle isimleri sıfatlara dönüştürür.

‘p’, *dudaksıl*; k, g, y ise *damaksıl* seslerdir.

2.73.2. Yapım Eki

2.73.2.1. İsimden İsim Yapma Eki

-sII eki, yapım eki olarak da işlek değildir. ‘Yoksul’ kelimesinde isimden, sıfat olarak da kullanılan yeni bir sözlüksel birim yapmıştır.

“Ah, yurdumun kimsesiz ve *yoksul* çocukları,

Anladım farkınız yok kopartılmış başaktan.” (Y. B. Bakiler).

2.74. -sInA (< -sI+n+A)

-sI iyelik eki ile -A durum ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Yapıdaki -n, yardımcı sestir.

2.74.1. Genişletme Eki

2.74.1.1. Zarf Genişletme Eki

Genellikle -CA veya -lAmA eki almış tarz zarflarını, pekiştirme işleviyle genişletir. Bunlar, sıfat olarak da kullanılabilir. Ekteki -A durum eki, -CA ekinde zaten bulunan ‘gibi (benzerlik)’ anlamını pekiştirir (Özezen, 2008, s. 333):

“*İnsancasına, erkekçesine;*

Bana bir bardak su dercesine;

Bir türkü söylemeden gidersem yanarım.” (B. R. Eyüboğlu).

“Bina sekiz köşeliydi, *enlemesine* yapılmış olan asıl kahvehaneye birkaç merdivenle çıkılırdı.” (S. Birsal, TDK, BTS).

“Yüreğimizdeki uygarlaşma ateşi *öylesine* harlı yanıyordu ki hatalarımızı görmüyorduk.” (A. Kulin, TDK, BTS).

“Doğrusu ondan *böylesine* bir dostluk, böylesine bir özveri beklemiyordum.” (E. Bener, TDK, BTS).

2.75. -sInIz (< -sIn+ I+z)

Zamir kökenli şahıs ekidir. ‘Sen’ şahıs zamiri ile çokluk anlatan -z ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Ekin yapısındaki -I, ilave sestir. “Çokluk ikinci şahıs eki Eski Anadolu Türkçesinde -sız, -siz olarak aslı ... siz’e açık bir bağlılık gösterir. Ek, Osmanlıcada da bir müddet böyle devam etmiş, sonra Osmanlıca içinde teklik ikinci şahsa bağlanıp onun z çokluk belirtisi almış şekli olarak -sünüz, -siñiz şekline geçmiştir.” (Ergin, 2009, s. 285).

2.75.1. Genişletme Eki

2.75.1.1. Fiil Genişletme Eki

2.75.1.1.1. Şahıs Eki

Geniş, gelecek, öğrenilen geçmiş, şimdiki zaman, istek ve gereklilik kiplerinin II. çoğul şahıs çekimini yapar. -sInIz, saygı ve incelik amacıyla II. tekil şahsın yerine de kullanılabilir:

“Dokunabilir misiniz / gözyaşlarıma ellerinizle?” (O. V. Kanık).

“Siz geminize, treninize gireceksiniz bir bir.” (Z. Ö. Defne).

2.75.2. Durum Eki

2.75.2.1. Yüklem Durumu Eki

-sInIz eki, ek-fiilin geniş / şimdiki zaman kipi çekiminde, II. çoğul şahıs anlatımıyla isimleri yüklemleştirir.

“Kim bilir neredesiniz,

Geçen dakikalarım?

Kim bilir neredesiniz?

Yıldızların korkarım,

Düştüğü yerdesiniz;

Geçen dakikalarım.

Siz benim yüzümsünüz;

Eğilip suya baksam;

Görünür mü yüzünüz?” (N. F. Kısakürek).

2.76. -sIzIn (< -sIz+I+n)

İsim genişletme eki -sIz ile zarfa dönüştürücü ek -n'nin birleşmesi sonucu oluşmuştur. Ekteki -I, ilave sestir.

2.76.1. Dönüştürücü Ek

2.76.1.1. Zarfa Dönüştürücü Ek

Genellikle, -mAk isim-fiil eki almış kelimeleri durum zarflarına dönüştürür. Bu sebeple ek, birçok kaynakta ‘-mAksIzIn’ şeklinde ele alınmıştır (Koç, 1996, s. 414; Banguoğlu, 2007, s. 431; Korkmaz, 2003, s. 1021; Çotuksöken, 1991, s. 73). Gülsevin, ‘-mAksIzIn’ yapısını ‘matar+sIzIn’ şeklinde ayırır ve birleşik zarf-fiil olarak adlandırır (2001, s. 132). Bilgegil ise eki türetilmiş zarflar başlığı altında ele alır (2009, s. 214).

Asıl fiildeki hareketin kendisinden bağımsız gerçekleştiğini anlatır. Durum, karşıtlık ve olumsuzluk ifadelerini taşır. Zarfa dönüştürücü ‘-mAdAn’ ekiyle koşut kullanıma sahiptir:

“*Apansızın* havada bir şey vızıldadı.” (Halikarnas Balıkcısı, TDK, BTS).

“Bu kadar yürekte çağırma beni;

Bir gece *ansızın* gelebilirim.” (Ü. Y. Oğuzcan).

“Bir hafta süreyle *durmaksızın* işkence ettiği tutuklusunun yüzüne bile bakmamıştı.” (O. Aysu, TDK, BTS).

2.77. -ştIr (< -ş+tIr)

Fiil genişletme ekleri -ş ve -Dİr’in birleşmesiyle oluşmuştur. Bu eklerin birleşik ek oluşturmadan kendi işlevleriyle üst üste kullanımıyla karıştırılmamalıdır.

“*Fülden fiil yapan -ş- ve -tIr- ekleri araştır-, ovuştur-, sürüştür-, serpiştir-, eleştir- gibi kelimelerde birleşerek görev yapmaktadır. Araş-, ovuş-, sürüş-, serpiş-, eleş- fiilleri aktif olarak kullanılmadığı için kullanım dışı kelimedir. Bu ekler dövüştür- (dövüş-), koşuştur- (koşuş-), sıkıştır- (sıkış-), tutuştur- (tutuş-),*

yetiştir- (*yetiş-*) gibi fiillerde birleşmeden de görev yapabilmektedir.” (Karadoğan, 2004, s. 544).

2.77.1. Genişletme Eki

2.77.1.1. Fiil Genişletme Eki

-ştır eki, işteşlik ve ettirgenlik eklerinden oluşmasına rağmen eklendiği kelimelerde işteşlik veya ettirgenlik anlatmaz. “*Ekteki işteşlik ve ettirgenlik işlevi aşınıp yok olmuştur. Fiilin gösterdiği işin sık sık ya da sürekli olarak yapıldığını bildiren ve fiile yeni bir sözlük anlamı kazandıran türetmeler yapmıştır.*” (Korkmaz, 2003, s. 134). Geldiği fiillere, ‘*eylemi sıklıkla gerçekleştirme*’ (Delice, 2009b, s. 113) ‘*yineleme, yinelenme*’ gibi anlamlar katar (Banguoğlu, 1956, s. 112-115). Ekte, işteşlik için gerekli olan birden fazla özne, ettirgenlik için gerekli olan başkasına yaptırma işlevi yoktur. Ekin işteşlik ve ettirgenlik eklerinin üst üste kullanımından farklı ve pekiştirmeye dayalı yeni bir işlevi vardır:

“Birkaç adam gönder ve durumu *araştırsınlar.*” (İ. O. Anar, TDK, BTS).

“Besim, gidenlere ikram edilen çaydan kalma bisküvileri *atıştırmakla* meşguldü.” (P. Safa, TDK, BTS).

“Paramıza mı göz dikiyorlar hele bir inceden inceye *soruşturalım.*” (A. Gündüz, TDK, BTS).

2.78. -zik (< -z+i+k)

Fiil genişleten -z ekiyle fiilden isim yapma eki -k’nin birleşmesiyle oluşmuştur. Ekteki -i, ilave sestir.

2.78.1. Yapım Eki

2.78.1.1. Fiilden İsim Yapma Eki

-zik eki, ölü diyebileceğimiz bir ektir. ‘Emzik’ kelimesinde vardır:

“Hem ağzımdan yaralandığımı, üç gün kapalı dudaklarımın arasından *emzikle* süt içtiğimi nasıl unutuyormuşum?” (R. N. Güntekin, TDK, BTS).

2.79. -zir (< -z+ir)

Fiil genişletme ekleri -z ve -Ir’ın birleşmesiyle oluşmuştur. Hatipoğlu, ekin bulunduğu ‘emzirmek’ kelimesinin kök-ek ayrımını ‘*em-iz-ir- > em-zir-*

şeklinde gösterir (1974a, s. 166). Güvenç, ekteki -z’yi ‘*ettiren*’ eki olarak değerlendirir (2005, s. 412).

2.79.1. Genişletme Eki

2.79.1.1. Fiil Genişletme Eki

2.79.1.1.1. Oldurgan Çatı Eki

‘Emzirmek’ kelimesinde vardır. Burada -zir eki, pekiştirme işleviyle eklendiği fiili oldurgan yapmıştır (Delice, 2009b, s. 116; Gencan, 2007, s. 382):

“Öğleden sonraları bebeği *emzirmek* için bir koşu eve gidiyor ve hep o zalimce dokunaklı sahneye karşılaşıyordu.” (E. Şafak, TDK, BTS).

3. BİRLİKTE EKLER

3.1. -DAn ...-A

3.1.1. Kurucu Ek

3.1.1.1. İki Durum Ekli Öbek

-DAn ve -A durum eklerinin birlikte yeni bir ek olarak kullanılmasıyla oluşmuştur. Bu iki ek, birlikte ‘*İki Durum Ekli Öbek*’ kurar. Bu öbeğin tespit ve adlandırması Delice tarafından yapılmıştır (2007, s. 43). Öbek, kavramlar arası sınırların başlama ve bitiş noktalarını çıkış ve bitiş ifadesiyle anlatır. Bu yapı, zarf, isim veya sıfat olarak kullanılır:

“Her gün [*tepeden tırnağa*] kasabada kim varsa çekiştiriliyordu.” (Y. Kemal, TDK, BTS).

“Önü [*boydan boya*] ayna olan uzun mermer masanın kenarında yavaş yavaş çalışıyordu.” (Ö. Seyfettin, TDK, BTS).

“[*Tıraştan tıraşa*] yüzüne bak.” (N. Hikmet).

“Koşarsın [*pencereden pencereye*].” (C. S. Tarancı).

Anadolu’yu [*baştan başa*] gezmek istiyordu.

3.1.2. Bütünleşik Ek

3.1.2.1. Çekim Edatıyla Bütünleşen Ek

Birlikte ek olarak çekim edatlarıyla bütünleşik kullanılır. Bu kullanımda ekin ifade ettiği anlamın edatla pekiştirilmesi söz konusudur. “/+DAn...+A/ tamlayıcısıyla ilgili söyleyebileceğimiz diğer bir husus, tamlayıcının ...kadar, ...dek, ...değin gibi edatlarla kullanılabilmesidir. Yapı, bu şekilde edat grubu da oluşturmaktadır.” (Sev, 2002, s. 253).

[*Sabahtan akşama kadar*] seni bekleyecek.

[*Buradan oraya değin*] susacaksın.

[*Yerden göğe dek*] haklısın.

3.2. -DI ...-AcAk

3.2.1. Kurucu Ek

3.2.1.1. Zarf-Fiil Öbeği (Birleşik Zarf)

Görülen geçmiş ve gelecek zaman kipi eklerinin birlikte yeni bir ek olarak kullanılmasıyla oluşmuştur. Asıl yargının yerine geçebilen, yargı bildirebilen ve durum ifade eden zarf-fiil öbekleri kurar. Tezlik ve yaklaşma anlatır:

[*Oldu olacak*] bunu makamla söyle de bari biraz eğlenelim.” (O. C. Kaygılı, TDK, BTS).

“Bir gamzeli rüzgâr yetecek / Ha [*itti*] beni ha [*itecek*].” (Ö. L. Mete).

Çocuğa dikkat edin, [*düştü düşecek*].

Herkes ona geldiği günden beri [*gitti gidecek*] gözüyle bakıyordu.

3.3. -DI ...-All

3.3.1. Kurucu Ek

3.3.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

Görülen geçmiş zaman ekiyle -All zarf-fiil ekinin birlikte kullanımı sonucu oluşmuştur. Asıl fiilin gerçekleşme sürecinde dayandığı zamanı ve sürüp gitme anlatır. “*Hareket zaman başlangıcı ifadesiyle zarf olarak fiile*

bağlanmaktadır.” (Tiken, 1999, s. 356). Gülsevin, bu yapıyı (benzer yapılarla birlikte) birleşik zarf-fiil olarak incelemiştir (2001, s. 133). Ek, asıl eylemin sürecini pekiştirir: “-*Alli eki, işlev bakımından güçlendirilmek üzere, yaygın olarak kendisinden önce gelen ve şahıs ekleri de alabilen, görülen zaman ekiyle birlikte de kullanılır: aldım alalı, bildim bileli, duydum duyalı, oturdum oturalı vb.*” (Korkmaz, 2003, s. 72):

“Ben [*geldim geleli*] açmadı gökler.” (S. Karakoç).

Buraya [*taşındı taşınalı*] daha kimseyle görüşmedi.

3.4. -DI ...-AsI

3.4.1. Kurucu Ek

3.4.1.1. Zarf-Fiil Öbeği (Birleşik Zarf)

Görülen geçmiş zaman eki -DI ile -AsI sıfat-fiil ekinin zarf işleviyle birlikte kullanılması sonucu oluşmuştur. -AsI, asıl fiildeki hareketin başlangıcını ifade eder. *Öteden beri, baştan beri* anlamındaki ‘*oldum olası*’, ‘*oldum olasıya*’ kalıp ifadelerinde vardır.

“Biz bu meslek kusurundan [*oldum olası*] kendimizi kurtaramamış ve hâlâ kurtaramamaktayız.” (B. Felek, TDK, BTS).

"Pek sevinmez görünmek, bazı entelektüel bozuntularının [*oldum olasıya*] başvurdukları pis bir numaradır." (H. Taner, TDK, BTS).

3.5. -DI ...-DI

3.5.1. Kurucu Ek

3.5.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

Öteden beri, baştan beri anlamına gelen ‘*oldum bittim*’ kalıp ifadesinde vardır. Ekin geldiği her iki unsur da şahıslara göre çekimlenebilir:

"Ben [*oldum bittim*] ağlamaya dayanamam." (H. Taner, TDK, BTS).

3.6. -DI ...-mAdI

3.6.1. Kurucu Ek

3.6.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

Görülen geçmiş zaman ekinin fiilin olumlu ve olumsuz biçimine getirilmesiyle oluşan birlikte ektir. Zamanda çabukluk anlatır. Asıl fiille neredeyse eş zamanlı olan durum anlatır. Ekin geldiği her iki unsur şahıslara göre çekimlenebilir.

[*Oturduk oturmadık*] sen aradın.

Adımımı [*attım atmadım*] beni gördü.

3.7. -DI mI

3.7.1. Kurucu Ek

3.7.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

-DI -mI birlikte eki, ‘-IncA, -DIğIndA veya -DIğI zaman’ anlam ilgilerine sahip zarf-fiil öbekleri kurar. Eklendiği fiil ile asıl fiil arasında eylem-eylemin sonucu ilişkisi vardır. Önermeler arasında bağlantı kurar (Aksan, 1998, s. 205). Ek, asıl eylemin anlamını pekiştirir:

“Zekâ [*olmadı mı*] akıl biraz hımbıl kalıyor.” (A. İlhan, TDK, BTS).

“Züğürtlükten, telefonumuz [*kesildi mi*] ona bir selam yollar açtırdık.” (Y. Z. Ortaç, TDK, BTS).

3.8. -DığInA ...-AcAğInA

3.8.1. Kurucu Ek

3.8.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

-DIk ve -AcAk sıfat-fiil ekleriyle -A durum ekinin birleşmesi ve bu birleşiklerin fiil tekrarlarında zarf işlevinde birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur. Ekin kurduğu zarf-fiil öbekleri daha çok olumsuz durumları aktarmada kullanılır:

[*Gittiğine gideceğine*] pişman oldu.

3.9. -I ...-InA

3.9.1. Kurucu Ek

3.9.1.1. Tekrar Öbeği

Ek, III. tekil şahıs iyelik eki ve -A durum ekinin aynı kelimenin tekrarında birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur. Ekin her iki unsuru da iyelik eki almıştır. Kurduğu tekrar öbekleri, ‘bir şeyin karşılığı veya eşiti’ anlam ilgisine sahiptir:

[*Boşu boşuna*] bu kadar yolu yürüdü.

Davul [*dengi dengine*] çalar. (atasözü).

Dediklerimi [*harfi harfine*] yerine getirmiş.

3.10. -Im / -In ...-m / -mIz / -n / -nIz / -I / -sI / -IArI

3.10.1. Kurucu Ek

3.10.1.1. Belirtili İsim Tamlaması / İyelik Grubu

İlgi ve iyelik eki birlikte belirtili isim tamlaması / iyelik grubu kurar. Bu ek, mülkiyet, aidiyet, şahıs ifadesi, gösterme, ilgi, pekiştirme gibi işlevleriyle (Ergin, 2009, s. 225) birden fazla unsuru bağlayarak kurucu ek olma özelliği taşır. Ekin şahıs çekimine göre değişen şekilleri vardır.

Belirtili isim tamlaması ile iyelik grubu arasındaki fark ekle ilgili olmayıp söz dizimseldir. Bu sebeple, aynı ekin farklı kullanımlarıyla oluşturuldukları için bu yapılar, birlikte değerlendirildi.

İlgi ve iyelik eki, birlikte ek işleviyle ‘-Im / -In ...-m / -mIz / -n / -nIz / -sI / -IArI’ yapısında belirtili isim tamlaması kurar. Bu yapının hem tamlayanı hem tamlananı isim veya sıfat tamlaması ya da sözcük öbeğinden oluşabilir. Bu durum, yapının belirtili isim tamlaması olmasını değiştirmez. Yani, tamlayanı veya tamlananı isim tamlaması olan ‘*sözlerin***in** anlamının derinliği, *senin çalışma saatleri***in**, *elma bahçesi***nin** kapısı’ şeklindeki isim tamlamaları da belirtili isim tamlamasıdır (Delice, 1997, s. 369). Bunlara zincirleme isim tamlaması demek, yapının iç unsurları üzerinden yapılmış bir adlandırma olur.

‘Zincirleme isim tamlaması’nın nasıl bir yapının adı olduğu tartışmalıdır. Genellikle, tamlayanı da isim tamlaması olan yapılar, zincirleme isim tamlaması olarak adlandırılmaktadır. Buna göre, *Ağrı Dağı’nın zirvesi*, *ceketin cebinin düğmesi*, *kış elması fidanı* gibi aslında belirtili / belirtisiz isim tamlaması olan tamlamalara, zincirleme isim tamlaması denilmektedir. Bu yapılar, unsurları da isim tamlaması olan belirtili veya belirtisiz isim tamlamalarıdır. Tamlayan veya tamlananın kendi söz dizimsel yapısı, parçası olduğu tamlamayı adlandırmada ölçüt alınmamalıdır. Belirtili isim tamlamasının tamlayanı ya da tamlananı, ister isim tamlaması olsun ister bağlama öbeği olsun ister başka bir öbek olsun sonuçta yapı belirtili veya belirtisiz isim tamlamasının bünyesinde bir yapıdır (Delice, 1997, s. 369). Oluşan yapı da belirtili veya belirtisiz ismi tamlamasının değişik tezahürlerinden ibarettir. Karahan (2007), ‘Türkçede Söz Dizimi’nde bu duruma işaret eder: “Belirtili isim tamlamasının tamlayan unsuru da belirtili isim tamlaması olabilir. Böyle bir yapıda üç isim unsuru bulunduğu düşünülmemelidir.” (s. 44). Kaldı ki, tamlayanı veya tamlananı öbek biçimindeki diğer tamlamalar için böyle bir adlandırma ihtiyacı doğmamıştır: ‘Durgun deniz’, sıfat tamlamasıdır; ‘mavi, durgun deniz’ için de “sıfat tamlamasıdır.” diyoruz. Tamlama bünyesindeki öbeklere göre adlandırma yapılacak olsaydı tamlamanın unsurlarının yapısı sayısınca adlandırma yapmak gerekecekti (Delice, 1997, s. 369).

Zincirleme isim tamlaması, tamlayanı veya tamlananı ya da her iki unsuru sıralanmış isimlerden oluşmuş tamlamadır (Delice, 2007, s. 39). Buna göre ‘*evin, arabanın, arsanın sahibi*’; ‘*evin kapısı, penceresi*’; ‘*evin, arabanın borcu, vergisi*’ gibi yapılar zincirleme isim tamlamasıdır.

Not: Tamlayanı birinci veya ikinci şahıs, tamlananı belirtisiz isim tamlaması olan isim tamlamalarında tamlanan, tamlayanın şahsını ifade eden kurucu eki alır. Belirtisiz isim tamlaması şeklindeki tamlanan kendi kurucu eki -sI’yı düşürür. Durumu bir örnekle açıklayalım: ‘Okul çantası’ tamlaması tamlayan olarak birinci veya ikinci şahsı alırsa ‘çanta’ kelimesindeki -sI eki yerine tamlayan olan şahsın kurucu eki gelir: ‘Senin okul çanta(sı)n’ gibi. Buradaki düşme şahıs uyumundan dolayı tamlamayla sınırlıdır. Ekin bağlı olduğu yapı tamlamadan bağımsız düşünüldüğünde ek tekrar ortaya çıkar. İlgili

öbeklerinde tamlama, kurucu ek olarak -sl'yı korur: “*Bizim çamaşır makinesini* size veririz.”

3.10.1.1.1. Parça-Bütünü Belirtme

Tamlayandaki ilgi eki ‘belirtme’ ve ‘ilgi kurma’, tamlananda bulunan iyelik eki şahıs, mensubiyet ve aitlik işlevi taşır. Parça-bütün ilişkisi ya bütünü kendi bünyesindeki parçasına ya da bütünü dış dünyaya ait -soyut veya somut- parçasına yöneliktir. Tamlayan ekinin ‘belirtme’ özelliği ön planda olduğundan tamlama da belirtili isim tamlaması / iyelik grubu olarak adlandırılmaktadır. Karahan, ilgi ekiyle belirtme hâli eki arasında bir işlev ortaklığı olduğuna işaret eder ve bu ortaklığın eklendikleri ismi belirtme olduğunu söyler (1999, s. 605-611):

“*[Senin dudakların]* pembe,

Ellerin beyaz.” (C. Külebi).

“Geçende yanımdan geçti de tanıyamadı aval, o *[kalabalığın içi]*nde.” (H. Taner, TDK, BTS).

Komşu, *[komşunun külü]*ne muhtaçtır. (atasözü).

[Bizim kapımız] herkese açıktır.

Tamlamanın unsurları yer değiştirebilir, tamlamayla tamlanan arasına başka ifadeler girebilir:

“Dante gibi *[ortasındayız ömrün]*.” (C. S. Tarancı).

“Gittik o son diyara ki *[serhaddidir yerin.]*” (Y. K. Beyatlı).

“Sevip sevip yâri ele kaptırmak,

*[Kara bahtın bana eski işi]*dir.” (Sabahattin Ali).

Nesnelerin tamlayan olması durumunda tamlanan eki sadece iyelik anlatır, şahıs ifadesi taşımaz (Gülsevin, 2007, s. 12):

*[Suyun akışı]*na göre yol alırız.

*[Bunun nesi]*ni beğenmedin?

Bu tamlamaların bir kısmında tamlayana getirilecek -A durum eki, kurucu ekin yerini tek başına tutar:

Eskiden bu [*insanların yardımcısı, hizmetçisi*]ydım. // Bir zamanlar bu [*insanlara yardımcı, hizmetçi*]ydım.

Bu çocuk, [*ömrünüzün neşesi*] oldu. // Bu çocuk, [*ömrümüze neşe*] oldu.

3.10.1.1.2. Pekiştirme

-In eki, ‘kendi’ dönüşlülük zamirinin tamlanan olmasıyla kurulmuş belirtili / zincirleme isim tamlamalarında pekiştirme işlevindedir:

[*Etin kendisi*] yağlıydı.

Davetiyeleri [*Ali'nin kendisi*] dağıtacak.

[*Adamın kendisi*] anlattı bunları.

[*Oyuncuların, seyircilerin kendileri*] kabul etti burayı.

3.10.1.1.3. Sıfat İlişkisiyle Vurgulama

Bu ek, tamlananın tamlayanın özelliğini, niteliğini anlattığı veya tamlayanı belirtme sıfatı ilişkisiyle anlattığı belirtili / zincirleme isim tamlamaları kurar. Bunlar, bir çeşit ters çevrilmiş sıfat tamlamasıdır; ancak, yapıyı ters çevirerek sıfat tamlaması elde etmek her zaman mümkün değildir ya da tam olarak aynı anlamı karşılamaz. Bu isim tamlamalarında kurucu ek, ‘vurgulama’ işlevine sahiptir.

3.10.1.1.3.1. Tamlananı Nitelik, Özellik Bildiren Tamlamada Vurgulama

[*Adamın iyisi*] alışverişte belli olur. (atasözü).

[*Tarlanın taşlısı*], [*kızın saçlısı*], [*öküzün başlısı*]. (atasözü).

[*Peynirin tazesini, yağlısı*]nı aldık.

Tamlanan, sıfat-fiil veya sıfat-fiil öbeği olabilir:

[*Uyanığın önde gideni*]dir o.

Sende gördük [*bakışların en korkmazı*]nı, kararlısını.

Tamlamalar, tamlayanın tekrarıyla oluşturulabilir. Bu durumda, tamlananın nitelik bildirmesi derin yapıdadır:

[Zenginlerin zengini]ydi bu aile.

[Beterin beteri] vardır.

3.10.1.1.3.2. Tamlananı Belirtme Sıfatı Olan Tamlamada Vurgulama

[Bilgilerin, delillerin, belgelerin tümü]ne ulaşmaya çalışıyoruz.

[Adamların üçü] kapıda bekledi.

[Adamın biri] durmadan konuşuyordu.

3.10.1.1.4. Gösterme / İşaret

Birlikte ek, tamlananı gösterme işleviyle isim tamlamaları kurar:

“[Rızkın onda dokuzu] ticarettedir.” (Hz. Muhammed).

[Onun söyleyecekleri] işimize yarayabilir.

[Elmanın kilosunu] iki liraya çıktı.

3.10.1.1.5. Kalıplaşma

Bu ekle kurulmuş bazı belirtili isim tamlamaları, kalıplaşarak deyimleşmiştir. Kalıp hâlindeki bu tamlamalar, belirtisiz isim tamlamalarının kavram anlatma özelliğiyle koşut bir ifade gücüne sahiptir. Bunlar, cümle hükmünde kullanımı olan deyimleşmiş tamlamalardır:

[Sözün özü], hepimiz duyarlı olmalıyız.

[İşin doğrusu], kendi hatamızı geç fark ettik.

[Onun yüzü]nden geciktik.

Yine [günün adamı] sen oldun.

3.11. -II ...-InA

3.11.1. Kurucu Ek

3.11.1.1. Tekrar Öbeği

Sıfat yapan -II ile III. tekil şahıs iyelik ve -A durum ekinin oluşturduğu -InA yapısının birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur. Bu ek, belirtme ve sınırlandırma işleviyle tekrar öbekleri kurar. Kullanımı yaygın değildir:

“Sevmek, [*başlı başına*] saadettir.” (A. Gündüz, TDK, BTS).

“Onun [*başlı başına*] bir destan olan bu ilk kahramanlık sahasından işte böyle bir intiba ile ayrıldım.” (İ. A. Gövsa, TDK, BTS).

Kimse gelmeden her şey [*yerli yerine*] konuldu.

3.12. -II ...-IncA

3.12.1. Kurucu Ek

3.12.1.1. Tekrar Öbeği

-II ve -IncA (3. tekil şahıs iyelik eki+ zamir n’si+ eşitlik eki -CA) eklerinin birlikte kullanılması sonucu oluşmuştur. Ek, tarz anlatan tekrar öbekleri kurar:

“Kaldırıma [*boylu boyunca*] yatmıştı.” (A. Ağaoğlu, TDK, BTS).

Her şey [*yerli yerince*] yerleştirildi.

3.13. -II ...-II

3.13.1. Kurucu Ek

3.13.1.1. Tekrar Öbeği

İkili birliktelik ve grup bağıyla tekrar öbekleri kurar. Ek, tekrar öbeğiyle bir grubu anlatır:

“*Türkçede eskiden beri görülen ve birbirine yakın iki kelimedede çift olarak kullanılan bu ek bir arada bulunma ifade eder. İki nesnenin bir arada bulunduğunu, iki nesnenin beraber olduğunu, kısacası iki nesnenin meydana getirdiği topluluğu ifade eder. Yani iki nesne, iki isim arasında bir bağ vazifesi görür. Aşağı yukarı ‘ve’ manasına gelir.*” (Ergin, 2009, s. 172).

Ergin ayrıca, ekin baştan beri ikili kullanıldığını, sıfat yapan -II ekinin ayrı bir ek olduğunu, Batı Türkçesinde bu ekin sıfat yapan -II ekiyle karıştırıldığını ve bunun sonucu olarak eklerin fonksiyonlarının birleştiğini belirtir (2009, s. 173):

“Günlük gazetelerimizin dilinden anlamak için yanımızda [*irili ufaklı*] lügat kitapları taşıyacağız.” (B. R. Eyuboğlu, TDK, BTS).

“Hem ev idaresi bakımından daha [*derli toplu*] yaşarız.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK, BTS).

3.14. -II ...-sIz

3.14.1. Kurucu Ek

3.14.1.1. Tekrar Öbeği

Olma anlatan -II ile yokluk ve silme anlatan -sIz eklerinin birlikte yeni bir işlev için birleşmesiyle oluşmuştur. Ek, plansız, rastgele veya kontrolsüz olma anlatır. Kurduğu tekrar öbekleri çoğu zaman sıfat ve zarf olarak kullanılır:

“Anahtar deliği karanlıktı, içerden [*belli belirsiz*] sesler geliyordu.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

“Masa ara sıra [*belli belirsiz*] titriyordu.” (Y. Atılğan, TDK, BTS).

Onun ani ve [*yerli yersiz*] çıkışlarına biz de alışmıştık.

[*Gerekli gereksiz*] ne varsa çöpe atmıştık.

[*Vakitli vakitsiz*] arıyordu.

3.15. -mAz mI-...

3.15.1. Kurucu Ek

3.15.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

Asıl fiili ‘-IncA, -DIğIndA, -DIğI zaman veya sebep’ anlam ilgileriyle tamamlayan zarf-fiil öbekleri kurar. Bu ekle kurulan öbekler, cümle şeklindedir ve şahıslara göre çekimlenebilir. Zarf-fiil öbeği ile asıl yargı arasında sebep-

sonuç ilişkisi vardır. Bu yapıda, hem olumsuz kip eki hem soru eki, asıl işlevlerini terk ederek kalıplaşmıştır.

[*Durup durup çocuğa sahip çık demez mi*], deli oluyorum.

[*Bütün bunlardan sonra suçunu inkâr etmez mi*], şaşıp kalıyorum.

[*Herkesin içinde bana bağırmasın*], işte o zaman kızıyorum sana.

3.16. -miş ...-mAmiş

3.16.1. Kurucu Ek

3.16.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin olumlu ve olumsuz biçimiyle kullanılması sonucu oluşmuştur. Aynı fiilin olumlu ve olumsuz şeklini anlatan ek, zamanda belirsiz çabukluk bildirir. Kullanımı yaygın değildir (Yücel, 2000, s. 108).

Aradan bir saat [*geçmiş geçmemiş*] fark edilmişler.

Beş dakika [*beklemiş beklememiş*] çağırılmışlar.

3.17. -mıyor mu-...

3.17.1. Kurucu Ek

3.17.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

Olumsuzluk eki -mA, şimdiki zaman eki -yor ve soru eki mI-, birlikte ek olarak cümlede asıl yargıyı ‘-IncA, -DIğIndA, -DIğI zaman veya sebep’ anlam ilgileriyle tamamlayan zarf-fiil öbekleri kurar. Öbeği kuran ekler, asıl işlevlerini terk etmiş ve kalıplaşmıştır. Öbek, cümle kuruluşunda olup şahıslara göre çekimlenebilir. Yapı, asıl yargıyla sebep-sonuç ilişkisi kurar.

[*Her gün beni kapıda karşılamıyor mu*], bütün yorgunluğumu unutuyorum.

[*Erkenden karşıma dikilmiyor mu*], iyice sinirleniyorum.

[*Gözlerini süzerek bakmıyor musun*], hemen acıyorum.

3.18. -r / -Ar / -İr ...-mAz

3.18.1. Kurucu Ek

3.18.1.1. Zarf-Fiil Öbeği

Geniş zaman ekinin olumlu ve olumsuz biçimiyle kullanılması sonucu oluşmuştur (Yücel, 2000, s. 106). Ek, zarf-fiil öbekleri kurar. Zamanda çabukluk bildiren başlangıç zarf-fiillerini asıl fiile bağlar. Asıl fiille gecikmesiz zamandaşlık anlatır (Tiken, 1999, s. 352). Söz konusu ‘zamandaşlık’ eş zamanlılığı anlatmaz. Zarf-fiilin gerçekleşme zamanı, asıl fiilden hemen öncedir.

Birlikte eklerle kurulan zarf-fiil öbeklerinin isim unsuru, çoğu zaman, açıkça belirtilmemiş olan şahıs zamiridir:

"Günde beş yüz defa, kendiliğimden [*bilir bilmez*] bunu haykırıyordum." (R. H. Karay, TDK, BTS).

"Kara gözlüm, efkârlanma, gül gayrı;

İbibikler [*öter ötmez*] ordayım.

Mektubunda diyorsun ki: "Gel gayrı!"

Sütler kaymak [*tutar tutmaz*] ordayım." (B. S. Erdoğan).

Bu yapı, sıfat olarak da kullanılabilir:

[*Olur olmaz*] işlerle uğraşıyorsun.

SONUÇ

Eklerinin işlevsel açıdan ele alınıp değerlendirilmemiş olması Türk dilinin önemli eksikliklerindedir. Bu konuda çalışmalar yok denecek kadar azdır. Türk dili, genellikle Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca gibi güçlü etkisine maruz kaldığı dillerin penceresinden değerlendirilmiş, bu dillerin yapı ve terminolojisiyle ele alınmıştır. Hâlbuki Türkçe, kendisi için inceleme modeli olarak alınan bu dillerle hem köken hem de yapı bakımından aynı gruptan bile değildir. Söz konusu bu diller çekimli dildir, Türkçe ise eklemeli bir dildir. Çekimli dillerde ekler sayı, görev ve işlev bakımından eklemeli bir dil olan Türkçedeki kadar bir ağırlığa sahip değildir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesindeki ekler, Türkçenin kendi işleyiş mantığıyla değerlendirilmeye çalışıldı.

Kaynaklardan Türkiye Türkçesinde kullanılan iki yüzden fazla ekin varlığını tespit edildi. Bu ekler, yapı bakımından basit ekler, birleşik ekler ve birlikte ekler olmak üzere üç başlık altında toplandı. Yine -genellikle- kaynaklardaki ekler dair doğrudan veya dolaylı yapılmış değerlendirmelerden hareketle eklerin işlev ve görevleri tespit edildi, işlev başlıkları oluşturuldu.

Bu çalışmada Türkçenin ekleri için yapılan yapım eki, çekim eki sınıflandırmasının yetersizliği ve Türkçede eklerin iki değil, sekiz işleve varan kullanım genişliğine sahip olduğu yapısal ve işlevsel dil bilimin yaklaşımıyla ortaya konulmaya çalışıldı. Bu yapılırken daha önce yapılmış sınıflandırma denemeleri de inceledi. Giriş bölümünde genel olarak değindiğimiz bu denemelerin eklerin işlevsel değerlendirilmesinde ufuk açıcı katkısı büyük olmuştur. Yapılan araştırma, inceleme ve değerlendirmeler neticesinde Türkiye Türkçesinde ek sınıflandırmasına dair şu sonuçlara ulaşıldı:

1. Ekler, kelimeleri birtakım anlam işlevleriyle genişletebilir. Bu durumda kelimenin türü ve sözlüksel anlamı değişmez; ek, sözcüğe sadece birtakım anlam ilgileriyle anlamsal sınırlar kazandırır. Eki almış sözcük, sahip olduğu mevcut kavramın farklı bir boyutunu ortaya koyar. Bu işlevi yerine getiren ekler, ‘genişletme eki’ denir. Türkiye Türkçesinde ‘-A, -Al, -An, -Ar, -At, -büz, -CA, -Cik, -Cil, -ç, -DAr, -DI, -Dİr, -GIn, -Gİr, -gil, -I, -Im, -In / -nIn, -Iz, -k, -kek, -kIl, -l, -lA, -lAr, -llk, -m, -mA, -mAn, -mAz, mI-, -mIş, -n, -nIz, -p, -r / -Ar / -Ir, -rA, -rAk, -sA, -sIn, -sIz, -ş, -şIn, -t, -y, -yor, -z; -AcAk, -AlA, -Allm,

-Aş, -AyIm, -cAğIz, -CAk, -DirIk, -IksA, -lAmA, -lArDA, -leyin, -mAdA, -mAktA, -mAlI, -mAŞ, -msA, -msAr, -msI, -mtIk, -mtIl, -mturak, -sInA, -sInIz, -ştlr, -zir' ekleri eklendikleri sözcükleri genişletme işlevine sahiptir.

2. Cümlelerin söz dizimsel yapısında tümleç veya yüklem durumunu gösterme işlevine sahip ekler 'durum eki' denir. Buna göre '*A, -DA, -DAn, -Dir, -I, -Im, -Iz, -n, -sIn, -sInIz*' ekleri Türkçenin durum ekleridir.

3. Kelimelerin türünü değiştirme işlevine sahip ekler 'dönüştürücü ek' denir. Dönüştürücü eklerin işlevi dönüştürmeyle sınırlıdır. Bir ek, dönüştürmenin yanı sıra sözlüksel birim de yaparsa yapım eki olur. Türkiye Türkçesinde '*A, -Aç, -Ak, -Al, -An, -Ar, -CA, -cAn, -CI, -CII, -DA, -DI, -DIk, -Dir, -GAç, -GAl, -GAn, -GI, -GIIn, -GIr, -I, -Ip, -Iş, -k, -ken, -kİ, -l, -lA, -II, -IIk, -m, -mA, -mAk, -mAl, -mAn, -mAz, -mIş, -n, -ncl, -r / -Ar / -Ir, -rA, -sA, -sAl, -sI, -sIz, -t; -AcAğInA, -AcAk, -AcAn, -AdAk, -AğAn, -AkII, -AlA, -AlI, -AndA, -ArAk, -ArI, -AsI, -AsIyA, -cAğIz, -CAk, -CAsInA, -dAlIk, -DIğIndA, -DIğIndAn, -DIkçA / -DIğInCA, -Icl, -InCA, -IrgA, -lAn, -lAş, -lAt, -mAcA, -mAdA, -mAdAn, -mAktAnsA, -msA, -msI, -sAk, -sIl, -sIzIn*' ekleri dönüştürücü ektir.

4. Anlamsal işlevinin yanı sıra söz dizimsel olarak da tamlama veya sözcük öbeği kuran ekler 'kurucu ek' denir. Ek, tamlama veya sözcük öbeğinde anlamsal işlevini terk etmez. Kurucu ekler, anlamsal kullanıma koşut olarak yapısal / söz dizimsel işlevi olan eklerdir. Bu söz dizimsel işlevle kastedilen, ekin tamlama veya öbek kurmasıdır. Türkçede '*A, -An, -DA, -DAn, -DIk, -I, -Im, -In / -nIn, -Ip, -Iş, -ken, -II, -m, -mA, -mAk, -mAz, -mIş, -mIz, -n, -nIz, -r / -Ar / -Ir, -sA; -AcAğInA -AcAk, -AlI, -AndA, -ArAk, -AsI, -CAsInA, -DIğIndA, -DIğIndAn, -DIkçA / -DIğInCA, -Icl, -InCA, -lArI, -mAdAn, -mAktAnsA ve birlikte ekler*' kurucu ek kullanımına sahiptir.

5. Eklerin sözlüksel birim yapma özelliği 'yapım eki' işlevidir. Dilin yeni kelime karşılama yollarından birisi de yapım ekleriyle kelime türetmektir. Yapım ekleri, dilin söz varlığını besleyen eklerdir. Basit ve birleşik eklerin tamamına yakını yapım eki işlevine sahiptir. Türkiye Türkçesinde '*A, -Aç, -Ak, -Al, -Am, -An, -Ar, -At, -Av, -Ay, -Az, -bAç, -bIl, -CA, -cAl, -CI, -CIk, -CII, -cIm, -CIn, -ç, -DA, -DAç -DAn, -DAş, -DI, -DIç, -DIk, -DIz, -ebe, -GA, -GAç, -GAl, -GAn, -GI, -GIç, -GIIn, -I, -Iş, -k, -l, -lA, -II, -IIk, -m, -mA, -mAk, -mAn, -*

mAr, -mAz, -mIk, -mIş, -mUr, -n, -nAk, -nAz, -ne, -pAk, -r / -Ar / -Ir, -rA, -sA, -sAl, -sI, -sIn, -sIz, -ş, -t, -tay, -v, -van, -y, -z; -AcAk, -AğAn, -AğI, -AlAk, -AlGA, -AmA, -AmAç, -AmAk, -AmIk, -AnAk, -ArAk, -ArI, -ArIA, -Aş, -CAk, -CAIk, -cAmA, -CIIk, -DAk, -dAIk, -DAm, -DIrIk, -GI, -IcI, -IrgA, -Iaç, -IAk, -IAmA, -IAn, -IAz, -mAcA, -mAç, -mAş, -mAzIk, -msAr, -msI, -rIk, -sAk, -sIk, -sIl, -zik ekleri kavram türetme işlevi olan eklerdir.

6. Ekler, eklendikleri kelimenin bünyesinde kalıplaşabilir veya başka unsurlarla öncül kullanılabilir. Edat veya yardımcı fiillerle öncül kullanılan ya da sözcük bünyesinde kalıplaşan ekler ‘bütünleşik ek’ denir. Türkçede ‘-A, -DAn, -DI, -I, -Ip, -II, -m, -mAk, -mAz, -mIş, -n, -r / -Ar / -Ir, -sA, -yor; -AcAk, -AI, -Allm, -AsI, -IcI, -mAktA; -DAn.....-A’ ekleri bütünleşik ek olarak kullanılmaktadır.

7. Dildeki en az çaba yasası gereği bazı ifadeler eksiltilerek eklerle karşılanabilmektedir. Bu şekilde eksiltilmiş ifadeleri temsil yoluyla anlatan ekler ‘temsil eki’ denir. Türkçede ‘-A, -An, -CA, -DA, -DAn, -DIk, -kI, -mIş; -AcAk, -AsI’ eklerinin biçim birimleri temsil özelliği vardır.

8. Bazı ekler, işlevinin başka eke aktarılması veya başka ekçe karşılanması sonucu sözcükte anlam bakımından işlevsiz kalabilir. Çok rastlanmayan bu kullanıma sahip ekler ‘boş ek’ denildi. Boş eklerin sözcüğe anlamsal katkısı çok azdır veya yoktur. Türkçede ‘-DAn, -mA, -n’ ekleri boş ek olarak kullanılabilir.

9. Birer dil bilgisel kullanım olan ‘ilave /yardımcı ses veya heceler’e eklerle sıkı ilişkilerinden dolayı ilgili ek bünyesinde değinildi. Buna göre Türkçede ‘-A, -I, -Im, -In / -nIn, -n, -t ve -y’ ilave ses veya hece olarak kullanılmaktadır. 3. tekil şahıs iyelik ekindeki ‘-s’, ekin parçası olarak ele alındığından ilave ses olarak ayrıca değerlendirilmedi.

Türkçede aynı işlevi birden fazla ek yerine getirebileceği gibi; bir ek, birden fazla dil bilgisel işlevi bünyesinde eş zamanlı olarak taşıyabilir. Eklerin işlevlerini anlamsal, yapısal veya söz dizimsel kullanımları ortaya çıkarmaktadır. Bu kullanım bağlamlarına göre bir ekin kimi zaman anlamsal kimi zaman biçimbilimsel kimi zaman da söz dizimsel özelliği ön plana çıkmaktadır. Buna bağlı olarak, her ekin ait olduğu başlık altında, kullanım

çeşitliliğine dayanan alt işlevleri tespit edildi ve bu işlevlerin adlandırmaları yapıldı.

Türkçenin eklerine dair mevcut sınıflandırmanın yetersizliğinden hareketle ekleri tabi tuttuğumuz ve önerdiğimiz sınıflandırmanın nihai şekli elbette bu değildir. Bu çalışma bu yolda atılmış deneme ve öneri niteliğinde mütevazı adımlardan birisidir. Kullanılan terimler, yapılan adlandırma ve sınıflandırmalar elbette eksiklik veya yanlışlıklar barındıracaktır. Türkçenin ekleri üzerinde çalışmalar derinleşip çoğaldıkça terim ve sınıflandırma birliği sağlanacağı, bu eksiklik ve yanlışlıkların giderileceği kuşkusuzdur.

Varılan sonuçlar ve elde edilen bulgular, başta Türkçenin araştırılıp yorumlanması olmak üzere ülkemizin eğitim-öğretim sisteminde, yabancılara Türkçe öğretme gibi Türk dili sahasıyla ilgili araştırma, uygulama ve etkinliklere katkıda bulunabilirse bu çalışma, amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acarlar, Kevser (1970), “ ‘Mî’ Ekinin Türlü Kullanılışları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XXII, S. 227, Ankara, s. 358-363.
- Acarlar, Kevser (1971), “Çıkma Durumunda(‘den’ hâlinde) Sözcüklerin Tümcede Türlü Kullanılışları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XXIV, S. 235, Ankara, s. 34-37.
- Adalı, Oya (1979), *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Yayınları, Ankara.
- Akalın, Şükrü Halûk (1995), “+IA Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, (22-23 Ekim 1993), *TDK Yayınları*, Ankara, s. 92-99.
- Akar, Ali (2003), “-GAn Sıfat-Fiil Eki”, *Türklük Bilimi Araştırmaları-XIV*, Güz, s. 103-115.
- Akar, Ali (2004), “-ĠAn Eki”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, s. 85-96.
- Akaslan, Talat (2011), “-mAktA (VE -Iyor)”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Fall 2011, p. 331-352.
- Akıncı, Nesrin (2007), *Türkçe Sözlük’teki Fiillerin Sınıflandırılması ve Gövde Eklerinin İşlevsel Tasnifi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sivas.
- Akkuş, Muzaffer (2004), “a / e Seslenme Edatının İşlevleri Üzerine Bir Araştırma”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, s. 109-118.
- Aksan, Doğan (1966), *Tartışılan Sözcükler*, TDK Yayınları, Ankara.
- Aksan, Doğan (1998), *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksu, Belgin Tecan, Abdurrahman Tarikdaroğlu, Efrasiyap Gemalmaz (2004), *Türkçe Sözlük’ün Ters Dizimi*, TDK Yayınları, Ankara.

- Aktan, Bilal (2005), “/-pak/ Eki Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 640, Ankara, 347-351.
- Aktaş, Ayfer (2001), “-DIktAn / -DUktAn sonra Zarf-Fiili Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2001/II, S. 597, Ankara, s. 257-264.
- Argunşah, Mustafa (1996), “Ünlü Gerundiumunun ‘-mağa’ Yerine Kullanılışı”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, s. 117-125.
- Argunşah, Mustafa (2011), “Türkçede Zarf-Fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1, Winter 2011, p. 55-68.
- Arıkoğlu, Ekrem (2004), “Türkçenin -rAk ve -ArAk Ekleri Hakkında”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, s. 187-192.
- Aslan, Sema (2002), “Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -Cık Eki Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat dergisi*, C. 2002/I, S. 603, Ankara, s. 224-228.
- Aslan, Sema (2012), “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilgi*, S. 63, s. 11-30.
- Atalay, Besim (1942), *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, TDK Yayınları, İstanbul.
- Atalay, Besim (1940), *Türkçemizde Men-Man*, TDK Yayınları, İstanbul.
- Atay, Ayten (2006), “Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 7-28.
- Aydın, Mehmet (2000), “Anadolu Ağızlarında İken~-Ken Zarf-Fiilinin Kullanımı ve Görevleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2000/II, S. 588, Ankara, s. 639-645.
- Banguoğlu, Tahsin (1956), “Türkçede Tekerrür Fiilleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 111-123.

- Banguoğlu, Tahsin (1987), “Nispet Sıfatları ve -sel, -sal”, *Dil Bahisleri*, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Başdaş, Cahit (2006), “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler”, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 26-27 Eylül 2006, Ankara.
- Bayar, Nevnihal (2004), “Türkçede Yanlış Türetmeye Sebep Olan Bazı Ekler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, s. 405-430.
- Baydar, Arzu Sema Ertane (2008), “+İcî Eki Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XCV, S. 676, Ankara, s. 331-335.
- Baydar, Arzu Sema Ertane ve Turgut Baydar (2004), “+ki Eki Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. II, Ankara, s. 31-48.
- Baydar, Turgut (2008), “+DAn Ekli Özne Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCVI, S. 679, Ankara, s. 19-24.
- Bayraktar, Fatma Sibel (2009), “-mİş Bulunmak Yapısı Üzerine”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall 2009, p. 698-709.
- Benzer, Ahmet (2010), “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, Konya, s. 131-140.
- Benzer, Ahmet (2012), “Belirtili Ad Tamlamasında İyelik ve İlgi Eki Yanılıgısı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, p. 1051-1061.
- Bilgegil, M. Kaya (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.
- Boz, Erdoğan (2004), “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, s. 501-512.
- Boz, Erdoğan (2005), “Bir Birleşik Zarf-Fiil Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXIX, S. 642, Ankara, s. 524-529.
- Boz, Erdoğan (2007), *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Kitabevi, Ankara.

- Boz, Erdoğan (2008), “+{A} Durum Biçim Birimi (Söz Dizimsel Bir İşlev Olarak) Adları Adlara Bağlayabilir mi?”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCV, S. 677, Ankara, s. 410-417.
- Boz, Erdoğan (2013), *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*, Kitabevi, Ankara.
- Boz, Erdoğan (2019), “Türkçe Ek Tasnifinde İki Aykırı Yöntem: Çoğaltıcı ve İndirgeyici Tasnif”, *Usbad Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, S. 1, Hazirtan 2019, s. 69-79.
- Bozkurt, Fuat (1995), *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Bulak, Şahap (2011), “-sA Ekinin İşlevleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 46, Erzurum, s. 25-38.
- Bulak, Şahap (2012), “Türkçede +sA- İsimden Fiil Yapma Eki”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, p. 683-708.
- Buran, Ahmet (1996a), “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten [1994]*, Ankara, s. 11-18.
- Buran, Ahmet (1996b), “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni”, *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, s. 207-214.
- Büyük Türkçe Sözlük*, TDK, <<http://tdkterim.gov.tr/bts/>>.
- Caferoğlu, Ahmet (1962), “Muğla Ağzı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s.107-130.
- Ceritoğlu, Murat (2011), “Türkiye Türkçesindeki Çok Görevli Eklerin Tespiti ve Sınıflandırması”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 3, s. 1239-1248.
- Cin, Ali (2004), “Türkçede +sIz / +sUz Eki Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. I, Ankara, s. 19-43.
- Coşkun, Volkan (1999), “Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -p Zarf-Fiil Eki”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 7, Ankara, s. 173-192.

- Coşkun, Volkan (2001), “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -a/e, -i/i, -o/ö, -u/ü, -y Zarf-Fiil Ekleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, Ankara, s. 76-93.
- Cunbur, Müjgan (1988), *Karacaoğlan*, Ankara.
- Çağatay, Saadet (1966), “Pekiştirilen Fiiller”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* [1967], Ankara, s. 39-50.
- Çotuksöken, Yusuf (1991), *Türkçede Ekler- Kökler- Gövdeler*, Cem Yayınları, İstanbul.
- Çotuksöken, Yusuf (2001), “-sAl Eki Üzerine”, *Çağdaş Türk Dili, Dil Derneği Yayınları*, C. 16, S. 166, Ankara, s. 442-449.
- Delice, H. İbrahim (1997), "Zincirleme İsim Tamlaması Teriminin Kullanımı Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 5. Sayı, Sivas, s. 365-369.
- Delice, H. İbrahim (2000), “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, *Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Sivas, s. 221-235.
- Delice, H. İbrahim (2002), “Yüklem Olarak Türkçede Fiil”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 26, No: 2, Sivas, s. 185-212.
- Delice, H. İbrahim (2007), *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi, İstanbul.
- Delice, H. İbrahim (2008a), *Sözcük Türleri*, Asitan, Sivas.
- Delice, H. İbrahim (2008b), “Denkleştirme Öbeği / Acualization Phrase”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science – JASSS-*, Volume 1 Issue 1, p. 1-2, Winter 2008, Ankara.
- Delice, H. İbrahim (2009a), “[-t- + -tİr-] Yapısındaki Fiillerde -t- ile -tİr Eklerinin Bulunuşu ve -t- nin İlave Ses Olarak Kullanımı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall 2009, p. 159-165.
- Delice, H. İbrahim (2009b), “Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 33, No: 1, Sivas, s. 107-120.
- Delice, H. İbrahim (2009c), “Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan yapılar”, *Turkish Studies, International Periodical For The*

- Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, p. 703-716.
- Delice, H. İbrahim (2009d), “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, *ICANAS 38-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara.
- Delice, H. İbrahim (2012a), “Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış”, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 24-28 Eylül 2012, Ankara.
- Delice, H. İbrahim (2012b), “Türkçede -İp Eki Hangi Kategorileri Oluşturmaktadır?”, *5.Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 19-22 Aralık 2012, Denizli.
- Delice, H. İbrahim(2016), “Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?”, <<https://www.academia.edu/4722534>>.
- Demir, Celal (2007), “Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Ögelerin Sözdizimsel ve Anlamsal özellikleri”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Fall 2007, p. 1135-1142.
- Demir, Necati (2005), “Çokluk Eki +(I)t / +(U)t Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XC, S. 647, Ankara, s. 437-441.
- Demir, Nurettin ve Sema Aslan (2010), “Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5 / 4, Fall 2010, p. 276-290.
- Demirbilek, Salih (2004), “Tarihi Süreç İçerisinde -İlk Ekinin İşlevleri”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, s. 731-738.
- Demircan, Ömer (2005), *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*, Papatya Yayınları, İstanbul.
- Demirtaş, Ahmet (2006), “Türkiye Türkçesinde Mensubiyet Bildiren ‘-gil’ Eki Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 9, s. 70-77.
- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. A. Ulvi Elöve, İstanbul.

- Develi, Hayati (1995), “{sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten [1997]*, Ankara, s. 116-152.
- Dilaçar, Agop (1971), “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 338, Ankara, s. 83-145.
- Dilaçar, Agop (1974), “Türk Fiilinde ‘Kılınış’la ‘Görünüş’ ve Dilbilgisi Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 159-171.
- Dinçer, Şaziye (2009), “Türkiye Türkçesinde ‘Ad+Durum Biçimbirimi+İlgeç’ Yapısındaki İlgeç Öbeklerinin İşlevleri”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, p. 766-807.
- Dolu, Halide (1988), “Türkçede -sal, -sel Eki”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 8, Ankara, s. 4-6.
- Duran, Suzan (1956), “Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 1-110.
- Durmuş, Oğuzhan (2012), “{- (y)ArAk} Zarf-Fiil Ekinin Kökeni Üzerine”, *Türkbilig*, s. 19-60.
- Eckmann, Janos (1953a), “Karamanlı Türkçesinde -mAcA Ekli Fiil Şekli”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 45-48.
- Eckmann, Janos (1953b), “Türkçede -raq, -rek Ekine Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 49-52.
- Ediskun, Haydar (1966), “-el, -il, -sel Ekleri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XV, S. 179, Ankara, s. 1012-1019.
- Ediskun, Haydar (1967), “Yine -el, -il, -sel Ekleri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XVI, S. 184, Ankara, s. 264-272.
- Ediskun, Haydar (2005), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eker, Süer (2010), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.

- Eraslan, Kemal (1996), “Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, s. 381-385.
- Eraslan, Kemal (2000), "Eski Türkçede Yönelme (Datif) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, s. 67-76.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1993), “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, 22-23 Ekim 1993, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1997), “Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten [2000]*, Ankara, s. 41-47.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2007), *Makaleler* (Haz. Ekrem Arıkoğlu), “-maç, -meç Eki Üzerine”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdem, Mevlüt (2011), “Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları” *Bilig*, Yaz 2011/ S. 58.
- Eren, Hasan (2000), “Yeni Bir Ek: -sal / -sel”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2000/I, S. 580, Ankara, s. 291-305.
- Ergin, Muharrem (2009), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Erkman- Akerson, Fatma (2008), *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual, İstanbul.
- Ersoy, Feyzi (2007), “+gil Eki Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1, s. 21-29.
- Ersöz, Serpil (2008), “Bazı Türkiye Türkçesi Ağızlarında Topluluk / Aile Adı Yapan Bir Ek: +eNi / +iNi”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/3, Spring 2008, p. 356-377.
- Eş ve Yakın Anımlı Kelimeler Sözlüğü*, (TDK, <<http://www.tdk.org.tr/>>).
- Gabain, A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara.

- Gece, Mehmet (1995), “Türkçede Sıfatı Derecelendirme Yolları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1995/I, S. 519, Ankara, s. 240-250.
- Gedizli, Mehmet (2012), “+CA Ekinin Yer Adlarındaki İşlevi”, *International Journal of Human Sciences* [Online], (9)2, s. 521-535.
- Gemalmaz, Efrasiyab (1971), *Eski Türkçenin Ekliği*, Yardımcı Kitap (teksir / fotokopi), Erzurum.
- Gencan, Tahir Nejat (2007), *Dilbilgisi*, Tek Ağaç, Ankara, 2007.
- Gökdayı, Hürriyet ve Turgay Sebzecioğlu (2006), “Geçiş Aşamasında Olan +cA Ekinin Türü”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCI, S. 649, Ankara, s. 61-71.
- Gökşen, Enver Naci (1974), “Çıkma Durumu(-den) ve Kapsamı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XXX, S. 279, Ankara, s. 973-978.
- Gökay, Orhan Şaik (1981), “Türkçede -mal ve -mel Eki Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* [1978-1979], Ankara, s. 23-32.
- Gülensoy, Tuncer (2000), *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer (1990), “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1990/II, S. 467, Ankara, s. 276-279.
- Gülsevin, Gürer (1997), “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s.215-224.
- Gülsevin, Gürer (1999), “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara, s. 203-224.
- Gülsevin, Gürer (2001), “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Füller”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt II / Sayı: 2, Afyonkarahisar, s. 125-143.
- Gülsevin, Gürer (2004), “Türkçede ‘Sıra Dışı’ Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, TDK Yayınları, Ankara, s. 1267-1284.
- Gülsevin, Gürer (2007), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara.

- Güncel Türkçe Sözlük, TDK, <<http://www.tdk.org.tr/>>.
- Güngördü, Erol (2006), “-van Ekinin Yapısı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. II, Ankara, s. 41-50.
- Gürsoy-Naskali, Emine (1996), “Kelime Gövdesinde Ses Değişmesi ile Yapılan Küçültmeler ve Bir Ablaut Örneği”, *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, s. 491-494.
- Güvenç, Bozkurt (2005), “Türkçe Fiillerin Yapım Ekleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XC, S. 647, Ankara, s. 407-422.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Hatipoğlu, Vecihe (1974a), *Türkçenin Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Hatipoğlu, Vecihe (1974b), “Türkçedeki Eklerin Kökeni”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XXIX, S. 268, Ankara, s. 331-340.
- Hazar, Mehmet (2002), “Türk Lehçelerinde Görülen +Dİrİk Eki Üzerine Bir Deneme”, *E-SOSDER*, Sayı 2, s. 1-3.
- Hazar, Mehmet (2011), “Türk Dilindeki Fiilden isim Yapan -cAk Eki hakkında”, *Dil Araştırmaları*, S. 8, s. 141-153.
- İlhan, Nadir (2001), “Birleşik Fiil Kuruluşunda -A, -I, -U Ünlüleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2001/II, S. 596, Ankara, s. 177-182.
- İlhan, Nadir (2009), “Türkçede Ek+Kök / Kök+Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall 2009, p. 1572-1594.
- İlker, Ayşe (2017), “Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2, Kış 2017, s. 183-192.
- Kantarıcı, İrfan (1967), “’Diye’ Kelimesi Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XVI, S. 188(Ataç’ ı anma sayısı), Ankara, s. 661-662.

- Kara, Mehmet (1996), “Terim Türetmeye Elverişli Bir Ek: -an / -en”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 1996/II, S. 540, Ankara, s. 631-643.
- Karaağaç, Günay (2001a), “Özel Ad Bilgisi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2001 / I, S. 593, Ankara, s. 520-525.
- Karaağaç, Günay (2001b), “Sözlük Yapısı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2001 / II, S. 596, Ankara, s. 120-127.
- Karabağ, İmran (2000), “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2000/II, S. 585, Ankara, s. 275-278.
- Karabeyoğlu, Adnan Rüştü (2011), “Fiillerin Kılınış Hususiyetleri ve –DİK / -DUK+ İyelik Ekinin Mastar İşlevi”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Fall 2011, p. 649-658.
- Karademir, Fevzi (2012), “Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, p. 2091-2138.
- Karadoğan, Ahmet (2004), “Türkiye Türkçesinde Birleşik Eklerle Oluşturulmuş Sözlük Öğeleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 88, S. 634, Ankara, s. 544-549.
- Karadoğan, Ahmet (2008a), “Türkiye Türkçesindeki -Dık ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCV, S. 678, Ankara, s. 519-527.
- Karadoğan, Ahmet (2008b), “Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-Fiil Eki: -I”, *Bilig*, S. 46, Yaz / 2008, s. 57-66.
- Karahan, Leyla (1994), “-sa / -se Eki Hakkında”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1994/II, S. 516, Ankara, s. 471-474.
- Karahan, Leyla (1999), “Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genetive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara, s. 605-611.
- Karahan, Leyla (2007), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Karahan, Leyla (2012), “Türkçede “-Dan biri” Yapılı Kelime Grupları Üzerine”, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 24-27 Ekim 2012, Ankara.
- Kaya, Doğan (2004), *Yaşnameler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kaya, İbrahim ve Mevlüt Erdem (2010), “Türkçede -AGAn / -GAN ve ICI Ekleri ve Südi Şerhindeki Kullanımları”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Summer 2010, p. 1594-1617.
- Kaya, Nesrin (2004), “Türkçede Bildirme Kiplerinde Zarf Kullanımlarına Dayalı Anlam Özellikleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. II, s. 89-98.
- Kişi Adları Sözlüğü* (2013), TDK, <<http://www.tdk.org.tr>>.
- Koç, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Koç, Nurettin (2000), “-ca Eki Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi*, C. 2000/I, S. 582, Ankara, s. 505-514.
- Kononov, A. Nikolayeviç (1969), “İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten [1968]*, Ankara, s. 81-88.
- Koraş, Hikmet (2001), “-MACA/-MECE Eki Üzerine Bir Deneme”, *TÜBİAR-X*, s. 349-358.
- Korkmaz, Zeynep (1959), “Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân gösteren Yardımcı Fiiller”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S.180, Ankara, s. 107-124.
- Korkmaz, Zeynep (1967), “Türkçede -I Eki(-al/-el,-ıl/-il, -ul/-ül; -sal/-sel)” -III, *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi*, C. XVI, S. 188, Ankara, s. 27-32.
- Korkmaz, Zeynep (1968), “-ası / -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil(participium) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten [1969]*, Ankara, s. 31-38.

- Korkmaz, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 2 Cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2005), “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. 41-68.
- Korkmaz, Zeynep (2010), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Köktekin, Kâzım (2001), “-mAktA, -mAdA Şimdiki Zaman Ekleri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2001/I, S. 594, Ankara, s. 634-638.
- Kuznetsov, Petro İ. (1995), “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten [1997]*, Ankara, s. 193-262.
- Mansuroğlu, Mecdud (1953), “Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları”, *Türkiye Mecmuası*, C. X, İstanbul, s. 341-348.
- Öner, Mustafa (2004), “Türkçede -IIg > -II Ekli Niteleme Sözlerinin Edatlaşması”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s. 2239-2252.
- Önler, Zafer (2004), “Türkçede IX Eki”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s. 2203-2208.
- Önler, Zafer (2010), “+(X)n Zarf Eki ve Kullanımı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 17, S. II, s. 143-155.
- Özçelik, Sadettin (2001), “Türkçede Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Tespitler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2001/II, S. 598, Ankara, s. 410-411.
- Özçelik, Sadettin (2002), “Tasvir Fiillerinde Kullanılan Ekler Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2002/II, S. 610, Ankara, s. 820-824.

- Özdemir, Emin (1967), “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten [1968]*, S. 266, Ankara, s. 177-204.
- Özel, Ali (2003), *Türkçede Eklerin Tasnifi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sivas.
- Özezen, Muna Yüceol (2008), “Türkiye Türkçesinde +A ve -A Ekli Zarflar Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, s. 329-344.
- Özkan, Abdurrahman (2001), “İsnat Grubunun Yapısı ve Görevleri”, *Araştırmalar- İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl 3, S. 5-6, s. 1-18.
- Özkan, Bülent (2006), “Türkçede Dilbilgisel terim Olarak ‘Olumlama’ ve ‘Olumsuzlama’”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 1, s. 269-282.
- Salman, Ramazan (1999), “Türkçede Sıfat-Fiil(Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten [2003]*, C. I-II, S. 42, Ankara, s. 189-223.
- Sarı, Mustafa (2000), “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması”, *Türkoloji, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayınları*, No: 1, Ankara, s. 227-242.
- Savran, Hülya (2001), “Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2001/II, S. 596, Ankara, s. 140-142.
- Savran, Hülya (2008), “Türk Dilinde ‘+Dır’ Bildirme Eki ve ‘+Dır’ Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, 2008/1, s. 163-188.
- Sertkaya, Osman Fikri (1994), “-AN / -EN Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı-Belleten [1989]*, Ankara, s. 335-352.

- Sev, İ. Gülsel (2002), “/+DAn... +A/ Yapısına İlişkin”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayınları, Türkoloji Dergisi*, C.15, S.1, Ankara, s. 247-259.
- Sev, İ. Gülsel (2009), “Çıkma Durumu Eki Pekiştirme Eki Olabilir Mi?”, *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. II, Ankara, s. 85-92.
- Şahin, Hatice (2004), “Türkçede Şimdiki Zaman Ekleri ve Zaman Belirleyicilerle Kullanımı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri III*, Ankara, s. 3491-3498.
- Şükûn, Ziya (1996), *Farsça-Türkçe Lûgat*, 3 Cilt, MEB Yayınları, İstanbul.
- Temir, Ahmet (1996), “Türkiye Türkçesinde -sal / -sel Sıfat Eki Nereden Geliyor?”, *Uluslar arası Türk Dili Kongresi 1992*, TDK Yayınları, Ankara, s. 5-7.
- Tiken, Kâmil (1999), “Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”, *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı-Belleten [2003]*, C. -I-II, S. 42, Ankara, s. 281-364.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1997), *Makaleler*, (Haz. Mustafa Özkan), TDK Yayınları, Ankara.
- Toklu, Osman (2003), *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Toparlı, Recep (1999), “Son Çekim Edatları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara, s. 432-434.
- Topçu, Çiğdem (2012), “Eski Türkçeden Günümüz Standart Türkiye Türkçesine $-(A/I)G+IIG > -(A/I)GII(G)$ Eki”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 1/3, s. 23-39.
- Tor, Gülseren (2009), “Mersin Ağızlarında $\{-(y)Ik\}$ Ekinin Kullanımı”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 19, İstanbul, s. 107-165.
- Torun, Yeter (2003), “+DIR / +DUR Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Kullanımları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. I, s. 111-122.
- Tosun, İbrahim (2010), “Türkiye Türkçesinde +CA Ekinin Kullanım ve Anlam Çeşitliliği”, *Turkish Studies, International Periodical For The*

- Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/4, Fall 2010, p. 1472-1486.
- Tören, Hatice (2004), “Adlandırma Grubu”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXXII, İstanbul, s. 217-222.
- Turan, Zikri (2000), “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *4. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, 25-29 Eylül 2000, İzmir.
- Türk, Vahit (1996), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, [1999], Ankara, s. 291-340.
- Türkçe Sözlük* (2005), TDK Yayınları, Ankara.
- Türkyılmaz, Fatma (1999), *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Uygur, Sinan (2005), “+IA Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi*, C. XC, S. 646, Ankara, s. 347-351.
- Uygur, Vedat (1997), “Eşitlik (Ekuvatif) Eki ve Eşitlik (Ekuvatif) Grubu Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi*, C. 1997/I, S. 546, Ankara, s. 547-548.
- Üstüner, Ahat (2000), “Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağzalarında Kullanılışı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 1, Elazığ, s. 189-206.
- Üstüner, Ahat (2002), “Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, Elazığ, s. 177-184.
- Üstüner, Ahat (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Üstünova, Kerime (2004), “Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXVIII, S. 635, Ankara, s. 678-686.
- Üstünova, Kerime, Öznur Horoz (2001), “{-sİz}, {-İİ} Ekinin Olumsuzu mu?” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Eskişehir, s. 119-140.

- Vardar, Berke (2001), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual, İstanbul.
- Vural, Hanifi (2007), “Ken Eki ve Bir Terim Önerisi: Zarflayan”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı (9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir)- Bildiri Kitabı-5* (Editörler: Fikret Türkmen, Gürer Gülsevin), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, s. 2287-2291.
- Yaman, Ertuğrul (1995), “Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde ‘mi’ Soru Ekinin Kullanışı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1995/II, S. 526, Ankara, s. 1113-1120.
- Yaman, Ertuğrul (1999), *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, TDK Yayınları, Ankara.
- Yaylagül, Özen (2012), “Türkiye Türkçesindeki -sA Biçimbirimsiz Şartlı Kuruluşlar”, *5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 19-22 Aralık 2012, Denizli.
- Yıldız, Hüseyin (2011), “Türk Dilinde {-GAç} ekinin Kaynakları”, *Dil Araştırmaları*, S. 8, s. 115-140.
- Yılmaz, Engin (2001), “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi İle İlgili Meseleler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi [2003]*, C: I-II, S: 44, Ankara, s. 251-289.
- Yılmaz, Özlem Deniz (2003), “Türkiye Türkçesinde Sıfatsı-İsimsi Şekiller Üzerine (-Dik, -(y)EcEk, -(y)Esİ)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. I, Ankara, s. 151-169.
- Yılmaz, Seda (2013), “Gösterenleri Aynı Gösterilenleri Farklı Fiillere Yönelik Bir İnceleme”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter 2013, Ankara, p. 2875-2894.
- Yücel, Bilâl (1999), “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK Yayınları, Ankara, s. 156-203.
- Yücel, Bilâl (2000), “Türkiye Türkçesinde Zarf-fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 9, Sivas, s. 75-114.

Zülfikar, Hamza (2007), “Meslek Adları ve -CI Ekinin Türkçedeki İşlevleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. I, Ankara, s. 173-218.

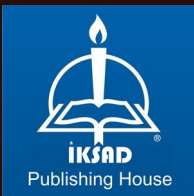
Zülfikar, Hamza (2010), “-agan(-ağan), -egen(-eğen) Ekinin Türkçedeki İşlevi”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Winter 2010, p. 42-56.

Zülfikar, Hamza (2011a), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.

Zülfikar, Hamza (2011b), “Dünden Bugüne Türkçe / Terim Türetmede Fiilden Ad Yapan -ı (-i,-u, -ü) Ekinden Yararlanma Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: CI, S: 716, Ankara, s. 140-146.

Zülfikar, Hamza (2012a), “Yapım Eki Gibi Kullanılan Bulunma Durumu Eki”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CII, S. 723, Ankara, s. 208-219.

Zülfikar, Hamza (2012b), “Terim Çalışmalarına Katkılar -amak (-emek) Eki”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CII, S. 726, Ankara, s. 419-427.

ISBN: 978-625-378-650-2